

**T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**I. KONSTANTİN'İN HİRİSTİYAN TEOLOJİSİNE
ETKİLERİ**

Doktora Tezi

Fatih EROĞLAN

Çorum 2019

I. KONSTANTİN'İN HİRİSTİYAN TEOLOJİSİNE ETKİLERİ

THE EFFECTS OF CONSTANTIN I ON CHRISTIAN THEOLOGY

Fatih EROĞLAN

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**

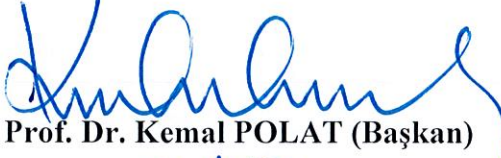
Doktora Tezi

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Mustafa BIYIK**

Çorum 2019

KABUL VE ONAY

Fatih EROĞLAN tarafından hazırlanan *I. Konstantin'in Hıristiyan Teolojisine Etkileri / The Effects of Constantine I on Christian Theology* başlıklı bu çalışma 15/02/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Kemal POLAT (Başkan)

Prof. Dr. Mustafa BIYIK (Danışman)

Doç. Dr. Süleyman TURAN

Doç. Dr. Yakup COŞTU

Dr. Öğr. Üyesi Özden KANTER AKBAŞ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı beyan ederim. (15/02/2019)

Fatih EROĞLAN

ÖZET

EROĞLAN, Fatih. *I. Konstantin'in Hıristiyan Teolojisine Etkileri*, (Doktora Tezi), Çorum, 2019.

I. Konstantin, Roma'nın devamını sağlamak için kurulan kutsal tetraşi düzeni ve ardından uzun süren siyasi manevraların sonucunda tek başına imparator olmuştur. Bu süre içerisinde Hıristiyanlığı destekleyerek Roma'nın yeni bir perspektifle tesis edilmesi sürecine Hıristiyanları da dâhil etmesi, pek çok tartışmalı konuyu beraberinde getirmiştir. Konstantin, Milvian Köprüsünde Maxentius ile girdiği mücadele sürecinde, kendisini Hıristiyanlığa yaklaştıracak bir deneyim yaşamıştır. Bu deneyimin ardından yönetim ortağı Licinius ile birlikte Milan Fermanı'nı ilan eden Konstantin, böylece Hıristiyanlar içinde büyük bir değişimi de başlatmıştır. İmparatorun bu değişimi, Hıristiyanlara geniş haklar tanınmasına ve onların tarih sahnesine siyasi, sosyal ve kültürel anlamda etkin bir rol oynamasını sağlamıştır. Hıristiyanlar çalkantılarla dolu bu değişim ve dönüşüm sürecini, dönemin kültürel ve siyasi sorunlarıyla eş zamanlı olarak teolojik ve felsefi tartışmaların ortasında geçirmiştir.

Milan Fermanı ve onun sonucu olan Hıristiyanlığın Roma'da hızlı bir şekilde yayılmaya başlaması, birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Arius'un teslis inancındaki Oğul'un bir başlangıcı olduğu ve Baba'nın mutlak ve eşsiz olduğu yönündeki iddiası, büyük tartışmalara sahne olmuştur. Bu konuda dönemin piskoposlarından Alexander ve ardından gelen Piskopos Athanasius ile girdiği mücadele önemli tartışma ve ayrılıklara sebep olmuş, neticede kilise içinde bölünmeye yol açmıştır. Hıristiyan topluluklar arasındaki İsa'nın tabiatı hakkındaki tartışmaların, imparatorluğun vizyonuna yönelik projeyi sekteye uğrattığını düşünen Konstantin'in nüfuzunu kullanarak konsili toplaması ve konsil sonucunda alınan kararlarda etkin bir rol üstlenmesi, niyetlerine ve Hıristiyanlığa yönelik etkilerine dair pek çok tartışmayı günümüze kadar getirmiştir. Bununla birlikte onun Hıristiyanlığın merkezini Roma'dan Doğu'ya kaydırması, devletin kiliseyi desteklemesi ve kilisenin de bunun karşılığında ona desteğini sunması neticesinde, Hıristiyanlıkta yeni ve farklı türden sayılabilecek güçlü bir din-siyaset ilişkisini ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Konstantin, Hıristiyanlık, İznik Konsili, Politik Teoloji.

ABSTRACT

EROĞLAN, Fatih. *The Effects of Constantine I on Christian Theology*, (PhD Thesis), Çorum, 2019.

Constantine I, became the sole emperor as a consequence of the sacred tetrarchy regime to provide the continuation of Rome and the subsequent enduring political manoeuvres. During this period, his inclusion of Christians in the process of establishing a new perspective of Rome by supporting Christianity brought about many controversial issues. Constantine, in his struggle with Maxentius at Milvian Bridge, had an experience that would bring him close to Christianity. Subsequent to this experience, Constantine, who declared the Edict of Milan with the joint ruler, Licinius, initiated a marked change among Christians. The approval of this change by the emperor resulted in granting many rights to the Christians and thus led them to have an active role in diplomacy, politics, and culture. The Christians went through this transformation process with full of turmoil during a period of cultural, diplomatic and political issues along with theological and philosophical conflicts.

The rapid spread of Christianity in Rome, as a corollary of the Edict of Milan, brought about a series of debates. Arius's claim that the 'Son' in trinity belief embodies a beginning and that the 'Father' was infinite and unique caused a great deal of debate. His struggle on this issue with Alexandre, one of the bishops of his own time, and with Athanasius, the successor of Alexandre, led to in-depth debates and separations, and also divisions in Church. Constantine thought that the arguments on the faith among Christian communities brought his project towards the vision of the Empire to a halt. Constantine's convention of the council by using his dominance and his undertaking an active role in decisions made at the end of the meeting have carried many arguments about his intentions and his effects on Christianity to the present. Moreover, by moving the centre of Christianity from Rome to the East and as a result of the state's support of the church and church's support to him in return, he created a new and different kind of strong religion-politics relationship in Christianity.

Key words: Constantine, Christianity, Nicea Council, Political Theology.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	5
II. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	6
III. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	6
IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE KAYNAKLARI	7
V. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI	8

I. BÖLÜM

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN SİYASİ-DİNİ YAPISI VE KONSTANTİN'İN HAYATI

1. 1. ROMA İMPARATORLUĞU'NUN TARİHİ.....	11
1. 2. ROMA İMPARATORLUĞUNDA DİNSEL HAREKETLİLİK	15
1. 2. 1. Roma İmparatorluğu'nda Paganik Yapılar ve Kült İnançlar.....	19
1. 2. 2. Güneş'e İlişkin Senkretik İnançlar	26
1. 2. 3. Roma İmparatorluğu'nda Yahudi ve Hıristiyan Topluluklar	29
1. 2. 4. İmparatorların Tanrı Oğulları ve Roma'nın Efendileri Kabul Edilmesi	31
1. 3. KONSTANTİN'İN HAYATI	32
1. 4. TETRARŞİ VE KONSTANTİN'İN YÜKSELİŞİ	36
1. 4. 1. Reformlar ve Hıristiyanların Hedef Haline Gelmesi.....	40
1. 4. 2. Diocletianus ve Sezarı Galerius Döneminde Baskı ve Şiddet Döngüsü	42
1. 4. 3. Bir Dönüm Noktası Olarak Konstantin ile Maxentius Arasındaki Savaş ...	51
1. 4. 4. Konstantin'in Hıristiyanlara Hamiliği ve Toplumsal Değişim Süreci	57
1. 4. 5. Milan Fermanı	61

1. 4. 6. Egemenlik Yarışı ve Toplumsal Destek Arayışları	66
1. 4. 7. Licinius'un Hıristiyanlar Üzerindeki Baskıları	69
1. 4. 8. Konstantin'in Kristogramlara İlgisi.....	72
1. 4. 9. Konstantin ile Licinius Arasındaki Karşıtlık ve Kutsal Savaş	74

II. BÖLÜM

KONSTANTİN'İN HİRİSTİYANLIĞA ETKİLERİ

2. 1. KONSTANTİN'İN PAGANLARA YÖNELİK TUTUMLARI.....	81
2. 2. KONSTANTİN VE DONATİSTLER	84
2. 3. KONSİL ÖNCESİ TEOLOJİK TARTIŞMALAR	91
2. 4. İLK EKÜMENİK KONSİL: İZNIK KONSİLİ VE ÖNEMİ	101
2. 5. KONSTANTİN'İN KİLİSE TEMSİLCİLERİ İLE İLİŞKİLERİ	111
2. 5. 1. Konstantin ve Lactantius	113
2. 5. 2. Konstantin ile Caeserealı Eusebius ve Nicomedialı Eusebius	115
2. 5. 3. Konstantin ve Cordobalı Hosius.....	118
2. 6. PONTİFEX MAXİMUS MAKAMI, İLAHİ İKTİDAR VE RAHİPLER KURUMU	120
2. 7. KONSTANTİN'İN TUTUM VE SAMİMİYETİNE İLİŞKİN TARTIŞMALAR.....	133
2. 8. POLİTİK TEOLOJİ BAĞLAMINDA KONSTANTİN'İN NİYETLERİ VE DİN POLİTİKASININ DEĞERLENDİRİLMESİ	151
2. 9. KONSTANTİN'İN MÜDAHALELERİ.....	157
2. 9. 1. Hıristiyanlaşma Süreci.....	158
2. 9. 2. Konstantin'in Kiliseleri Güçlendirmesi.....	162
2. 9. 3. Paskalya Bayramı ve Pazar Gününe İlişkin Kararlar	168
2. 9. 4. Konstantin'in Kamuyu Tesisi	171
2. 9. 5. Ariusçu Tartışmalarının Hızlandırıcı Etkisi ve Sonucu.....	174
SONUÇ.....	178
KAYNAKÇA	185

SİMGELER VE KISALTMALAR

Age	Adı geçen eser
Agm	Adı geçen makale
A.Ü.İ.F.D.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.S.B.F.	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
Ed.	Editör
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
No.	Numara
Ö.	Ölümü
s.y.	Sayı
T. T. K.	Türk Tarih Kurumu
ş.y.	şehir yok
Vol.	Volume
Yay.	Yayınları
yy.	Yüzyıl

ÖN SÖZ

Doğu Roma İmparatorluğu ile birlikte neredeyse iki bin yıllık bir dönemi içine alan ve insanlık tarihinde önemli bir yer edinen Roma, mitolojik unsurlarıyla yoğrulmuş dini, kültürü ve hukuku ile hem dünyayı hem de Batı Medeniyetini derinden etkilemiştir. Roma toplumunun dininin, kültürünün ve hukukunun anlaşılması demek, günümüz Batı dünyasının oluşturduğu medeniyetin ve bu medeniyetin ortaya koymuş olduğu etkilerin daha iyi anlaşılması demektir. Bu anlamda Hıristiyanlığı araştıran Dinler Tarihi araştırmacısı için Roma tarihi, göz ardı edilemez bir dönemdir. Geç Antik Çağ döneminde Hıristiyanların Roma'nın önemli bir unsuru olmaya başlaması süreci sadece Hıristiyanlık açısından değil, Roma tarihi açısından da önemli olduğundan, dönemin imparatoru Konstantin'in Hıristiyanlık ve Hıristiyan topluluklar ile olan ilişkisi üzerinde durmak oldukça önemlidir.

III. ve IV. yüzyıllarda gerek Hıristiyanlık gerekse Hıristiyanlığa mensup topluluklar, siyasi-politik ve teolojik tartışmaların odağında büyük değişimler geçirmiştir. Bu bağlamda I. Konstantin'in Hıristiyanlığı desteklemesi ve koruması, yeni bir miladın başlangıcı olmuştur. Çünkü Konstantin imparator olana kadar Hıristiyanlar, kökeni Etrüsklere kadar uzanan Roma'nın geleneksel inançlarının ve pagan geleneklerinin nüfuzu altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte yine Hıristiyanlar, ilk yüzyıllardan Konstantin'in yaşadığı döneme gelinceye kadar pek çok imparatorun şüpheli tutumuna ve baskıcı yönetimine maruz kalmışlardır. Konstantin ise bunların aksine Hıristiyanlara onlara karşı olumlu tutumlar geliştirmiş, Hıristiyanlığa ve onun müntesiplerine yönelik benzeri olmayan farklı bir ilişki türü ortaya koymuştur.

Konstantin pek çok sorunu ve engeli aşarak imparator olduğunda, öncelikle Hıristiyanlara özgürlük veren Milan Fermanı'nı ilan etmiş, ardından Hıristiyanların dinlerinin gereklerini yerine getirme ve anlatma konusunda kendilerini daha rahat ifade etmelerine olanak sağlamıştır. İsa'nın doğasına yönelik tartışmalar, Hıristiyanlığın kendini rahat ifade ettiği ve yayıldığı bu dönemlerde artmaya başlamıştır. Hıristiyanların elde etmeye başladıkları nüfuz ile birlikte, mevcut dinsel ve fikrî çeşitlilik tartışmalara yeni bir boyut eklemiştir. Bu tartışmalar Roma'nın kültürel dokusunun yanında, senkretik ve gnostik öğelerin yoğunlukta olduğu bir ortamda hız kesmemiştir. Hıristiyan tarihinde derin bölünme ve ayrılıkların yaşandığı bu dönem, sonraki yüzyıllarda pek çok dini hareketin, mezhebin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. İmparatorun politikaları ve

müdahaleleriyle etkin bir rol kazanan Hıristiyanlık, bu derin ve felsefi problemlerin odağında kalmıştır.

Konstantin döneminde İsa'nın doğasının ne olduğu konusundaki münakaşaların çoğalması, kiliselerde ayrışmalara ve gruplaşmalara yol açmıştır. Bu yüzden imparatorluğun birliğine ve bütünlüğüne zarar verdiği kaygısından hareketle Konstantin, sahip olduğu siyasi konumunu ve yetkilerini de kullanarak İznik'te büyük bir konsilin toplanmasını sağlamıştır. Böylece İznik'te yapılan bu toplantı aracılığıyla Hıristiyan toplulukları topyekûn etkileyecek kararların alınması, Hıristiyan teolojisinde yeni tartışmaların çıkmasına sebep olmuştur. Bu tartışmaların en yoğun yaşandığı İznik Konsili, Hıristiyanlık tarihi ve onun ilahiyatı içinde önemli değişimleri başlatan ilk ekümenik Konsil olma özelliğine sahiptir. Bu Konsil, Hıristiyan tarihinde derin izler bıraktığı gibi dünya tarihindeki önemli olaylar arasında da yerini almıştır.

Tarihte önemli bir yere sahip olan Konstantin'in imparator oluşu, Roma tarihine ve Hıristiyanlık üzerine yarattığı etkileri açısından incelenmeye değer bir konudur. Bu çalışma ile bu etkileri ortaya koymaya çalıştık. Bu çalışmanın ortaya çıkması sürecinde pek çok insanın katkısı olduğunu ifade etmem gerekir. Öncelikle bu çalışma sürecinde rehberliğini ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Mustafa Bıyık'a ayrıca tez izleme komitesinde yer alan Doç. Dr. Yakup Çoştu, Dr. Öğr. Üyesi Özden Kanter Akbaş'a katkılarından dolayı teşekkür ederim. Bunun yanında tezimin olgunlaşmasında bana yardımcı olan ve rehberliğini esirgemeyen Prof. Dr. Sami Kılıç, Prof. Dr. Kemal Polat ve Doç Dr. Süleyman Turan'a da teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu çalışmada desteğini ve yardımını esirgemeyen Arş. Gör. Dila Baran Tekin'e, kadim dostum Ali Çelik'e, maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyip bana destek olan anneme, doktora sürecinde kaybetmiş olduğum merhum babama, mesai arkadaşlarım ve yakın dostlarıma da desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Fatih EROĞLAN

ŞUBAT 2019

GİRİŞ

Tarihte insanlığı etkileyen, tarihin akışını değiştiren ve icraatlarıyla insanoğlunun hafızasında yer edinen çok az insan vardır. Konstantin (Gaius Flavius Valerius Aurelius Constantinus) hayatı, tarihteki önemli konumu ve icraatları ile bu insanlar arasında anılabilecek önemli bir şahsiyettir. Konstantin, kendisinden önceki imparatorlardan farklı olarak Hıristiyanlığı sahiplenmiş ve onun imparatorluk içinde kabul edilmesini sağlamıştır. Bu süreçte ortaya çıkan tartışmalara ağırlığını koyarak Hıristiyan ilahiyatının şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla Hıristiyanlığın doğuşu, gelişimi ve tarih içerisinde geçirdiği değişimlerde Konstantin'in yapmış olduğu etkiler Dinler Tarihi açısından oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Kuşkusuz Hıristiyanlığın tarih sahnesine etkin bir güç olarak ortaya çıkmasında pek çok olayın etkisi vardır. Fakat Konstantin'in Hıristiyanların lehine geçirmiş olduğu dönüşüm ile birlikte tek başına imparator oluşunun bazı kesimler için farklı bir anlam ve öneme sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Bu açıdan Konstantin, döneminde Hıristiyanlar tarafından Tanrı'nın seçip yönlendirdiği bir kurtarıcı olarak algılanmıştır.¹ Öte taraftan Konstantin, hem pagan tarihçiler hem de modern zamanların araştırmacıları tarafından aslında Roma tarihindeki pek çok imparatorun farklı olmadığı yönünde eleştirilerek asıl niyetini gizleyen ve Hıristiyan geleneği içerisinde kötü sonuçlara sebep olan art niyetli bir imparator olarak nitelendirilmiştir. Konstantin'e yönelik bu suçlamaların bir kısmı pagan tarihçi Zosimos ile Jacop Burckhardt ve Edward Gibbon gibi araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir.²

Konstantin'e ilişkin yapılan değerlendirmelerin yanında bir diğer husus da Bizans İmparatorluğu'nun önemine ilişkindir. Günümüzde Bizans olarak tarihe geçen imparatorluk, Doğu Roma'nın güçlenmesi ile birlikte Konstantin'in çocuklarına ve daha sonraki hükümdarlara güçlü bir mirasın bırakılma sürecini içine almaktadır. Bu süreç, merkezleşmiş yönetimin hüküm sürdüğü bir başkent kurulmasını, aynı zamanda

¹ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors (De Mortibus Persecutorum)*, 24, erişim tarihi: 22.12.2017, <http://www.newadvent.org/fathers/0705.htm>; Eusebius, *The Ecclesiastical History, (Historia Ecclesiae - Historia Ecclesiastica – History of the Church)*, 9. 9, erişim tarihi: 22.12.2017, <http://www.newadvent.org/fathers/2501.htm>; Eusebius, *Life of Constantine (Vita Constantini)*, 1. 3-7, erişim tarihi: 04.08.2018, <http://www.newadvent.org/fathers/2502.htm>

² Zosimos, *New History (Historia Nova)*, çev. Ronald T. Ridley (Leiden: Brill, 2006), 2. 9; Jacob Burckhardt, *The Age of Constantine the Great* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1983), 283; Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil c. 2 (İstanbul: BFS Yay., 1987), 132, 152-154.

Hıristiyanlığın meşru bir biçimde Roma'ya eklemlenme sürecini içine almaktadır. Konstantin'in önemli değişiklikler yaparak başlattığı bu süreçte Hıristiyanlık, Konstantin'in yeni bir perspektifi ile Roma'nın önemli bir unsuru haline gelmiştir. Konstantin imparatorluk vizyonunda Hıristiyanlığa, özelde ise kilise kurumuna siyasi-sosyal bir misyon yüklemiştir. Bu aşamadan sonra politik hesaplar ve teolojik tartışmaların gölgesi altında kalan kilise kurumu, Roma'nın zirvesini temsil eden imparatorluk yönetimiyle yeni ve farklı bir ilişki içerisine girmiştir. Bu durum hem Roma İmparatorluğu'nun öteden beri devam eden teamülleri hem de Hıristiyanlık tarihi açısından oldukça farklı bir deneyimi de beraberinde getirmiştir.

Bugün Batı'nın önemli ölçüde Hıristiyan düşüncesinin kültürü ve mirası ile yoğrulmuş yapısı, Hıristiyanlığın geçirmiş olduğu tarihi süreçlerin izlerini taşımaktadır. Esasen bu süreç Hıristiyanlar üzerindeki dini baskıların yoğun olarak görüldüğü III. yüzyılda yaşanan olaylarla önemli ölçüde ilişkilidir. Söz konusu dönem, imparatorluğun -özellikle de batı kesiminin- barbar* olarak nitelendirdiği toplulukların saldırılarına maruz kaldığı bir dönemdir. Bu yüzden Roma sınırlarını tehlikeye sokan bu tehditler, uzun süren savaflara yol açarak Roma ordularının zamanla gücünü kaybetmesine neden olmuştur. Bunların yanı sıra imparatorların sürekli değişmesi ve tecrübesiz yöneticilerin başa gelmesi ile birlikte kanunsuzluk ve yoksulluk baş göstermiş, ayrıca veba gibi toplumu sarsan hastalıklar, siyasi-sosyal hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yüzyılda dönemin olumsuz şartlarına müdahale eden kişi İmparator Diocletianus'tur. Diocletianus, imparatorluğu yeniden yapılandırmak için önemli reformlar yapmış ve uygulamıştır. İşte Diocletianus'un yapmış olduğu bu siyasi-sosyal reformlar ile Hıristiyanlığa yönelik tutumları, ileride Konstantin'in tek başına imparator olmasını sağlayacak sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Diocletianus, imparatorluk yanında devam eden kaotik duruma son vermek ve devletin iradesini güçlendirmek istemiş, bu amaçla da dış tehlikelere karşı ülke topraklarının savunulması için, imparatorluğu bağımsız yöneticileri olan dört geniş bölgeye ayırmıştır. Tetrarşi** olarak tanımlanan bu

* Barbar kavramı, Antik Çağ'da Yunanlıların Grek olmayan kişiler için kullandıkları bir tabirdir. Ayrıca bu sözcük yabancı dil konuşan, Yunan, Roma, Orta Çağ Hıristiyanlığı ve Rönesans İtalya'sı yerleri dışında kalan halklar için kullanılmıştır. Bunun yanında Hellen, Romalı ve Hıristiyan olmayan halkları küçümsemek anlamında "Acımasız", "Kaba", "Uygar olmayan" ve "İnsanlık dışı" anlamında kullanılmıştır. Bkz. Alaeddin Şenel, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma* (Ankara: A.Ü.S.B.F. Yay., 1982), 8-9; Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 77.

** Tetrarşi (Tetrarkhia), Roma imparatorlarından Diocletianus'un kurmuş olduğu dörtlü yönetim şeklidir.

yönetim şeklinde Diocletianus, Doğu eyaletlerini gözetimi altına almak için merkez olarak Nicomedia'yı seçmiş ve oraya yerleşmiştir. Böylece ülkenin kontrolünü sağlamak ve yeniden yapılandırmak için kurduğu yeni yönetim mekanizmasını uygulamaya koymuştur.

Geç Antik Roma döneminin III. ve IV. yüzyılları önemli sayılan pek çok olayın gerçekleştiği bir dönemdir. Bu dönemin en önemli olaylarından biri Konstantin'in sonradan dâhil olduğu tetraşi yönetiminin bozulması, ardından Konstantin'in tek başına imparator olmasıdır. 330 yılından 518'e kadar geçen sürede Roma'ya yönelik gerçekleşen istilalar ve din alanında yaşanan siyasi-sosyal bunalımlar ise diğer önemli olaylardır. Yıllar süren istilalar ve saldırılar, Batı Roma'nın zayıflamasına ve tarih sahnesinden silinmesine yol açmıştır. Bu durumun neticesinde Doğu Roma İmparatorluğu güçlenmiş ardından dini ve siyasi hüviyetli bir yapı olan Bizans İmparatorluğu da tarih sahnesine çıkmaya başlamıştır.³

Avrupa'nın siyasi-sosyal ve dini-kültürel anlamda şekillenmesini sağlayan süreçteki bir diğer etken de, Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Asya Hun İmparatorluğu ile onun devamı niteliğindeki Avrupa Hun Devleti'nin yaratmış olduğu etkidir. Zira Avrupa'da siyasi ve sosyal bunalımın devam ettiği III. ve IV. yüzyıllarda Kuzey Asya Hunları, Çin güçlerinin yoğun baskılarına maruz kalmışlar; ayrıca tarım alanlarının azalması ve kuraklık gibi nedenlerden dolayı Balamir önderliğinde batıya ilerlemişlerdir. Avrupa içlerine kadar uzanan ilerleyişleri sonrasında ise Kuzey Avrupa topraklarında Avrupa Hun Devleti'ni⁴ (352) kurmuşlardır. Kuzey Hunları batıya

³ Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün (İstanbul: İletişim, 2004), 13; Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, çev. A. Göke Bozkurt (İstanbul: İlgı Yay., 2006), 22-24.

⁴ Roma'nın tarihi, Asya Hunları'nın bir devamı olan Avrupa Hunları'nın tarihiyle de kesişmektedir. Atilla, 445'te Avrupa Hun Devleti'nin başına geçmiş ve imparatorluk sınırlarındaki Pannonia'yı ele geçirerek Ren Nehri'nden Volga Nehri'ne kadar geniş toprakları idaresine katmıştır. Yaptığı fetihlerle Avrupa topluluğu için endişe yaratan Atilla'nın 453'te vefatı etmesiyle Avrupa Hunları'nın gerileyişi başlamıştır. Atilla'nın ardından gelen oğulları İllig, İrkin ve Dengizik arasındaki mücadele Hunları zayıflatmıştır. Otorite boşluğundan ardından İllig'in vefatıyla Gepidler ayaklanmış, Ostrogotlar ise pek çok küçük krallık kurmuşlardır. Küçük İskitya'yı (Dobruca) kendine merkez seçen İrkin ise Bizans'ın baskılarına boyun eğmiştir. Avrupa Hun devletini ihya etmek isteyen Dengizik ise Tuna'yı geçerek Dacia topraklarına ulaşmıştır. Bu arada Bizanslılar Dengizik'ten ön koşulsuz kendi imparatorluklarına bağlanmasını istemiştir. Bunu reddeden Dengizik, onlarla savaşarak önemli sonuçlar elde etmiştir. Fakat savaşın ardından tuzağa düşürülen Dengizik ve beraberindekiler, açlıkla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Bunu fırsat bilen Roma güçleri ile yapılan savaşta Dengizik esir edilerek kafası kesilmiş, ardından bir kazık üzerinde İstanbul sokaklarında gezdirilmiştir. Bu olay ile birlikte Avrupa Hun Devleti'nin Avrupa'daki varlığı sona ermiştir. Gömeç, *age*, 323-324, 343-351; Christopher I. Beckwith, *İpek Yolu İmparatorlukları*, çev. Kürşat Yıldırım (Ankara: ODTÜ Yay., 2012), 81-86, 92-94.

ilerleyişleriyle sadece Roma'nın geleceğini değil, dünya tarihinde önemli değişikliklere sebep olan Kavimler Göçü'nü başlatarak Avrupa'nın geleceğini de etkilemişlerdir.⁵

Bu bağlamda tarihteki olayların sebepleri ve sonuçları irdelendiğinde pek çok siyasi, sosyal veya dini fenomenin birbirleriyle bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Konstantin'in Hıristiyanlığa ilişkin olumlu tutumlar sergilemeye başlamasının ardından yaratmış olduğu etki buna verilecek en güzel örneklerden biridir. Sözelimi İmparator Diocletianus'un imparatorluğun yönetimine ilişkin ortaya koyduğu reformlar ve yeni yönetim anlayışı, Konstantin'in Roma yönetim hiyerarşisinde yükselmesini sağlamıştır. Diocletianus'un reformları en nihayetinde Konstantin'in tek başına imparator olmasını sağlamıştır. Hıristiyanlık Konstantin'in uygulamaları ile Doğu Roma üzerinde nüfuzunu arttırmış ve yükselen bir değer haline gelmiştir. Hıristiyanlık, Konstantin'in himayesi altında ve değişen teolojik görüntüsü ile büyük bir nüfuz elde ederek yayılmıştır. Sonuç olarak I. Theodosius, İznik Konsili'nde kabul edilen Hıristiyanlık anlayışını imparatorluğun resmi dini haline getirmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu siyasi zeminin Hıristiyanlık üzerine oturtmuş ilerlerken, Batı Roma İmparatorluğu gerek iç dinamiklerinden kaynaklı siyasi ve sosyal problemlerden gerekse Avrupa Hunları'nın Avrupa'da ilerlemesi sonucu başlayan Kavimler Göçü'nün etkisiyle giderek zayıflamıştır. İmparatorluk nihayet 395'e gelindiğinde parçalanarak Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmış, takip eden süreçte Batı Roma İmparatorluğu'nun 476'da yıkılması ile imparatorluk yeni bir sürece girmiştir. Tüm bu yaşananlar neticesinde Germen kavimler pek çok devlet kurmuştur. Bu yeni dönemde merkezi krallıklar zayıflayarak derebeylikler güçlenmiştir. Hunların başlattığı bu süreç, büyük ölçüde Avrupa'nın hem siyasi-sosyal hem de dini-kültürel haritasını değiştirmiştir. Alanlar, Vandallar ve Vizigotlar olarak bilinen gruplar, İspanya Yarımadası'na yerleşerek İspanyol halkların oluşmasını sağlamıştır. Yine Saksonlar ve Angıllar Britanya'nın adalarını kendilerine mesken edinerek İngilizlerin, Germen kavimler de Ren ırmağı kıyılarındaki topraklara gelerek Alman varlığının oluşmasını sağlamıştır.⁶ Yaşanan sıkıntılı dönemler Hıristiyanlığın lehine sonuçlar doğurmuştur. Hıristiyanlık, Avrupa'da yaşayan kavimler arasında yayılarak önemli bir değer haline gelmiştir. Konstantin'in kilise kurumunu

⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (İstanbul: Boğaziçi Yay. 1995), 69, 79. Ayrıca bkz. Saadettin Gömeç, *Türk-Hun Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2012), 301.

⁶ Beckwith, *İpek Yolu İmparatorlukları*, 86-87; ayrıca bkz. Gömeç, *age*, 301-314.

güçlendirmesi ve desteklemesi, ilerleyen dönemlerde siyasi ve sosyal krizlerin yaşanmasıyla kilisenin mutlak bir otorite olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu, aynı zamanda rahiplerin büyük bir güç elde ederek seçkin bir zümre olarak yükselmesini sağlayan bir süreci de beraberinde getirmiştir. Böylece Avrupa tarihinde önemli bir yeri olan skolastik düşüncenin ilk tohumları atılmıştır.

III. yüzyıldan başlayıp IV. ve V. yüzyıla kadar devam eden olaylar, Roma İmparatorluğu üzerinde domino etkisi yaratmıştır. Bu süreç sadece Roma İmparatorluğu'nu etkilemekle kalmamış, özelde Avrupa kavimlerini genelde ise tüm dünya tarihinin seyrini değiştirmiştir. Bu olaylar günümüzdeki Avrupa topraklarındaki halkların ulus kimlikleri ile ortaya çıkmalarını sağlamış ve Hıristiyanlık Avrupa'yı oluşturan kimliğin önemli bir parçası haline gelmiştir. Söz konusu dönem İlk Çağın sona erdiği ve Orta Çağın başladığı dönem olarak kabul edilmiştir.⁷

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Bu çalışmada, Doğu Roma İmparatorluğu'nun kurucusu olarak bilinen Konstantin'in Hıristiyan teolojisinin oluşmasındaki rolü ve Hıristiyanlık üzerindeki siyasi ve sosyal etkileri araştırılmıştır.

Uzun süre dışlanan Hıristiyanların Konstantin döneminden itibaren nasıl Roma'nın önemli bir parçası haline geldikleri incelenmiş; Hıristiyanlığın mevcut coğrafyada var olan hâkim kültürlerin, geleneklerin ve siyasi-politik güçlerin ortasında nasıl şekillendiği ele alınmıştır. Zira Konstantin Hıristiyanlara sağladığı imtiyazlarla hem imparatorluk içerisinde büyük bir dönüşüme kapı aralamış hem de Hıristiyanların o zamana dek baskı gördükleri egemen güçlerin dünyasıyla yüzleşmelerine imkân tanımıştır. Bu yüzden etrafını çevreleyen egemen güçler ve hâkim kültürlerle girdiği etkileşimin Hıristiyan teolojisine nasıl etki ettiğinin irdelenmesi, günümüz Hıristiyanlığını anlamamız açısından tarihi bir öneme sahiptir.

Ülkemizde erken dönem Hıristiyanlık tarihi ile ilgili çalışmalar nispeten artmış olmakla birlikte, I. Konstantin'in Roma'nın tek başına imparator olma sürecini ve bu zaman zarfında Hıristiyanlarla olan ilişkisini ele alan çalışmalara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın söz konusu alanda yapılan çalışmalara katkı

⁷ Kafesoğlu, *age*, 79-80. Ayrıca bkz. Beckwith, *İpek Yolu İmparatorlukları*, 94-101.

sağlaması, ayrıca bu konuyu merak eden veya bu konuda araştırma yapmak isteyenlere yeni bir bakış açısı sunması beklenmektedir.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Konstantin'in yaşadığı dönem dikkate alınarak onun Hıristiyanlık üzerinde teolojik ve politik anlamda oldukça etkili olduğu; Hıristiyanlık içerisinde önemli kırılmalara ve değişikliklere sebebiyet verdiği düşünülmektedir. Bu çalışmada Dinler Tarihine özgü yöntemlerle, tarihsel süreç içerisinde zaman ve mekân dikkate alınarak söz konusu varsayımın geçerliliği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, günümüz dünyasında iki milyarı aşkın taraftarı bulunan Hıristiyanlığın tarihsel sürecinde önemli bir yeri olan I. Konstantin'in imparator oluşunun teolojik zeminde Hıristiyan geleneğe olan etkileri ve bu gelenek içerisinde yaptığı kırılmaları ortaya koymaktır. Bu genel amaç çerçevesinde Konstantin'in siyasi ve dini anlayışı, gerek sosyo-kültürel, gerekse siyasi bakış açısıyla değerlendirilerek Hıristiyanlık teolojisinin oluşumundaki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Hıristiyanlık, Konstantin döneminde pek çok dinsel ve senkretik geleneğin ortasında varlığını sürdürmüştür. Ayrıca Hıristiyanlık bu süreci siyasi ve egemen güçlerin bir nesnesi konumunda geçirmiştir. Bu çalışmada öncelikli olarak Konstantin dönemi siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan irdelenmiş, bu bağlamda imparatorluğun karakteristik yapısı ve dönemin yaygın dinsel hareketleri değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma ile Hıristiyanlığın siyasi ve egemen bir güç olarak tarih sahnesine çıkışını sağlayan etkenler, Konstantin dönemindeki uygulamalar merkeze alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Bu araştırmanın problemi; Dinler Tarihi açısından Konstantin'in fikir ve uygulamalarının Hıristiyanlık teolojisi üzerindeki etkileridir. Hıristiyan düşüncesinde yarattığı kırılmaları ve değişiklikleri, Dinler Tarihi'nin kendine özgü yöntemleri ile inceleyerek Konstantin döneminde Hıristiyan teolojisinin sosyo-kültürel ve siyasi yansımalarını tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirmektir.

IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE KAYNAKLARI

Bu tezde Konstantin dönemindeki uygulamalar, Hıristiyanlık tarihi açısından bir olgu/fenomen olarak değerlendirilmiştir. Konu/fenomen, ulaşılan bilgi ve belgeler ışığında olumlu ve olumsuz yönleri dikkate alınarak Dinler Tarihi'nin nesnel, betimleyici (deskriptif) ve karşılaştırmalı bakış açısı ile fenomenolojik yöntem kullanılarak araştırılmıştır. Fenomonolojik yöntemde esas olan, araştırılan fenomeni doğru bir şekilde anlayabilmek için, var olan olumlu ve olumsuz algıların araştırma esnasında askıya alınması, elde edilen verilerin nesnel bir şekilde incelemesidir. Araştırmada betimleyici bakış açısı ile öncelikle Hıristiyanlığın öğretileri (doktrinler, akideler ve önermelerle) ele alınmış, Konstantin'in döneminin uygulamaları ve Hıristiyan teolojisi üzerindeki etkileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Dokümantasyon tekniği kullanılarak yapılan literatür taramasında konuya ve bu döneme ilişkin yerli ve yabancı bütün araştırmalara ulaşılmaya çalışılmış, araştırmaya katkı sağlayacak bilgilerin elde edilmesinde öncelikli olarak birincil kaynaklar kullanılmıştır. Birincil yabancı kaynaklar içinde en önemli eserler Eusebius'un Konstantin'in hayatına ilişkin ele aldığı *Vita Constantini (Life of Constantine)* ile kilise tarihine ilişkin *Historia Ecclesiastica (The Ecclesiastical History)* adlı eserlerdir. Yine Roma'nın içinde bulunduğu durumu, Roma imparatorlarının Hıristiyanlara yönelik baskı ve şiddete ilişkin tutumlarını betimleyen Hıristiyan apolojist Lactantius'un *De Mortibus Persecutorum (On the Death Persecutors)*, *Divinarum Institutionum (Divine Institutes)* ile *De Ira Dei (On the Anger of God)* adlı eserlerdir. Bununla birlikte döneme ilişkin bilgileri kayıt altına alan; Socrates Scholasticus'un *The Ecclesiastical History*, Sozomenus'un *The Ecclesiastical History*, Theodorotus'un *The Ecclesiastical History* bu konudaki önemli temel kaynaklardandır. Bununla birlikte Athanasius'un *Historia Arianorum (History of the Arians)*, pagan tarihçi olan Zosimos'un *Nova Historia (New History)* ve Milevis piskoposu Optatus'un *Against the Donatist* isimli eserleri bu kapsamda faydalanılan eserler arasında yer almıştır. Bu kaynaklardan elde edilen veriler diğer kilise tarihçileri ve pagan tarihçilerin görüşleri ile mukayese edilerek incelenmiştir.

Konstantin'in Hıristiyanlıkla olan ilişkisini ve Hıristiyanlığa olan etkilerini ele alan bu çalışmamızda; batılı tarihçilerin kaynakları ve konuya ilişkin düşünceleri ele alınarak objektif bir şekilde değerlendirmeye çalışılmıştır. Batı kaynaklarında Konstantin ve Hıristiyanlık arasındaki ilişkiyi ele alan geniş hacimli eserler incelenerek Türkiye'de

bu konuda çalışmalar yapmış akademisyenlerin eserlerinden ve makalelerinden de faydalanılmıştır. Türkiye’de bu konuya ilişkin yapılmış çalışmalar tarandığında Zafer Duygu’nun Hıristiyanlık ve Roma İmparatorluğu arasındaki ilişkiyi siyasi-sosyal açıdan ele alan *İmparatorluk ve Hıristiyanlık* ile *Nikomedeia ve Hıristiyanlık* adlı eserleri yer almaktadır. Turhan Kaçar’ın İznik Konsili ve Hıristiyanlığın siyasallaşma sürecini ele alan *Geç Antikçağ’da Hıristiyanlık* kitabı yine bu konuda yapılmış çalışmalar arasında yer almaktadır. Turhan Kaçar’ın bu konuya ilişkin yazdığı “Ebioniteler’den Arius’a: Eskiçağ Doğu Hıristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları”, “Roma İmparatorluğu’nda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği” ile “Origo Constantini Imperatoris: İmparator Constantinus’un Yükselişi” adlı makaleleri bulunmaktadır. Mehmet Aydın’ın Francis Dvornik’e ait *Konsiller Tarihi İznik’ten II. Vatikan’a* başlıklı kitap çevirisi önemli çalışmalar arasında yer almaktadır. Yine bu konuda Yunus Kaymaz tarafından yazılmış olan “Konstantin ve Hıristiyanlık” ile Ramazan Turgut’un “Donatistler” başlıklı yüksek lisans tezleri bu konuya ilişkin yapılan çalışmalar arasındadır. Benzer şekilde Bilal Baş’ın Arius ve düşüncelerine ilişkin *Aryüsçülük* kitabı ile “Monoteist bir Hıristiyanlık yorumu: Aryüsçülük Mezhebi” adlı makalesi bu doğrultuda yapılmış çalışmalar arasında yer almaktadır. Kamil Doğançcı’nın “I. Constantinus’un Hıristiyanlığı Meselesi ve Ölümü Hakkındaki Tartışmalar” başlıklı makalesi Konstantin üzerine yapılmış çalışmalardandır. Ayrıca Mustafa Sinanoğlu’nun “Hıristiyan ve İslam Kaynaklarında Tartışmalı Bir Dini Toplantı: İznik Konsili”, Hasan Darcan’ın “Athanasius ve İznik Konsili”, Ahmet Hikmet Eroğlu’nun “Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış” bu konudaki makaleler arasında yer almaktadır. Yine Mustafa Baş’ın “Kıpti Kaynaklarında İznik Konsiline Götüren Süreç ve Arius”, İsmail Taşpınar’ın “I. İznik Konsili (325) ve İslam kaynaklarındaki Yeri” Alparslan Yaldız’un “Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili” adlı makaleleri bahsi geçen konuda yapılan diğer çalışmalardandır.

V. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Hıristiyan teolojisi, değişik zaman dilimlerinde hâkim kültürlerin ve dini geleneklerin etkisi altında kalmıştır. Erken dönem Hıristiyanlık tarihi, özellikle de I. Konstantin’in döneminde Hıristiyanlık, böyle bir etkiye maruz kalmıştır. Hıristiyanlık, öğretileri ve teolojisi ile dönemin egemen güçleri ve yaygın dinsel gelenekleri arasında bu süreci geçirmiştir. Dini, siyasi ve kültürel etkilere maruz kalarak varlık mücadelesini veren Hıristiyanlık, Konstantin ile birlikte imparatorluğun önemli bir unsuru haline

gelmiş ardından siyasi ve sosyal şartların değişmesiyle hâkim bir söylem geliştirerek egemen bir unsura dönüşmüştür. Bu yönüyle I. Konstantin Hıristiyanlık açısından derin ve kalıcı izler bırakan önemli bir imparatorudur.

Bu çalışmada, Roma İmparatorluğu'nun kuruluşu ile imparatorluğun siyasi-sosyal ve dini yapısı incelenmiş olup Hıristiyanlığın Konstantin dönemine kadar geçirdiği evrelerin kısa bir tarihçesi sunulmuştur. Ayrıca I. Konstantin dönemindeki Roma'nın dini, toplumsal, siyasi ve politik durumu da ortaya konularak Konstantin öncesi ve sonrası Hıristiyanlığın mevcut serencamı ele alınmıştır. Bu süre de meydana gelen olayların ve müdahalelerin Hıristiyanlık açısından ortaya çıkardığı değişimler irdelenmiştir. Konstantin öncesinde ve sonrasında imparatorların Hıristiyanlık ile ilgili tutumları Konstantin dönemi esas alınarak incelenmiş, Konstantin'den sonraki dönemlerde gerçekleşen siyasi ve teolojik tartışmalara girilmemiştir.

Bu çalışma, giriş ve sonuç hariç toplamda iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında; çalışmanın konusu, amacı, önemi, problemi ortaya konularak araştırmada kullanılan yöntemler ile bu konuda yazılan ilk dönem eserler ile bu konuya ilişkin yapılan çalışmalar üzerinde durulmaktadır. III. ve IV. yüzyıllarda yaşanan olayların gerek siyasi-sosyal gerekse dini-kültürel anlamda yarattığı etkiler belirtilerek Dünya tarihi açısından önemine vurgu yapılmıştır.

Tezin birinci bölümünde İmparator Konstantin dönemine kadar Roma İmparatorluğu'nun kuruluşu, gelişimi ile imparatorluğun siyasi, sosyal ve dinsel durumu hakkında bilgiler verilmektedir. Roma'da varlığını sürdüren dinsel hareketler ve yapılar incelenerek dönemin siyasi-politik yönden genel bir çerçevesi betimlenmiştir. Roma İmparatorluk tarihinin önemli bir imparatoru olan Diocletianus'un yaptığı reformların amacı ve imparatorluk sathında yarattığı etkileri üzerinde durularak reformlar sürecinde Hıristiyanlığın yüzleştiği baskılar ele alınmıştır. I. Konstantin'in hayatı, ailesi ve eğitimine ilişkin başlıkların yer aldığı birinci bölümde, ayrıca Diocletianus'un siyasi, sosyal ve kültürel reformlarının Konstantin'in yönetim hiyerarşisine katılmasına yaptığı katkı üzerinde durulmuştur. Konstantin'in yönetime dâhil olmasının ardından, yönetim ortaklarını teker teker saf dışı bırakması üzerinde durularak Hıristiyanlara yönelik ilgisi ve onlarla ilişkisine yer verilmiştir. Bununla birlikte Hıristiyanlık tarihinde önemli bir dönemeç olan Milan Fermanı üzerinde durularak bu fermanın Hıristiyanlık için önemine ve yarattığı değişim üzerinde durulmuştur.

Tezin ikinci bölümünde Konstantin'in Hıristiyanlığı imparatorluğun yükselen bir değer haline getirmesinin ardından Hıristiyanlar ile pagan geleneklere sahip Romalılar arasındaki gerilim ele alınmıştır. Bu bölümde Konstantin'in hayatında etkili olan önemli şahsiyetlere yer verilerek elde ettiği serbestlik ve nüfuzun ardından Hıristiyan topluluklar arasında ortaya çıkan İsa'ya ilişkin teolojik tartışmaların yarattığı siyasi ve sosyal sorunlar incelenmiştir. Bununla birlikte Konstantin'in ortaya çıkan bu tartışmalarda sergilediği tutumlar ve yaptığı uygulamalar üzerinde durulmuştur. İznik Konsil'i hakkında detaylı bilgilere yer verilip, Konstantin'in konsilin düzenlenmesindeki rolü ve etkisi değerlendirilerek imparatorluğun birliğini sağlama adına onun imparatorlukta ortaya çıkan bölünme, ayrışma ve isyan hareketlerine yönelik tutumları ve müdahaleleri ele alınmıştır. Aynı zamanda Konstantin'in Hıristiyanlık üzerindeki etkileri üzerinde durularak onun Hıristiyan inancındaki samimiyeti ve niyetlerine ilişkin tartışmalara yer verilmiştir. Konstantin'in samimiyetine ilişkin tartışmaların yanında kilise kurumunu güçlendirmesi ve kiliseleri tek merkezden kontrol etmeye çalışma süreci ele alınmıştır. Ayrıca Konstantin'in kilise kurumu ve Hıristiyan teolojisi üzerindeki siyasi, sosyal ve dini etkilerine yer verilerek imparatorluk ve kilise arasında ortaya çıkan ilişki/ilişkiler irdelenmiştir.

Tez çalışmasının sonuç kısmında araştırma konusuna ilişkin genel bilgiler yer verilerek araştırmanın sonuçları üzerinde durulmuş, ayrıca araştırmanın sonucunda elde edilen bu bulgulara yönelik değerlendirmeler yapılmıştır.

I. BÖLÜM

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN SİYASİ-DİNİ YAPISI VE KONSTANTİN'İN HAYATI

1. 1. ROMA İMPARATORLUĞU'NUN TARİHİ

Tarihte “Caput Mundi” olarak adlandırılan Roma, dünyanın merkezi veya başkenti olarak nitelendirilmiştir.⁸ Roma, İtalya'nın merkezinde yer alan ve verimli Latium bölgesinin batısında kurulan bir şehir olarak tarihe geçmiştir. Latium, İtalya yarımadasında yer alan ve Roma'nın üzerinde genişlediği topraklardır. Bu bölge aynı zamanda Etrüsk ve Helen kültürlerinin kesiştiği önemli bir yerdir. Bu bölge Romalılardan önce Etrüsklerin varlık gösterdikleri bir yer olmuştur. Pek çok şehre hâkim olan Etrüskler, Romalılara nazaran güç, zenginlik ve kültür anlamında daha ileri bir topluluktur. Romalılar daha sonra Etrüskleri yenerek bu topraklara yerleşmiştir. Bu anlamda Etrüsklerin siyasi ve kültürel olarak Romalılar üzerinde etkisi olmuştur. Günümüzde Roma tarihi ile ilgili yapılan modern araştırmalar, erken Roma tarihinin başlangıcı konusunda net bir bilgi verememiştir.⁹ Bunun yanında geleneksel olarak Roma'nın MÖ 753 yılında kurulduğu kabul edilmiştir.¹⁰ Geleneksel Roma tarihinde Roma'nın başlangıcı ve kuruluşu, tamamen mitolojik bir öyküye bağlanmıştır. Bu öykünün kahramanları, aynı zamanda Roma'nın kurucu figürleri olarak görülen Romus ve Romulus adındaki ikiz kardeşlerdir.¹¹ Bu mitolojik öyküye göre Latium'un Alba Longa denilen bölgenin yöneticiliğini o dönemlerde Askanios soyundan gelenler yapmaktadırlar. Askanios soyundan olan Kral Numitor, kardeşi Amulius tarafından devrilmiş ve Amulius Kral Numitor'un yerine geçmiştir. Amulius, Kral Numitor'un kızı Rhea Silvia dışındaki tüm çocuklarını öldürmüştü, ardından Numitor'un kızını Rahibelik

⁸ Hermann Bengtson, *Introduction to Ancient History*, çev. R.T. Frank, F.G. Gillard (Berkeley: University of California Press, 1970), 495-499; Lawrence Paul Buck, *The Roman Monster: An Icon of the Papal Antichrist In Reformation Polemics* (Kirksville Missouri: Truman State University Press, 2014), 28.

⁹ Reginald H. Barrow, *Romalılar*, çev. E. Gürol, (İstanbul: Varlık Yay., 1965), 24-25; Bülent İplikçioğlu, *Helen ve Roma Tarihinin Ana hatları* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2007), 66.

¹⁰ Barrow, *age*, 20.

¹¹ Titus Livius, *Roma Tarihi I*, çev. Uğur Yılmaz, (İzmir: İlya Yay., 2013), 14.

yapması için Vesta Tapınağı'na görevlendirmiştir. Tapınakta görevlendirilen Rhea Silvia'nın rahibelik kuralları gereği evlenmemesi gerekmektedir. Böylece Amulius'un isteği doğrultusunda evlenemeyen Rhea, çocuk sahibi olamayacağından herhangi bir varisi de olmayacaktır. Çünkü rahibelik kuralları gereği hamile kalması yasak olan Vesta Rahibeleri böyle bir durum gerçekleştiği takdirde, yani hamile kalmaları durumunda ölüm ile cezalandırılmaktaydılar. Tapınakta rahibelik görevi için bulunan Rhea Silvia savaş tanrısı Mars'tan gebe kalmış ve adları Romus ve Romulus olan ikiz erkek çocukları dünyaya gelmiştir. İkizlerin varlığından haberdar olan Kral Amulius, çocukları öldürmeye çalışmıştır. Bunun için kralın adamları ikiz erkekleri bir sepete koyarak Rhea ile birlikte Tiber nehrine bırakmıştır. Tiber nehri kıyısında sürüklenen ikizler, kıyıda bulunan bir incir ağacına takılmış ve bir kurt tarafından bulunarak emzirilmiştir. Daha sonra bir çoban tarafından bulunup yetiştirilen ikizler, büyüdüklerinde topraklarına geri dönmüş ve Kral Amulius'u öldürerek babaları Numitor'u tekrar tahta çıkarmışlardır. İkizler küçükken sepetlerinin sürüklendiği yere şehir kurmaya karar vermiştir. Romulus, kent sınırlarının çizilmeye başlandığı bir vakitte kardeşi Romus ile tartışarak onu öldürmüş ve Roma şehrini tek başına 21 Nisan 753'te Palatinus Tepesi'nde kurmuştur.¹²

Kutsal ve mitolojik bir hikâye ile başlatılan Roma tarihi, kuruluşundan büyük bir imparatorluk olana değin pek çok siyasi ve sosyal değişim geçirmiştir. Roma şehri, imparatorluğa doğru giden bu süreci üç önemli dönemi aşarak gerçekleştirmiştir. İlk önemli dönem; MÖ 8. yy. ile 6. yy. sonunu içine alan, Krallar Dönemi olarak adlandırılan kuruluş dönemidir. Bu dönem Etrüsklerin siyasi anlamda hükümlerinin sona erip cumhuriyetin kurulmasına kadar süren dönemdir. İkinci dönem; MÖ 509 ile MÖ 27 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönem ile birlikte krallar dönemi sona ermiş Cumhuriyet Dönemi başlamıştır. Üçüncü ve son dönem ise Roma İmparatorluğu'nun kurucusu olan Augustus'un MÖ 27'de tahta geçişi ile başlamış ve imparatorluğun 395'te ikiye ayrılmasına kadar devam etmiştir. İmparator Augustus ile başlayan bu süreçte, Konstantin'in de aralarında bulunduğu pek çok imparator tahta geçmiştir. Bu dönemde imparatorluk siyasi, sosyal ve ticari anlamda gelişmiştir. Geniş topraklara ulaşan Roma, elde ettiği önemli konumundan dolayı Akdeniz havzası üzerinden Asya, Afrika ve

¹² Hasan Bahar, *Roma ve Bizans Tarihi* (Konya: Kömen Yay., 2012), 11-12; Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş* (İstanbul: İletişim Yay. 2016), 190-192.

Avrupa’da yayılmış ve bu topraklar üzerinde siyasi ve sosyal anlamda etkisi olan bir imparatorluk haline gelmiştir.¹³

Roma ülkesinin tarihte “dünyanın merkezi veya başkenti” şeklindeki tanımlamayı hak ettiği zamanlar, özellikle İmparator Augustus’tan Antonines’lara kadar yaklaşık 200 yıl süren bir döneme denk gelir.¹⁴ Bu dönem, imparatorluk veraseti sorunsuz bir şekilde devredildiğinden “Pax Romana” olarak nitelendirilmiştir. Roma İmparatorluğu için *Pax Romana** dönemi, askeri hükmün, ekonomik refahın, politik gücün ve kültürel başarıların zirvede yaşandığı dönemdir. Roma vatandaşları bu barış döneminde artan güvenlikle birlikte, imparatorluğun bir ucundan diğer ucuna rahat bir şekilde seyahat edebilmiş, sanat ve kültür alanında pek çok mimari yapı bu dönemde inşa edilmiştir. Tüm bunlar Roma halkı için bir gurur ve sevinç kaynağı sayılmıştır. Fakat bu dönemden sonra imparatorlukta ve toplumun yapı taşlarında pek çok değişim yaşanmış, Roma’nın siyasi istikrarını sarsacak olaylar meydana gelmiştir. Bu dönemin ardından imparatorların ve senatodaki yönetimin saygınlığı yavaş yavaş azalmıştır.¹⁵ Elagabalus (218–222) ve Severus Alexander (222–235) bu dönemin son imparatorlarıdır. Roma imparatorları arasında Elagabalus, Güneş kültünü Roma’ya getirerek Sol’e yönelik inancın imparatorlukta yayılmasını sağlamış ve bu kültürün başrahibi olmuştur. Gayrı ahlaki ilişkileriyle ve skandallarıyla Roma’da adından söz ettiren¹⁶ Elagabalus’un ardından kuzeni Severus Alexander (222–235) imparatorluk tahtına oturmuştur. Alexander neredeyse yarım asırlık bir zaman boyunca ülkeyi iradesi altında tutmuştur. Bu dönemin

¹³ Bahar, *Roma ve Bizans Tarihi*, 9-10, 13-15, 99; Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, 222-223, 307-309.

¹⁴ Lemerle, *age*, 14.

* Latin dilinde “Roma Barışı” olarak adlandırılan bu dönem, İmparator Augustus’un MÖ 27’de tahta geçmesiyle başlayıp, MS 180 yılında Marcus Aurelius’un ölümüyle sona eren ve yaklaşık 200 yıl süren döneme verilen addır. Roma İmparatorluğu bu dönemde barış ve refah içine girmiştir. Augustus’un imparator olmasıyla Roma’da büyük bir dönüşüm gerçekleşmiş ve büyük bir imparatorluk haline gelmeye başlamıştır. Bu dönemin önemli beş imparatoru Nerva, Trajan, Hadrianus, Antoninus Pius ve son olarak Marcus Aurelius’tur. Commodus ile bu dönem sona ermiştir. Pax Romana’nın öncesinde ve sonrasında yaşanan kaotik durumlar göz önünde bulundurulduğunda, imparatorluk tarihi için oldukça önemli olduğu anlaşılır. Roma, bu dönemde güçlü ve nüfuzlu bir ülke olarak imparatorluğa evrilerek istikrara kavuşmuştur. Roma’nın güçlenmesiyle kendisine yönelik tehditler azalmış, muhtemel iç isyanlar dolaylı olarak önlenmiştir. Ralph Martin Novak, *Christianity and the Roman Empire: Background Texts* (Harrisburg: Trinity Press International, 2001), 43

¹⁵ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I* (Ankara, T. T. K., 1997), 144; Charles Matson Odahl *Constantine and the Christian Empire* (New York: Routledge, 2003), 14; Titus Livius, *Roma Tarihi II*, çev. Uğur Yılmaz (İzmir: İlya Yay., 2013) 87-93.

¹⁶ Mary Beard, John North, Simon Price, *Religions of Rome*, Vol. I (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 255, 259.

son imparatoru Severus'un ülkeyi yönetmedeki hataları ve ülkeye yönelik tehditleri öngörememesinden dolayı lejyonlar, onu tahttan indirerek Roma'yı adım adım kaosa sürüklemiştir. Bu aşama Roma'nın bir imparatorluk krizi ile yüzleşmeye başladığı dönemdir.¹⁷

Roma İmparatorluğu'nda imparatorluk krizi, 235 ile 284 yılları arasında sürekli değişen imparatorlar yüzünden imparatorluğun parçalanmanın ve yıkılmanın eşiğine geldiği dönemdir. Bu dönem, imparatorluğun büyük yönetim sorunları ile boğuştuğu ve imparatorluk temellerinin sarsıldığı askeri anarşi dönemidir. "Üçüncü Yüzyıl Krizi" olarak da nitelendirilen bu dönem, dünya tarihinde önemli ivmeler yaratmış; aynı zamanda IV. yüzyılda meydana gelecek olayların adeta hazırlayıcısı olmuştur. Pax Romana'nın getirdiği olumlu sürecin ardından imparatorluk veraseti, sonraki dönemlerde büyük bir problem olarak onlarca yıl imparatorluğu meşgul etmiştir. Öyle ki; bu dönemin askeri vesayetini ifade eden "Kışla İmparatorları Dönemi" ve "Asker İmparatorları Çağı" tabirleri, döneme özgü tanımlamalar olarak tarihe geçmiştir.¹⁸ Krizin büyük problemleri sadece bunlarla sınırlı kalmamıştır. Süregelen kaotik durumun neticesinde meydana gelen ekonomik çöküş ile birlikte küçük yerleşim yerlerinin sık sık işgal edilmesi ve şehirlerin yağmalanması yaşanan olumsuz sürece eşlik etmiştir.¹⁹ Tarihçi Zosimus, Roma İmparatorluğu'nda yıkılmamış tek bir vilayetin kalmadığını belirterek bazı yerleşim yerlerinin işgal edildiğinden bahsetmiştir. Ayrıca kriz döneminde iç savaşlar ve dışarıdan gelen işgallerden İznik, İzmit, Antakya ve Kadıköy gibi Roma'daki pek çok doğu şehrinin zarar gördüğünü belirtmiştir. İmparatorluk bölgeleri ve Roma askerleri, savaşlardan kötü bir şekilde etkilenmiş, üzerinde ticaret yapılan yollar işlemez hale gelmiş ve ekim alanları zarar görmüştür.²⁰ Pax Romana sonrasında yaşanan bu tabloya ek olarak imparatorluğu zorlayan veba salgınının patlak vermesi, diğer bir sarsıcı durumu ortaya çıkarmıştır. Uzun

¹⁷ Michael Grant, *The Severans: the Roman Empire Transformed* (New York: Routledge, 1996), 47-48; John S. McHugh, *Emperor Alexander Severus: Rome's Age of Insurrection AD222-235* (South Yorkhire: Pen and Sword Military, 2017), 89-90.

¹⁸ Novak, *age*, 101-103; Michael Gagarin, *Ancient Greece and Rome*, Vol. 1 (New York: Oxford University Press, 2010), 349.

¹⁹ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: T. T. K., 1991), 38-39.

²⁰ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors (De Mortibus Persecutorum)*, 1-12, erişim tarihi: 22.12.2017, <http://www.newadvent.org/fathers/0705.htm>; Zosimos, *New History*, 1. 16, 26-37; Ostrogorsky, *age*, 38-39.

süreden beri dış saldırılara maruz kalan ve savaşan imparatorluğun insan kaynakları zayıflamış öte yandan da veba ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.²¹

1. 2. ROMA İMPARATORLUĞUNDA DİNSEL HAREKETLİLİK

Roma İmparatorluğu III. yüzyılda siyasi ve sosyal anlamda kaotik bir durumun içinde iken, Roma halkı da din ve onun etkisiyle şekillenmiş olan geleneksel inançlarda bir kriz yaşamaktaydı. Bu dönemde kültürel yönelik geleneksel inançlar, savaşların ve işgallerin etkisiyle birbirleriyle karşılaşma alanı elde etmiştir. Bu anlamda, senkretizm* inanç coğrafyalarına yakın konumu ile Roma'nın dinsel inanç ve gelenekleri önemli bir yere sahiptir. Senkretizmde hâkim veya baskın gelenek; zayıf olan geleneğin etkisi altına almakta, daha zayıf olan din veya gelenek ise hâkim kültürün etkisi altında varlığını sürdürmektedir. Roma, geniş toprakları ve pek çok inanç coğrafyasına yakınlığı ile bu etkileşimi inanç ve geleneklerinde yansıtmakla kalmamış, ayrıca bazı dinsel geleneklere ait inanç ve uygulamaları etkileyen senkretik geleneklerin oluşumuna da kaynaklık etmiştir. Bu etkileşim Roma'da varlık gösteren bazı dinsel geleneklerde ve tanrılara verilen melez isimlendirmelerde de kendini göstermiştir. Buna karşın imparatorluğun içinde bulunduğu siyasi-sosyal ve ekonomik olumsuzlukların huzursuzluk yarattığı dönemlerde Romalılarda, geleneksel dini yapılara yönelik ilgileri azalmış ve farklı dini oluşumlara yönelebilmıştır.

Roma'nın dini unsurları arasında Neoplatonist olarak isimlendirilen düşünürler, Roma'daki dinsel hareketliliği sağlayan önemli bir kesimi oluşturmuştur. Bu kişiler tek tanrıçılığa yakın düşünceleriyle dikkat çekmişlerdir. Bu filozoflar veya düşünürlerin inançlarında, evrenin bir olan Tanrı'nın iradesiyle yönetildiği düşüncesi hâkimdir. Neoplatonistlerin bu fikirleri özellikle III. yüzyıl ve sonrasında en yaygın olan felsefi akımlardan biri haline gelmiştir. Plotinus (205-270) tarafından geliştirilen bu akımın felsefesi, mutlak tanrı fikrine dayanmakta ve “Tek” olanın ne olduğu konusundaki

²¹ Zosimos, *New History*, 1. 16, 1. 20-30, 1. 37, 2. 36-37; bkz. Olivier Hekster, Gerda De Kleijn, Danielle Sloopjes, *Crises and the Roman Empire* (Leiden: Brill, 2007), 201-203; Erika Manders, *Coining Images of Power*, (Leiden: Brill, 2012), 18.

* Senkretizm; bağdaştırmacılık veya uzlaşıcılık olarak da adlandırılmıştır. Aynı zamanda birbirinden farklı hatta zıt inançların ve öğretilerin bir araya gelerek yeni bir dinsel gelenek veya inanç sistemi oluşturmasıdır. Orhan Hançerlioğlu, “Uzlaşıcılık”, *Felsefe Ansiklopedisi*, c. 7, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993).

düşünce ve görüşler etrafında şekillenmektedir.²² Yani bu düşünce akımı temelde “Bir” kavramına ve düşüncesine büyük önem atfetmiş görüşlerini bu merkezi anlayış üzerinden şekillendirmiştir.²³ Neoplatonistler arasında önemli bir yere sahip olan ve imparatorluk düzeyinde ders veren filozoflardan Plotinus’a göre insan, entelektüel ve özverili bir çaba ile kendine yolculuk yapabilen bir varlıktır. Ona göre tüm yaratılışın, zamandan ari olarak var olduğu bir yer bulunmaktadır. Neoplatonistler bu düşünceleriyle, ilk öze ve ruhsal ilahi birliğe yönelmesi gerektiğini, ancak bu mistik bütünleşmenin tecrübe edilmesiyle huzurun bulunabileceği inancına sahiptirler.²⁴

Dönemin başat dinsel gelenek ve inançlarının önemli bir kısmı imparatorluk kültüründe zaten yer almaktaydı. İmparatorluğun süregelen mevcut düzensizliği ve yaşanan hoşnutsuzluk, İmparatorluk kültürü ve yerel dini inançların kurtuluş düşüncesi ve kurtarıcı fikirlerin yoğun bir biçimde yer aldığı farklı senkretik inançlardan etkilemesine sebep olmuştur. Bütün bu senkretik inançların yanında, “Deus Summus”, yani “En Yüce İlah” olarak tanımlanan inanç, imparatorluk kültürü içinde önemli bir yer edinmiştir. Bunların yanı sıra Roma Panteonu’nun önemli bir tanrısı olan Jüpiter’e, Stoacıların Logos’a, Neoplatonistlerin Mutlak Birlik’e ilişkin düşünceleri ile gizem kültürlerinin Mitra’ya (Mithra) ve Sol Invictus’a yönelik inançları gerek imparatorluk gerekse halk arasında geniş bir yelpazede kendine yer bulmuştur.²⁵

Roma’nın mevcut konumu ve ülkelerdeki dini yapılar, Roma’daki dinsel hareketleri ve toplumsal çeşitliliği artırmıştır. Dolayısıyla Roma, Sol Invictus, Mitra gibi komşu tarzdaki senkretik yapıların kolaylıkla yer edinebildiği farklı kültür ve inançların buluşma yeri olmuştur.²⁶ Bu anlamda Roma İmparatorluğu’nun dini geleneği içinde pagan mitolojilerin, pagan gelenek ve inançların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Öyle ki imparatorluktaki pek çok dini gelenek, Roma’nın üzerine kurulduğu dini-

²² Plotinus, *Enneadlar (Seçmeler)*, çev. Zeki Özcan (Bursa: Asa Kitabevi, 1996), 21.

²³ Polymnia Athanassiadi and Michael Frede, *Pagan Monotheism in Late Antiquity* (New York: Clarendon Press Oxford, 1999), 60; Lloyd P. Gerson, *Companion to Plotinus* (New York: Cambridge University Press, 2006), 28; Lloyd P. Gerson, *The Cambridge History of Philosophy in Late Antiquity*, Vol. II (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 589.

²⁴ Plotinus, *Enneadlar*, 21-22; Athanassiadi and Frede, *age*, 54.

²⁵ John Norman Davidson Kelly, *Early Christian Doctrines* (London: Adam and Charles Black, 1968), 7-15; Athanassiadi and Frede, *age*, 54.

²⁶ Kelly, *Early Christian Doctrines*, 7; Charles Stewart, Rosalind Shaw, *Syncretism anti-syncretism* (London and New York: Routledge, 1994), 1-2; Diehl, *age*, 10; Hayreddin Kızıl, “Mithradan Mithras’ın Sırlarına Mitraizm’in Kuruluş Serüveni”, *Ekev Akademi Dergisi*, sy. 55 (2013):113-114.

mitolojik anlam dünyasında hem kendine yer edinmiş hem de paganizmin esnek zemininde varlığını devam ettirerek toplumsal hayatın bir parçasını teşkil etmiştir. Bu din anlayışı içinde kutsal gücün doğadaki pek çok fenomene indirgenerek dağıtıldığını ya da kutsal güçlerin tek bir fenomen altında birleştirilerek “Yüce İlah” olarak kabul edildiği kültleri ve dini gelenekleri görmek mümkündür.²⁷ Greco-Roman dünya ile doğu dünyası arasındaki kanallar vasıtasıyla Roma’ya gelen dini gelenek ve kültürler imparatorlukta dinsel hareketliliği sağlayan unsurlardır. Bu kültürler, ilk yüzyıllardan beri bu topraklarda hızlı bir yayılım göstermiş ve diğer inançları etkilemiştir. Doğu kültürlerine ait pek çok inanç, Roma topraklarında yaşayanlar arasında oldukça cazip ve değerli görülmüş hem imparatorluk hem de halk nezdinde kabul görmüştür. Nitekim İsis, Serapis ve Kibele gibi kültürler, imparatorluk içinde çokça rağbet görmüş ve Roma’da onlar adına tapınaklar yapılmıştır. Askerler arasında senkretik bir unsur olan Sol Invictus ve İran kökenli Mitra’ya yönelik inançlar da yine bu kanallar vasıtasıyla gelmiş ve yaygınlık kazanmıştır.²⁸

Romus ve Romulus adlı iki mitolojik varlık tarafından kurulduğuna inanılan Roma İmparatorluğu’nda din, başından beri hayatın bir parçası olarak kabul edilmiştir.²⁹ Roma vatandaşının hayatı, yoğun bir biçimde dini meselelerle iç içe olmuş bunun yanında, dinsel hayatı etkileyen batıl inanışlar ve yerel inançlar toplumda yaygın olarak yer almıştır. Efsaneler, büyü ve sihre yönelik inanışlar, imparatorluğun zirvesindekilerden Roma halkına varana kadar oldukça yaygınlık göstermiştir. İmparatorlar ve sıradan Roma vatandaşları arasında ilahlık atfedilen varlıklar, rüyalar ve vizyonlar Romalının yaşamında önemli bir yere sahiptir. Romalılar tarafından ilah olarak kabul edilen varlıklara yönelik kurban sunma ayini, Roma dininin başat unsurları arasında yer almıştır. Ayrıca toplumun dini gelenekleri arasında yer alan bu törenlerin, ilah olarak kabul edilen varlıklarla iletişimi sağladığı düşünülmüş ve buna ilişkin yapılan ayinler kehanet aracı olarak kullanılmıştır. Roma vatandaşları, bu inanışların gerektirdiği ritüellerin yerine

²⁷ Kelly, *Early Christian Doctrines*, 7-8; Paul Stephenson, *Büyük Konstantin* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 13, 24-28.

²⁸ Ammianus Marcellinus, *The Roman History of Ammianus Marcellinus* (London: Forgotten Books, 2014), 314 (veya XXII. 16. 10); Kelly, *Early Christian Doctrines*, 6; Helmut Koester, *History, Culture, and Religion of the Hellenistic Age* (Berlin: Walter de Gruyter, 1995) 356-358; Beard, North, Price, *age*, 311; Ronald H. Nash, *The Gospel and Greeks*, (New Jersey: P.R. Publishing, 2003), 55-56.

²⁹ Peter J. Leithart, *Defending Constantine: the Twilight of an Empire and the Dawn of Christendom* (Downers Grove: InterVarsity Press, 2010), 192.

getirmek suretiyle yaşama müdahale etmek istemişlerdir. Diğer bir ifadeyle bu ayin ve ibadetler, tanrıları tatmin etmek, gazaplarından emin olmak ya da onları edilgen halde bırakmak amacıyla icra edilmekteydi. İmparatorluğun zirvesinde bulunanların uyguladıkları bazı ayinlerde hayvanların iç organlarını çıkararak üzerindeki işaretleri yorumlama imparatorların dahi dikkate aldığı ve yerine getirmeye çalıştığı uygulamalar arasında yer almıştır.³⁰ Roma'nın hükmü altındaki Hıristiyan topluluklar paganların yapmış olduğu ayinler esnasında şeytanın etkilerini azaltmak, putperestlikten korunmak ve kötü ruhları kendilerinden uzaklaştırmak için alınlarının üzerine sıklıkla haç sembolü çizerlerdi. Hıristiyanlar, yaptıkları bu uygulama ile bir arada yaşadıkları pagan topluluklardan belirgin bir ayrışmayı gündeme getirmiştir. Öyle ki Hıristiyanlar, yaptıkları bu hareketler yüzünden imparatorluğun zirvesinden baskılara maruz kalmıştır.³¹

Roma İmparatorluğu'nda yaşanan siyasi ve sosyal süreçler, Romalıların dinsel anlayışları ve eğilimleri üzerinde etkili olmuştur. Belirli dönemlerde teveccüh edilen din veya küllere ilgi azalabilmiş, hatta bazı dönemlerde siyasi ve sosyal sebepler neticesinde başka dinlere veya küllere ilgi artabilmiştir. Nitekim Roma İmparatorluğu'nun çalkantılı dönemlerinde dönemin filozofları, yaşanan olumsuz süreçlere çözüm getirmek için paganizmi merkeze alan inançları savunmuş, fakat zamanla toplumun içinde eski küllere ve inançlara yönelik büyük bir tatminsizliğin doğmasına da engel olamamışlardır. Bu yüzden arayış içindeki azımsanmayacak kitleler, yeni dini hareketlere ve küllere yönelik eğilimler göstermiştir. Bununla birlikte toplumda yaşanan tatminsizlik özellikle III. ve IV. yüzyılında kaotik sürece eşlik etmiştir. Neticede imparatorluktaki devam eden siyasi ve sosyal olumsuzluklar yükselen bir güç olarak Hıristiyanlığın lehine şekillenmiştir. Bu dönemin revaçta olan dinlerinden birisi olarak Hıristiyanlık, inananlara yönelik vaatleri, bunun yanında müntesiplere kurtuluş ve kurtarıcıya ilişkin getirmiş olduğu açıklamalar ile diğer dinsel gelenekler içinden sıyrılarak daha cazip bir hale gelmiştir.³²

³⁰ Koester, *age*, 348-354; J. H. W. G. Liebeschuetz, *Continuity and Change in Roman Religion* (Oxford: Oxford University Press, 1979), 77; Beard, North, Price, *age*, 370-371; Raymond Van Dam, *Remembering Constantine at the Milvian Bridge* (New York: Cambridge University Press, 2011), 119.

³¹ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors* 10-11; Nathan Davis, *Ruined Cities Within Numidian and Carthaginian Territories* (London: John Murray, 1862), 146-147; Kevin W. Kaatz, *Early Controversies and the Growth of Christianity* (California Santa Barbara: Praeger, 2012), 79.

³² Petrus 2:20, 1:4-20; Filipililer 3:20; Efeslilere Mektup, 2:8-9; Kelly, *Early Christian Doctrines*, 4; Gerald O'Collins S J., *Christology* (New York: Oxford University Press, 1995), 143; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 22-23; Nash, *The Gospel and Greeks*, 159-162.

1. 2. 1. Roma İmparatorluğu'nda Paganik Yapılar ve Kült İnançlar

III. yüzyılın Roma dünyasında, politeizm yoğun biçimde toplumun dini hayatında etkilerini göstermiştir. Bu dini unsurlarda doğadaki pek çok varlık veya şey, üstün güç veya tanrısal bir fenomen olarak kabul edilmiş ya da tanrılaştırılmıştır. Roma dini olarak da tanımlanan bu inanç; kendi dinamiklerini kendi içinde barındırmış, pagan inançlar ve kültürler, toplumun geleneklerine ve sosyal hayatına nüfuz etmiştir. Bu pagan unsurlar ve kültür inançlar, ülkenin doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine kadar geniş toprakları içine aldığından, kadim geleneklere sahip birbirine yakın bölgelerdeki dinsel gelenekler ve inançlardan etkilenmiştir. Bununla birlikte yakın coğrafyalardaki yaygın kültürler, imparatorlukta dinsel inanç ve gelenekler arasına girmiştir. Bu yüzden Roma İmparatorluğu'nda çok sayıda tanrı veya tanrılara ilişkin tapınma biçimleri senkretik unsurlarla birlikte Roma İmparatorluğu'ndaki mevcut dinsel çeşitlilik içinde kendine yer bulabilmiştir.³³ Nitekim İmparator Elegabalus (218-222), Sol Invictus (Unconquered Sun-Yenilemeyen Güneş) kültürünün Roma topraklarına girişini sağlamıştır. Sol Invictus'u Roma tanrılarının üzerine yükselterek Roma'nın zirvesindeki bir ilaha dönüştürmesi uzun sürmemiştir. İmparatorluğun desteklediği bu kültür, kendine özgü senkretik ve hiyerarşik özelliklere sahiptir. Elegabalus'un siyasi anlamda desteklediği bu kültür, imparatorluk nezdinde de kabul görmüştür ve pek çok imparator bu kültü sahic çıkmıştır.³⁴

Roma'daki sosyal hayatın geleneksel merkezinde pagan tapınakların yeri oldukça önemlidir. Roma'nın Capitol Tepesi'nde bulunan ve dönemin kültür inançlarını temsil eden Jüpiter Tapınağı, bunlar arasında önemli bir yere sahiptir ve Roma halkının dinsel inançlarında önemli bir yer işgal etmiştir. Bu tapınak MÖ 6. yüzyıldan itibaren, Roma panteonunun en yüce tanrısı adına inşa edilmiş ve Roma'nın sivil hayatı için önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu tapınakta Cumhuriyet Dönemi'nden beri düzenlenen törenler hem devletin selameti hem de imparatorun ve ailesinin sağlığı adına sene başında yaptıkları adakları da içermektedir. Ayrıca zafer kutlamalarında Roma sokaklarında düzenlenen geçit merasimleri, Jüpiter Tapınağı'nda sona erdirilmektedir. Konstantin de

³³ Gregory S. Aldrete, *Daily Life in the Roman City: Rome, Pompeii and Ostia* (Westport: Greenwood Press, 2004), 141. Ayrıca bkz. Jeremy M. Schott, *Christianity, Empire, and the Making of Religion in Late Antiquity* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008), 25-26; David Potter, *A Companion to the Roman Empire* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2010), 543-558.

³⁴ Gaston Halsberhege, *The Cult of Sol Invictus* (Leiden: E. J. Brill, Netherlands, 1972), 78- 80; Rodney Stark, *Discovering God* (New York: HarperOne, 2007), 206- 208.

imparatorluk için önemli sayılan bu geçit törenlerinden birine yetişkinlik döneminde katılmıştır.³⁵

Roma'da pagan unsurlara ait mabetler ve dini yapılar, imparatorluğun zirvesinde yer alan insanlardan, sıradan halka kadar önemli işlevlere sahiptir. Bu yerler kendilerine kutsallık atfedilen yerler olarak algılanmıştır. Çünkü bu yerler tıpkı pek çok dinsel gelenekte olduğu gibi, göksel olanla bağlantının gerçekleştiği kutsal mekânlar ve yapılar olarak görülmüş, bu mekânlara evrene ilişkin merkezi bir anlam da yüklenmiştir. Roma İmparatorluğu'nda bulunan Roma Forumu, bu özelliklere sahip bir yerdir. İmparatorluğun önemli bir merkezi olan Roma Forumu'nun bir köşesinde antik dönemin önemli bir eseri olan, ocak ile yuvanın tanrıçası Vesta'ya adanmış daire şeklinde bir tapınak bulunmaktadır. Bu tapınak hem imparatorluğun desteklediği dinsel gelenekler hem de halkın kutsal olarak kabul edip önemseydiği kült inanç sistemleri arasındaki yerini uzun süre korumuştur. Vesta'nın tapınakta sürekli yanan ateşi muhafaza etmesi, imparatorluğun refahı açısından hayati öneme sahip bir olay olarak kabul edilmiştir. İlginç bir şekilde Vesta Tanrıçası, Yunan Mitolojisinde Zeus'un kız kardeşi "Hestia" ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca aile ocağından sorumlu bir tanrıça olan Vesta adına pek çok tapınak yapılarak Vesta Tanrıçası evin, şehrin ve devletin koruyucusu olarak algılanmıştır. Roma şehrinin rahibeleri olan Vesta rahibeleri Vestal virjinler olarak da nitelendirildiğinden Vesta rahibeleri evlenmezler. Bu rahibelerin görevleri tapınakta bulunan ve hiç sönmeyen kutsal ateşi korumaktır.³⁶ Bunun yanında Vesta Bakireleri başrahibin (Pontifex Maximus) otoritesine bağlılığını sürdüren rahibelerdir.³⁷ Roma İmparatorluğu'nda önemli bir konum olan Başrahiplik makamı Konstantin'in imparatorluğu süresini içine alacak şekilde iktidardaki imparatorun önemli bir vasfı olarak kabul edilmiştir.³⁸

³⁵ Ammianus Marcellinus, *age*, IV. 16. 10, XXII. 16. 12; Alan K. Bowman, Edward Champlin, Andrew Lintott, *The Cambridge Ancient History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 830; Everett Ferguson, *Backgrounds of Early Christianity* (Grand Rapids: Eerdmans Publishing, 2003), 167.

³⁶ Philip Wilkinson, *Myths and Legends* (China: Aparna Sharma, 2009), 82; David Watkin, *The Roman Forum* (Cambridge, Harvard University Press, 2009), 1-2, 87-90.

³⁷ John Stephens, *Ancient Mediterranean Religions: Myth, Ritual and Religious Experience* (Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016), 138, 143.

³⁸ İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, 143; Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları* (Ankara: T. T. K., 2005), 18-21; Stephenson, *Büyük Konstantin*, 272-273.

Roma İmparatorluğu'nda önemli kültlerin bazıları Doğu kökenli kültürlerdir. Bu kült inançlar siyasi ve sosyal hayatta önemli bir yere sahiptir. Bu kültürlerin en önemlileri arasında Kibele, Apollon, Mitra ve Sol kültü yer almıştır. Kökeni Anadolu'nun Frigya bölgesine dayanan ve "Büyük Tanrıça" olarak adlandırılan Kibele kültü, Roma'daki önemli inanç sistemlerinden biridir. Bu kült, Anadolu'dan Grek dünyasına oradan Roma'ya taşınmış ve İsa'dan önce III. yüzyılın sonlarında Roma'da devlet kontrolünde yayılmaya başlamıştır.³⁹ Hem Kibele hem de Apollon* kültü imparatorluk hiyerarşisinde önemli bir yer elde etmiş ve Senato tarafından desteklenmiştir. Bu yönüyle Kibele Roma dinsel geleneklerine ve kültürüne uyarlanmış bir inanç sistemi haline gelmiştir.⁴⁰

Kibele ve Apollon kültü gibi Mitra kültü de Doğu kökenli bir kült olarak imparatorlukta varlığını sürdüren inançlar arasındadır. Fakat diğer kültürlerin aksine resmi olarak tanınmamıştır. Mitra kültürüne dair ritüellerin düzenlendiği kutsal mekânlar, biçim olarak diğer tapınaklardan farklıdır. Örneğin, bu tapınaklarda Mitra kültürüne bağlı olanların tabii olduğu ve yedi aşamanın tasvir edildiği freskler ve Mitra'nın bir boğayı öldürür şekilde resmedildiği bir heykel bulunmaktadır. Bunun yanında üzerinde "Akıtılan kan ile bizi kurtardı" ifadesinin yer aldığı yazıların varlığı dikkat çekicidir.⁴¹ Tamamıyla eril bir karakter taşıyan, hiyerarşik yapısı itibarıyla askerlere ve resmi görevlilere hitap eden bu kült, Antik Roma'daki diğer kültlere nazaran bireye ve kurtuluşa ilişkin fikirlere daha çok önem atfetmiştir.⁴²

³⁹ Lynn E. Roller, *In Search of God the Mother: the Cult of Anatolian Cybele*, (London: University of California Press, 1999), 68-70; William E. Dunstan, *Ancient Rome* (Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 2011), 120; Eric Orlin, *Routledge Encyclopedia of Ancient Mediterranean Religions* (New York: Routledge, 2016), 519.

* Zeus ve Leto'nun oğlu olan Apollon, mitolojide müzik, şiir, bilgelik ve şifa özelliklerinin yanından kehanette bulunma ve bilme gücüne sahip tanrısal bir figür olarak algılanmıştır. Anadolu halkları arasında önemli bir yeri olan Apollon kültüründe, kehanet önemli bir yere sahiptir. Bkz. Kathleen N. Daly, Marian Rengel, *Greek and Roman Mythology, A to Z* (New York: Chelsea House Publishers, 2009), 14-15.

⁴⁰ Michael Grant, *Collapse and Recovery of the Roman Empire* (London and New York: Routledge, 1999), 49-50; J. A. Crook, Andrew Lintott, Elizabeth Rawson, *The Cambridge Ancient History*, c. 9 (Cambridge: Cambridge University of Press, 2003), 764; Noel Lenski, *Age of Constantine* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 160-161.

⁴¹ Ferguson, *Backgrounds of Early Christianity*, 292-293; Paul Copan, William Lane Craig, *Come Let Us Reason: New Essays in Christian Apologetics* (Nashville: B and H, Publishing Group, Nashville, 2012), 161. Ayrıca bu konuda Mitraizm'de Yedi Aşama'nın tasvir edilmesiyle ilgili semboller için bkz. Mitraizm'de Yedi Aşama (The Seven Grades of Initiation), erişim tarihi: 07.11.2017, /CAIS/Religions/iranian/Mithraism/m_m/pt8.htm

⁴² Beard, North, Price, *age*, 266; Aldrete, *age*, 160-164; Roger Beck, *on Mithraism*, (England Vermont: Ashgate Publishing, 2004), 28. Bkz. Olympia Panagiotidou, Roger Beck, *The Romans Mithras Cult: A Cognitive Approach* (London: Bloomsbury, 2017), 48-50.

İsis kültü kökeni Mısır medeniyetine dayanan bir kültürdür. Tanrıça İsis'in merkezi figür olduğu bu İsis kültü, Helenistik Dönem'de* Doğu Akdeniz'de oldukça yaygın bir kültürdür. İsis, eski Mısır'da ideal anneliğin ve kadınlığın sembolü olarak tanrısal varlık olarak kabul edilmiştir. Ana tanrıça olarak verimliliği temsil etmiştir. İsis aynı zamanda Osiris'in kız kardeşi ve de Horus'un da annesidir. İsis, özellikle sahip olduğu doğurganlık ve kadınları koruma vasıflarıyla ilişkilendirilmiştir. Roma'nın Cumhuriyet döneminin sonlarında ve Principatus döneminde bu kültürün önemi artmıştır. Akdeniz bölgesinden göç edenlerin beraberlerinde inançlarını getirmeleri buna kaynaklık etmiştir.⁴³ Dönemin yaygın gelenekleri, coğrafi konumların da etkisiyle bir kültürden diğerine aktarılmış ve bazı dinsel gelenekler üzerinde etkiler bırakmıştır. Nitekim Meryem ve İsa arasındaki teolojik düzeydeki ilişkiyi, Mısır kültüründeki İsis ve Horus arasındaki benzer bir ilişkiyle açıklayan tartışmalar günümüze kadar gelmiştir.⁴⁴

Roma İmparatorluğu, her biri kendi dini geleneklerine sahip çıkan farklı bölgelerden oluşmaktadır. İmparatorluğun farklı bölgelerinde bazı kültürler geniş bir kitle tarafından benimsenirken, diğerleri belirli bölgelerin dışında pek rağbet görmemiştir. İmparatorluğun Doğu kısmında yer alan Mısır, Suriye, Anadolu ve Yunanistan ile Batı kısmında bulunan Kuzey Afrika, İspanya'nın Kelt bölgesi, Galya ve Britanya, kendi yerel tanrılarına ve panteonlarına sahiptir. Aslında bu bölgeler Roma'nın hâkimiyet kurmasından önce de başka kültürlerin etkisine maruz kalmıştır. Örneğin, Etrüskler bu coğrafya üzerinde hem kültürel hem de dinsel anlamda önemli izler ve etkiler

* Helenistik Dönem, MÖ 323 ile MÖ 30 yılları arasındaki dönemdir. Makedonya kralı Büyük İskender'in ölümüyle Romalıların Mısır'ı işgal etmesine kadar devam eden dönemi ifade etmiştir. İskender Akdeniz'e ve Doğu'ya seferler yapmış ve pek çok yeri işgal etmiştir. Neticede o, Hellas, Mısır ve Ön-Asya'yı içine alan geniş bir bölge üzerinde hâkimiyet kurmuştur. İskender'in kurmuş olduğu bu imparatorlukta siyasi-sosyal ve dini-kültürel değişiklikler meydana gelmiştir. Bu süreç ile birlikte Grek kültürü, imparatorluk topraklarında yayılmış, Doğu'ya ve Batı'ya ait pek çok dini, kültürel ve felsefi unsur kaynaşmıştır. Böylece Helen, Makedon ve Doğu kökenli halklar birbiriyle kaynaşmıştır. Tek bir para sistemi uygulanmış, Hellence resmi dil olarak kabul edilmiştir. Yine Perslere Perslerin yönetim sistemi alınarak, onlara ait saray protokolü (diz çökme) uygulaması alınmıştır. Bununla birlikte Krallar sınırsız yetkilerle donatılmış, tanrılık mertebesine sahip bir varlık olarak kabul edilmiştir. İplikçioğlu, *Helen ve Roma Tarihinin Anahatları*, 42-49; Hançerlioğlu, "Hellenisme", *Felsefe Ansiklopedisi*, c. 2, 306-307.

⁴³ Aldrete, *age*, 160; Sharon Kelly Heyob, *The Cult of Isis Among Women in the Graeco-Roman World* (Leiden: E. J. Brill, 1975), 14-18; Lenski, *Age of Constantine*, 161; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yay., 1998), 195.

⁴⁴ Nash, *The Gospel and Greeks*, 10-14, 126-128, 181; Plutark, *İsis ve Osiris*, çev. Muammer Tuncer (İstanbul: Ruh ve Madde Yay., 2006), 51; D. M. Murdock, *Christ in Egypt: The Horus-Jesus Connection*, (US: Stellar House Publishing, 2009), 119-124.

bırakmıştır.⁴⁵ İskender'in ölümünden sonraki süreçte ise Roma, Helenistik kültür ile Kuzey Afrika bölgesinde yer alan Fenikelilerin kültürel etkisi altına girmiştir. Böylece bu iki kültür, Roma'nın dini hayatı üzerinde önemli etkiler bırakmıştır.⁴⁶ Bununla birlikte Anadolu'da Yunan tanrılarına ilişkin kültler, yerel tanrıçalar ve Ay ile ilişkili eril tanrı anlayışları bu bölgelerde yan yana var olmuştur.⁴⁷

Roma dinsel geleneğinde senkretizm, pek çok dini fenomenin önemli özelliğini oluşturduğundan, bazı dinsel geleneklerde belirli bir bölgeye veya bir topluma ait tanrı veya tanrıların özellikleri, başka bir bölgedeki tanrılar ile bağdaştırılmış veya onların özellikleri ödünç alınmıştır.⁴⁸ Bu anlamda senkretizm ve yerel olana uyarılama, Roma'da yaygın kült inançlar ile dini anlayışların iki önemli özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Şehirlerde yaygın olarak görülen birçok kült içerisinde, iki isimli tanrılar yer almakta, dışarıdan devşirilen bir tanrıyla özdeşleştirilen yerel bir tanrı, iki isimle birlikte anılmaktadır. Örneğin Anadolu'da Zeus; Zeus Abozanos, Zeus Alsenos ve Zeus Thallos ismiyle ilişkilendirilmiştir. Antik Çağ'ın önemli bir göstergesi konumundaki pek çok inanç hibrit özellikler göstermiştir. Yine Galya'da tanrı Mars, Mars Camulus ve Mars Caturix gibi isimlerle yerleştirilmiştir. Bu gibi melez adlandırmalara Zeus, Herkül, Apollon ve Merkür'de de rastlanılmaktadır.⁴⁹

Roma'da tektanrıcılık etrafında şekillenen dinsel geleneklerden biri de pagan tek tektanrıcılığı etrafındaki oluşumdur. Pagan tektanrıcılığı, dönemin etkin düşünsel ve felsefi akımları arasında yer almaktadır. Bu inançta tanrı en yüce ve üstün varlık kabul edilmekle birlikte, pagan inançların özelliklerini de içinde barındırmaktadır. Pagan tektanrıcılığı, küçük entelektüel grupların savunduğu bir düşünce olmasına rağmen bir

⁴⁵ Lewis Spence, *The Mysteries of Egypt: Secret Rites and Traditions of the Nile* (New York: Cosmo Classics, 2007), 255-256; Jane Burbank, Frederick Cooper, *Empires in World History: Power and the Politics of Difference* (Princeton New Jersey: Princeton University Press, 2010), 37-40.

⁴⁶ J. D. Fage, *The Cambridge History of Africa*, Vol. II, Cambridge University Press, New York, 2002, 148; Larissa Bonfante, *Etruscan Life and Afterlife: A Handbook of Etruscan Studies*, (Detroit: Wayne State University Press, 1986), 19-21.

⁴⁷ John Ferguson, *The Religions of the Roman Empire*, Cornell University Press (New York: Ithaca, 1985), 44-45; Patricia Southern, *The Roman Empire from Severus to Constantine* (New York: Routledge, 2015), 176.

⁴⁸ Kelly, *Early Christian Doctrines*, 7-8.

⁴⁹ M.G. Boutet, *Celtic Astrology from the Druids to the Middle Ages* (North Carolina: Mc Farland and Company, 2017), 201; Heinrich F. Plett, *Rhetoric and Renaissance Culture* (Berlin: Walter De Gruyter, 2004), 517.

müddet sonra Roma toplumu içinde belirli bir yaygınlık kazanmıştır.⁵⁰ Bu türden bir tektanrıcılık eğilimine özellikle “Theos Hypsistos” (En Yüce Tanrı) kültüründe rastlanılmaktadır. Bu kültürün inananları, Doğu Akdeniz ve Yakındoğu’da bulunan birçok kasaba ve taşra bölgelerinde varlık göstermiştir. Bu inanca bağlı olan kişiler genelde toplumun alt katmanlarına mensup kişilerdir. Bu gelenek, Yahudilerdeki tek tanrı inanışına benzer özelliklere sahip olmakla birlikte, pagan geleneklerinden beslenen, fakat söz konusu geleneği tamamıyla kabul etmeyen soyut, semavi ve tasvirlerden uzak bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu gelenek Neoplatonist anlayışın izlerini de kendinde barındırmaktadır.⁵¹

İmparatorluk içinde pek çok dini gelenek ve kültür inanç yanında özellikle sihir, büyü, falcılık, kurban adama ve kehanet gibi işlerle uğraşmak ve ruhsal güçleri yönetmek hayata yön veren önemli bir uygulama olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Roma astrolojisinde büyü ve kehanetlere ilişkin uygulamalar önemli bir yere sahiptir.⁵² Gökte bulunan yıldızların takip ettikleri yollar ve sergiledikleri hareketler, her yerde mevcut olduğuna inanılan güçlerle özdeşleştirilmiştir. Döneme ilişkin papirüslerin üzerine yazılan büyüler ile lanet yağdırmak amacıyla yapılmış olan yazıtlar ve tılsımlar, Roma’da büyüünün ne derece yaygın bir uygulama olduğuna işaret etmektedir.⁵³

Dönemin dinsel geleneklerine bağlı olan Romalılar, inançlarının uygulamaya dönük boyutuna önem vermişlerdir. Bunların arasında kurban sunma törenleri önemli bir uygulama olarak göze çarpmaktadır. Çünkü bu ayın Roma’nın kurulmasında, kurucu unsur olan Romus’un öldürülmesine ilişkin ilk kurban olayını anımsatmakta ve bu anlamda kurban sunma törenleri yapılmaktadır.⁵⁴ Pek çok kişinin gözleri önünde icra edilen bu ayinde tapınılan tanrı, kurban edilen hayvana ait bazı parçalar yakılmak

⁵⁰ Stephen Mitchell, Peter van Nuffelen, *Monotheism Between Pagans and Christians in Late Antiquity* (Belgium: Peeters Publishers, 2010), 157, 175; Ferguson, *Backgrounds of Early Christianity*, 317.

⁵¹ Mustafa H. Sayar, “Doğu Trakya’da Epigrafi Tarihi-Coğrafya Araştırmaları”, *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 1, 1996:109; Lenski, *Age of Constantine*, 165-166; Athanassiadi and Frede, *age*, 81-85.

⁵² Edward Bispham, Christopher Smith, *Religion in Archaic and Republican Rome and Italy: Evidence and Experience* (London and New York: Routledge, 2000), 12-13.

⁵³ Peter Garnsey, Richard Saller, *The Roman Empire: Economy, Society and Culture* (Oakland: University of California Press, 2015), 196-197; Beard, North, Price, *age*, 371; Lenski, *Age of Constantine*, 164; David Edward Aune, *Apocalypticism, Prophecy and Magic in Early Christianity* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2006), 348-356, 381-382.

⁵⁴ Beard, North, Price, *age*, 148-155; Zafer Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk* (İstanbul: Divan Kitap, 2017), 53.

suretiyle onurlandırılmaya ve yüceltmeye çalışılmaktadır. Kurban sunmada hayvana ait bazı parçalar yakılırken geriye kalan parçalar ise ritüelde hazır bulunanlar tarafından tüketilmiştir.⁵⁵ Bununla tanrısal olana saygı ve şükran duyguları sunularak tanrıların hoşnut edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda paganist bir anlayışla gerçekleştirilen kurban sunma ayinleri, Roma'nın hükmü altında yaşayan Hıristiyanlar için oldukça sıkıntılı durumlar yaşatmıştır. Örneğin, İmparator Decius, 249 yılında çıkarttığı bir fermanla imparatorlukta yaşayan herkesin tanrılara olan bağlılıklarını göstermesi amacıyla kurban adamaya çağırılmış ve buna yönelik uygulamaları yürürlüğe koymuştur. Bu ferman, o dönem için imparatorluk bünyesinde kurban sunma ibadetinin önemli bir anlama ve hizmete sahip olduğunu göstermiştir. İmparatorluk, değişik zamanlarda bu durumu Hıristiyanların inançları üzerinde bir baskı aracı olarak da kullanmıştır.⁵⁶

Roma üzerine önemli araştırmaları olan Johannes Geffcken, Roma topraklarında çeşitli dinlerden ve geleneklerden oluşmuş birçok inanç sisteminin çeşitliliğe rağmen III. yüzyılın ortalarından sonra, tanrılar için düzenlenen törenleri kayda geçiren yazıtların sayısında azalma olduğuna işaret etmiştir. Bu azalmayı göz önünde bulundurarak birçok geleneksel inancın düşüşe geçtiği sonucuna varmıştır. Onun öne sürdüğü görüşe göre bu dönem, imparatorluğun askeri ve ekonomik krizlerle karşılaştığı döneme denk gelmiştir. Geffcken'e göre, Roma İmparatorluğu'nda yaşayan vatandaşlar, imparatorluğun yüzleştiği yönetim krizi ve buna eşlik eden siyasi ve ekonomik sıkıntılar sebebiyle mevcut geleneksel inanışlara, bununla beraber dönemin yaygın kültlerine, paganik inançlarına ve tanrılarına yönelmekten vazgeçmiştir.⁵⁷ İmparatorluğun içinde bulunduğu durum pagan din geleneği üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu durum Romalıların nezdinde pagan din geleneklerinin gerilemesine neden olmuştur. Bu süreç, kurtuluş ve kurtarıcı düşüncesini ön planda tutan Hıristiyanlığı diğer dinler üzerinde yükseltmiş ve bu sürecin Hıristiyanların lehine sonuçlanmasına yol açmıştır.

⁵⁵ Christopher A. Faraone, F. S. Naiden, *Greek and Roman Animal Sacrifice: Ancient Victims, Modern Observers* (New York: Cambridge University Press, 2012), 180-183.

⁵⁶ S. Mira Balberg, *Blood for Thought: the Reinvention of Sacrifice in Early Rabbinic Literature* (Oakland: University of California Press, 2017), 245; Novak, *age*, 121; Mark Humphries, *Early Christianity* (New York, Routledge, 2006), 93.

⁵⁷ Johannes Geffcken, *The Last Days of Greco-Roman Paganism*, çev. S. MacCormack, Amsterdam: North Holland Pub. Co., 1978), 25-30; Margaret M. Mitchell, Frances M. Young, K. Scott Bowie, *Cambridge History of Christianity*, Vol. 1 (New York: Cambridge University Press, 2006), 312-313; Lenski, *Age of Constantine*, 167. Bu düşünceye yönelik iddia ve tartışmalar için bkz. Leif E. Vaage, *Religious Rivalries in the Early Roman Empire and the Rise of Christianity* (Waterloo: Wilfrid Laurier University Press, 2006), 32-33.

1. 2. 2. Güneş'e İlişkin Senkretik İnançlar

Roma toprakları, farklı dini geleneklere ve kültürlere sahip bölgelerin geçiş yolları üzerinde bulunmaktadır. Köklü dini geleneklere sahip coğrafyalara yakın olduğundan bu topraklarda insan hareketliliği de yoğun olarak gerçekleşmiştir. Bu anlamda çeşitli inançların geçiş yolları üzerindeki konumundan dolayı Roma İmparatorluğu'nda pek çok senkretik unsur varlık göstermiştir. Bu doğrultuda farklı düşünce, kültür ve dini geleneklerin birbirleriyle etkileşime girmesiyle ortaya çıkan senkretik inançlar, bu coğrafyadaki dini geleneklerin karakteristik özellikleri arasında yer almıştır. Güneşin kutsallığı ve onun tanrılığına ilişkin inançlar, Roma imparatorluk sınırları içinde yer edinmiştir. Roma İmparatorluğu'nda Doğu kökenli kült inançlar içinde yer alan Sol'a büyük önem atfedilmiştir. Roma İmparatorluğu'nda tanrı Sol, Roma İmparatorluğu'ndaki dini gelenekler içinde ve imparatorluk kültüründe yerini almıştır. Sol Invictus, fethedilemez güneşin hâkimiyetini ve otoritesini merkeze alan Suriye kökenli bir kültürdür. Sol kültü, yine Suriye kökenli tanrıça Astarte ve Fenikelilerin tanrısı Baal'e ilişkin ibadetleri de içermiştir. Sol kültürünün İran din geleneğindeki ışığın tanrısı Mitra ile benzer özellikleri de söz konusudur ve Roma İmparatorluğu'nda daha çok Romalı askerler arasında yayılım göstermiştir. Sol, aynı zamanda farklı özelliklere sahip tanrıların özelliklerini üzerinde toplayarak diğer tanrıların üstüne çıkmıştır. Bütün tanrıların üstündeki tanrıyı ifade eden Pagan tektanrıcılığına yakın bir inanç biçimi olarak değerlendirilebilen bu inanç, önemli senkretik unsurları kendinde barındırmıştır.⁵⁸ Bu yönüyle Hıristiyanlıkta dahil pek çok dini geleneği etkilemiştir. İmparatorluk kültürünü etkisi altına alan Sol kültü hem halk nezdinde hem de imparatorluk hiyerarşinde önemli bir karşılık bulmuştur. Roma İmparatorları bu külte sahip çıkmış onu desteklemişlerdir. Roma topraklarında bir müddet imparator olan Aurelian (270-275) Doğu'ya seferler yapmış (270) ve döndükten sonra Tanrı Sol'a atfedilen bir tapınak inşa ettirmiştir. Aurelian, böylelikle Roma panteonuna yeni bir unsur daha eklemiştir. Sol kültü, o dönem yaygın inanç sistemleri arasına girmiştir. Sol'a yönelik inançlar hem imparatorluk yönetiminde hem de halk nezdinde geniş bir kesimde taraftar bulmuştur. Pek çok imparator bu kültü sahiplenmiş ve

⁵⁸ Hallsberghe, *The Cult of Sol Invictus*, 79-80, 117-120; Stephenson, *Büyük Konstantin*, 14.

desteklemiştir. İnancı konusunda tartışmalar bulunan Konstantin'in babası İmparator Konstantius'un Sol'un sadık bir izdeşi olduğuna yönelik iddialar yer almıştır.⁵⁹

Sol Invictus'u Roma İmparatorluğu'na getiren ve kendini bu kültün başrahibi ilan eden Elagabalus, Sol'u Roma panteonu arasına katmış ve yerel unsurlar ile birlikte Suriye'den, İran'dan ve Yunan geleneğine ait ilahların devşirildiği imparatorluk kültürüne dahil etmiştir. Bu kültürlerdeki önemli bir husus, yapılan uygulamaların ve kurbanların imparatorun adına yapılması, aynı zamanda onun otoritesini pekiştirmeye dönük icra edilmesidir. Çünkü doğudan devşirilen bu dini geleneklerde krallar veya ülke yöneticileri yarı tanrısal ilahlar kabul edilmiştir. Onlar tanrıyı temsil etmiş ve tanrıların yeryüzündeki bir tezahürü* olarak algılanmışlardır.

Roma İmparatorluğu'nda Sol, III. yüzyıl üzerinde güçlü bir etki yaratmış olmasının yanında, bu kültün etkisini arttıran önemli bir etken de imparatorluk tarihinde güneşe ve onun tanrısallığına yönelik inançların yer almasıdır. Çünkü Romalıların varlığından önce bu bölgede yaşayan Etrüsklerin inançları arasında Güneş'e yönelik inanışlar İtalya bölgesinde yer almıştır. Yine imparatorlukta yer alan Mitra ve Apollon gibi kültürlerde güneşin tanrısallığına yönelik ibadet ve uygulamalar yer aldığından bu Sol'un gelişimini desteklemiş; böylece Sol, iktidarın sembolü olarak kralların veya hükümdarların bir vasfı olarak algılanmaya ve yayılmaya başlamıştır.⁶⁰ Sol, Roma panteonun da önemli bir yere sahip olan; ayrıca sanatta, para basımında ve mimaride imparatorluğun desteğindeki senkretik bir kült olmuştur. Roma'daki Palatin Tepesi'nde bulunan ve Roma mitolojisinde önemli bir yere sahip olan Apollon Tapınağı'nın üzerinde bir zamanlar Sol heykelinin oturuyor olması senkretik unsurları barındıran önemli bir

⁵⁹ Alaric Watson, *Aurelian and the Third Century* (London and New York: Routledge, 1999), 201-202; Dunstan, *age*, 434; Manders, *age*, 150-152; A. D. Lee, *Pagans and Christians in Late Antiquity: A Sourcebook* (New York: Routledge, 2016), 35; Lenski, *Age of Constantine*, 162.

* Yöneticinin tanrısallığına yönelik inançlar gerek kralların gerekse hükümdarların tanrısal olarak kabul edildiği İran menşeli Mitra ile Eski Mısır dininde önemli bir yere sahiptir. Bu anlama biçimi kralların bu türden kültürleri sahiplenmelerini veya başka ülkelerin kralları tarafından desteklenmelerini sağlamıştır. Bu yönleriyle Roma dininin önemli bir unsuru olan Eski Mısır dini, Roma'nın dini ve siyasi hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Eski Mısır dininde ülkenin başı konumundaki Firavunlar, yarı tanrısal varlıklar olarak algılanmıştır. Çünkü onlara göre kral, tanrı Horus'un enkarnasyonu olarak kabul edilmiş ve halk nezdinde ona tazimde bulunulmuştur. Bu kültürlerde inanılan tanrıların hoşnut edildikleri takdirde halkı koruduğuna inanılmıştır. Bu anlayış Mısır yöneticilerini hem siyasi bir lider hem de dini referanslı bir yönetici olmasını sağlamıştır. Bu teolojik referanslı anlayış, dinsel anlayışların ve uygulamaların bazı özellikleriyle yakın coğrafyalar kanalıyla taşınmasını hatta desteklenmesini sağlamıştır. Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 67, 70-71.

⁶⁰ Paul Zanker, *The Power of Images in Age of Augustus*, çev. Alan Shapiro (Michigan: University of Michigan Press, 1990), 49-51; Hallsberghe, *The Cult of Sol Invictus*, 27, 33.

örnek sayılmıştır. Ayrıca İmparator Augustus ve İmparator Nero kendi dönemlerinde gücün ve iktidarın simgesi olarak güneş tanrısı Apollon'u kendi iktidarlarıyla ilişkilendirmişlerdir.⁶¹ Buna benzer pek çok senkretik ve melez anlayışlar imparatorluk tarihinde hem imparatorlar arasında hem de halk arasında yerini almıştır.

Konstantin dönemine kadar Sol kültü dahil diğer pek çok kült, imparatorluğun desteği altında kökleşmiş ve toplumsal hayatta önemli bir yer edinmiştir. Konstantin, Hıristiyanlıkla girdiği uzun süreli etkileşimde, uzun müddet Sol'un bir izdeşi ve destekleyicisi olmuştur. Bu onun kendi döneminde yaptırdığı eserlerden ve o dönem basılan madeni paralardan anlaşılmaktadır. Konstantin'in, Milvian Köprüsü Savaşından sonra kendi adına yaptırdığı Konstantin Kemerini (Arco Di Constantino, diğer bir deyişle Arch of Constantine) bu senkretik durumu gösteren önemli bir yapıdır. Konstantin'in imparator oluşuyla Hıristiyanlığa ilişkin yeni bir dönemi başlatmıştır. Yeni bir dönemi işaret eden Konstantin Kemerini bu yönüyle geçiş çağının özelliklerini ve senkretik unsurları yansıtan önemli bir anıttır. IV. yüzyıla ait düzenli stildeki yeni biçimdeki motifler ile Roma'nın geleceğinin baskın dünyası bu anıtta resmedilmiştir.* Anıt üzerindeki kabartma ve resimlerde Capitoline'da Jüpiter'e bir kurbanın (domuz, koyun, boğa) sunulduğu ve Konstantin'in birliklerinin kollarındaki Hıristiyan işaretlerinin kabartma panellerinde resmedilmesi, imparatorun Hıristiyanlığa geçtiğinin bir işareti olarak kabul edilmiştir.⁶² Konstantin'in Maxentius ile giriştiği mücadele sonrasında ve zaferle başlayan değişimin akabinde "En Yüce Tanrı" ile Hıristiyan Tanrısı arasında bir bağ kurmaya başladığı vakittir. Her ne kadar Konstantin böylesi bir değişime kapı aralamış olsa da imparatorluk kültüründe önemli bir yeri olan hem pagan inanışlara hem de Sol Kültüne ait işaretler, Konstantin'in dönüşümünden sonra bile imparatorluğun bastırıldığı madeni paralarda yer almaya devam etmiştir. Konstantin oluşturmak istediği yeni imparatorluk düzeninde Sol'a inanan vatandaşların, güneş senkretizmi vasıtasıyla paganizmin hâkim olduğu yapıdan Hıristiyan monoteizmine kolaylıkla geçebileceği bir durum yarattığı ve bu inancı iki kesim arasında bir köprü olarak kullandığı söylenebilir.

⁶¹ Ferguson, *The Religions of the Roman Empire*, 46; Zanker, *age*, 44; Jonathan Bardill, *Constantine, Divine Emperor of the Christian Golden Age* (New York: Cambridge University Press, 2012), 49.

* Roma'nın Palatino Tepesinde yer almıştır. Bu kemer üzerinde; Trajan, Hadrian ve Marcus Aurelius'a yer verilmekle birlikte; kemerin duvarlarında Apollon, Herkül, Silvanus ve Diana için yapılan kurban ayinleri de yer almıştır. Bardill, *age*, 94, 236-240.

⁶² Kate Cooper, Julia Hillner, *Religion, Dynasty, and Patronage in Early Christian Rome, 300-900* (New York: Cambridge University Press, 2007), 31-32; Dam, *age*, 207; Stephenson, *Büyük Konstantin*, 159-160.

Bu anlamda döneme ilişkin bazı resim ve kabartmalarda İsa'ya ilişkin figürlerin güneş senkretizmindeki benzer unsurlarla tasvir edilmesi, dönemin dini atmosferine de uygun düşmektedir.⁶³

1. 2. 3. Roma İmparatorluğu'nda Yahudi ve Hıristiyan Topluluklar

Hıristiyanlık, I. yüzyılda Filistin'de ortaya çıkmış ve ilk iki yüzyılda Roma topraklarında tutunmaya çalışmıştır. II. ve IV. yüzyıllar arasındaki süreç ise, Hıristiyan nüfusun büyüüp yaygınlaştığı ve buna paralel olarak etkin bir kitle halinde varlıklarını devam ettirmeye çalıştıkları dönemdir. Başlangıçta Metropol şehirlerde kendini belli etmeye başlayan Hıristiyan topluluklar, zamanla sayılarını ve etkilerini Roma topraklarında arttırmıştır.⁶⁴ III. yüzyıla gelindiğinde Hıristiyanlık Kuzey Afrika ile Avrupa'nın Akdeniz sahillerinde yayılmıştır. Roma İmparatorluğu'na ait geniş bir coğrafyada yaşayan Hıristiyan topluluklar; Yahudi toplulukların, Grek dünyasına ait felsefi düşünce ve fikirlerin, temeli binlerce yıl öncesine dayanan Mısır kültür ve medeniyetinin kesiştiği bu topraklarda varlık göstermişlerdir. Bunun yanında pek çok dini-felsefi inanış ve geleneğin hüküm sürdüğü bu topraklarda, Helenizm diğer önemli bir etkiyi yaratmıştır. Bu anlamda Helenizm, birçok yönden farklı coğrafyaları dini ve kültürel alanda birbirine yakınlaştırmasıyla pek çok dinsel oluşuma katkı sağlamıştır.⁶⁵

Roma İmparatorluğu'nda Yahudilik önemli dinsel gelenekler arasında yer almaktadır. Bu dinin mensupları, Roma'nın siyasi ve askeri lideri General Pompeius Magnus'un Kudüs'ü Roma topraklarına katmasıyla (MÖ 63) Romalıların hükmü altına girmişlerdir. Yahudiler, paganizm hâkim olduğu topraklarda tek tanrılı inancın temsilcisi olmuşlardır. Bununla birlikte Julius Ceasar'ın imparatorluğu esnasında mensubu oldukları din, Roma'nın yasal dini olarak tanınmıştır. Roma hükmü altında varlık gösteren Yahudiler; Ferisiler ve Sadukiler başta olmak üzere Esseniler ve Zelotlardan

⁶³ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 48; Ramsay MacMullen, *Constantine* (New York: Routledge, 2014), 84–86; Herman Dörries, *Constantine the Great*, (New York: Harper & Row, 1972), 47–49; Timothy David Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine* (Cambridge: Harvard University Press, 1982), 72–73.

⁶⁴ Humpries, *Early Christianity*, 112; Süleyman Turan, *Misyoloji: Hıristiyan Misyon Bilimi* (Ankara: Sarkaç Yay., 2011), 33.

⁶⁵ Barrow, *age*, 69; Karl Baus, *From the Apostolic Community to Constantine*, Ed. Hubert Jedin (New York: The Crossroad Publishing Company, 1965), 7; Matthew Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire* (New York: Facts on File Books, 2002), 253-254; Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, İstanbul: İsam Yayınları, 2017), 41-42.

oluşan gruplardan meydana gelmiştir.⁶⁶ Yahudi müntesipler erken dönemlerden itibaren Hıristiyanları, topluluklarının içinde neşet eden bir topluluk olmalarından ötürü bölücülükle suçlamışlardır. Hıristiyanlar, Yahudilikten kopan, ayrıca heretik ve marjinal bir yapılanma içinde kendisine şüphe ile yaklaşılan bir topluluk olarak da algılanmışlardır. Hıristiyanların Yeni Ahit'te geçtiği üzere (Elçilerin İşleri 15:1) başlangıçta Musa'nın şeriatine uygun Yahudi yaşam biçimini içeren uygulamaları bu kanıyı güçlendirmiştir.⁶⁷ Yine aynı şekilde Hıristiyan cephesinde Yahudiler, İsa'ya ihanet eden, sünnet ve Şabat gibi gereksiz uygulamalar (Elçilerin İşleri, 21:20-23) ile vakit harcayan bir topluluk olmakla suçlanmışlardır. Hıristiyanlar ve Yahudiler arasındaki gerilim ilk yüzyıllardan itibaren devam etmiştir. Onların yaşadıkları yerlerde belirli kesimler için Hıristiyan topluluklar; belirli bir eğitimden geçmemiş, alt sınıflarda yer alan düşük seviyeli grupların teveccüh ettiği bir dini hareket olarak algılanmıştır. Yahudiler gibi Roma'daki paganların bu topluluğa yönelik genel kanısı bu yönde olmuştur. Fakat II. yüzyıldan, İmparator Theodosius'un Hıristiyanlığı resmen ilan ettiği zamana kadar ki geçen sürede tartışmalar, gruplaşmalar, siyasi ve felsefi ayrışmalar durumu Hıristiyanlık lehine değiştirmiştir.⁶⁸ Bundan sonra Hıristiyanlık farklı kesimlerdeki insanların teveccüh ettiği bir din haline gelmiştir.

Hıristiyanlık ve onun müntesipleri, II. yüzyıldan itibaren Yahudilikten kopan heretik bir hareket olarak kabul edilmiştir. Konstantin'in Hıristiyanlara yönelik siyasi ve sosyal tutum farklılığından sonra Hıristiyanlara yönelik beslenen bu imajın değişmesini sağlamıştır. Bundan sonra Hıristiyanlık kurumsallaşan yapılarıyla, siyasi bir güce erişerek kendine özgü bir dini kimlik ile varlık göstermiştir. Bu durum gerek Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında gerekse de Hıristiyan grupların kendi aralarında gerçekleşen bir nüfuz elde etme mücadelesini açığa çıkarmıştır.⁶⁹ Sözgelimi bu mücadele örneğine İsa'nın ikinci kez geleceğine inanan ve bunun hazırlığı için bir topluluk oluşturan Montanist Hıristiyan cemaatinin kurucusu rahip Montanus'u göstermek mümkündür. Bu akım II. yüzyıldan IV. yüzyıla kadar devam etmiş ve pek çok taraftar toplamıştır. Putperest bir ailede doğan Rahip Montanus, eskiden Kibele kültürünün rahibi olduğu

⁶⁶ Jacop Neusner, *Judaism in Late Antiquity* (Leiden: Brill, 1995), 84-85; Gündüz, *Hıristiyanlık*, 16-17.

⁶⁷ Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 77-78, 83-85.

⁶⁸ Jacob Neusner, *Judaism and Christianity in the Age of Constantine* (Chicago: The University of Chicago Press, 1987), 23.

⁶⁹ Neusner, *Judaism and Christianity in the Age of Constantine*, 1-4.

iddiasıyla kendi döneminde eleştirilmiştir. Bunun yanında Konstantin dönemine geldiğinde o ve taraftarları ayrıştırıcı bir unsur olarak görülerek suçlanmış dışlanmış ve eziyet edilmiştir.⁷⁰ Roma İmparatorluğu, konumu ve sahip olduğu toprakların büyüklüğünden dolayı farklı dini geleneklerin ve kültürlerin karşılaştıkları bir coğrafyadır. Bu yüzden imparatorlukta yer alan pek çok dini unsur imparatorluğun bu dinsel geçişlere açık konumundan etkilenmiştir. Hıristiyanlık hem bu dinamik ve devingen karşılaşma sahasında hem de hâkim kültürlerin yoğun etkisi altında varlığını sürdürmüştür.

1. 2. 4. İmparatorların Tanrı Oğulları ve Roma'nın Efendileri Kabul Edilmesi

Diocletianus döneminde Roma'da imparatorluğunun meşruiyeti ve gücü, imparatorluğun kaynağı olarak görülen Jovian (Jüpiter)-Herkül imparatorluk teolojisiyle ilişkilendirilmiştir.⁷¹ Diocletianus'un kabul ettiği ve desteklediği bu anlayışa göre Jüpiter, Diocletianus'un koruyucusu, Herkül'ün ise Maximianus'un muhafızı konumundadır.⁷² Çünkü Diocletianus'un kurguladığı Jüpiter-Herkül (Jovian-Hercules) imparatorluk teolojisine göre Jüpiter, dizayn edilmiş bu kozmik düzenin yüce üstün gücü; Diocletianus ise onun oğlu olarak imparatorluk görevini yerine getiren, aynı zamanda imparatorluk işlerinin yürütücüsü ve yöneticisi olarak kabul edilen kişidir.⁷³ Diocletianus, iktidarı süresince Roma'da uygulamak istediklerini bu siyasi ve teolojik sistem vasıtasıyla yapmış ve yaptıklarını meşru görmüştür. Bu meşruiyetin dayanak noktasından hareketle imparatorluğu süresince konumunu, imparatorluk kolejinin propaganda aracı haline getirerek egemenliği altına almıştır. Kendi döneminde kurduğu tetraşi yönetiminde bulunan sezarların her biri, kendilerinin bağlı buldukları bir üst imparatora, yani yüce efendilerine itaat etmişlerdir. Öte taraftan ülke topraklarının Doğu tarafında bulunan bölgelerde Işığın tanrısı ve İlirya'daki* imparatorlarının koruyucusu olarak Sol kültüne

⁷⁰ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 5. 16; Eric Robertson Doods, *Pagan and Christian an Age of Anxiety* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 59, 63-66. Ayrıca bkz. Cengiz Batuk, "Millenarianist Bir Hareket Olarak Montanizm", *Milel ve Nihal Dergisi*, sy. 1, 2003:41-43, 45, 52.

⁷¹ Scolasticus, *The Ecclesiastical History*, 1. 2; Bardill, *age*, 77; Stephenson, *Büyük Konstantin*, 98-99.

⁷² Elizabeth Depalma Digester, *Making of a Christian Empire* (Ithaca: Cornell University Press, 2000), 29-31.

⁷³ Manders, *age*, 108-109; Bardill, *age*, 63-65.

* İlirya bölgesi, Antik Çağda Balkan Yarımadası ve Adriyatik Denizi kıyılarında bir yerde bulunur. Roma'ya en iyi komutanlarını ve askerlerini gönderen bunun yanında "Üçüncü Yüzyıl Krizi" olarak tanımlanan sıkıntılı zamanlarda yeni imparatorların yetişmesine kaynaklık etmiş bir bölgedir.

yönelik inançlar yer almış, Batı tarafında ise Mars savaş tanrısı olarak kabul görmüş ve burada Romalıların babası olarak algılanmıştır.⁷⁴

Roma'nın bu dini ve siyasi görüntüsü altında Roma yönetiminde yer alan imparatorların her biri; kutsalın kendilerinde ifşa olduğu bir "Principes", yani Roma İmparatorluğu'nun "Birinci adamları" olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda imparatorlar, imparatorluktaki daha üst bir yapıyı ifade eden birer "Domini" * olarak kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra Roma'nın başındaki imparatorlar, bu siyasi kutsal hiyerarşiyle birlikte, kutsal figürler olarak da algılanmıştır. Bu anlayışın neticesinde, ülkenin başındaki imparatorlar kutsal kimlik ve güçle donanmış kişiler olarak kabul edilmiştir. Kutsalın yeryüzündeki bir tezahürü konumundaki imparatorlara karşı isyan, bir bakıma küfür olarak addedilmiştir.⁷⁵ Başka bir deyişle imparatorlara yapılan herhangi bir çıkış veya başkaldırı, imparatorluğun kendisine ve onun dayandırıldığı teolojik kurgulamanın temel kaynağına isyan anlamını taşımaktaydı. Bu açıdan imparatorluğa dışarıdan yapılmak istenen müdahaleler ve isyancıların eylemleri, kutsal düzeni yok etmeye ve yıpratmaya yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Çünkü bu kurulu düzen kutsal olarak tanımlandığından, düzene karşı çıkmak, tanrılara karşı çıkmakla eşdeğer olarak kabul edilmiştir. Ülkenin imparatoru olan kişi, hem ülkenin başı ve birincil adamı hem de kurulu teolojik düzenin yeryüzündeki bir temsilcisi olarak görülmüştür. Bu anlamda Roma imparatorları, pek çok kurumsal yapının ve kişinin üzerinde güçlü bir otoriteye sahip olmuş ve bu otoritelerini sağlamlaştırma adına dinsel ve mitsel unsurları siyasal araç olarak kullanmışlardır.⁷⁶

1. 3. KONSTANTİN'İN HAYATI

Geç Antik Çağ, Roma İmparatorluğu açısından önemli bir dönemdir ve bu dönemin en önemli imparatoru Konstantin'dir. Konstantin sadece Roma İmparatorluğu

⁷⁴ Daly, Rengel, *age*, 89; İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, 100-102; Beard, North, Price, *age*, 33; Mike Dixon-Kennedy, *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology* (California: ABC-CLIO, 1998), 37, 149, 198.

* Domini Latince "Efendi" anlamına gelen ve imparatorlar için kullanılan bir kelimedir. Roma Ülkesinde İmparatorlar, Roma İmparatorluğu'nun "Efendiler"i sayılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bülent İplikçioğlu, *Helen ve Roma Tarihinin Anahatları*, 95; ayrıca bkz. A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. A. Müfid Mansel (Ankara: Maarif Matbaası, 1943, 71; Ostrogorsky, *age*, 27.

⁷⁵ Leithart, *age*, 49; Stephenson, *Büyük Konstantin*, 101-102; Ferguson, *The Religions of the Roman Empire*, 88-89.

⁷⁶ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 59; Odahl, *Constantine and Christian Empire*, 57.

için değil, aynı zamanda Hıristiyanlar için de oldukça önemli bir konuma sahiptir. Hıristiyanların büyük bir kısmı onu bir aziz seviyesinde görmüş, bununla birlikte onun tanrısal yönlendirmeye seçilen bir kişi veya İsa'nın 13. havarisi olduğuna ilişkin nitelermelerde bulunmuşlardır. Bununla birlikte Konstantin'i özel, seçilmiş ve Tanrı'nın lütfuna mazhar olan bir imparator olarak görenler olduğu gibi onun hakkında farklı düşünen ve onu aksi yönde tanımlayanlar da var olmuştur. Bunlara göre Konstantin, geçmişte yaşamış olan Roma imparatorlarından çok farklı olmayan, elini kana bulamış, sayısız kötülükle ve dalaverecilik ile damgalanmış iğrenç, zorba ve korkunç suçların sorumlusu bir imparatorudur.⁷⁷

Tarihte “Büyük” (Magnus) sıfatıyla ünlenmiş ve asıl adı Gaius Flavius Valerius Aurelius Constantinus olarak bilinen I. Konstantin (I. Constantinus), Konstantius Klorus (Gaius Flavius Valerius Constantius) ve eşi Helena'nın (Flavia Iulia Helena Augusta) oğlu olarak tarihe geçmiştir. Roma İmparatorluğu'nda Doğu Avrupa şehirleri için stratejik bir öneme sahip İlirya toprakları içinde bulunan ve günümüzde Sırbistan'ın güneyinde yer alan Niş (Naissus) şehri Konstantin'in doğduğu topraklar olmuştur.⁷⁸ Konstantin'in doğum tarihine ilişkin, ondan sonraki dönemlerde onun için yapılan methiye referansları, ilk dönem tarihçiler ve epitomcuların* ifadeleri dikkate alındığında net olmayan bilgiler söz konusudur. Fakat yine de bazı antik yazıtlar ve eserlerden hareketle yaklaşık olarak 273 veya 274 yılının şubat ayının sonlarına doğru doğduğu söylenebilir.⁷⁹ Konstantin toplamda iki eşi olup bunlardan ilki Minervina'dır. Konstantin'in Minervina'dan olan tek çocuğu Crispus'dur. İkinci kez evlilik yaptığı kişi ise, Fausta Flavia Maxima'dır. Konstantin'in Fausta'dan II. Konstantin, II. Konstantius, Konstans, Konstantina, Helena, Fausta adında altı çocuğu dünyaya gelmiştir.⁸⁰

⁷⁷ Lactantius, *Divine Institutes (Divinarum Institutionum)* 7. 26, erişim tarihi: 22.12.2017, <http://www.newadvent.org/fathers/0701.htm>; Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 24-29, 4. 60; Ayrıca bkz. Ostrogorsky, *age*, 42-43; Burckhardt, *age*, 283; Hans Pohlsander, *The Emperor Constantine* (London: Routledge Publication, 2002), 87-90; Leo D. Lefebure, *Religion, Authority, and the State* (New York: Palgrave Macmillan, 2016), 136.

⁷⁸ Roger Rees, *Layers of Loyalty in Latin Panegyric, AD 289-307* (New York: Oxford University Press, 2002), 156.

* Epitome, özet, örnek, misal ve öz gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca Antik Yunan ve Roma döneminde özel bir yazınsal türe verilen addır.

⁷⁹ Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 13; A. H. M. Jones, *Constantine and the Conversion of Europe* (Toronto: University of Toronto Press, 1997), 13-14; Edward L. Smither, *Rethinking Constantine: History, Theology, and Legacy*, (Eugene: Picwic Publications, 2014), 41.

⁸⁰ David Potter, *Constantine the Emperor* (New York: Oxford University Press, 2013), 314.

Konstantin'in annesi Helena, bugün içinde Bursa, İznik, Bilecik, Kocaeli, Yalova, Zonguldak, Bartın, Kastamonu, Bolu, Düzce, Sakarya gibi illerin yer aldığı ve antik dönemde kendisine Bitinya (Bithynia) adı verilen bölgede doğmuştur. Hizmetçilik yapan orta sınıf ailenin bir çocuğu olan Helena, Hıristiyanlar nezdinde önemli bir şahsiyet sayılmış, aynı zamanda imparatorluk tarihinde "Agusta" ** unvanı ile nitelendirilmiştir. Günümüzde Hıristiyanlarca önemli sayılan pek çok kutsal emaneti keşfettiğine inanılan Helena, Hıristiyan kiliselerince azize olarak kabul edilmiştir.⁸¹ Helena, günümüzde bazı kiliseler tarafından adına yortular (Azize Helena Günü) düzenlenen bir azize olarak nitelendirilmiştir.

Konstantin'in babası Konstantius Klorus, İlirya olarak bilinen orta Danube'nin altındaki imparatorluk şehirlerinin Doğu bölgesinde dünyaya gelmiştir. Konstantius'un ilk eşinin Helena olduğu söylene de bu konuda farklı iddialar yer almıştır. Bu konuya ilişkin Konstantin'in annesi Helena'nın Konstantius'un ilk eşi değil de metresi olduğuna ilişkin tezler ileri sürülmüştür. I. Konstantin, Konstantius Klorus'un Helena ile birlikteliğinden doğmuştur. Konstantius Klorus daha sonra imparator Maximianus'un kızı Theodora (Flavia Maximiana Theodora) ile evlenmiştir.⁸² Konstantius Klorus'un Theodora ile evliliğinden Flavius Dalmatius, Flavius Hannibalianus, Hanibaliano, Julius Konstantius, Eutropia, Anastasia, Flavia Julia Konstantia'dan oluşan toplamda altı çocuğu dünyaya gelmiştir.⁸³

Konstantius Klorus, Roma İmparatorluğun komuta ve yönetiminde önemli görevler üstlenmiş ve yükselmiştir. Onun döneminde ülke yönetimi tümüyle üst sınıflardan oluşmamaktaydı. Sözgelimi komutanlardan bir kısmı sahip oldukları orduyu yönetme becerisi ve kişisel yetenekleri doğrultusunda imparatorluk yönetiminde yüksek kademelere ve rütbelere sahip olabilmıştır. Konstantin'in babası Konstantius, bu çalkantılı dönem içinde sahip olduğu askeri becerilerini ve yeteneklerini sergileyen, ayrıca Diocletianus'un oluşturduğu tetrarşi yönetiminde imparatorluğun en üst

** Agusta, genellikle Roma İmparatorlarının eşlerine, yakınlarına verilen unvandır. Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, 36; Hans A. Pohlsander, *Helena: Empress and Saint* (Chicago: Ares Publishers, 1995), 12–18.

⁸¹ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 42-46; Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 17; Sozomenus (Salaminius Hermias Sozomenus), *The Ecclesiastical History (Historia Ecclesiae)*, 1. 1-2, erişim tarihi: 22.12.2017, <http://www.newadvent.org/fathers/2602.htm>

⁸² Zosimos, *New History*, 2. 41; Jan Willem Drijvers, *Helena Augusta*, (Leiden: E. J. Brill, 1991), 18-19.

⁸³ Potter, *Constantine the Emperor*, 64-65.

kademelerine kadar yükselme şansını elde eden önemli bir komutandır. Bununla birlikte imparator muhafızlığı (Praetorian Prefect) gibi önemli bir görevi üstlenmiş ve ayrılıkçı bölgelere yapılan pek çok sefere katılmıştır. Bu anlamda Konstantin'in daha sonraları Roma İmparatorluğu'nun tek hükümdarı olmasında ve Hıristiyan kaynaklarca ilk Hıristiyan imparator olarak görülmesini sağlayan sürecin anlaşılmasında, babasının askeri konumunun ve yönetimdeki yerinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.⁸⁴

Konstantin'in erken dönemlerine ait günümüze ulaşan fazla bir veri olmamasına karşın, ailesinin bulunduğu konum ve içinde bulunduğu çevre dolayısıyla iyi eğitim aldığı söylenebilir. Önemli komuta kademelerinde yer alan babasının, Konstantin üzerinde önemli etkileri olmuştur. Konstantin Batı yönetiminde bulunduğu vakitlerde babasının yanında yer alarak tecrübelerinden faydalanmıştır. Babası Konstantius, Konstantin'i Diocletianus'un yönetimindeki Nicomedia'ya göndererek eğitimini tamamlattır. Bu Konstantin'in imparatorluğun işleyişini ve yönetimdeki sorumlulara ilişkin bilgisini arttırdığı bir süreçtir.⁸⁵ Konstantin, babasının askeri konumundan ve yönetim hiyerarşisindeki yeri nedeniyle tecrübelerini arttırmış, ayrıca devletin bürokratik ve askeri işlerini daha iyi anlamasına olanak sağlayacak bir ortamda bulunmuştur. Nitekim gençliğinde Diocletianus'un Filistin'e gerçekleştirdiği seferlerde onun yardımcısı olarak eşlik etmiştir. Bunun yanı sıra Konstantin için önemli bir husus da, babasının Maximianus'un kızı Theodora ile evliliğinden olma üvey kardeşleri ile olan yakın ilişkileridir. Nitekim üvey kız kardeşi Konstantia'yı ilerde yönetim ortağı olan Licinius ile kendi düzenlediği bir organizasyonla evlendirmesi, imparatorluk yolunda önemli bir katkı sağlamıştır. Bu yakın ilişkiler Konstantin'in hem imparatorluğun işleyişine hem de yönetim ortaklarına ilişkin dair pek çok bilgi ve tecrübeyi elde etmesine olanak sağlamıştır. Konstantin gençliğinde, özellikle Diocletianus dönemindeki seferlere katılmadığında Grek ve Latin dillerinde eğitime devam etmiştir. Kaynaklarda ders aldığı öğretmenler konusunda bir bilgi yer almamıştır.⁸⁶ Öte taraftan kilise tarihçisi

⁸⁴ Zosimos, *New History*, 2. 8; Jill Harries, *Imperial Rome AD 284 to 363: the New Empire* (Edinburgh: Edinburg University Press, 2012), 54; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 13, 28; Stephen Williams, *Diocletian and Roman Recovery* (New York: Routledge, 2000), 24–38.

⁸⁵ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 19; Joseph Fletcher, *Life of Constantine the Great*, (London: Albert Cockshaw), 1852, 7-8; Samuel Lieu, Dominic Montserrat, *From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine Views: A Source History* (London: Routledge, 1996), 7-8.

⁸⁶ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 19, 32; Timothy David Barnes, *Constantine and Eusebius* (Cambridge: Harvard University Press, 1984), 251-252. Ayrıca bkz. Potter, *Constantine the Emperor*, 25.

Eusebius eserinde, Konstantin'i Musa gibi saraylarda kötülükler arasında yetiştirdiğini anımsatarak saraylarda ve tiranların arasında büyüdüğünü, Tanrı tarafından eğitildiğini ve korunduğunu ileri sürmüştür. Eusebius'a göre Konstantin, ilahi müdahale ile yetiştirilmiş ve onun zalimlere dair her şeyi görmesi sağlanmıştır.⁸⁷

Konstantin yaşamının sonuna kadar Roma'nın tek imparatoru kalmayı başarmıştır. Eusebius, Konstantin'in yaşamının son zamanlarında hafif bir hastalık geçirdiğini ve bunun için kendi şehrindeki kaplıcalara gittiğini belirterek ölümünden önce yaşadıklarına dair bilgilere eserinde yer vermiştir.⁸⁸ Nicomedia piskoposu Eusebius tarafından vaftiz edilen Konstantin, 337'deki ölümünün ardından imparatorluk topraklarının yeni varisleri oğulları II. Konstantius, II. Konstantin ve en küçükleri olan Konstans olmuştur. Konstantin'in ölümünden sonra oğulları arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar, imparatorlukta derin ayrılıklar yaratmıştır. Bu ayrılıklar, imparatorluğun doğusu ve batısı arasında büyük farklılıkların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. İmparatorluğun Doğu tarafını II. Konstantius yönetmiş ve Arius'un düşünceleri desteklenmiştir. Batı tarafını ise II. Konstantin kardeşi Konstans ile birlikte yönetmiş ve İznik'te kabul edilen inanç bildirgesini desteklemiştir. Neticede Roma İmparatorluğu bu derin ayrılıkların sonrasında zayıflayarak parçalanmıştır.⁸⁹

1. 4. TETRARŞİ VE KONSTANTİN'İN YÜKSELİŞİ

Roma III. yüzyıla gelindiğinde kaos olarak nitelenen bir durum içinde bulunmaktaydı. Siyasi ve sosyal anlamda ülke topraklarının kontrolü ve savunulması yönetimin zirvesinde zorluk yarattığından dönemin imparatoru Diocletianus, siyasi ve sosyal karmaşanın üstesinden gelebilmek ve imparatorluğu içinde bulunduğu durumdan kurtaracak kalıcı bir dönem inşa etmeyi ve dini referanslı yeni bir yönetim anlayışını kurmayı istemiştir.⁹⁰

Diocletianus'un öncülüğünde kurulması planlanan yeni yönetim anlayışı, Roma'nın siyasi tarihindeki en önemli değişiklik olmuştur. Bu yeni düzenin ilk adımları

⁸⁷ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 9. 9; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 12.

⁸⁸ Eusebius, *Life of Constantine*, 4. 60-72.

⁸⁹ Noel Lenski, *Constantine and the Cities* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006), 1; Ostrogorsky, *age*, 44-45.

⁹⁰ Vasiliev, *age*, 74.

Diocletianus Sirmium'da* ve Maximianus Milan'da iken 293'te yürürlüğe girmiştir. "Tetrarşi" olarak adlandırılan bu yeni yönetim anlayışına göre imparatorluk, Doğu ve Batı olmak üzere iki ana bölgeye taksim edilmiştir. İmparatorluğu her bir yarısında (Doğu Roma-Batı Roma) bir Augustus ve bir yardımcı sezar olmak üzere toplamda dört imparatorun yer almasına ve ülke topraklarının bu imparatorlar tarafından yönetilmesine karar verilmiştir.⁹¹ Öte yandan kurulan bu yeni yönetim biçimi, imparatorluğa yönelik gerçekleşebilecek iç ve dış tehditlere karşı gözdağı anlamına gelmiştir. Roma'nın ortaya koyduğu yeni yönetim anlayışında sezarlar, Augustus olmak için çalışmış, ayrıca buldukları konum itibarıyla daha tecrübeli olmalarına olanak sağlamıştır. Yeni düzen sayesinde ekonomik ve kültürel birliklik önceki yönetimlere kıyasla daha kontrollü bir biçimde sağlanmak istenmiş, ayrıca Roma'nın siyasi, askeri ve kültürel varlığının istikrara kavuşturulması amaçlanmıştır.⁹²

Diocletianus gerçekleştirmek istediği yeni yönetim sistemi, bazı olumsuzlukları içermiştir. Çünkü Diocletianus'un kendinden sonra yönetimi devredeceği bir evladı yoktu. Bu yüzden İliryalı subaylardan Maximianus'u (Marcus Aurelius Valerius Maximianus Herculus) kendine evlat edinmiş ve ona "Sezar" unvanını vermiştir.⁹³ Diocletianus, kendisine evlat olarak aldığı ve sezar unvanı verdiği Maximianus'u daha sonra kendine eş-Augustus ilan etmiştir. Böylelikle Diocletianus, dönemindeki geleneksel dini inançlardan aldığı ilhamla, kutsal ve karşı çıkılmaz bir biçimde kendini ve evlatlık olarak aldığı Maximianus'un siyasi konumunu pekiştirmiştir.⁹⁴ Bir Herkül olarak Maximianus, hem imparatorun oğlu hem de kutsal iradenin bir aracı olarak kabul edilmiştir. Maximianus, Diocletianus'un oğlu olarak en büyük destekçisi, aynı zamanda varisi de sayılmıştır. Her ikisi Jüpiter ve Herkül'ün yeryüzündeki birer temsilcisi olarak konumlarını, meşruiyetlerini ve iktidarlarını semavi bir bağ ile sağlamışlardır.⁹⁵ Diocletianus yönetiminin oluşturduğu bu kutsal iktidar anlayışı ve bunu açıklayan teolojik durum, bu düzenin bir işareti olarak dönemin madeni paralarına da yansıtılmıştır. Madeni paralar üstünde genellikle ters yüzünde Jüpiter motifi ile birlikte ona eşlik eden

* Sirmium, eskiden Roma İmparatorluğu'nun Pannonia bölgesinde yer alan antik bir şehirdir.

⁹¹ Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, 21-22; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 39; Williams, *Diocletian and Roman Recovery*, 64.

⁹² Ostrogorsky, *age*, 39; Leithart, *age*, 35-39.

⁹³ Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, 21-22; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 35, 50-53.

⁹⁴ Lemerle, *age*, 33; Rees, *age*, 47-49.

⁹⁵ Digester, *age*, 28-30; Rees, *age*, 66-67, 88.

bir yıldırım; imparatorluk asası ve üzerinde “*Augusti'nin Koruyucusu Jüpiter'e-IOVI CONSERVAT AVGG*” ve “*Augusti'nin Koruyucuları Jüpiter ve Herkül'e-IOVI ET HERCU CONSER AVGG*” ifadeleri yer almıştır. Bu işlem, kendi bölgesinde yönetimde bulunan her bir imparator için yapılan bir uygulama olmuştur.⁹⁶

İktidarın kökenine ve kaynağına yönelik bu teolojik anlamının ardından, tetrarşi üyelerinin her biri, Pax Romana'nın bitişinden sonra oluşan kaos bitirmek için bir araya gelen ve hiyerarşik konumları kutsal olarak onaylanmış kardeş imparatorlar* olarak kabul edilmiştir. Diocletianus tarafından evlat edinilen Maximianus'un ardından Konstantin'in babası Konstantius Klorus'u (Constantius Chlorus), da benzer şekilde Maximianus tarafından evlat edinilmiş, Batı tarafının sezarı olarak atanarak yönetime dahil olmuştur. Konstantius, bu evlatlığın ve yeni konumunun gereği olarak “Marcus Flavius Valerius Konstantius” ismini almıştır.⁹⁷ Konstantin'in tek başına imparator olmasını sağlayacak süreç, Konstantius'un yönetimin önemli bir tetrarkı olmasıyla başlamıştır. Çünkü bu durum, Konstantin'in yönetime dahil olmasını ve burada yükselmesini sağlayan önemli bir başlangıç noktasıdır. Diocletianus imparatorluğun Augustus'u iken, Konstantius Klorus Batıda Maximianus'un hükmü altında sorumlu bir sezardır. Konstantius'un oğlu Konstantin ise artık sezarın oğlu konumunda tecrübe kazanmaya ve devletin işleyişini anlamaya başladığı bir dönemdedir. Tetrarşide dikkat çeken diğer bir husus da evlat edinilme ve üst imparatorların ön isimleriyle anılmış olmalarıdır. İmparatorların her biri Diocletianus'un Valerian ön ismini almalarının yanında, evlilik ittifakıyla, ideolojik ve teolojik perspektifle Augustus durumundaki Diocletianus'a bağlanmışlardır. Örneğin yönetimde yer alan Galerius, eşinden ayrılmak ve Diocletianus'un kızı Valeria ile evlenmek zorunda kalmıştır. Benzer bir şekilde Konstantin'in babası Konstantius Klorus,

⁹⁶ Norman Hepburn Baynes, *Constantine the Great and the Christian Church* (New York: Haskell House Publishers, 1975), 21-22; Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, 3-4; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 37-38.

* Roma İmparatorluğu'ndaki kutsal hiyerarşi birliğinin önemini ortaya koyması bakımından Roma'dan kalan ve günümüze ulaşan sanat eserlerinde yönetimin tüm üyeleri, heykel ve kabartmalar vasıtasıyla resmedilmiştir. Günümüzde imparatorluk kolejini ve kutsal birliğini resmeden bir örnek, Venedik'te bulunan bir porfirde yer almaktadır. Bu porfirde yönetimde bulunan sorumlu dört imparator, birbirine benzer askeri elbiselerle tasvir edilmiş aralarındaki güç birlikteliği ve kardeşlik vurgulanmıştır. Birbirlerine kenetlenmiş tetrarklar (tetrarşi yönetimindeki üyeler), imparatorluğa yönelik gerçekleşmesi muhtemel bir saldırıya karşı düzeni koruma ve devam ettirme konusunda kararlılıklarını belirtmek ve düşmanlarına karşı teyakkuz halinde olduklarını göstermek için ayakta resmedilmiştir. Bkz. Stephenson, *Büyük Konstantin*, 99-10; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 7-10; Bardill, *age*, 68-70.

⁹⁷ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 18; Harries, *age*, 26; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 28- 43.

Konstantin'in annesi Helena'yı bir kenara bırakıp, evlatlığı olduğu Maximianus'un kızı Theodora ile evlenmek zorunda kalmıştır.⁹⁸ Maximianus, bir taraftan evlatlığı olarak aldığı Kostantius'u yönetime sezar olarak atarken diğer taraftan orduda görevli olan Konstantin'i Doğu vilayetlerinden sorumlu ast lejyon subayı olarak görevlendirmiştir. Bununla birlikte büyük kızı Theodora'dan sonra küçük kızı Fausta'yı Konstantin ile evlendirmiştir. Böylece yönetim vasıtasıyla kurulan bağlar, akrabalık vasıtasıyla daha güçlü hale getirilmiştir.⁹⁹

Roma İmparatorluğu'nda dört imparatorla kurulan yönetim anlayışı, imparatorlukta belirli bir süre güvenli bir ortamı sağlamış olsa da III. yüzyılda ortaya çıkan siyasi ve sosyal karmaşada önemini yitirmiştir. İlerleyen zamanlarda başkaldırıları savma ve toprak bütünlüğünü koruma noktasında başarılı olamamıştır.¹⁰⁰ Geniş Roma topraklarında tek elden yönetim, yönetimi zorlaştırmış, bunun neticesinde birkaç erkten oluşan yönetim anlayışı devreye konulmuştur. Bu sürecin ardından imparatorluk bu defa dörtlü yönetim mekanizmasıyla farklı erklerin iktidar mücadelesine ve gerilimine kapı aralamış ve yeni siyasi problemlerin meydana gelmesine neden olmuştur. Tetrarşinin başlangıcında Diocletianus bir süre imparatorlukta dirlik ve düzeni sağlamış, ayrıca uzun süreden beri Roma sınırlarına yapılan tehditleri bir süreliğine bertaraf etmiştir.¹⁰¹ Yıllardır devam eden siyasi-sosyal kaotik düzen, eş imparatorlar ve onlara bağlı askerler vasıtasıyla oturtulmuş, ülke topraklarının derlenip toparlanmasını sağlayacak bazı askeri zaferlerin elde edilmesi sağlanmıştır.¹⁰² Ancak başlangıçta çok zekice ve başarılı bir şekilde ilerleyen kutsal tetrarşi yönetimi, ilerleyen zamanlarda yönetim ortaklarının kişisel hırslarına ve imparatorlar arasındaki hayatta kalma mücadelesine sahne olmuş, en nihayetinde imparatorluğun sonunu getiren bir sürece dönüşmüştür. Neticede Roma'nın rekabet açık bu yönetim anlayışındaki ve onun yarattığı sorunlar, Konstantius'un yönetime

⁹⁸ Williams, *Diocletian and the Roman Recovery*, 56–63; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 8; Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, 56-57; Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, 52, 58.

⁹⁹ Rees, *age*, 165; David S. Potter, *The Roman Empire at Bay, AD 180–395* (New York: Routledge, 2004), 347.

¹⁰⁰ Williams, *Diocletian and Roman Recovery*, 64–69; Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 7–9; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 43,49, 52; Liebeschuetz, *age*, 235–246; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 8–12.

¹⁰¹ Ross Cowan, *Roman Legionary AD 284-337: the Age of Diocletian and Constantine the Great* (New York: Osprey Publishing, 2015), 4.

¹⁰² Duygu, *İmparatorluk ve Hıristiyanlık*, 164.

katılmasıyla Konstantin için önemli bir süreci başlatmıştır.

1. 4. 1. Reformlar ve Hıristiyanların Hedef Haline Gelmesi

Diocletianus, iktidarı süresince ekonomiden siyasete, toplumsal hayattan dine pek çok alanda değişiklik yapılmasını gerekli görmüştür. Bunun için imparatorluk bünyesindeki krizlere çözüm bulacağını düşünerek harekete geçmiştir. Diocletianus imparatorluğun kendi döneminde (284-305) geniş ülke topraklarını yönetmede kolaylık sağlayacağını umduğu yeni yönetim düzenini yürürlüğe koymasının ardından, imparatorluğun geleceği için bir dizi reform hareketini başlatmış ve diğer imparatorların bu reformlara uymalarını istemiştir.

İliryalı asker imparatorlardan oluşan birinci tetraşideki imparatorların (Doğu'da Augustus Diocletianus ve onun sezarı Galerius; Batı'da Maximianus Augustus ve onun sezarı Konstantius Klorus) en temel özelliği Roma din unsurlarını geleneklerini merkeze almalarıdır. Bu imparatorlar Roma'nın geleneklerine sahip çıkan, imparatorluğun topraklarının genişlemesini, ülkenin güçlü olmasını arzulayan Romalılardan oluşmuş ve reformları bu doğrultuda yürürlüğe koymuşlardır. Bu dönemde imparatorluğun resmi dili Latince olarak kabul edilmiş ve Diocletianus bunu imparatorluk kültürünün ve geleneğinin birleştirici bir unsuru olarak görmüştür.¹⁰³ Nitekim onun döneminde Latince biliyor olmak orduda, yönetimde, üst kademelerde yükselmek için adeta gerekli bir şarttır.¹⁰⁴ Bununla birlikte Diocletianus, gerçekleştirdiği tüm etkinliklerde, resmi yazışmalarda ve imparatorluk madeni paralarında Latinceyi kullanmayı gerekli görmüştür. Bu anlamda kendi döneminde generallerin vermiş oldukları askeri komutları Latince vermelerini ve yöneticilerin yargı hükümlerini yine bu dille yazıya geçirmelerini istemiştir. Tüm bunların yapılmasında kolaylık sağlanması için yaptığı uygulamalardan biri de dil hakkında daha fazla bilgi edinilmesi ve kullanım kapsamını genişletilmesi konusundadır. Bunun için imparatorluk şehirlerine resmi kaynaklardan Latince retorik uzmanlarının atanmasını sağlamıştır. Bu önemli şahsiyetlerden birisi olan Kuzey Afrikalı retorikçi Lactantius, Diocletianus tarafından böylesi bir görev için davet alan kişilerdendir.¹⁰⁵

¹⁰³ Lesley Adkins, Roy A Adkins, *Handbook to Life in Ancient Rome* (New Yor: Facts on File, 2004), 222. Ayrıca bkz. Bunson, *age*, 176.

¹⁰⁴ Harries, *age*, 259; Charles Matson Odahl, *Early Christian Latin Literature*, (Chicago: Ares Publishers, 1993), 67–68; Bunson, *age*, 176.

¹⁰⁵ Schott, *age*, 79; Odahl, *Early Christian Latin Literature*, 67–68.

Böylece Diocletianus, imparatorlukta birliği sağlamak için Latince'yi kültürel reformların merkezine yerleştirmiş ve Roma'nın millileşmesi hususunda önemli bir adım atmıştır.

Diocletianus, Roma dininde yer alan geleneksel inançları canlandırmak istemiştir. Roma tanrılarında oluşan panteona hürmet edilmesi için kendi döneminde yönetimi altındakileri teşvik etmiştir. Bu panteonda Jüpiter antik mitolojiye göre başlangıçta kaostan düzen yaratan ve "En yüce Tanrı" mertebesinde görülen önemli bir ilahdır. Bu sebeple de Capitol Tepesi'ndeki Roma Forumu'nun üzerinde uzun süre Jüpiter adına ibadet ve ayinler yapılmıştır. Diocletianus'un III. yüzyıl kriziyle mücadele ederken Roma'nın içinde bulunduğu kaostan düzen kurmaya çabaladığı vakitlerde, bu Greko-Roman tanrısıyla özel bir ilişki geliştirmiştir. Jüpiter ve onun yardımcılarında bazıları, yeryüzü gerçekliğinde Diocletianus ve onun eş-imparatorları kutsal efendileri mertebesine yükseltilmişlerdir.¹⁰⁶

Diocletianus ortaya koyduğu reformların önemli özelliği, dinsel ve kültürel olarak bazı uygulamaları içermesi ve amaçlamasıdır. Bu reformlarda ibadetler vasıtasıyla tanrılarını onurlandırma uygulamalarına özellikle önem vermiştir. Bu anlamda Diocletianus'un ortaya koyduğu uygulamalar, imparatorluğu koruduğuna inanılan tanrılarının isteklerine ve yönlendirmelerine, aynı zamanda imparatorluk kültürünün temel felsefesine uygun düşmektedir. Bu yüzden Diocletianus ve eş-imparatorları, Roma panteonundaki tanrılara ibadet ederek Roma'nın geleneksel dini unsurlarının yeniden canlandırılması için çalışmışlardır. Diocletianus, yönetimdeki imparatorlarına Hıristiyanlara yönelik baskı ve şiddet uygulamalarını istemiştir. Diocletianus'a bunu yaptıran bir diğer sebep, geleneksel Roma kültürünün bir unsuru olan pagan inanç ve uygulamaları yeniden canlandırmaya yönelik isteğidir.¹⁰⁷ Bu yüzden Hıristiyanlar uygulanmak istenen reformlar söz konusu olduğunda, Roma'nın yeni perspektifine ve reformlar eşliğindeki konjonktürüne yabancı kalmışlardır.

Diocletianus döneminde Hıristiyanlar, Roma imparatorluğu içinde yayılmış ve şehirlerdeki varlıkları daha belirgin bir hale gelmiştir. Bu dönemde Hıristiyanlar, imparatorlukta belirli kademelere gelme ve orduda zorunlu hizmet verme konusunda

¹⁰⁶ Beard, North, Price, *age*, 375; Ferguson, *Backgrounds of Early Christianity*, 317.

¹⁰⁷ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 10, 15; James William Ermatinger, *Daily Life of Christians in Ancient Rome* (Westport: Greenwood Press, 2007), 137, Liebeschuetz, *age*, 235–252; Mitchell, Young, Bowie, *Cambridge History of Christianity*, 518; Williams, *Diocletian and the Roman Recovery*, 19.

önceki dönemlere nazaran daha istekli davranmışlardır. Sözelimi Eusebius, pek çok Hıristiyanın imparatorluk içinde memur olarak çalıştığını ve orduda asker olarak görev yaptığını kaydetmiş ve bunların Diocletianus zamanında gerçekleştiğini ifade etmiştir. Üye sayısı artmış olan Hıristiyan topluluklar, bununla birlikte pek çok maddi gelir elde etmişlerdir. Elde edilen gelirlerin varlığı, Hıristiyanları daha büyük ibadet yerleri yapmalarına olanak sağlamıştır.¹⁰⁸ Bazı Hıristiyan gruplar, oluşan bu zorunluluktan dolayı toplu ibadetlerin icra edilmesi için ilk büyük ibadet mekânlarını inşa etmeye başlamıştır. Eusebius, Hıristiyanların bu yöndeki girişimlerinin bir sonucu olan bu evler için “Aulae Ecclesiae” ya da onlar tarafından “Kilisenin holleri” olarak adlandırılan yapıların imparatorluğun büyük şehirlerinde yapıldığını belirtmiştir.¹⁰⁹ Bu yapılar büyük kalabalıkları kendine çekmeyi başarmıştır. Tarihçi Lactantius, bu döneme ilişkin yaşananları ve betimlemeleri kaleme aldığı eserinde, İzmit’teki imparatorluk sarayının alanında, böylesi bir kilisenin varlığından söz etmiştir.¹¹⁰ Neticede Hıristiyan toplulukların şehirlerdeki varlıkları etkileri bu vesileyle daha belirginleşmiştir.

Hıristiyanların sayısının giderek artması doğal olarak Hıristiyanların pagan dininden belirgin bir şekilde farklılaşmaları, toplumsal anlamda yabancılaşmalarına neden olmuştur. Kullandıkları terminoloji ve artan nüfuzlarıyla dikkatleri üzerlerine çeken Hıristiyan topluluklar hem imparatorluk cephesinin hem de pagan toplulukların hedefi haline gelmişlerdir.¹¹¹ Tüm bunlar Diocletianus’u, Hıristiyanların Roma İmparatorluğu’na uyum sağlamayan bir topluluk olarak telakki etmesine neden olmuştur.

1. 4. 2. Diocletianus ve Sezarı Galerius Döneminde Baskı ve Şiddet Döngüsü

Konstantin’in Hıristiyanlar nezdinde kurtarıcı imgeye sahip olma süreci, Diocletianus’un imparatorluğunda Hıristiyanlara yönelik sergilemiş olduğu politikalarla ilişkili olmuştur. Diocletianus’un yönetim zamanında reformların uygulanması

¹⁰⁸ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 8. 3; Robin Lane Fox, *Pagans and Christians* (Harmondsworth: Viking, 1986), 658–661; Lenski, *Age of Constantine*, 137; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 72–76.

¹⁰⁹ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 8. 5-7; Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 12; Jean Castex, *Architecture of Italy* (London: Greenwood Press, 2008), 32-33; Michael E. DeSanctis, *Renewing the City of God* (Chicago: Liturgy Training Publications, 1993), 16.

¹¹⁰ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 12; Sabrina Inowlocki, Claudio Zamagni, *Reconsidering Eusebius* (Leiden: Brill, 2011), 179.

¹¹¹ Williams, *Diocletian and Roman Recovery*, 153-72; L. Michael White, *Building God’s House in the Roman World* (Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1990), 125–140; Liebeschuetz, *age*, 233–277; W. H. C. Frend, *Martyrdom and Persecution in the Early Church* (New York: Anchor Books, 1967), 323–351.

konusunda kararlı davranmış hem yönetim hiyerarşisindeki kişiler hem de ordu kademesinde bulunanlar onun düşünce ve uygulamalarını desteklemek zorunda kalmışlardır. Böylece uygulanmak istenen reformların hızlı bir şekilde yürürlüğe konması sağlanmıştır. Hıristiyanlara yönelik baskı ve şiddet uygulamaları daha öncede imparatorluk tarihinde var olmuştur.¹¹² Fakat önceki imparatorların uygulamaları, Diocletianus zamanında yürürlüğe konan takibat kadar sistemli olmamıştır.

Diocletianus'un Hıristiyanlara sergilediği tutumlara yönelik ilk karşı çıkış Hıristiyan dünyasında Fabius Victor'un oğlu Maximilianus adındaki bir askerin Aziz mertebesinde görülmesine yönelik hikâyede anlatılmıştır. Diocletianus'un başlatmış olduğu takibata yönelik ilk başkaldırı hareketi olarak anlatılan bu meşhur anlatıya göre Numidyalı¹¹³ yöneticiler, Maximilianus adındaki bir Hıristiyana ordu hiyerarşisinde bir rütbe vermişlerdir. O dönemlerde askere alınanların bir kısmı, Kuzey Afrika'ya yapılan seferlere görevlendirilmektedirler. Görevlendirmenin yapıldığı ve Maximilianus'un askere alınacağı vakit Maximilianus "Ben asker olamam; ben kötülük yapamam. Ben Hıristiyanim" sözlerine karşılık, kendi komutanına aldırış etmediği, komutanın askere ait olan künyeyi (Signaculum Saeculi) vermeye çalışması üzerine; Maximilianus'un devamlı "Ben dünyanın askeri değilim; Ben Tanrının askeriyim" dediği belirtilmiştir. Neticede Maximilianus, komutanın vermiş olduğu künyeyi kabul etmemiştir.¹¹⁴

Maximilianus, "Fani dünyanın bu küçük işaretini üzerimde taşımayacağım ve zorla bana takarsanız, benim üzerimde hiçbir gücü olmadığı için söküp atacağım."¹¹⁵ Ben bir Hıristiyanim ve bu kurşun parçasını takmayabilirim. Ben Yüce İsa Mesih'in koruyucu işaretini taşıyorum, duymayı reddettiğiniz, sizin kurtuluşunuzdan acı çeken ve Tanrı'nın günahlarımız için bize gönderdiği, yaşayan Tanrı'nın Oğlu'nun işareti. Kendilerine Hıristiyan diyen bizler, hepimiz ona hizmet ediyoruz ve yaşamın efendisi ve kurtuluşun bağışlayıcısı olarak ona inanıyoruz." diyerek sözlerine devam etmiştir. Maximilianus'un bu sözlerine karşılık, kendisinden sorumlu olan komutan yine de sabrını korumaya devam etmiş ve Maximilianus'u ikna etmeye çalışmıştır. Komutan Maximilianus'a

¹¹² Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 2. 24-26, 7. 2-14, 8. 5.

¹¹³ Numidya, Afrika'da Sahra'nın kuzeyinde bulunan bölgeye Romalıların vermiş olduğu isim. Bugün Cezayir sınırlarında bulunan bir yerdir.

¹¹⁴ Brian Campell, *The Roman Army 31 BC - AD 337* (London and New York: Routledge, 2003), 12; St. Maximilian, erişim tarihi: 18.11.2017, http://www.catholic.org/saints/saint.php?saint_id=5018

¹¹⁵ Timothy David Barnes, *Early Christian Hagiography and Roman History* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2010), 385.

imparatorluk heyetinde onun gibi Hıristiyanların varlığını hatırlatarak bu heyettekilerin kendisi gibi görevli Hıristiyanlar olduklarını belirtmiştir. Maximilianus sözlerine tekrardan devam ederek “Onlar kendileri için münasip olanı bilirler. Ama ben bir Hıristiyanım ve kötülük yapamam.” sözleriyle davranışlarında diretmeye devam etmiştir. Bunların üzerine komutan Maximilianus’a imparatorluğun gerekliliklerini yerine getirmediği takdirde, içinde bulunmuş olduğu durumun ve sergilemiş olduğu davranışının sonunu hazırlayacağını ifade etmiştir. Maximilianus itirazına devam ederek devamla şu ifadeleri komutanına iletmiştir. “Ruhumu asla teslim etmeyeceğim; ben bu dünyadan ayrılısam bile, ruhum İsa Mesih ile birlikte yaşayacaktır.” der ve bu sözlerin akabinde komutanın emri ile Maximilianus, kafası kesilerek öldürülür (295).¹¹⁶

Bu hikâyeden hareketle Roma ordusundaki komutanların Hıristiyan askerleri istemedikleri, Hıristiyan askerlerin ise ordugâhlardaki pagan inanışlarının yeniden canlandırılmasına karşı tepkili oldukları anlaşılmaktadır. Askerlik zorunlu bir hizmet olduğu için bu, ordu komutanlarını tedirgin eden bir durum olmuştur. Çünkü Pagan inanışlara mensup askerlerin din değiştirmesi ve Hıristiyanların zorunlu askerlik hizmeti, III. yüzyılın sonlarına doğru ordudaki Hıristiyanların sayılarını artırmıştır. Paganlara ait bir ilaha tapınmak zorunda bırakılmadıkları takdirde pek çok Hıristiyan, dindaşlarına zulmetmeyen bir imparatora hizmet etmede pek problem çıkarmamıştır.¹¹⁷ Kısaca Roma yönetiminin yeni siyasi perspektifi Hıristiyanların toplumsal hayatta belirginleşmesine ve bununla birlikte onların ayrışmasına yol açmıştır.

Maximilian’ın 298’deki Kuzey Afrika seferlerinde savaşan komutanlardan biri de Marcellus’tur.¹¹⁸ Seferlerin ardından imparatorun çıkışının anısına yapılan geleneksel merasimler esnasında ayinler yapılmış ve kurbanlar sunulmuştur. Askerler arasında bulunan Marcellus’a sıra geldiğinde silahını bırakarak kurban sunmayı reddettiği ve ardından şunları söylediği belirtilmiştir: “Ben ebedi hâkim, İsa Mesih’in askeriyim. Bu nedenle, artık imparatorlarınıza hizmet etmeyeceğim ve taştan ve tahtadan tanrılarınıza tapınmayı reddediyorum. Bunlar sesi soluğu olmayan sağır putlardır. Tanrılara ve

¹¹⁶ Karen R. Dixon, Pat Southern, *The Roman Cavalry* (New York: Routledge, 2005), 83-84; George Kalantzis, *Caesar and the Lamb: Early Christian Attitudes on War and Military Service* (Eugene: Cascade Books, 2012), 158-160; Daniel H. Shubin, *The Gospel of the Prince of Peace, A Treatise on Christian Pacifism*, (Bakersfield: Peace Church Challenge, 2014), 67-68; St. Maximilian, erişim tarihi: 18.11.2017, http://www.catholic.org/saints/saint.php?saint_id=5018; St. Marcellus, erişim tarihi: 07.12.2017, <https://incommunion.org/2007/10/27/saint-marcellus-military-martyr/>

¹¹⁷ Odahl, *Constantine and Christian Empire*, 55.

¹¹⁸ Williams, *Diocletian and Roman Recovery*, 171-172; Southern, *age*, 167-168.

imparatorlara kurban vermeye zorlandığımız koşullar altındaysak... ben askerlik vazifemden vazgeçiyorum.”¹¹⁹ İlk itirazlar arasında anlatıla gelen bu olaylar, öteden beri gelmesi muhtemel olan ve Hıristiyanlara yönelik başlatılacak kırımın habercisi niteliğindedir. Hıristiyanlara yönelik beslenen ön yargılar bir tarafta dururken böylesi olayların ortaya çıkması, kendilerine yapılacak olan zülüm ve takibatı haklılaştırma adına geçerli bir sebep olarak kabul edilmiştir. Marcellus tarafından başlatılan bu itiraz onların öncü şehitler olarak kabul edilmelerini sağlamış, daha sonra bu süreç puta tapınmayı reddetme temelinde devam etmiştir. Marcellus’a söylediklerinden vazgeçme şansı verildiğinde, “Bir Hıristiyan’a uygun olmadığı için silahlarımı fırlattım. Bir Hıristiyan İsa Mesih için savaş verir, bu dünyadaki acıların kaynaklarına karşı savaş vermelidir.” sözlerinin ardından herkesin önünde Hıristiyan inancını itiraf etmiş akabinde işkenceler yapılmasının ardından başı kesilerek öldürülmüştür.¹²⁰

Tetrarşinin önemli bir imparatoru da Galerius’tur. İmparatorluk kolejinde ast sezar olarak katılan Galerius’un ismi imparatorluk belgelerinde hep listenin sonlarında yer almıştır. Tetrarşinin diğer bir üyesi Konstantius ise askeri tecrübelerle ün yapan bir komutan olmuştur. Galerius, Konstantius’un tam aksine bazı talihsizlikler yaşamış, üstleri tarafından aşağılanmıştır. Doğuda düzenli bir yerde kalmadan senelerce seferlerde bulunmuş ve üst imparatorun sıkı gözetim altında kalmaya devam etmiştir.¹²¹ Diocletianus, yönetim ortağı olan Galerius’un tetrarşi yönetimine uygun olarak kendi başkentine sahip olmasına ve Danube bölgelerini yönetmesine izin vermiştir. Bununla birlikte Galerius için Augustus olmanın yolu açıldığından, hedeflerine ulaşmak için çalışmalarına hız vermiştir. Galerius yönetim hiyerarşisinde bulunduğu zamanlarda Hıristiyanlara karşı baskı ve şiddet politikası güderek otoritesini kurmaya çalışmıştır. Etrafında bulunan yönetim danışmanları ve pagan entelektüeller onu bu konuda teşvik etmişlerdir. Artan nüfuslarıyla kendi dünyalarına bir tehdit olarak görülen Hıristiyanlar sinsî, bozguncu, yaşadıkları ortamlara uyum sağlamayan bir topluluk olarak düşünülmüşlerdir. Hıristiyanlara yönelik önlemler alınması gerektiği konusundaki aynı telkinler, pagan filozoflar ve imparatorluk memurları tarafından yönetimin zirvesinde bulunan Diocletianus’a iletilmektedir. Yöneticiler ve ordu kademesinde bulunan

¹¹⁹ Michael Whitby, Joseph Streeter, *Christian Persecution, Martyrdom, and Orthodoxy* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 75-76.

¹²⁰ Kalantzis, *age*, 160-164; Harries, *age*, 87; Shubin, *age*, 67-68.

¹²¹ Barnes, *Constantine and Eusebius*, 29-31; Harries, *age*, 93-94.

memurlar, dini törenlerinde kurban ayinlerine katılmayı kabul etmeyen ordudaki Hıristiyanların görevlerine son vermişlerdir. Kilise tarihçisi Eusebius, bu konuya ilişkin olarak Galerius'un şiddete başvurduğunu ve Hıristiyan askerlere zarar vermeye başladığını belirtmiştir.¹²²

Diocletianus zamandaki baskı ve şiddet paranoyası sadece Hıristiyanlara yönelik bir uygulama değildir. Diocletianus, Roma geleneklerine ve Roma dünyasına tehdit unsuru sayılabilecek durumlar söz konusu olduğunda da benzer refleksleri benzer tonda, hatta daha şiddetli bir şekilde göstermiştir. İmparatorluğun güneydoğu bölgelerini incelemeye aldığı bir vakitte Maniheistlerden oluşan Mısır'daki misyoner bir grubun gizli toplantılar yaptıkları haberini almıştır. Düalist inançlara sahip olan bu topluluktan haberdar olan Diocletianus, onların inançlarını ve uygulamalarını tehlikeli görmüştür. Diocletianus Maniheistlerin sahip oldukları inançları, Roma'nın geleneklerine yabancı olduğunu düşündüğünden onları baskı altında tutacak uygulamalar yürürlüğe koymuştur.¹²³ Diocletianus, bu dinin öncülerinin madenlerde çalıştırılması ve takipçilerinin kılıçtan geçirilerek cezalandırılmaları emrini vermiştir.¹²⁴

İki Doğu İmparatoru olan Galerius ve Diocletianus 302-303'te İzmit'te bir araya gelerek imparatorluğun Hıristiyanlık konusundaki politikasını kesinleştirmişlerdir. Augustus olarak Diocletianus, Hıristiyanların idari ve askeri pozisyonlarından uzak tutulmasının Roma tanrılarını memnun edeceğini ve imparatorluğun çıkarlarını koruma konusunda yeterli olacağını ifade etmişlerdir. Sezar ise Hıristiyanların tamamıyla yok edilmeleri gerektiği konusunda ısrar etmiştir. Tetraşinin ancak bu şekilde devamlı olacağına yönelik güçlü kanaatlerini belirtirler. Tüm bunlara rağmen Diocletianus böyle bir durumda Hıristiyanlara yönelik gerçekleşecek böylesi bir kırımın toplumda katı etki yaratabileceğinden ve Hıristiyanları birbirlerine daha fazla bağlayabileceğinden endişe etmektedir. Çünkü Hıristiyanlar öteden beri inançları uğruna ölmekten geri durmayan bir topluluk olarak bilinmektedir. Diğer taraftan Hıristiyanlık tarihinde inançları uğruna şehit edilen Hıristiyanların hikâyeleri, müntesipler açısından birer kahramanlık hikâyesi olarak

¹²² Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 12; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 8. 1-4; Harold W. Attridge, Gohei Hata, *Eusebius, Christianity and Judasim* (Detroit: Wayne State, 1992), 635-640; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 56.

¹²³ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 13-15; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 21-22. Ayrıca bkz. Williams, *Diocletian and Roman Recovery*, 153-174; Stephenson, *Büyük Konstantin*, 112.

¹²⁴ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 10; Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 49-52; Odahl, *Early Christian Latin*, 77-78; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 57.

aktarılmaktaydı. Roma İmparatorluğu'nun hükmü altında yaşayan Hıristiyanların tarih tecrübelerindeki anlatılarda bu hikâyeler fazlası ile yer almaktaydı. İmparatorluk cephesinde bulunan Diocletianus'un danışmanları, Galerius'un ileride üst imparator olma ihtimalinden hareketle, Galerius'un önerileri ve sert politikaları desteklemişlerdir.¹²⁵

Diocletianus'un imparatorluğu ihya etmeye yönelik reformları ve Roma'nın kendine özgü dini geleneklerine sahip çıkması, doğal olarak Hıristiyanları hedef haline getirmiştir. Diocletianus'un Roma'nın dini unsurlarını canlandırmaya dönük girişimleri Hıristiyan toplulukların tepkilerini açığa çıkarmıştır. Çünkü pagan ve Helenistik inançlara sahip olan Romalılar ile Hıristiyanlar arasında büyük bir farklılık bulunmaktaydı İlk yüzyıllardan beri Roma'nın hükmü altında yaşayan Hıristiyanlar, devlet kültürüne ve törenlerine katılmayı reddederek ilahlarının yalnızca gerçek ilah olduğunu iddia etmekte, paganlar arasında yaygın olan tanrılara ibadeti ve puta tapınmayı sapkınlık olarak görmektedirler.¹²⁶ Buna en güzel örnek, Roma dininde uygulanan ve geleceğe yönelik kehanetler için bazı hayvanların kurban edilip iç organlarına bakılarak yorumlandığı “*Haruspicium*” ayinidir.¹²⁷ Bu tören Romalılar tarafından kutsal iradenin elinde bulunduğu tanrıları ve onların iradesinin nasıl tecelli ettiğini anlamak için öteden beri uygulanagelmıştır. Bu ayin, rahipler rehberliğinde tanrıyla ve tanrısal olanla iletişim kurmanın bir aracı olarak kabul edilmiştir. Hıristiyanlar, paganlara ait bu inanışları ve ayinleri hoş karşılamamış ve onları şeytani bir uygulama olarak telakki etmişlerdir. Bu yüzden ayinler gerçekleştirildiği esnada Hıristiyanlar, bu ayininin şeytani etkileri olduğuna inandıklarından alınlarına İsa Çarmıhı çizmektedirler. Bu ritüel 299 yılında Fars savaşından sonra Antakya'ya dönen Diocletianus ve Galerius için icra edilmiş ve Hıristiyanlar için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Rahipler bu ayini icra ettikleri esnada herhangi bir işaret belirmediğinden, ayinin Hıristiyanların yaptıkları bu uygulamalar yüzünden sekteye uğratıldığını belirtmişlerdir.¹²⁸ Rahiplere göre bunun sebebi ayin esnasında zararlı ruhlardan korunmak isteyen Hıristiyanların, alınlarının

¹²⁵ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 10-11; Frend, *Martyrdom and Persecution*, 361-364, Liebeschuetz, *age*, 247-250; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 11-21; T. G. Elliott, *The Christianity of Constantine the Great* (Scranton: University of Scranton Press, 1996), 34-38.

¹²⁶ Bernard Green, *Christianity in Ancient Rome: the First Three Centuries* (New York: T and T Clark, 2010), 124.

¹²⁷ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 10; Beard, North, Price, *age*, 19-20. Ayrıca bkz. Robert Lee Ellison, *The Divine Liver: the Art and Science of Haruspicy as Practiced by The Etruscans and Romans* (New York: Dragon's Keep Publishing, 2013), 3, 77-78.

¹²⁸ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 10-11; Davis, *age*, 146-147; Kaatz, *age*, 79.

üzerine çarmıh sembolü çizmeye çalışmasından kaynaklanmıştır. Rahipler bu ayın için gerekli olan ruhların mahsur kalmasına neden olmaları ve ayine istemeden de olsa müdahale ettiklerini düşünmüşlerdir. Bundan sonra Diocletianus, hem imparatorluğun düzenine hem de imparatorluk kültürüne karşı çıkanları, bunun yanında kendilerini hainler olarak tanımlanan Hıristiyanların akıbetine yönelik ne yapması gerektiğini Apollon kâhinine bir mesaj yollayarak kutsal bir yanıt almak istemiştir. Gelen yanıtta “dünyada şu an birilerinin doğrusunun tanrının hakikati ifade etmesini engellediği” cevabı yazılıydı. Hıristiyanların kendilerini en doğru ve en adil olduklarını ilişkin söylemlerini öğrenmesi Diocletianus’u harekete geçirmek için yeterli sebep olmuştur. 302’nin sonlarına gelindiğinde Hıristiyanlara yönelik yapılacak müdahaleler için sosyo-politik tüm şartlar oluşmuştur.¹²⁹

Roma’da 23 Şubat 303 tarihinde yapılan Terminalia Festivali* ile birlikte, Hıristiyanlara karşı baskı ve şiddetin hareketi başlatılmıştır. Tarihe “*Büyük Takibat-Great Persecution*” olarak geçecek olan kararların alınması için sezar’ı Galerius’un bu konudaki talepleri yeterli sayılmıştır.¹³⁰ Bu andan itibaren Hıristiyanlığa karşı bir baskı ve şiddet girişimi başlatılmıştır. Hıristiyanların toplandıkları kiliseler saldırıya uğramıştır. Bu binalardan ilk seçilenleri doğal olarak İzmit’te bulunan kiliseler olmuştur. Kiliselerdeki kutsal metinler toplanıp yakılmış, ele geçirilen değerli eşyalara el konulmuştur. Böylelikle alınan kararların yürürlüğe konulduğunun ilk işaretleri ortaya serilmiştir. Bu konudaki bilgileri kaydeden kilise tarihçileri Lactantius ve Eusebius, alınan bu kararların genel kararlar olup, tüm kiliseleri tehdit eder nitelikte olduğunu belirtmişlerdir. Alınan bu kararlar ile pek çok Hıristiyan görevden alınmış, gözden düşürülmüş ve işkenceye varan bir durum ile yüzleşmiştir. Kaynaklar, ortaya çıkan bu durumdan kimsenin muaf tutulmadığı belirtmişlerdir. Yayınlanan bu fermanın bir benzeri Diocletianus tarafından Maximianus ve Konstantius’a gönderilmiş, alınan kararların imparatorluğun Batı tarafındaki eş imparatorlar tarafından da uygulanması istenmiştir.¹³¹

¹²⁹ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 10-12; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 8. 3; Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 49-52; Frend, *Martyrdom and Persecution in the Early Church*, 477-535; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 57.

* Terminalia Festivali, Roma mitolojisinde arazi sınırlarını korumakla görevli olan tanrı Terminus adına şubat ayında düzenlenen bir festivaldir. Bkz. Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 12.

¹³⁰ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 10-12; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 8. 3; Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 49-52.

¹³¹ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 12; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 8. 2-4; Frend, *Martyrdom and Persecution*, 364-368, Barnes, *Constantine and Eusebius*, 22-25; Henry Chadwick,

Uygulamaya konan baskı ve şiddet döngüsü yaklaşık iki yıl sürmüştür. Karşı çıkanlar şiddetle cezalandırılmış, hatta bir kısmı işkence görerek yakılmıştır. Yine İzmit sarayında meydana gelen iki yangından sorumlu olarak Hıristiyanlar sorumlu tutulmuştur. Galerius bunun imparatora kasten yapılmış bir davranış olduğu imasından yola çıkarak daha fazla sayıda Hıristiyan yakalatmış ve onlara işkence yaparak onları öldürmüştür. Lactantius, Galerius'un görevlilerinin bunları bilerek yaptıklarını ve yine bunları, planlı bir eylemin parçası olarak gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir.¹³²

Diocletianus bir fermanın ardından ikinci bir ferman çıkarmış (303) bir müddet sonra da üçüncü bir fermanla daha sert önlemler alma yoluna gitmiştir. Bu sert önlemlerden bir tanesi de Hıristiyan din adamlarının herkesin önünde öldürüleceğini ifade etmesi olmuştur. Eusebius eserinde yaşanan bu kötü süreçte pek çok kilise liderinin dayanıklı davranıp sebat gösterdiğini, bazı kilise liderlerinin ise daha başlangıçta zayıf davrandığını belirtmiştir. Ayrıca Eusebius, imparatorluğun Batı tarafında Maximianus, Diocletianus'un emirlerini yerine getirirken yönetimin üst kademelerindeki Konstantin'in babası Konstantius Klorus'un ise kilise binalarını yok ettiği, fakat kendi bölgesindeki Hıristiyanlara işkence yapılması hususunda çekingen davrandığını belirtmiştir. Bu yüzden Konstantin'in babasının Hıristiyanlara yönelik politikalarda, koruyucu bir tutum sergilemesini ve hükmü altındaki bölgelerde bölgelerdeki Hıristiyanlara diğer imparatorların göstermiş olduğu baskı ve şiddet tutumlarının benzerini göstermemiş olmasını farklı yorumlanmıştır. Konstantin'in babasının bu tutumları göstermesini, Hıristiyan tanrısına yakın bir tanrı inancına sahip olmasına bağlanmıştır.¹³³ Tüm bunların yanında Roma'nın hiyerarşik zirvesinde Sol inancı yaygın olduğundan hem Konstantin'in hem de babasının bu külte inanan biri olduğu düşüncesi diğer iddialar arasında yer almıştır.¹³⁴

The Penguin History of the Church: the Early Church (London: Penguin Books, 1993), 121–124; E. Glenn Hinson, *The Church Triumphant: A History of Christianity Up to 1300* (Macon: Mercer University Press, 1995), 96.

¹³² Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 14.

¹³³ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 7–17; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 13; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 8. 2; Burckhardt, *Age*, 189-192, 245; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 11; Chadwick, *The Penguin History of the Church: the Early Church*, 120–125; Williams, *Diocletian and Roman Recovery*, 175–185.

¹³⁴ Alistair Kee, *Constantine versus Christ: The Triumph of Ideology* (Eugene: Wipf Stock Publishers, 1982), 90; Lenski, *Age of Constantine*, 116; Florin Curta, Andrew Holt, *Great Events in Religion* (Santa Barbara, ABC-CLIO, 2017), 213.

Galerius, Hıristiyanlara karşı üç ferman yayınlamış ve dördüncü bir fermanın çıkarılarak yürürlüğe konması için, Diocletianus üzerinde yoğun bir baskı kurmuştur. Toplu kurban sunma uygulamaları yapılmasını ve buna uymayanların ölümlerle cezalandırılması isteğini tekrardan gündeme getirmiştir. Diocletianus siyasi ve sosyal şartlar gittikçe kötüye gittiğinden endişe duymaya başlamıştır. Çünkü imparatorluk mücadelesi ve gerilimler yönetim ortakları arasında artmaya başlamıştır. Diocletianus yaşının ilerlemesi ile birlikte, artık kendi emekliliğinin geldiğine karar verip imparatorluktan ayrılmayı düşünmüştür.¹³⁵ Hıristiyanlara yönelik mevcut uygulamalar, Diocletianus'un sağlığı ve ileri yaşta oluşu, Galerius açısından bulunmaz bir fırsat olmuştur. Galerius, bu aşamadan sonra kurulacak olan ikinci tetraşide güçlü bir aday olma olasılığı yükselmiştir. Fakat diğer önemli bir husus Konstantius ile ilgili gerçektir. Galerius, Konstantius'un üst Augustus olarak kabul edileceğini düşündüğünden, Konstantin'in babası Konstantius'u devreden çıkartma yönünde girişimlerde bulunmuştur.¹³⁶ Galerius ilk olarak Diocletianus'u emekli olmaya ve yerini Maximianus'a bırakmaya ikna etmiş ve Diocletianus'un başarılı bir şekilde uyguladığı dörtlü yönetim sistemi koruyacağına söz vermiştir. Buna karşılık Diocletianus yeni sezar seçimini değiştirmek konusunda ısrarlarına devam etmiştir.¹³⁷

1 Mayıs 305'te Bitinya İzmit'te ve İtalya Milan'da, asker ve subay birliklerinin önünde Diocletianus ve onun sezarı Maximianus'un aynı anda imparatorluk kolejinden ayrıldıklarını ve ikinci tetraşide yeni Augusti olarak Galerius ve Konstantin'in babası Konstantius'un yanında, Maximinus Daia'nın ve Severus'un hizmet vereceği ilan edilmiştir. Bundan sonra Diocletianus Adriyatik Denizi'ndeki bir sarayda, onun sezarı Maximianus ise Güney İtalya'daki bir villada yaşamını sürdürmeye başlamıştır.¹³⁸ Konstantius Batı sezar'ı olduğunda orduda görevli olan oğlu Konstantin, askeri tecrübelerini artırmaya devam etmekteydi. Konstantin askeri kürsü rütbesi elde etmiş ve Batı'da Sirmium'dan Doğu'da İzmit'e kadar Danube sınırlarını dolaşmıştır. Bu bölgelerde yönetim ve savunmaya ilişkin pek çok şey öğrenmiştir. Konstantin, elde ettiği

¹³⁵ Hinson, *age*, 97; Allen M. Ward, Fritz M. Heichelheim, Cedric A. Yeo, *History of the Roman People* (New York: Routledge, 2016), 418.

¹³⁶ Dam, *age*, 228; Dunstan, *age*, 433.

¹³⁷ Barnes, *Constantine and Eusebius*, 23–26; Williams, *Diocletian and Roman Recovery*, 188–192; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 61.

¹³⁸ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 29; Jones, *Constantine and the Conversion the Conversion of Europe*, 58–60; Potter, *A Companion to the Roman Empire*, 194; Kaatz, *age*, 81–82.

başarılarla dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Galerius'un geleceğe dönük planları Konstantin'i rakip görmesine ve dikkatlerini ona yoğunlaştırmasına yol açmıştır. Bu yüzden Lactantius, Konstantin'in Galerius'un kötü emellerinden kurtulmayı başarmasını, tanrının gelecekteki görevi için Konstantin'i koruduğuna yönelik bir işaret olarak yorumlamıştır. Çünkü Lactantius'a göre Konstantin, tanrının inayetine mazhar olmuş ve onun tarafından seçilmiş bir kişidir. Bu yüzden onun eylemleri tanrının yönlendirmesiyle yapılmış ve onun tarafından korunmuştur. Diocletianus, Galerius'un lehine verdiği kararlarla onun katı ve baskıcı tutumunu, batıyı yöneten herküllerin toleranslı politikalarına yeğlemiştir. Diocletianus Batı yönetimindeki imparatorların çıkarlarına karşı Doğu sezarlarının isteklerine daha çok önem vermiş, dolayısıyla imparatorluk yönetiminde bu sezarların politikalarının yürürlüğe girmesinin önünü açmıştır. Neticede bu durum olumsuz bir tabloyu ortaya çıkarmış olsa bile, ileriki zamanlarda I. Konstantin'in ortaya çıkışını hazırlayan bir sürece evrilmesini ve yaşanan bu sürecin Hıristiyanların lehine dönüşmesini sağlamıştır.¹³⁹

Diocletianus, sahip olduğu dini perspektif ile Hıristiyanları sorumlu görmüştür. Bunun üzerine yönetim ortağı Galerius, saray işçilerini pagan tanrılarına kurban vermeye zorlayarak orduda bulunan herkesin kurban sunması gerektiğini belirtmiştir. İmparatorluğun verdiği bu emirleri yerine getirmeyen kişilerin görevlerine son verileceğini bildirmiştir. Lactantius, bu konuya ilişkin olarak üç yıllık süre boyunca Diocletianus'un Hıristiyanlara yönelik yapılan muamelelerde, Galerius ve önemli konumlara sahip pagan liderlerin yönlendirmesine maruz kaldığını belirtmiştir. Onların İmparator Diocletianus'u Hıristiyanlar yönelik baskı ve şiddet uygulama konusunda teşvik ettiklerini, ayrıca Diocletianus'u bazı kanunları yürürlüğe sokmak ve onlara işkence yapma adına onları zorladıklarını belirtmiştir.¹⁴⁰

1. 4. 3. Bir Dönüm Noktası Olarak Konstantin ile Maxentius Arasındaki Savaş

Konstantin'in farklı bir kimliğe ve tercihe yönelmesini sağlayan büyük dönüşümün başlangıcı Milvian Köprüsü'nde Maxentius ile yaptığı savaş olmuştur.

¹³⁹ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 18-19; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 9. 9; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 20; 2. 49-52; Zosimos, *New History*, 2. 20. 2, 2. 29. 1-2; Baynes, *age*, 1-2; Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, 38-45.

¹⁴⁰ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 9-10, 15. Ayrıca bkz. Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 8. 3-4; Beard, North, Price, *age*, 36-37; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 56; Ellison, *age*, 32-35,78.

Bunun için Milvian Savaşı'nın tüm yönleriyle bilinmesi oldukça büyük önem taşımaktadır. Samimiyetine ilişkin iddialar bir tarafa bırakıldığında, bu savaş ile birlikte Konstantin'in Hıristiyanlığa yönelik tutumları önceki imparatorların aksine farklılık arz etmiştir. Konstantin'de başlayan bu değişim sadece kendi ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda tüm imparatorluğa sirayet eden devrimsel değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu anlamda onun savaş öncesinde yaşadığı söylenen tecrübe ile Milvian Köprüsü'nde Maxentius ile giriştiği savaşı kazanması Hıristiyanlık açısından yeni bir dönemecin işareti olarak anlaşılmıştır.¹⁴¹

Milvian sürecinin yaşandığı ana kadar yönetim ortaklarının her biri kendi konumunu garanti altına alıp sağlamlaştırma çabaları içinde olmuştur. Bozulan tetraşideki güç mücadelesi ve erkler arasındaki hesaplar; farklı ve yeni türden uzlaşılara kapı aralamış yeni birlikteliklere ve farklı eğilimlere olanak sağlamıştır. Yönetimdeki imparatorların her biri, rakibinin zayıflıklarına dair fırsatları değerlendirmeye çalışarak süreci kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlardır.¹⁴² Örneğin hem Maximianus'un oğlu hem de İmparator Galerius'un damadı olan Maxentius, Konstantin'in meşruiyetini tanımamış ve babasının intikamını almak için ona karşı savaş ilan etmiştir.¹⁴³ Konstantin elde ettiği siyasi ve askeri deneyimleri sergilemenin bir fırsatı olarak, kendisine yapılan bu meydan okumayı kabul etmiştir. Zaten devam eden erkler arası mücadelede Konstantin'in bu meydan okumayı kabul etmekten başka bir şansı da olmamıştır.¹⁴⁴

Konstantin'in tek imparator olmasını sağlayan sürecin kuşkusuz tek bir nedeni olmamıştır. Hıristiyanların nezdindeki konumuna ve zihinlerde yarattığı algısına bakıldığında, Konstantin için hem Milvian Köprüsü Savaşı hem de bu savaş öncesinde gördüğü iddia edilen görüntüler, Hıristiyanlar açısından son derece önemli bir olay olarak algılanmıştır. Bu manada Konstantin, bu savaş öncesinde hem kendi kaderini hem de Hıristiyanların kaderini değiştirecek olan bir başlangıç yapmıştır.¹⁴⁵ Eusebius ve Lactantius, Konstantin'in Hıristiyanların Tanrı'sına olan imanı sayesinde zafere kavuştuğunu belirterek Milvian Köprüsü Savaşı'ndan birkaç gün önce imparatorun

¹⁴¹ Yunus Kaymaz, "Konstantin ve Hıristiyanlık" (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2014), 37.

¹⁴² Johannes Roldanus, *The Church in the Age of Constantine: the Theological Challenges* (New York: Routledge, 2006), 31; Gregor Kalas, *The Restoration of the Roman Forum in Late Antiquity* (Austin: University of Texas Press, 2015), 45.

¹⁴³ Dam, *age*, 233.

¹⁴⁴ Pohlsander, *Emperor Constantine*, 16.

¹⁴⁵ Ostrogorsky, *age*, 43.

tecrübe ettiği iddia edilen meşhur görüntüden bahsetmiştir. Eusebius eserinde bu olayın başlangıcını, Konstantin'in öğle vaktinde dua ettiği sırada, "Göz kamaştırıcı bir işaret, güneşin üzerinde cennetlerde belirdi, ödül vaat eden ışıktan bir haç ile birlikte "Bununla Fethet" mesajı görüldü" ifadeleriyle anlatmıştır.¹⁴⁶ Eusebius'a göre ordunun tamamı da bu görüntüye tanık olmuştur. Lactantius, Eusebius gibi bu olaya eserinde yer vermese de her iki tarihçi de bir sonraki gece Konstantin'in gördüğü rüyanın kaydını tutmuştur. Buna göre o gece, Konstantin uyurken rüyasında İsa'nın karşısında durduğunu ve üzerinde Yunan alfabesinde Chi ve Rho harflerinin iç içe geçmesiyle oluşan ve İsa anlamına gelen Labarum sembolünün belirdiğini görmüştür. Rüya sırasında bir ses Konstantin'in kendisine bu isim adına fethet diye emretmiştir.¹⁴⁷ Neticede Eusebius, Konstantin'in deneyimlediği bu olayın, dini bir fenomen olarak, Hıristiyanlığı kabul etmesindeki rolü anlatırken Lactantius, Konstantin'in askerleriyle birlikte tanık olduğu iddia edilen olay üzerinde durmaz. Lactantius, anlatısında daha çok Konstantin ile ilgili karşılaştırma yaparak daha çok Konstantin'in kurtarıcı bir figür olarak algılandığı dönemlerdeki somut eylemlerine odaklanmıştır. Modern tarihçiler Eusebius ile Lactantius'un anlatılarını değerlendirmeye tabi tutmuşlardır.¹⁴⁸ Araştırmacılar Eusebius ve Lactantius'un imparatora ilişkin bilgilerin temel kaynağı olarak görülen anlatıların doğruluklarını ve yanlışlıklarını sorgulamış ve tartışmışlardır. Bu veriler modern zamanların bilimsel anlayışıyla değerlendirmeye tabi tutularak doğruluğu ve özgünlüğü tartışılmıştır. Her ne kadar Timothy David Barnes ve Harold Allan Drake gibi bu alandaki araştırmacılar, Eusebius'un iddialarını desteklemiş¹⁴⁹ Jacop Burckhardt onlardan farklı olarak desteklememiş hatta Eusebius'u dürüst olmayan biri olarak tanıtmıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁶ "İmparator, gökyüzünde güneş ışığından yükselen ve "Bununla Fethet" mesajı taşıyan haç ödülünü kendi gözleriyle gördü." Bkz. Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 44; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 28.

¹⁴⁷ Konstantin'in vizyonunda İsa kendisine "HOC SIGNO VICTOR ERIS" hitabında bulunmaktadır. Bunun anlamı, "Bununla Fethet" ya da "Bu İşaretlerle Muzaffer Olacaksın"dır. Bkz. Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 28; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 266. Ayrıca bkz. Vogt, *age*, 4-5.

¹⁴⁸ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 44-45; Novak, *age*, 159; A. Edward Sicienski, *Constantine: Religious Faith and Imperial Policy* (New York: Routledge, 2017), 68-70.

¹⁴⁹ John D. Roth, *Constantine Revisited: Leithart, Yoder, and the Constantinian Debate* (Eugene: Wipf and Stock Publishers, 2013), 127-128; Harold Allan Drake, *Constantine and the Bishops* (London: The John Hopkins University Press, Baltimore 2002), 271.

¹⁵⁰ Burckhardt, *age*, 283; Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 2; Drake, *Constantine and the Bishops*, 15-16.

Konstantin'in yaşadığı vizyon sonrasında bu yaşadıklarının gerçek mahiyetini o günün gecesinde bir rüya görmesiyle anlamıştır. Rüyada İsa kendisine görünmüş ve emri altındaki askerlerin korunması ve muzaffer olması için Hıristiyanlığın kutsal işaretini kullanmasını söyleyerek yol göstermiştir. Bu esnada Hıristiyan toplulukların ve görevli askerlerin muhafızı konumunda olan imparatorun etrafında, seferden zaferle ayrılması için dua eden Hıristiyan bilginler de mevcuttur. Yaşadığı olayı ve bu kutsal işaretinin anlamlarını sorduğu bilginler, bunun zafer anlamına geldiğini ve bu zaferin kurtarıcı İsa'nın varlığı ve onun müdahalesi ile başarılacağını belirtmişlerdir.¹⁵¹ Konstantin bu işaretlerin saklı anlamlarına dair, Hıristiyan topluluklar arasında sözü geçen ve şöhret bulmuş başarı hikâyelerini muhtemelen duymuştur. Onun için bunları kullanmasının önünde de hiçbir engel yoktur. Bu kutsal sembolleri keşfeden Konstantin, bununla Maxentius'u ve onun temsil ettiği inancı yenmeyi istemiştir. Konstantin'in samimi bir Hıristiyan olduğunu düşünenler için olaylar nispeten bu şekilde gerçekleşmiştir. Diğer taraftan onun değişimini sadece Hıristiyanların tanrısına inanıp din değiştiren biri olarak görmeyenler için ise Konstantin'in tercihi, kişisel kurtuluşu ve meşakkatli içsel arayışı tecrübe edip bu yönde karar veren birinin tercihinden ziyade, tamamen siyasi bir menfaate ve amaçlı bir stratejiye yöneliktir.¹⁵² Çünkü Konstantin için zorlu bir dönemden geçen imparatorluk için yapılması gereken şey bundan ibaretti ve o, böyle bir seçin yapmak zorunda kalmıştır. Konstantin, ertesini gün üzerinde Chi ve Rho harflerinin yer aldığı bir askeri sancak yaptırmıştır. İsa'yı simgeleyen bu sembol, ayrıca Konstantin'in askerlerinin zırhları ve miğferleri üzerine çizilmesini emrederek askerlerin bu şekilde savaşa katılmalarını sağlamıştır.¹⁵³

Konstantin değişik zamanlarda yönetim kademelerinde aldığı görevlerle devletin işleyişi konusunda deneyimler elde etmiştir. Konstantin, ordusuyla Kuzey İtalya'dan aşağıya Maxentius ile savaşmak için Roma'ya yöneldiğinde ordusu sayıca rakibinin yarısına yaklaşmıştır. Maxentius'un geçtiği yerlerde kasabalar saldırıya uğramış ve yağmalanmıştır. Diğer kasabalar muhtemelen Maxentius'un yenileceği ve yahut yönetim

¹⁵¹ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 28; Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 3; Edward Duke, *The Halle of John Halle*, Vol. I (London: W. B. Brodie & Co., 1837), 437-439; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 266.

¹⁵² Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 27-28; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 91.

¹⁵³ Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 4; Drake, *Constantine and the Bishops*, 11; Alan Cameron, *The Last Pagans of Rome* (New York: Oxford University Press, 2011), 105-106. Labarum için bkz. Robert Benedetto, James O. Duke, *The New Westminster Dictionary of Church History* (Louisville: Westminster John Knox Press, 2008), 374.

değişimi arzusunda olduklarından Konstantin'e katılıp desteklemiştir. Konstantin 312 yılının Ekim ayının üçüncü haftasında Milvian Köprüsü'ne gelmeyi başarmıştır. Maxentius tedbir amaçlı olarak burada bulunan köprüyü yıktırıştır. Fakat Maxentius kendisini zora sokacak bir hata yapmıştır. Roma geleneklerinde önemli bir olay öncesi kâhinlere danışmak ve fikir almak olağan bir durum olarak kabul edildiğinden, Maxentius Roma'nın pagan tapınaklarında kâhinlere danışmış ve kâhinlerde Maxentius'a Roma'nın düşmanlarının mutlaka yenileceğini işaret etmişlerdir.¹⁵⁴ Dolayısıyla Maxentius'un kendi adına yapılan ve başarılı olacağını işaret eden bu ayin, başarıyı tahayyül eden Maxentius için oldukça rahatlatıcı olmuştur.

Kesin olarak zafer kazanacağına inanan Maxentius, bu yüzden surların emniyetini ihmal edip savaş meydanına çıkmıştır. Onun askerleri, nehri aşıp Konstantin'in ordusuyla yüzleşmek için seyyar bir köprü inşa etmeye başlamıştır. 28 Ekim 312'de tamamlanan köprüden Maxentius'un askerleri saldırı konumuna geçmiştir. Konstantin ve askerleri bu saldırıya karşı koymayı başarmışlardır. Konstantin'e bağlı askerler köprüyü yıkıp Maxentius'u ve taraftarlarını nehre doğru püskürtmüş Maxentius'un ve ordusunun büyük bölümünün boğulmasına neden olmuştur. Konstantin bu zaferden sonra Roma'ya doğru ilerleyişine devam etmiştir.¹⁵⁵ Konstantin Maxentius'u mağlup etmesinin ardından, Roma senatosunda "Hatıranın Lanetlenmesi" anlamına gelen "Damnatio Memoriae*", hainler ve imparatorluğun şerefine zedeleyenlere yönelik bir uygulama olarak yürürlüğe koymuştur. Konstantin, Maxentius'u yenilgiye uğratmış ve o, hayatı pahasına kaybettiği bu savaşın ardından böylesi uygulamayla onursuzlaştırılmıştır.

Milvian Savaşı'nın Konstantin lehine sonuçlanmasını sağlayan sebeplerden biri, Milvian savaşında Maxentius'un fazlaca askeri kaynağı olmasına rağmen komuta yeteneklerinin yetersiz olmasıdır. Ayrıca, Maxentius yönetimi zamanında ne paganlar ne de Hıristiyanlar tarafından hoş karşılanan birisi olmamıştır. Bu açıdan Konstantin ve yönetim partneri Licinius ile kıyaslandığında, Maxentius taraftar toplama ve onların desteğinin alma konusunda başarısız olmuştur. Özellikle Konstantin taraftar toplama

¹⁵⁴ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 44-48; Zosimus, *New History*, 2. 16; Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, 72; Harries, *age*, 109.

¹⁵⁵ Zosimos, *New History*, 2. 17; Harries, *age*, 109-110; Roth, *age*, 48.

* Damnatio Memoriae, hafızadan silme ve onursuzlaştırmak adına Roma'da vatan haini sayılan ve imparatorluğun itibarını hiçe sayanlar için çıkarılan kanundur. Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 46; Drake, *Constantine and the Bishops*, 205-230; Josef Lössl, *The Early Church: History and Memory* (London: T. T. Clark, 2010), 208-209.

konusunda oldukça ilerideydi. Konstantin'in bazı savaş galibiyetleri, şehirlerde yaptığı eserler, ılımlı politikası hem pagan hem de Hıristiyanlar açısından sempati ile karşılanmıştır.¹⁵⁶ Diğer önem bir husus ise Konstantin'in ikinci karısı olan Fausta'nın Maxentius'un kız kardeşi olmasıdır. Bu durum Konstantin'in Maxentius ile ilişkili pek çok mahrem konuda, özellikle Maxentius'un inançları, eğilimleri ve zayıflıkları hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Konstantin tüm bunları mücadelesinde ona karşı avantaj olarak kullanmıştır. Galerius, maddi ve manevi Doğu birliklerinin gücüne ve olanaklarına sahip olmasına rağmen, mağlup etmek üzere giriştiği mücadelesinde zorlu ve güçlü bir rakip olarak Maxentius'u mağlup edememiş, hatta ona yenilmiştir. Bunun için Konstantin'in bu zorlu rakibe karşı nasıl davranması gerektiğini ve ona karşı nasıl bir strateji izlemesi gerektiği konusunda oldukça dikkatli davranmıştır.¹⁵⁷

Konstantin elde ettiği başarı, bir kırılma noktası yaratmıştır.¹⁵⁸ Bu başarıyı elde etmek için deneyimli ve iyi eğitilmiş bir asker olarak sahip olduğu tüm olanakları kullanmaya çalışmıştır. Konstantin'in katıksız bir Hıristiyan olduğu düşüncesinden hareket eden Eusebius, onun askeri güçten ve geleneksel Roma dininde bulunan pagan tanrılarından farklı olarak, bu işin üstesinden gelebileceği "Üstün ve güçlü bir yardımcıya" olan ihtiyacı fark ettiğini belirtmiştir. Benzer çalışmalar yapanlar Konstantin'in muzaffer olmak için büyük ve üstün bir yaratıcıya ihtiyaç duyduğunu bunun sonucunda Hıristiyanlığın yüce tanrısına yöneldiğini düşünmüştür. Tabii düşüncelerinin kökeninde Konstantin'in babası Konstantius'un, Hıristiyan topluluklara yönelik baskı, şiddet ve ölüm fermanları gibi uygulamalarda ortaya koyduğu farklılık kaynak olarak gösterilmiştir. Tüm bunların sonucunda imparatorun yaşamış olduğu tecrübeler ile kendi doğasındaki özelliklerin sonucu olarak "En Yüce Tanrıya" yöneldiği, ayrıca Hıristiyanlığın tanrısından yardım isteyerek bu durumun üstesinden gelmeye çalıştığı belirtilmiştir.¹⁵⁹ Ayrıca kültürel tolerans ve aldığı eğitimin onu yeni bir dinsel anlayışa açık hale getirdiği yönünde de yorumlamalar yapılmıştır. Onun yaşadığı iddia edilen olağanüstü tecrübesi ve buna ilişkin anlatılar, bununla birlikte Hıristiyan

¹⁵⁶ Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 86.

¹⁵⁷ Bardill, *age*, 170, 250; Michael Lovano, *All Things Julius Caesar: An Encyclopedia of Caesar's World and Legacy* (Santa Barbara: Greenwood, 2015), 389-390.

¹⁵⁸ Barnes, *Constantine and Eusebius*, 41.

¹⁵⁹ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 27; Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, 71-72; Digester, *age*, 134-135; Odahl, *Ciki onstantine and the Christian Empire*, 91; John Noel Dillon, *The Justice of Constantine* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2012), 107.

ilahiyatında siyasi-sosyal kaotik düzenin kurtarıcısı konumundaki İsa'yı kurtarıcı bir figür olarak merkeze alan düşüncesi, onun derin dönüşümüne etki eden faktörler arasında sayılmıştır. Buna karşın unutulmaması gereken önemli bir husus, Roma'nın geçirmiş olduğu sürecin Konstantin'in siyasi ve sosyal anlamda göstermiş olduğu farklılıkla ve dönüşümle kesiştiği gerçeğidir. Konstantin'in Roma'nın geleneksel din unsurlarına bağlı biri iken Hıristiyanlığa ilgi duymaya başlamıştır. Konstantin Hıristiyanlığa serbestlik verip onu korumaya başladığı zamana kadar Roma, siyasi ve sosyal açıdan kaotik bir durumdan geçmiştir. Bu gerçek Konstantin'in değişimine etki eden ve bu değişimi hızlandıran önemli bir husus olmuştur.

1. 4. 4. Konstantin'in Hıristiyanlara Hamiliği ve Toplumsal Değişim Süreci

Konstantin Maxentius ile gerçekleştirdiği savaşın ardından imparatorluğun yönetimin hiyerarşisinde yükselişini sürdürmüş yönetim ortağı Licinius ile beraber hareket etmiştir. Bununla birlikte Hıristiyan apolojistler ve kilisenin önemli temsilcileri tarafından desteklenmiştir. Bunlardan biri Lactantius'tur. Lactantius, tıpkı Eusebius gibi Konstantin'i Hıristiyanların kahramanı ve kurtarıcısı olarak sunmuştur. Örneğin Lactantius, *Divine Institutes* adlı eserinin sonunda imparatorun bahsederken sadece Konstantin'i yüceltmekle kalmamış, imparatorluk hiyerarşisindeki yönetime yönelik kutsal bir yaptırımın da varlığını şöyle anlatmıştır:

En kutsal İmparator... En Yüce Tanrı seni adaletin yuvasını yeniden kurman ve insan ırkını koruman için yetiştirdi; bu sırada sen Roma İmparatorluğu'nu yönetirken, Tanrı'nın inançlı kulları olarak bizler artık lanetlenmiş ve kâfir olarak görülmüyoruz... Üstün Tanrı'nın sezgisi seni imparatorluk ilahına yükseltti, böylece diğerlerinin haksız hükümlerini feshettin, insanlığın güvenliği için bir babanın merhametini gösterdin, kısacası devletten kötülüğü silecek doğru takvaya sahip olabildin... Tanrı doğru efendiliğin ne olduğunu senin ellerine sundu.

Semavi ve eşsiz Tanrının ibadetini yok etmek isteyenler, saygısız hurafeleri savunmuş ve çıldırmaşçasına yalan söylemiş olabilir. Ancak Onun adını savunan ve seven sen, büyük bir erdemle ve olgunlukla davrandın ve en büyük neşenin ölümsüz görkemine tadına vardın... Tanrının güçlü ve haklı eli seni tüm tehlikelerden koruyacaktır... Onun kutsal dinini canlandırmak için tüm ötekilerini değil, dünyanın Efendisinin ve Tanrının seni seçmiş olması hiç de haksız değildir... Hem karakterinin yaratılıştan kutsallığı hem de her eyleminde hakikati ve Tanrı'yı görüyor olman, Tanrının adaletinin tam olarak işlemlerini sağlamaktadır. Dolayısıyla, insan ırkının durumunu düzeltirken Tanrı yetkini ve hizmetini doğru olarak kullanmanı

sağlamıştır. Dünyanın koruyucusu olmanı isteyen Tanrı'ya her gün dualarımızda seni koruması için yalvarıyoruz...¹⁶⁰

Konstantin Hıristiyanlığa yönelik olumlu davranışlar içine girmeye başladığı andan itibaren Hıristiyanlar arasında önemli bir konuma sahip olan rahiplerle yakın bir ilişki içinde olmuştur. Bu durum Konstantin'in başını çektiği yeni bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu sürecin önemli sacayağı Hıristiyanlar olduğundan, Konstantin için Hıristiyanlar ve Hıristiyanlıkla ilgili bilgi kaynakları ve kilise kurumu büyük önem arz etmiştir. Onun döneminde kilise, tam olarak kurumsallaşmamış bir yapıda olmasına karşın, kilisenin sahip olduğu gücü ve kilisenin Hıristiyanlar nezdindeki öneminin farkına varmıştır.¹⁶¹ Bunun neticesinde Konstantin'in Hıristiyan topluluklar nezdindeki değeri artırmış, aynı zamanda o, Hıristiyanları kendi etrafında toplayan ve onları esaretten kurtaran bir kurtarıcı olarak konumlandırılmıştır. Çünkü Konstantin'e göre bu yetki Hıristiyanlığın tanrısı tarafından kendisine verilmiştir. Bununla birlikte Konstantin, Hıristiyanlığın yayılması için kendisinin görevlendirildiğine dair yaygın inancı benimseyerek tüm gücüyle ona sahip çıkmıştır. Konstantin kiliseleri piskoposların sorumluluğu altındaki yerler olarak tanımlamış ve "Sizler kilise içinde yetkili piskoposlarsınız, bende Tanrı'nın emriyle kilise dışındaki her şeyle mükellef olan bir piskoposum" sözleriyle kendini Tanrı'nın yetkili kıldığı bir imparator olarak tanımlamıştır.¹⁶² Bu sözler Konstantin'in Hıristiyanların hamiliğini almaya ne kadar istekli olduğunu gösteren önemli ifadelerdir.

Başlangıçtan beri siyasi ve politik duruşu ve Hıristiyanların lehine çıkardığı kanunlar ile tarafını belli eden Konstantin'in, Hıristiyanlığı yaygınlaştırmaya çalıştığını ve arzusunu bu yönde şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Örneğin imparatorluk için önemli bir kutlama geleneği olan ve kendi imparatorluğunun onuncu yıldönümüne denk gelen kutlamalarda önemli değişikliklere imza atmıştır. Daha önce Roma'nın ceza yasalarında yer alan yüzün damgalanması, çarpmıha gerilerek idam edilme gibi Hıristiyanlara yönelik cezaların uygulanmasını yürürlükten kaldırmıştır. Bu

¹⁶⁰ Lactantius, *Divine Institutes*, 7. 26. Ayrıca bkz. Schott, *age*, 79-81.

¹⁶¹ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 8. 14; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 42, 44, 46.

¹⁶² Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 4. 24; Hugo Rahner, *Church and State in Early Christianity*, Trans. Leo Donald Davis (San Francisco: Ignatius Press, 1992), 43; Roth, *age*, 42.

düzenlemeleri yaparken Hıristiyanların arasındaki insanın göksel olanın güzelliğinde ve benzerliğinde yaratıldığını ifade eden yaygın düşünceyi referans almıştır.¹⁶³

Kuşkusuz Roma'daki diğer bir önemli konu, kölelerin durumuna ilişkin yapılan düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerde Konstantin, kiliseleri etkin bir konuma getirerek onlara yön vermeye çalışmıştır. Bununla kiliselerin toplumsal hayat içinde önemli bir rol üstlenmelerini ve itibarlarının artmasını sağlayan toplumsal mekanizmaları devreye sokmuştur. Bunu kiliselere kölelerin azat edilmesi konusunda önemli bir sorumluluk vererek yapmış ve bu konudaki kanunları yürürlüğe koymuştur.¹⁶⁴ Bununla köleye sahip olan efendilerin, sahibi olduğu kişileri Hıristiyan kurulunun huzuruna çıkarmasına izin vermiş, aynı zamanda bu konuda görevlendirilmiş bir piskoposun himayesinde kölelerin serbest bırakıldığının ilan edilmesine olanak sağlamıştır. Konstantin'in bununla hedeflediği şey oldukça önemlidir. O, bu uygulamasıyla bir piskopos tarafından hazırlanıp yazılan belge veya belgelerde, yapılan işlemlerin kayıt altında tutulmasını sağlamıştır. Böylece hürleştirilmiş kölelerin Roma vatandaşı olmaları sağlanarak kölelerin elde ettikleri bu kazanımların imparatorluğun vekâletindeki piskoposlar aracılığıyla güvence altına alınmıştır. Aynı zamanda bu işlemler, kölelerin gelecekteki konularına yönelik bir teminat anlamına gelmesi sağlamıştır.¹⁶⁵

Konstantin'in yaptığı değişikliklerin ve Hıristiyanlığa dair çıkardığı kanunların prensipteki temel bir amacı da kilisenin statüsünü güçlendirmektir. Çünkü kendi eliyle kurup güçlendirdiği bir kilise teşkilatının kendi nüfuzuna ve imparatorluk makamına yönelik oluşturacağı faydanın yanında, Hıristiyanlar nezdinde oluşturacağı algının da farkına varmıştır. Bu nedenle Konstantin, Roma mahkemelerine kıyasla kölelerin özgürleştirilmesi kiliseler vasıtasıyla daha kolay hale getirmiştir. Böylelikle sıradan insanların nezdinde özgürlük kavramının Hıristiyanlık ile birlikte algılanması sağlamıştır.¹⁶⁶ Bu durum Hıristiyanlığın yaygınlaşmasında önemli bir katkı sağlamıştır. İmparator, kiliselerin Piskoposların köle azat etme süreçlerine önderlik etmesiyle

¹⁶³ Codex Theodosianus, 9. 40. 2, erişim tarihi: 05.12.2018, <http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/liber09.htm#40>; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 50-53; Polhsander, *Emperor Constantine*, 75. Ayrıca bkz. Tekvin, 1:27.

¹⁶⁴ Thomas Wiedemann, *Greek and Roman Slavery* (New York, Routledge, 1994), 31, 46.

¹⁶⁵ Barnes, *Constantine and Eusebius*, 50; Odahl, *Constantine Christian Empire*, 167; Leithart, *age*, 221-224; Potter, *Constantine the Emperor*, 18.

¹⁶⁶ Michele Renee Salzman, *The Making of a Christian Aristocracy* (Cambridge: Harvard University Press, 2004), 195; Leithart, *age*, 223-224. Ayrıca bkz. Polhsander, *Emperor Constantine*, 75.

kilisenin halk nezdindeki itibarını yükseltmeyi amaçlamıştır. Roma İmparatorluğu'nda eski dönemlerden bu yana pagan rahiplere ve askerlere verilen ayrıcalıklı konum onlara da tanınmıştır.¹⁶⁷

Konstantin, hükümdar olduktan sonraki on yılda pek çok uygulamaya imza atmıştır. İmparatorluğun önemli sayılan şehirlerinde kiliselerin kurulmasını hızlandırmış ve kendi adına bastırdığı paralarda Hıristiyan sembollerinin kullanılmasına izin vermiştir. Tüm bunlar, Konstantin'in Hıristiyanlığı ne kadar güçlü bir şekilde sahiplendiğini ve imparatorluk içinde Hıristiyanlığa ne kadar çok yer açtığına dair önemli bir işaret olarak kabul edilmiştir. Önemli bir diğer işaret ise, Hıristiyan şehitlerine atfen yeni kiliseler kurulmaya başlanmasıdır. Değişik bölgelerdeki yerel Hıristiyan toplulukların teşebbüsleri ve imparatorluğun sağladığı parasal yardımlar sayesinde pek çok şehirde kiliselerin inşasına devam edilmiştir. Kiliselerin teşkilatlanması ve kurumsallaşması ile birlikte dönüşüm devam ederken, madeni paraların basımındaki farklılaşma devam etmiştir. Bu farklılaşma Konstantin'in siyasi-politik tutumlarındaki değişime paralel olarak değişime uğramıştır.¹⁶⁸ İmparatorun bastırdığı paraların üzerindeki pagan tanrı sembolleri ilerleyen dönemlerde kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu semboller, yerlerini Hıristiyan sembollerine ve kristogramlara bırakmıştır. Dörtlü yönetim esnasında, Olimpos'lu Tanrılardan Batı sezarlarının arasında koruyucu olarak kabul edilen Mars, Batı darphanelerinde basılan madeni paralardan kaldırılmıştır. Benzeri bir durum Licinius'un akıbetinden sonraki süreçte Doğu darphanelerinde de gerçekleşmiştir. Diğer tetrarklar ile yollarını ayırdıktan sonra imparatorluk kültüründe önemli bir yer olan ve Konstantin'in benimsemiş olduğu Sol inancı, bir müddet Konstantin'in bastırdığı sikkeler üzerinde yer almaya devam etmiştir.¹⁶⁹

Hıristiyanlar uzun zamandan beri arzuladıkları bu dönemin mimarı olan Konstantin'i, Hıristiyanları himaye etmeye başlamasıyla daha önce yönetime gelmiş imparatorlardan farklı tutmuş ve onu Tanrı tarafından seçkin kılınmış biri olarak kabul etmişlerdir. Bunun yüzden Hıristiyanlar ve onların sözcüleri konumundaki apolojistler, Konstantin'in varlığını ve ününü önceki imparatorlara verilen bir ceza olarak

¹⁶⁷ Stefan Rebenich, *Jerome* (New York: Routledge, 2002), 3.

¹⁶⁸ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 10. 2; Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 9; Beard, North, Price, *age*, 368-369.

¹⁶⁹ Hinson, *age*, 151; Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, 112; Leithart, *age*, 76; Southern, *age*, 293.

görmüşlerdir.¹⁷⁰ Çünkü Tanrı Hıristiyanlara yönelik sergilemiş olduğu tutumlarından ötürü Konstantin'i yükseltmiştir. Örneğin Lactantius, Konstantin'in bir imparator olarak yaptıklarını onaylayan ve destekleyen biri olarak önceki imparatorların sahip oldukları güçlerin Tanrı tarafından verildiğini ve Tanrı'nın güvenini boşa çıkarıp kötü amaçlı kullanmamaları gerektiğini belirtmiştir. Aksi takdirde Tanrı'nın onlardan muhakkak intikamını alacağı konusunda pagan imparatorlara uyarılarda bulunduğunu ifade etmiştir. Lactantius bu ifadeleriyle Konstantin'in diğer imparatorlardan farkını ortaya koymaya çalışmıştır. Konstantin ise yaşantısında imparatorların her birinin baskı politikalarına şahit olmuştur. Bu anlamda sadece Konstantin ve Licinius, kendi yönetim bölgelerinde Hıristiyanları arkasına alarak himaye etmiş ve iktidarda kalıp tüm halkını eşitlik temelinde yönetmeye çalışmıştır.¹⁷¹

1. 4. 5. Milan Fermanı

Konstantin'in yönetim ortağı Licinius, Doğu Avrupa'da bulunan Hıristiyanlığı tolere ettiği dönemlerde, Roma'nın Asya illerinde ise Maximinus Hıristiyanlara baskı ve şiddet uygulamaya devam etmekteydi. O dönemlerde Konstantin, tüm bu sorunların üstesinden gelmek için, pagan imparatorların kendi din politikasını onaylamaları yönünde fazladan çaba harcamak zorunda kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak yeni bir güç birliği arayışı içine giren Konstantin, Licinius ile uzlaşma yolunda politik ittifak yapmayı istemiş ve Maximinus'un uygulamalarını durdurmak için çeşitli önlemler almıştır. Konstantin Roma'da bulunduğu vakitlerde, eş-imparatorlarına gasp edilen bölgeyi kurtarışını ve üst Augustus olarak terfi ettiğini bildiren mektuplar göndermiştir. Konstantin Maxentius ile yaptığı savaşı kazanmasından sonra, uzun süredir imparatorluğun içine düştüğü kargaşayı sona erdirmek amacıyla ortağı Licinius ile ortak bir politika üzerinde uzlaşmaya karar vermiştir. Maximinus'a ise Hıristiyanlara uyguladığı şiddet politikasını bundan böyle sona erdirmesini ve tolerans politikasını kabul etmesini emretmiştir.¹⁷² O dönemler Konstantin, Licinius ile Milan'da buluşarak imparatorluk işlerini konuşmak istediğini,

¹⁷⁰ Lactantius, *On the Anger of God (De Ira Dei)*, 5, 6, 8, 10; erişim tarihi: 06.02.2018, <http://www.newadvent.org/fathers/0703.htm>; Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 2-12; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 59, 2. 18; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 3. 5.

¹⁷¹ Lactantius, *Divine Institutes*, 7. 11-17, 26; Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 13-14, 18-19.

¹⁷² Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 50; Zosimos, *New History*, 2. 16-17; Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 11-12, 43, 44; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 9. 8; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 101; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 41-42, 48-50.

ayrıca kız kardeşi ile evlenmesini istediğini bildirerek yeni bir hamleye girişmiştir. Konstantin, üvey kızıkardeşi Konstantia ile Licinius evlendirip kendisi ile Licinius arasındaki bağı ortak bir zemin etrafında birleştirmek, ayrıca onunla ittifakını bu hamleyle güçlendirmeyi istemiştir.¹⁷³

Konstantin ve Licinius, aralarındaki siyasi ve politik ittifakın bir göstergesi olarak Milan’da bir araya gelmiş, hatta bu toplantı şerefine iki imparator için altın ve bronz baskıları dahil olmak üzere büyük bir madalyon basılmıştır. Bu madalyonun bir yüzünde oluşan bu tabloyu destekleyen “*FELIX ADVENTUS AVGG NN-Efendilerimiz Augustus’ların Mutlu Teşrihi*” ifadeleri yer almıştır.¹⁷⁴ Milan’daki gerçekleştirilen ittifak ve neticesinde ortaya konan hoşgörü politikasının hüküm sürdüğü süre boyunca, Roma İmparatorluğu’nun siyasi yönetiminin yanında dini politikası, bu toplantıda belirlenmiştir. Bu sebeple döneme ilişkin basılan madeni paralar dönemin konjonktürüne uygun olarak basılmışlardır.¹⁷⁵

Konstantin, Hıristiyanlığa yönelik hoşgörü politikasında hâkim bir rol üstlenmiştir. Hıristiyanlığın kurumsal ve baskın bir güce dönüşmesinde siyasi ve sosyal enstrümanları kullanmış ve ittifaklar yapmıştır. Yönetim partneri Licinius, işin başlangıcında yeni terfi eden Konstantin’in tüm önerilerine ve isteklerine açık bir tutum sergilemiş ve onunla ortak hareket etmiştir. Ayrıca Konstantin, Licinius’un yetkisi altında bulunan Hıristiyan topluluklarına yönelik uygulamalarında ondan bir beklenti içine girmiştir. Konstantin’in bu istekleri arasında Hıristiyanların mülkiyetinin geri iade edilmesi ve yasal koruma gerçekleştirilmesi yer almıştır. Doğu’da Maximinus’un yeni ortaya çıkan aleyhtarlığı ve Batı’da Konstantin ile daha yakın bir ittifak kurması, Licinius’u imparatorluğun dini politikası konusunda kayınbiraderinin sözünü dinlemeye yöneltmiş ve bu yönde politikalar ortaya koymasını sağlamıştır. Konstantin’in etkisi altında, her iki imparator bu konularda resmi bir ittifaka varmış ve ortak bir ferman üzerinde uzlaşarak anlaşmışlardır. Bu anlaşma günümüzde de geleneksel olarak “Milan Fermanı” olarak bilinen bildiridir. Milan Fermanı’nın içerisinde genel olarak şu ifadeler yer almıştır:¹⁷⁶

¹⁷³ Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 7.

¹⁷⁴ Bardill, *age*, 94.

¹⁷⁵ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 45; Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, 70–72, 81.

¹⁷⁶ Timothy John Hayden, *The Vision by the Tigris* (Fort Oglethorpe: Teach Services Publishing, 2006), 99-100; Jonathan Marshall, *Readings in Church History* (Hiram: Hubbard Hill Press, 2009), 58-59.

Ben Augustus Konstantin ve ben Augustus Licinius Milan’da mutlu bir şekilde bir araya geldik ve halkımızın çoğunluğu için faydalı olarak gördüğümüz diğer pek çok şey ile birlikte halkın iyiliği ve güvenliği ile ilgili pek çok konuyu görüştük. Her şeyin ötesinde, inanıyoruz ki Tanrı’ya hürmet göstermekle ilgili birtakım şeyler düzenlenmelidir, bu nedenle Hıristiyanlar ve diğer tüm insanlar da dâhil olmak üzere herkesin hangi dine inanıyorsa ona ibadet etmesi için sınırsız bir özgürlük vereceğiz. Tanrı’nın ister burada, yani yeryüzünde olduğuna inanılsın, ister gökyüzünde oturduğuna inanılsın, bizi bağışlayacak ve kucaklayacaktır ve inançlı herkes bizim korumamız altında olacaktır. Bu nedenle, bu politikanın en hayırlısı ve en akla uygun olanı olduğuna inanıyoruz. Vardığımız karar itibarıyla, hiç kimse Hıristiyanların ibadetlerini ya da kendisi için en uygun bulduğu dinin ibadetlerini yerine getirmekten dolayı suçlanamaz, bu nedenle özgür zihinlerimizle biz kendimizi En Ulu Tanrı’ya adıyoruz. Belki de böylece bize alışageldiğimiz iyilik ve cömertlik kapılarını yeniden ardına kadar açacaktır. Ve ayrıca, bu önlemin Hıristiyanlığa inanan kişileri de koruyacak şekilde değiştiriyoruz: Önceki bir zamanda herhangi bir kişi bizim hazinemizden ya da başka birinin hazinesinden bazı yerler satın almışsa ve orada yaşamaya alışmışsa, bu yerler aynen herhangi bir para ya da para değerinde herhangi bir şey talep edilmeksizin Hıristiyanlara geri iade edilecektir; tüm hayal kırıklıkları ve muammalar bir kenara bırakılacaktır ve aynı Hıristiyanlar derhal kendi yerlerine geri dönecektir. Sizin aracılığınızla ve herhangi bir gecikme olmaksızın, bu yerler derhal Hıristiyan birliğine iade edilecektir. Ve aynı Hıristiyanların yaşamaya alıştığı yerler dışında, toplumlarının yetki alanını oluşturan başka şeylere, örneğin sahip olduğu bilindiğinden, tüm bunları bağımsız kişilere değil, burada açıkladığımız Hıristiyanlara yasaya uygun olarak tekrar teslim edilecektir. Sizin kurul ve birlikleriniz bu yasaya her zaman uymak zorunda olacaksınız... Tüm bunları tüm cömertliğimizle herhangi bir bedel almaksızın geri iade etmenin mutluluğunu yaşamaktayız. Tüm bu hususlar dâhilinde, yukarıda belirtilen Hıristiyan toplumuna en içten desteklerinizi sunacaksınız, böylece verdiğimiz talimatlar olabildiğince hızlı bir şekilde yerine getirilecek ve toplumsal huzur hoşgörü ışığında yeniden tesis edilecektir. Ancak bu şekilde, Tanrı ilahi iyiliğini bize yönlendirir ve başarılarımız ve toplumsal iyiliğimiz için kudretini bizden esirgememeye devam edebilir.¹⁷⁷

İmparatorluğun 313 yılında başlayan ve yaklaşık 10 yıl boyunca sürecek olan resmi din politikası, diğer bir deyişle tolerans politikası Milan Fermanıyla yürürlüğe konmuştur. Bu aşamadan sonra Hıristiyanlarca “Büyük Takibat” olarak nitelenen dönem resmen sona erdirilmiştir.¹⁷⁸ Bununla birlikte önemli bir husus, Milan Fermanı’nın Roma İmparatorluğu’nda Hıristiyanları tolere etmek için yayınlanan ilk ferman olmamasıdır. Çünkü bu fermanın önce hem Gallienus döneminde (260) hem de Galerius döneminde Hıristiyanlara kısmen de olsa özgürlük tanınmıştır. Gallienus zamanındaki Hıristiyanlar,

¹⁷⁷ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 48; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 10. 5.

¹⁷⁸ Baus, *age*, 416; Southern, *age*, 293.

İmparator Valerianus'un kısa süreli kovuşturmalarına maruz kalmış bazı hak kayıplarına uğramışlardır. Gallienus yayınlamış olduğu fermanla Hıristiyanlara bazı hak iadeleri yapılarak kendi malları üzerindeki haklarını onaylanmış ve önceden el konulmuş mallarını kendilerine iade etmiştir.¹⁷⁹ İmparator Galerius'un fermanı ise 311 yılındaki ölümüne yakın bir zamanda yayınlamıştır. Galerius bu fermanı "Devletin çıkarları böyle gerektirdiğinden Romalıların kamu disiplinine ve eski yasalara uymaları için" attığını ifade etmiştir.¹⁸⁰ Galerius ilan etmiş olduğu bu ferman ile Hıristiyanlık o dönemlerden itibaren tolere edilmeye başlanmıştır. Eusebius hastalık yüzünden ıstırap içinde bulunan Galerius'un durumunu betimlerken bu fermanın içeriğine dair işaretler vermiştir. Bu ferman, Hıristiyanlara yönelik Diocletianus zamanından beri yapılan kötü muamelelerin azaltılmasını içermiştir. Bu fermanla Hıristiyanların kiliselerini tekrardan inşa etme özgürlüklerine kavuşmaları, ayrıca ibadetlerini ve dualarını özgürce yapabilmeleri amaçlanmıştır. Fakat Galerius'un ilan ettiği bu ferman Konstantin'in yeni vizyonu ve hoşgörü politikası için yeterli görülmemiş, neticede Roma'nın içinde bulunduğu şartları ve temel dinamiklerinden yola çıkarak daha fazlasını yapmaya girişmiştir.¹⁸¹

Milan Fermanı'nın ilan edilmesi, akabinde pek çok yeniliğin ve değişim sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu süreçte parasal ödeneklerle rahipler, bir kısım görevlerden muaf tutulmuş ve kiliselere inşaat desteği sağlanarak Hıristiyanlık Roma nezdinde yasal olarak paganizmle eşitlenmiştir. Böylece imparatorluk içinde yer alan diğer ve hoş karşılanan bir din olarak kabullenilmesini sağlamıştır. Bu buluşmanın sonucunda Hıristiyanlık yasallaşmış ve daha önce Hıristiyanların ellerinden alınan malların tekrardan geri verilmesi yönünde olanak sağlanmıştır.¹⁸² Konstantin bu fermanla Hıristiyanların önceden gasp edilen mülklerini geri verilmesini sağlamış ve kendi mülkleri üzerinde bulunan haklarını kullanmalarına imkan tanımıştır.

Hıristiyanların Roma'da serbestlik tanındığı dönemlerde yönetim ortaklarından Maximinus'un sorumluluk bölgesi Doğu'da bulunmaktadır. O, Konstantin'in üst imparatorluğa terfi ettirildiğini öğrendiğinde, bu durumdan hiç memnun kalmamıştır. Maximinus özellikle Konstantin'in kız kardeşi ve Licinius arasındaki düğün merasimi ile

¹⁷⁹ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 7. 11-14; Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 158-161.

¹⁸⁰ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 34.

¹⁸¹ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 57; Lemerle, *age*, 21; Harries, *age*, 93.

¹⁸² Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 48; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 10. 5; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 27-32, 52. Ayrıca bkz. Barrow, *age*, 167; Lenski, *Age of Constantine*, 121.

iki imparator arasında gerçekleşen dini tolerans konusunda mutabakata oldukça sınırlanmıştır. Sonunda Licinius'un topraklarına saldırmaya ve senkretik tektanrıcılığa karşı Olimpia paganizmin üstünlüğü için savaşmaya karar vermiştir. Licinius Maximinus'un 70.000 ve Licinius'un 30.000 kişiden oluşan ordusu Edirne ve Marmara Ereğlisi arasında bulunan *Campus Ergenus*'ta 30 Nisan 313'te karşılaşmıştır.¹⁸³ Bu savaş hazırlıkları tamamlanmadan önce Licinius ordusunun Summus Deus'a yönelmelerine izin vermiştir.¹⁸⁴ Maximinus ile barış gerçekleşmeyince Licinius saldırmış ardından yenilgiye uğrayan Maximinus zehir alarak intihar etmiştir. Licinius 313'te bundan sonra "Büyük Takibat" döneminin sorumluları olan tüm akraba ve memurlara ölüm emri vermiştir. Bölgedeki tüm vilayet yöneticilerine üst Augustus'un ve kendisinin Milan'da dile getirdiği dini tolerans politikasını ve emirlerinin yürürlüğe girmesi için mektuplar yollamıştır. On yıllık baskı sonrasında, Doğu Hıristiyanları özgürleşmişlerdir. İzmit'ten İskenderiye'ye kadar tüm ülkede kiliseler yapılmaya başlanmıştır. İzmit'te Hıristiyanlara yönelik uygulanan "Büyük Takibat" döneminin başlangıcının ve bitişinin yaşayan Lactantius, bundan sonra Doğu tarafında bulunduğu yerden ayrılmış ve imparatorluğun Batı tarafına doğru yol alarak imparator ve ailesinin Hıristiyanlığa girişini yazmak için yanlarına gitmiştir.¹⁸⁵

Lactantius *De Mortibus Persecutorum*, *Divine Institutiones* ve *De Ira Dei* adlı çalışmaları yaşadığı döneme ilişkin düşüncelerinin yer aldığı bir eserlerdir. Genel olarak imparatorlukta Hıristiyanları ve onların ibadethaneleri baskı altına alanları, Tanrı'nın nasıl cezalandırdığını ifade etmiştir. Hıristiyanları koruyanların ise Tanrı'nın tarafından nasıl iyilikle ödüllendirildiğini kronolojik bir tarzda eserlerinde yer vermiştir. Önceki imparatorlardan Galerius ve Maximinus'un korkunç ölümleri hatırlatan Lactantius, Konstantin ve Licinius'un elde ettikleri zaferlerle kıyaslamış ve tüm bunların Hıristiyan Tanrısının bir lütfu ve hediyesi sayesinde gerçekleştiğini, bunu görmezden gelmenin ve gücü kötüye kullanmanın Tanrı'nın gazabını çekeceğini ifade etmiştir.¹⁸⁶ O, tarafını çok

¹⁸³ Jonathan Hill, *Christianity: the First 400 Years* (Oxford: Lion Books, 2013), 206; Cowan, *age*, 40.

¹⁸⁴ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 45-47; Baus, *age*, 417.

¹⁸⁵ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 44-52; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 9. 10-11; Zosimos, *New History*, 2. 17. 3; Barrow, *age*, 167; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 62-65; Odahl, *Early Christian Latin*, 96-98.

¹⁸⁶ Lactantius, *On the Anger of God*, 5, 6, 8, 10; Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 2-12. Ayrıca bkz. Andrew Alföldi, *Conversion of Constantine*, Trans. Harold Mattingly (Oxford: Oxford University Press, 1969), 44-46; Timothy David Barnes, "Lactantius and Constantine", *Journal of Roman Studies*, Vol. 63 (1973): 29-46; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 13-14.

net bir biçimde ortaya koyarak Konstantin ve Licinius'un konsensüs ile elde ettikleri zaferleri "En yüce Tanrının" aracılığıyla başardıklarını ifade etmiştir. Kendilerinin ve Roma vatandaşlarının saygı duyduğu değerleri ilahi bir koruma altında görmüşlerdir. Bu aşamadan sonra Tanrı Konstantin'e seferlerinde ilham veren ve saltanatında ona yardımcı olan bir güç olarak tanımlanmaya başlanmıştır.¹⁸⁷

1. 4. 6. Egemenlik Yarışı ve Toplumsal Destek Arayışları

Konstantius'un ölümünün akabinde, Konstantin Augustus olmuş ve zaman geçmeden Hıristiyanların kendi Tanrılarına ibadet etmelerine izin vermiştir. Bu hamle, Lactantius tarafından Konstantin'in babasının politikasının daha çok devamı ya da onayı olarak kabul edilmiştir. Bir sonraki anlatıda, Lactantius Hıristiyanların kurtuluşuna ilişkin birkaç adımı daha vurgulamıştır. Ölmekte olan Galerius, tüm imparatorlar adına* bir tolerans fermanı hazırlamış ve bu fermanı 30 Nisan 311'de İzmit'te ve Doğu şehirlerinde yayınlanmıştır.¹⁸⁸ Aynı zamanda Konstantin ve Licinius'un 313'e kadar kendi bölgelerinde tolerans politikası içeren herhangi bir ferman yayınlamalarının imkânsız olduğunu düşünenler için bu uygulamalar son derece önemli bir sembolik değere sahip olmuştur. Çünkü zor dönemleri ve badireleri atlatan Hıristiyanlar için Konstantin ve Licinius arasındaki bu politik ittifak, sonuçları itibarıyla önemli bir adım olmuştur.¹⁸⁹ Ayrıca Konstantin bunun sayesinde kendisini Hıristiyan sempatisine sahip biri olarak kendini, herkese duyurmak için bir fırsat elde etmiştir.

Konstantin ve Licinius arasındaki mutabakat Konstantin'in yönetim tecrübesine önemli katkı sağlamıştır. Mutabakattan sonraki 10 yıllık süre içinde elde ettiği tecrübeyle Hıristiyan toplulukların desteğini arkasına almıştır. Yaptığı pek çok reformlarla bu desteği pekiştiren Konstantin, bir toplumsal inşa sürecinin başına geçmiştir. Politik ittifaktan sonraki yıllarda birlikteliği güçlendirmek için Konstantin ve Licinius arasındaki ilişki, evlilik yoluyla oluşan akrabalık bağı ile güçlendirilmiştir. Bu anlamda Konstantin, üvey kız kardeşi Konstantia ve Licinius'un evliliğini sağlamak ilk yaptığı icraatlar arasında olmuştur. Konstantia, Konstantius'un ikinci eşi Theodora ile evliliğinden doğan

¹⁸⁷ Eusebius, *Life of Constantine*, 4. 24; Lenski, *Age of Constantine*, 121-122.

* Yani hem kendisi hem de diğer tetraşi üyeleri olan Maximinus, Konstantin ve Licinius adına.

¹⁸⁸ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 8. 17.

¹⁸⁹ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 48; Baynes, *age*, 11.

çocukların arasında en büyük olanıydı. Konstantius öldüğünde, Konstantin Trier’de bulunan küçük kardeşlerini himaye etmiş ve onlara göz kulak olmuştur. Nitekim Konstantin, kız kardeşini eş-imparatoru Licinius ile evlendirmek için görkemli bir düğün organizasyonu düzenlemiştir. Konstantin, aile üyeleri arasında bazılarının Hıristiyanlığa yönelmesinde engel olmamıştır. Bunun yanı sıra gelişen bu toplumsal ve siyasal şartlar ile birlikte Konstantin hem yönetim partneri hem de yakın düzeydeki bir akraba olarak Licinius’u, kendi dini politikalarını uygulanması ve “Summus Deus”u (En Yüce Tanrı) kabul etme noktasında yönlendirmiştir.¹⁹⁰

Konstantin ve Licinius hem yönetim ortakları olarak hem de bu akrabalık bağıyla tüm tehditleri sona erdirmişlerdir. Uzun zamandır baskıya maruz kalmış Hıristiyanların mal varlıklarının geri verilmesini sağlayıp tüm yurttaşlarına pek çok alanda özgürlük tanımıştır. Roma İmparatorluğu’nu Augusti olarak ortak şekilde yöneten Konstantin ve Licinius bundan böyle ikisi dost imparator görünümünde olmuşlardır.¹⁹¹ Fakat bu bağlılık ve dostluk çok uzun sürmemiştir. Aradan geçen zaman zarfında Konstantin yeterince güçlenmiş, Licinius ve Konstantin arasında devam eden dini politik uzlaşma çatırdamaya başlamıştır. Teolojik çatışma ile birlikte İtalya’ya bir sezarın atanmasıyla anlaşmazlık, çatışmaya dönüşmüştür. Gelecekte yaşanacak problemlerin öncüsü konumundaki bu çatışmada Konstantin, Licinius ile giriştiği bu ilk mücadele ile Balkan ve İliya bölgelerini hâkimiyet altına almış ve iki taraf arasında gerilimli bir çatışma dönemi başlamıştır (316-318).¹⁹²

Licinius, Konstantin ile arasındaki gelişen problemlerden sonra paganlara yakın bir ilişki sergilemiştir. Bir taraftan Licinius’un hâkimiyeti altındaki Doğu Hıristiyanları, Batı’daki Hıristiyanların sahip oldukları ayrıcalıklardan haberdardılar. Bu durum onlar için cazip bir husus iken Konstantin’in himayesi altındaki Hıristiyanlar, Konstantin’e desteklerini çeşitli vesilelerle sunmakta ve ona tazimde bulunmaktaydılar. Bu süreçte Licinius, hakimiyeti altındaki bölgede Konstantin’in popülarite elde etmeye

¹⁹⁰ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 46; Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, 35–37.

¹⁹¹ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 41–48; Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, 72–73; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 65–68; Baynes, *age*, 12.

¹⁹² Odahl, *Constantine and Christian Empire*, 143; Leithart, *age*, 102-103.

başlamıştı hoşnut değildi.¹⁹³ Licinius, Maximinus Daia'yı bozguna uğrattıktan sonra Konstantin'den farklı bir dini tutum sergilemeye ve değişim eğilimine girmiştir. Licinius, 313 yılında Doğu'da "Milan Fermanı"ni uygulamaya koyduktan sonra, önceleri Hıristiyanlara baskı uygulayan tetrarkların çocuklarını ve eşlerini yakalatıp öldürmüştür. Lakin bu durum Hıristiyanlara iyilik etmek istemesinden değil, aksine siyasi rakiplerini eleyip onlardan kurtulmayı istemesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca Licinius, Doğu topraklarında Augustusluğunu güvence altına almaya da çalışmaktaydı. Kendi döneminde Neoplatonist felsefesinin ileri gelenlerinden Apamealı Iamblichus ile yakın bir etkileşim gerçekleştirmiştir. Apamealı Iamblichus, Platonik felsefi öğretileri, geleneksel pagan inancıyla harmanlayıp birleştiren bir filozof ve aynı zamanda da bir rahip olan bir kişidir. Önemli bir eseri olan "De Mysteriis" adlı eserinde theourgia, yani bedensel kurbanlar, mistik vücut bulma halleri ve ileri matematik kavramsallaştırmaları "İlahi eserler" vasıtasıyla, düşüncesini maddi dünyadan "Bir" olana yükselmeyi içeren bir temele dayandırmıştır.¹⁹⁴ Geleneksel dinle entelektüel yorumları sentezlemesi, paganların ilgisini çekmiştir. Ayrıca bu paganları Neoplatonik düşüncede önemli bir unsur olan "Bir" düşüncesinin merkezine Olimpos tanrısı Jüpiter koyarak bütünleştirmiştir.¹⁹⁵

Konstantin'in elde ettiği kazanımlar Licinius'un bir zamanlar ki yönetim ortağını rakip olarak görmeye başlamasına ve Konstantin'in tam aksi yönde politikalar sergilemesine neden olmuştur. Bu süreç onun paganları daha fazla desteklemesini sağlamıştır. Bu aşamadan sonra Licinius, pagan kültürünü himayesi altına almaya başlamış sarayı ve çevresini kendisiyle yakın bir etkileşim içine girdiği Iamblichus'un müritleriyle doldurmuştur. Doğu Augustus'u Licinius'un bu dini yönelimi, Konstantin'in karşısında uğradığı yenilgilerden sonra da değişmemiştir. Konstantin Batı'da Hıristiyanlığa olan desteğini artırırken Licinius Doğu'da pagan inancına bağlı kalmıştır.¹⁹⁶

¹⁹³ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 49–50; Socrates (Socrates Scolasticus), *The Ecclesiastical History (Historia Ecclesiae)*, 1, 3, erişim tarihi: 08.02.2018, <http://www.newadvent.org/fathers/2601.htm>; Hinson, *age*, 158.

¹⁹⁴ Iamblichus, *De Mysteriis*, çev. Emma C. Clarce, John M. Dillon, Jackson P. Hershbell (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2003), 13-19, 181, 265, 275, 327, 351.

¹⁹⁵ Iamblichus, *age*, 139, 351.

¹⁹⁶ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 49; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 68–69; Odahl, *Constantine and Christian Empire*, 150.

Konstantin ve Licinius arasındaki gerilim daha sonraki süreçte artarak devam etmiştir. Licinius, Konstantin'in akrabalarından bazılarını kışkırtarak ve bazısını da yanına alarak Konstantin'e karşı cephe oluşturmuştur. Bundan haberdar olan Konstantin, ona ait heykelleri yıktırarak savaş hazırlıklarını başlamıştır. Licinius ordusu ile Konstantin'in güçleri 8 Ekim 316 da kaşı karşıya gelir. Büyük bir çatışmanın ardından savaş Licinius'un mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır. Savaşın ardından taraflar arasında yapılan anlaşmalar kısa süreli bir durulma sağlamış olsa da durum tamamıyla bir formalite görüntüsünde kalmıştır.¹⁹⁷

Hem Licinius hem de Konstantin iç savaştan sonra, birkaç yıl boyunca birbirlerini ve bastırdıkları madeni paraların üzerindeki sezarları onaylamış olmalarına rağmen bu durum aralarındaki çatışma ihtimali ortadan kaldırmamıştır. İki imparatorun gerek dini perspektifleri gerekse yürürlüğe koydukları kanunlarla iki farklı dünyayı temsil etmişlerdir. Licinius'un madeni paralar üzerine bastırdığı farklı dini motifler, iki imparator arasında muhtemel bir savaşın ayak sesleri olmuştur.¹⁹⁸ 316-317'de karşılıklı çatışma ve sonrasındaki bu durum soğuk savaş konumuna geçen Konstantin'i ve Licinius'u karşı karşıya getirmiştir. Hıristiyanların bir koruyucusu gibi hareket eden Konstantin, pagan kesimin temsilcisi olarak Licinius'u mağlup etmiş akabinde Hıristiyanlık yeni bir evreye girmiştir. Konstantin'in liderliği, Hıristiyanların nezdinde biraz daha güçlenmiştir. Konstantin bu konumunu kritik zamanlarda sürecin kontrolünü ele alarak müdahil olması ve Hıristiyanların bir lideri gibi davranması ile sağlamlaştırmıştır.¹⁹⁹

1. 4. 7. Licinius'un Hıristiyanlar Üzerindeki Baskıları

Eusebius, Licinius'un yönetim ortaklarından biri olduğu dönemlerde Hıristiyanların yaşadıkları zulümlere *Historia Ecclessiae* ve *Vita Constantini* adlı eserlerinde değinmiştir. Caesereali Eusebius, Konstantin döneminde Filistin piskoposluğu yapmıştır. Filistin önemli bir merkez olup bu bölgede bulunan Kudüs,

¹⁹⁷ Zosimos, *New History*, 2. 18; Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 41; Odahl, *Constantine and Christian Empire*, 145; Harries, *age*, 326.

¹⁹⁸ Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, 90-97; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 48-53; Odahl, *Constantine and Christian Empire*, 147.

¹⁹⁹ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 17-20; Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 9; Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 38-50. Ayrıca bkz Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, 72-76, 82-85; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 66-77.

Hıristiyanlar nezdinde öteden beri tarihi kökenleri olan önemli bir merkez sayılmıştır. Çünkü Yahudi din geleneğinde Kudüs önemli bir yer teşkil etmiştir. Fakat MS 70 yıllarında tarihinde saldırıya uğrayan Kudüs, akabinde Roma İmparatorluğu'nun boyunduruğu altına girmiştir.²⁰⁰ Filistin bölgesi Hıristiyan müntesiplerin önemli saydığı meşhur ve nüfuzlu bir yer olmasının yanında, diğer bölgelerdeki yaşanan şiddete maruz kalmışlardır. Söz konusu olan bu bölge, yönetim ortaklarından Maximinus Daia'nın yönetimi sırasında baskı ve şiddete sahne olan yerlerden biri olmuştur.²⁰¹ Öte yandan bölge kilisesi Kudüslü Macarius ile Caesarealı Eusebius'un hâkimiyeti altında üne kavuşarak önemli bir merkez haline gelmiştir.²⁰²

Konstantin ve Licinius, yönetim ortağı oldukları zamanlarda kendi yönettikleri ve egemenlikleri altındaki topraklarda, Hıristiyanlara yönelik belirgin bir davranış farklılığı sergilemişlerdir. Konstantin sorumlu olduğu ve hâkimiyeti altında bulunan Hıristiyanların sempatisini kazanmaya çalışırken diğer taraftan Licinius ise Doğu'da Hıristiyanlara karşı baskı ve şiddet politikasını uygulamaya koymuştur. Başlangıçta Doğu İmparatoru olan Licinius, kilisenin uygulamalarına karşı açıkça fark edilmeyen önlemler almış, bir müddet sonra bu önlemleri piskoposlara ve Hıristiyanlara yönelik baskı aracına dönüştürmüştür.²⁰³ Licinius'un aldığı önlemlerden bir tanesi de buldukları eyaletlerin dışına piskoposların yolculuk yapmaları ve dini kurulların toplanılması yönünde koyduğu yasak olmuştur. Zira düzenlenen bu dini kurullar ve toplantılar, Hıristiyan topluluklar için oldukça önemli görülmekteydi. Kilise uygulamalarının ve öğretilerinin düzenlenmesi ve faaliyetlerini planlanması, belirli aralıklarla düzenlenen bu toplantılar vasıtasıyla yapılmaktaydı. Piskoposların pek çok konu hakkında fikir alışverişinde bulunmaları zorunluluğu, seyahat yasağının kilise önderleri arasında büyük rahatsızlık yaratmasına sebep olmuştur.²⁰⁴

Licinius, Hıristiyan cemaat toplantılarında erkeklerin kadınlara yönelik verdiği

²⁰⁰ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 2. 1, 2. 23; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 49-56.

²⁰¹ John H. Rosser, *Historical Dictionary of Byzantium* (Lanham: The Scarecrow Press Publishing, 2012), 216.

²⁰² Drijvers, *age*, 132. Macarius hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Lavinia Cohn-Sherbok, *Who's Who in Christianity* (London, Routledge, 1998), 192.

²⁰³ Beard, North, Price, *age*, 365.

²⁰⁴ Richard Patrick Crosland Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God* (Edinburgh: T & T Clark, 1988), 136; Mark Edwards, *Religions of the Constantinian Empire* (New York: Oxford University Press, 2015), 279; Edwin A. Judge, *Jerusalem and Athens: Cultural Transformation in Late Antiquity*, Ed. Alanna Nobbs (Tübingen: Mohr Siebeck, 2010), 250.

eğitime yasak koyarak hem erkek hem de kadınların ayrı ayrı ibadet etmelerine yönelik uygulamaların devreye sokulmasını istemiştir. Hıristiyan ayinlerinin şehrin dışındaki açık alanda yerine getirilmesi emrini vermiştir. Hıristiyanların kamusal hizmetleri icra etmeleri için devlet görevlilerinin onlara baskı uygulaması yönünde emirler göndermiştir. Yürürlüğe konan ve kiliselerde uygulanmaya çalışılan bu önlemlerin tümü, Hıristiyan din adamlarının sorumluluklarına gölge düşüren ve çelişen uygulamalar olduğundan Hıristiyanlar için kabul edilebilir durumlar değildir.²⁰⁵

Licinius pagan ayinlerine katılmayan Hıristiyanları kamu görevlerinden istifa etmek zorunda bırakmış, hükmü altında bulunan orduda pagan tanrılarına kurban sunma ayinlerini zorunlu kılmaya başlamıştır. Buna uymayan sorumluları ve ordu mensuplarını ise görevlerinden almıştır.²⁰⁶ İmparatorluğunun on beşinci yıldönümü törenlerinde (323) pagan yetkililer tarafından, Hıristiyan din adamları ve inananlar, kurban sunmaya zorlanmıştır. Buna uymayanların sürgüne gönderilmesi veya idama mahkûm edilmesi söz konusu olmuş hatta birçok kişi bu yüzden öldürülmüştür. Bu durum Hıristiyan grupların Licinius’u bir “Tiran” olarak nitelendirmelerine; Konstantin’i ise yönettiği bölgelerde “Parlayan bir ışıkla aydınlatan kişi”, “Büyük bir imparator” veya “Dindar bir prens” olarak değerlendirmelerine yol açmıştır. Hıristiyanlar üzerine yaptığı pozitif tutumlu uygulamalardan dolayı Konstantin, bu türden vasıflarla nitelendirilmiştir. Konstantin ilerleyen zaman zarfında kendisi Licinius ile olan savaşını; aydınlığın ve gerçeğin güçleriyle, karanlığın ve yanlışın köleliği arasında geçen kutsal bir mücadele olarak görmeye ve tanımlamaya başlamıştır.²⁰⁷

Konstantin’in Doğu’da Licinius’un idaresi altında Hıristiyanların yaşadıklarından haberi olmaktadır. Bu durum Konstantin’in almaya istekli olduğu Hıristiyan hamiliğinin bir gereği olarak harekete geçmesine fırsat vermiştir. Konstantin 323 yılına geldiğinde Hıristiyanları kurban sunma ayinlerine zorlayan yasaları kaldırmış ve Licinius’un bu yasaya uymasını istemiştir. Fakat Licinius bu yasaya karşı çıkararak Konstantin’in konumunu ve bu yöndeki emirlerini tanımamış kiliseye yönelik baskılarını arttırmıştır.²⁰⁸

²⁰⁵ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 53; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 71-73; Judge, *age*, 251-252.

²⁰⁶ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 54; Kalantzis, *age*, 190.

²⁰⁷ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 10. 8; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 49, 2. 2; Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1, 3; Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 7; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 70-72; John Christian Laursen, Cary J. Nederman, *Heresy in Transition* (New York: Routledge, 2005), 135.

²⁰⁸ Cameron, *The Last Pagans of Rome*, 61-62. Ayrıca bkz. Hinson, *age*, 151-152.

Bu aşamadan sonra Konstantin için Doğu tarafında gerçekleşen bu durum bulunmaz bir fırsatı ortaya çıkarmıştır. Böylece Konstantin'in, onları bir tiranın zulmünden kurtarmayı amaçlayan "İyi bir İmparator" ve dehşet saçan bir iktidardan kurtarmak için gönderilmiş bir "İlahi temsilci" olarak algılanmasının önünde hiçbir engel kalmamıştır. Bu durum üzerine Licinius, bu toprakların asıl varisi olduğu iddia ederek yasal topraklarını savunduğunu belirtmiş ve geleneksel pagan inançları için mücadele ettiğini belirterek taraftar elde etmeye çalışmıştır. İki imparator arasındaki gerilim ve mücadele sonraları yıl boyunca (324) devam edecek olan savaş hazırlıkları ile sonuçlanmıştır. Konstantin bugüne kadarki en büyük ordusunu Licinius'a karşı hazırlamış ve Konstantin askeri kuvvetlerinin başında yer almıştır. Hıristiyanlar tarafında yer alan Konstantin için bu mücadele, adeta kutsal bir savaş olarak telakki edilmiştir.²⁰⁹

1. 4. 8. Konstantin'in Kristogramlara İlgisi

Konstantin döneminin daha iyi anlaşılması için onun yükselişini sağlayan sürece dayanak olacak çağdaş kanıtların elde edilmesi gerekmektedir. Bunun için resmi olarak sunulabilecek kanıtlar arasında madeni paralar, yazıtlar, takvimler, imparatorluk yasaları ve mektupların varlığı, belirsizliklerin ve yanlış bilgilerin ortadan kaldırılmasında aydınlatıcı olmaktadır. Döneme ilişkin olaylar anlamak için dönemi anlatan eserler, basılan paralar ve mimari nitelikli eserler oldukça önemli yer tutmaktadır.

Roma imparatorlarının sorumlulukları altındaki bölgelerde para bastırmaları ve bu paralar üzerinde semboller veya Konstantin ile birlikte kristogramlar kullanmaları yapılagelen uygulamalar arasında yer almıştır. Maxentius'u ekarte ettikten sonra Licinius ile Konstantin arasındaki yönetim ortaklığı, Konstantin'in madeni paralardan Jüpiter'e ait Tanrı resimlerini kaldırması ile bozulmuştur. Licinius, böyle bir anlaşmazlıkta tarafını belli ederek Jüpiter'e olan sadakatini yeniden vurgulamaya başlamıştır. İç savaşın öncesinde ve sonrasında bastırdığı bronzdan yapılmış madeni paraların ön tarafında kendi adını ve unvanlarının bulunduğu bir yazı ve bu yazı çevresinde imparatorun başının resmedildiği paralar bastırmıştır. Bu paranın diğer tarafında ise gücü temsilen küreyi elinde bulunduran Jüpiter ve bu şeklin veya resmin etrafını saran "Augustus'un koruyucusu Jüpiter'e" (*IOVI CONSERVATORI AVG*) ifadesi yer almıştır.

²⁰⁹ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 10. 8; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 31, 2. 1-5; Zosimos, *New History*, 2. 1-2, 21-22; Odahl, *Constantine and Christian Empire*, 154; Cameron, *The Last Pagans of Rome*, 105;

İmparatorluktaki iç karışıklık ve mücadele devam ettiği dönemlerde Licinius, kendi bulunduğu bölgelerdeki darphanelerinde basılan bronz ve altın madeni paralarda Jüpiter'in resmini koymayı tercih etmiştir. Yönetimdeki partnerlerin iktidar hırsı, kendi dönemlerde bastırdıkları paralarda da kendini göstermiştir. Örneğin Licinius, bastırdığı bazı madeni paralarda kendisini ve oğlunu Augustus ve sezar olarak ilan etmiştir.²¹⁰

Licinius, madeni paralardaki bu uygulama ile hem kendini hem de Roma'nın ve pagan mirasının yasal muhafızları olarak görmekteydi. Aynı zamanda o, İliyalı imparatorlar olan Diocletianus ve Galerius'un gerçek ardılları olduklarını belirtmiş oluyordu. Licinius, Konstantin'e yönelik bu karşıtlığın doğal sonucu olarak, hükmettiği bölgelerde basılan paralarda Hıristiyan şekil ve sembollere ruhsat vermemiştir. Hem Konstantin hem de Licinius'un ortaya koydukları dini yaklaşımları ele alındığında; onların bu dini karşıtlık üzerinden yeni kanunlar çıkardığı ve bu doğrultuda uygulamalarda buldukları anlaşılır. Ayrıca madeni paralara basılan sembol ve figürler vasıtasıyla birbirleri üzerinden kurdukları bu karşıtlığı pekiştirmişlerdir. Bu farklılık ve karşıtlık üzerinden taraftarlarına yakınlık göstermiş ve taraftarlarını yönlendirmişlerdir. Örneğin, Licinius bu karşıtlığı kendi ve oğlu adına "*DD NN IOVII LICINII INVICTI AVG ET CAES*", yani (Efendilerimiz, Yenilmez Jovian Licinii, Augustus ve Sezar) bastırdığı paralarda kendini göstermiştir.²¹¹ Bu anlamda Konstantin'in Licinius'un aksi istikametinde Hıristiyanlığa daha fazla içselleştirmesini, Licinius ile girdiği ihtilafın daha fazla derinleşmesini sağlamıştır. Siyasi ve sosyal anlamdaki derin ayrılık iki imparatorun arasını daha da açtığından her bir imparator birbirlerinin aksi tarafında bulunan halkların yanında yer almasına ve onları inşa etmesine yol açmıştır.

Konstantin için yönetimi altında bulunan bölgede basılan madeni paralar imparatorların kendisini ifade etmenin de bir yolu olmuştur. Örneğin madeni paralar, Yunan alfabesinin dokuzuncu harfi olan iota harfinin Chi harfiyle üst üste gelerek birleştiği (✱) semboller yapılarak basılmıştır. Bu baskılarda kristogramlar, bazı paraların arka yüzünün sol tarafında basım işaretleri veya imparatorluk makamları olarak kullanılmıştır. Bu durum darphanelerde bu şekilde basılan madeni paralarda, Hıristiyanlığa ait şekillerin kullanımında, uygulamaya dönük isteğin Roma'nın zirvesinden geldiğini de göstermesi açısından önemlidir. Benzer şekilde savaş durumunda

²¹⁰ Beard, North, Price, *age*, 33; Simon McKeown, *The International Emblem* (Tyne: Cambridge Scholar Publishing, 2010), 47.

²¹¹ Odahl, *Constantin and Christian Empire*, 151; Bkz. Lenski, *Age of Constantine*, 64-65.

İsa'ya ilişkin simgelerin kullanımı Konstantin için halka ulaşmanın bir aracı olmuştur. Böyle simgenin veya monogramın, günlük hayatta sıkça kullanılan madeni paralarda bulunması, imparatorun Milvian savaşında yaşadığı deneyime ilişkin hikâyenin ve bunun peşinden vermek istediği mesajın toplum içinde bilinip anlatılmasını sağlamıştır. İmparator, bu yaptıklarıyla kendisi ve halk arasında ortak bir saha oluşturmuştur.²¹² Çünkü İsa'nın ve onun kutsal sembollerinin gücünü göstermiş, ayrıca bu işaretlere yönelik sadakatinin bilinmesini sağlamıştır. Bu durum Konstantin'in halk nezdindeki itibarına kutsiyet atfederek arttırmıştır.

1. 4. 9. Konstantin ile Licinius Arasındaki Karşıtlık ve Kutsal Savaş

Konstantin Milvian vizyonundan sonra yürürlüğe koyduğu uygulamalarla komutası altında bulunan askerlerde değişiklik yapmıştır. Ordudaki pagan rütbe işaretlerini ve ritüellerini ortadan kaldırmış ve yerlerine Hıristiyan sembollerini ve işaretlerini yerleştirmiştir. Böylelikle nasıl bir ordu görmek istediğine yönelik niyetlerini de ortaya koymuştur.²¹³

Milan Fermanı ile ordusuna dini hoşgörü tanımış olan Licinius, geleneksel Roma dininde görmeye alışkın olunan Jüpiter'i kendi ilahi efendisi olarak kabul etmiştir. Konstantin ise tam aksine Hıristiyanlar lehine yaptığı uygulamalarla geleneksel Roma imparatorlarından farklı bir portre çizmiştir. Başlangıçta iki güçlü müttefik olan Konstantin ile Licinius'un arası daha da açılmaya başlamıştır. Bundan sonra iki müttefik tetraşi üyesinin arasında bir savaşın gerçekleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Licinius'a bağlı askeri kuvvetlerin çoğunluğu çoğunlukla pagan askerlerden oluşmaktaydı. Konstantin ile arası açılan Licinius, pagan ritüellerinin askeri karargâhlarda yapılmasını mecburi kılmaya başlamıştır. Bu aşamadan sonra pagan sembolleri askeri rütbelerde kendini göstermiş ve pagan inancında önemli bir yeri olan sunaklar askeri kamp içinde artmıştır. Rutin bir şekilde tanrıların gücünü ve desteğini arkalarına almak için rahip ve kâhinler tarafından sunaklara kurbanlar adanmıştır. Licinius mücadele öncesi kumandanlarını ve korumaları kutsal sayılan bir bahçede bir araya getirmiştir. Konstantin ile Licinius arasında cereyan eden bu çekişme, geleneksel pagan inancıyla Hıristiyanlık arasında bir

²¹² Vogt, *age*, 4-5; Lenski, *Age of Constantine*, 71, 111, 336; Roth, *age*, 127-128.

²¹³ Odahl, *Constantine and Christian Empire*, 155.

“dini savaş” veya Konstantin’in “kutsal savaş”ı olarak adlandırılmıştır.²¹⁴ Konstantin ve Licinius’un öteden beri aralarında devam eden gerilim 324 yılında karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. Bu savaşın neticesinde Licinius orduları mağlup olmuş ve savaştan kaçan Licinius ise İzmit’e kaçmıştır.²¹⁵ Eusebius, eserinde gerçekleşen bu savaşı şu şekilde betimlemiştir:

Ve artık kâfirlerin mağlup edilmesiyle ve tiranlık gücünün karanlık bulutlarının dağılmasıyla, Konstantin bir kez daha bir güneş gibi parladı. Roma dünyasının ayrı her bir bölümü geriye kalanıyla birleşti. Doğu bölgeleri batıyla bir araya geldi ve Roma İmparatorluğu’nun tüm kanı mutlak otoritesinin her şeyi kuşattığı tek ve üstün imparatorun başı altında onurlandırıldı. Artık tanrısallığın parlak ışıkları daha önce karanlıkta oturup ölümü bekleyenlerin günlerini aydınlattı. Geçmişteki acılar artık hatırlanmayacak ve hepimiz bir arada muzaffer imparatorumuzun başarılarını kutlayacak ve koruyucusunun yalnızca gerçek Tanrı olduğunu bileceğiz.²¹⁶

Konstantin, Hıristiyanlığı imparatorluğun ayrıcalıklı dini olarak tesis etmek için önlemler almıştır. İç Savaşın ardından Doğu vilayetlerinde bulunan insanlara, Hıristiyan Tanrısına inandığını ve kilisesinin bunu desteklediğini belirten bir yazı göndermiştir.²¹⁷

İnsan ırkını baskı altına alan böylesi bir kâfir kitleleriyle ve refahın düpedüz yok olması tehlikesiyle... ve güçlü ve etkili bir yardıma duyduğumuz ihtiyaçla, Tanrı’nın bu kötülüklerle karşı tesellisi ve çaresi ne oldu? Ben, kendi adıma, Tanrı’nın benim için seçtiği vazifelerin elçisiyim, iradesini başarıyla yerine getirmem için bana güvendi. Böylece, uzak Britanya Okyanusundan başlayarak... kutsal gücün yardımıyla önceden var olan tüm kötülükleri temizledim ve umuyorum ki insanlık benim kulluğumla aydınlanmıştır, Tanrı’nın kutsal yasalarına her daim uymayı ve aynı zamanda Tanrı’nın kutsal ellerinden çıkan bizim en kutsal inancımıza inanmayı kabul etmiştir.

Dolayısıyla, inanıyorum ki, bu özel vazife bana özel bir hediye olarak verildi, Doğunun topraklarında doğal felaketlerin baskısı altında ilerleyebildiğim kadar ilerledim ve sanıyorum ki en etkili çareler ellerime sunuldu. Aynı zamanda, hayatım boyunca, aldığım her nefeste, en gizli ve saklı düşüncelerimi tamamen Tanrı’nın iyiliğine adanmak konusunda kesinlikle ikna oldum. Artık farkındayım ki cennet umudunu izleme konusunda samimi herkes bu umudun kendisini kendi hayatlarının temel ve

²¹⁴ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 3–12; Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 7, 8; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 72–76; Elliott, *The Christianity of Constantine Great*, 129–137; MacMullen, *Constantine*, 135–36.

²¹⁵ Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, 112, 115. Bu savaşta elde ettiği zaferden sonra Konstantin, Annesi Helena’yı “Agusta” ilan etmiştir. Bkz. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 212; Drijvers, *age*, 39-42.

²¹⁶ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 19.

²¹⁷ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 48; Eusebius, *Life of Constantine*, 10. 24–42.

üstün ilkesi olarak benimsemelidir, insan iyiliğine bağlı olmak yerine kendilerini bu fani hayatın alçak ve kötü şeylerinden ayırdıkları ölçüde daha ulu şereflere nail olabilirler. Ne yazık ki, bu gibi insanları içlerinde taşıdıkları tüm kötü gerekliliklerle ve kendilerine acı çektiren haksız sıkıntılarla hızlı bir şekilde ve tamamen temizleme görevi bana verildi... İnançlı adamların ortaya koydukları ruhun cesareti ve istikrarı ilk zulme karşı koydukları itiraz ile tamamen açık hale gelmiştir, karakterleri Tanrı'nın kulu olan bir imparatorun yönetiminde parlamış ve kutsanmıştır.²¹⁸

İmparatorun mektubundan anlaşılacağı üzere, bundan böyle imparatorluğun resmi dininin Hıristiyanlık olması için Konstantin tüm gücünü kullanmaya karar vermiştir. Bu mücadele sonunda, kendisi ile aynı Tanrı'nın safında bulunan kişileri, devletin önemli yerlerine atayarak onore etmiştir. Eusebius bu konuda imparatorluğun kurumlarına, paganların tanrılarına kurban vermesi için sağlanan tüm hizmetlerin iptal edildiğini bildirmiştir. Ayrıca bir milat niteliğindeki bu süreç yönetici olarak gönderileceklerin çoğunlukla Hıristiyan olacağına işaret etmiştir. Konstantin, 324–325 yılları arasında ibadet ve ayinlere özendirmek amacıyla, tüm bölge yöneticilerine ve bölgelerinde görevli piskoposlara kilise inşa edilmesi için mektuplar yollamıştır.²¹⁹ Böylece Hıristiyan gruplar için önemli bir anlama karşılık gelen ve tanrının inayetinin gerçekleştiği kutsal merkezlerin inşa edilmesine ilişkin bu kararı dikkat çekici bir girişim olmuştur. Uzun süre baskı ve şiddet dönemlerinden sonra gizli veya açık bir şekilde ibadetlerini yapmaya başlayan Hıristiyan topluluklar için Konstantin'in bu uygulamaları oldukça olumlu algılanmıştır.

Konstantin, yeni bir perspektifle oluşturmak istediği imparatorlukta yeni uygulamaları yürürlüğe koymuştur. Bu uygulamalardan biri de belirli bölgelerde inşaat planlarını başlatması olmuştur. Bu inşaat planları devam ederken sosyal anlamda bazı uygulamaları da yürürlüğe koymuştur. Konstantin'in paganlara yönelik ortaya koyduğu uygulama oldukça dikkat çekici bir uygulamadır. Buna göre imparatorluk sathında pagan tanrılar adına yapılan ritüel ve ayin uygulamalarına ilişkin bir yasa çıkarmıştır.²²⁰ Eusebius, bu kararlarla birlikte “Yüksek yerlere resimler asmak veya falcılık gibi eylemlerde bulunmak ya da herhangi bir yolla kurban kesmek” gibi ibadet ve fiillerin, genel anlamda

²¹⁸ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 24–29; Sozomenus, 1. 8.

²¹⁹ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 44–45; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 210; Vasiliev, *age*, 74; Dörries, *age*, 57–66; MacMullen, *Constantine*, 136–138.

²²⁰ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 45, 3. 54–58; Digester, *age*, 168; Edward J. Watts, *The Final Pagan Generation* (Oakland: University of California Press, 2015), 49.

yasaklandığını belirtmiştir. İlerleyen zaman zarfında Konstantin'in uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda, ayrıca çocuklarının kendi yönetimleri zamanında çıkardıkları yasalar ve diğer kilise tarihçilerinin bu konudaki eserleri Eusebius'un iddiasını destekler mahiyettedir.²²¹

İmparatorluğun ortaya koyduğu yeni süreçle birlikte paganların süregelen antik uygulamaları itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır. Licinius'a karşı kazanılan savaşın akabinde bunların kabul edilmesi, görünürde Licinius'un temsil ettiği şeye yönelik bir zafer niteliği taşımıştır. Fakat çıkarılan bu yasa, Licinius'un etkili olduğu kimi Doğu yerlerde bazı problemlere de kapı aralamıştır. Hıristiyan gruplar elde ettikleri özgüvenle pagan tapınaklara saldırmış, diğer taraftan paganlar da çıkarılan yasaya karşı harekete geçmiş ve kiliselere yönelik benzer davranışlarda bulunmuşlardır.²²²

Konstantin başından beri tebaasını Hıristiyan inancına yönlendirmek ve bu inancı yaygınlaştırmak için çabalamıştır. Aynı zamanda aldığı eğitim ve elde ettiği imparatorluk tecrübeleri sayesinde bu türden çatışmaların zararlı olduğunu bilecek kadar donanımlı ve pragmatik bir politikacı olmuştur.²²³ Bir müddet sonra meydana gelen bu olaylar hakkında gerekli durumları mütalaa eden Konstantin, paganizme ilişkin yasaklarla ilgili alınan kararları gözden geçirmiş ve bu konuda geri adım atmıştır. Daha sonra Doğu vilayetlerinin geleceği konusunda resmi din politikasını açıklayan ve meşrulaştıran bir ferman ile imparatorluğa ilişkin yeni vizyonunu rotaya koymuştur.²²⁴

Konstantin hükümdarlığının son yıllarına kadar Milan ile ortaya konulan hoşgörü politikasını açık bir şekilde takip ederek uygulamaya çalışmıştır. Hıristiyanlık aleni bir şekilde desteklenerek yayılması istenmiş buna karşın paganizm Konstantin'in tahammül etmek zorunda kaldığı toplumsal durum haline gelmiştir. Ortaya çıkan bu durum ile birlikte Hıristiyanlar nezdinde kiliseler, gerçeği ve ibadet için gereken "Kutsal Ev"i temsil eden bir yer iken; paganlar ve onların tapınakları ise yanlış düşmüş insanların yeri olarak algılanmıştır. Paganların ve Hıristiyanların ibadet yerleri birbirleriyle kıyaslanarak pagan

²²¹ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 45. 1; Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1.8; Theodoretus (Theodoret of Cyrus), *The Ecclesiastical History (Historia Ecclesiae)*, 1. 1-20, erişim tarihi: 22.12.2017, Kaynak: <http://www.newadvent.org/fathers/2702.htm>; Bardill, *age*, 285; Siecienski, *age*, 67.

²²² Robert Andrew Baker, John M. Landers, *A Summary of Christian History* (Nashville: Broadman and Holman Publishers, 2005), 25.

²²³ Leithart, *age*, 139.

²²⁴ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 10. 5; Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 48-60; Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 48; Baker, Landers, *age*, 25-26.

tapınakları, hatanın karanlığı olarak tanımlanmış; Hıristiyan kiliseler ise hakikatin ışığı ve doğrunun kaynağı olarak ifade edilmiştir. Hıristiyanların inancına göre hem mevcut dünyanın işleyişi hem de müşahade edilen yakın tarih, Tanrı'nın kudreti ve müdahalesi tarafından tasdik edilmektedir. Bu yüzden Konstantin, "Gerçek Tanrı"nın kendisini iktidara getirdiğini ve bu zaferi kendisine bağışladığını dillendirmiştir.²²⁵ Yine bu yüzden kiliseyi korumak ve dini yaymak için her zaman Tanrı'ya karşı sorumluluğu olduğunu göstermeye çalışmıştır. Fakat Konstantin'in kendine yönelik bu anlayışı, her zaman olumlu sonuçlar doğurmamış; hatta bazı durumlarda çelişkili tutumlar sergilemese yol açmıştır. Konstantin, olayları tahlil eden, tecrübelerinden ders çıkaran ve problemleri konularda danışan bir imparator profili çizmiştir. Pragmatik siyasi tutumları çoğu zaman politik davranışlarında kendini göstermiştir. Konstantin yaşamı süresince elde ettiği siyasi deneyimler, onun insanlar arasında barışın mutlak anlamda tesis edilmeyeceğini anlamasını sağlamıştır. Bu yüzden yürürlüğe koyduğu politikalarda birbiriyle çelişen bazı durumlar da yer almıştır. Konstantin'in bu çelişkili tutumları, onun geçirmiş olduğu yaşantılar ve süreçler ile ilişkilendirmek mümkündür.

Konstantin, Roma halkını bazı konularda zorlamanın iç çatışmalara kaynaklık edebileceğinden onları daha fazla zorlamak istememiş, aynı zamanda babasının halk nezdinde sergilemiş olduğu olumlu kişiliğinden faydalanmıştır. Ayrıca son dönemlerde zulüm uygulamalarıyla ön plana çıkan imparatorlarla mücadele eden hoşgörülü bir imparator olarak bilinmektedir. Bununla birlikte, Hıristiyanlar nezdinde önceki imparatorların din politikalarını reddettiği için "İyi bir imparator" olarak anılmaya başlamıştır.²²⁶

Konstantin, rakip imparatorlar ile mücadelelerin ardından elde ettiği zaferlerin ardından mevcut duruma yönelik dini politikalar benimsemiş ve uygulamıştır. İmtiyazlı bir din olarak Hıristiyanlığı kucaklamış ve imparatorluk kaynaklarını Roma'da bulunan kiliselerin statüsünü yükseltmek adına harcamıştır. Ortaya koyduğu politikalar ve bu konudaki kararları dini olmaktan çok siyasi olmuştur.²²⁷ Böyle yapmakla pagan inanışların bir müddet sonra popülaritesinin azalıp kaybolacağını ve buna karşı

²²⁵ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 40. 2; 2. 24-29, 57-60; Glenn F. Chesnut, *The First Christian Histories* (Macon: Mercer University Press, 1986), 8; Vered Shalev-Hurvitz, *Holy Sites Encircled: the Early Byzantine Concentric Churches of Jerusalem* (Oxford: Oxford University of Press, 2015), 16; Sicienski, *age*, 1.

²²⁶ Chesnut, *age*, 80-82; Drake, *Constantine and the Bishops*, 386.

²²⁷ Baker, Landers, *age*, 25-26.

Hıristiyanlığın ise cazibesini arttıracakını düşünmüştür. Neticede Konstantin'in uzun vadeli planlı pragmatik siyasetini yürürlüğe koyarak hükümdarlığının son zamanlarına kadar bu planları ve hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmıştır.²²⁸

²²⁸ Rahner, *age*, 43; Odahl, *Constantine and Christian Empire*, 166; Dörries, *age*, 61–67, Barnes, *Constantine and Eusebius*, 210–212; Drake, *Constantine and the Bishops*, 244–246.

II. BÖLÜM

KONSTANTİN'İN HİRİSTİYANLIĞA ETKİLERİ

Roma İmparatorluğu III. yüzyılın sonlarına geldiğinde imparatorluğun hükmü altındaki bölgelerde Hıristiyan öğretisinin ulaşmadığı ve varlığını hissettirmediği bir yer neredeyse kalmamıştır. Öyle ki Hıristiyanlık sadece halk arasında önemli ölçüde yaygınlık kazanmamış, aynı zamanda imparatorluk içinde belirli görevlerde ve hizmetlerde bulunan insanlar arasında da müntesip bulabilmiştir. Bu anlamda ilk yüzyıllardan beri Hıristiyanlar, artan sayıları ile hatırı sayılır bir nüfusa ve etkiye sahip olmuşlardır. Bu duruma paralel olarak Roma imparatorlarından bir kısmı zaman zaman Hıristiyan varlığını tehdit olarak görmüş ve buna karşı sert önlemler almıştır. Öte yandan Roma tarihindeki bazı imparatorlar bu sert önlemlerin ve uygulamaların aksine, Hıristiyanlara yönelik aksi uygulamaları içeren fermanlar ilan etmek suretiyle Hıristiyanlara tolerans göstermek ve onlarla ittifak kurmak zorunda kalmıştır. Gallienus'un ilan ettiği ferman (260) ile Galerius'un hayatının son dönemlerinde yayınladığı ferman bu önemli ittifakın en belirgin işaretleri arasında yer almıştır (311). İmparatorluk yönetiminin belirli dönemlerde baskı ve şiddet uygulamalarının ardından sergilediği bu politik ittifak veya tolerans uygulamaları paradoksal bir durumu da açığa çıkarmıştır. Bu yüzden Hıristiyanlara yönelik gerçekleştirilen kovuşturmalara ortaya çıkan baskı ve şiddet uygulamaları, dikkat çekici bir şekilde Hıristiyanların lehine gelişmiştir. Hatta ilan edilen fermanlar Hıristiyan varlığının pekişmesini ve güçlenmesini sağlamıştır. Nitekim Diocletianus'un Hıristiyanlara baskı kurma adına ilan ettiği imparatorluk fermanları, bunun önemli bir örneğini teşkil etmiştir. Diocletianus, Hıristiyanlara ait bütün kiliselerin yok edilmesini,²²⁹ onlara ait kitapların yakılarak imha edilmesini, ayrıca Hıristiyan din adamlarının zincirlere vurulmalarını ve pagan tanrılarına kurban sunmalarını emretmiştir.²³⁰ Fakat yıllarca süren baskılar ve soruşturmaların

²²⁹ Bu ferman ile birlikte, imparatorluğun önemli bir bölgesi olan Bitinya'da yer alan İzmit'te büyük bir kilise yakılmıştır. Bu kilisenin varlığı Hıristiyanların imparatorluk içinde önemli yapılara sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Diocletianus bu imparatorluk fermanı İzmit'te ilan etmiş, doğal olarak burada bulunan yapılara saldırılmıştır. Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 8. 5-6; Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 14.

²³⁰ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 8. 2-4, 7. 11.

ardından Diocletianus'un yönetim ortağı ve varisi konumundaki Galerius dahi bir ferman ilan etmiştir. Üstelik Galerius Diocletianus'un politikalarını hem yönlendirmiş hem de desteklemiş olmasına karşın ölümüne yakın bir zamanda tolerans fermanı ilan etmek zorunda kalmıştır.²³¹ Böylelikle bu ferman Hıristiyan varlığını ve nüfuzunun tekrardan onaylanması ve kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Nihayet Hıristiyanlık ile imparatorluk arasındaki bu ilişki, önemli bir dönüm noktası olan Milan Fermanı ile zirveye taşınmıştır. Milan Fermanı (313), Roma İmparatorluğu ile Hıristiyanlık arasındaki değişik dönemlerde gerçekleşen gerilimin ve baskının ardından paradoksal biçimde siyasi ve sosyal ittifakın sonucunda gerçekleşmiştir. Bu ittifak ile birlikte Hıristiyanlık belirli bir kesimin yöneldiği bir din hüviyetinden sıyrılarak imparatorluğun "Religio Licita" olarak tanımladığı yasal ve makbul dinleri arasına girmiştir.²³² Hıristiyanlığın imparatorluğun kabul görülen dinleri arasına girmesi Hıristiyanların imparatorluktaki varlığını güçlendirmiştir. Hıristiyanlık elde ettiği serbestlik ile birlikte, teolojik tartışma konuları gündeme gelmesini ve kiliseler arasında düşünce farklılıklarının açığa çıkmasına zemin hazırlamıştır. Neticede hem siyasi hem de dini ayrıştırmayı hızlandıracak pek çok kırılma konunun ve problemin kökleşmesine yol açmıştır. Bunun yanı sıra Hıristiyanlık henüz tecrübe ettiği bu siyasi ve sosyal süreç ile imparatorluğun bünyesinde yer alan yerel ve geleneksel unsurlarla karşı karşıya kalması diğer önemli bir süreç olmuştur.

2. 1. KONSTANTİN'İN PAGANLARA YÖNELİK TUTUMLARI

İmparatorluk hiyerarşisinin Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlara yönelik tutumu yeni bir çatışma alanını doğurmuştur. Konstantin'in Hıristiyanlığa karşı geliştirdiği söylem ve tutumlar imparatorluğun önemli bir kesimi olan özellikle pagan inançlarına mensup Romalı vatandaşlar için yeni bir süreç anlamına gelmiştir. Konstantin büyük destekçisi olarak gördüğü Hıristiyanlar lehinde tutum sergilemiştir. Hatta Konstantin 324 yılından sonraki dönemde, söylemlerinde geleneksel dinlere karşı daha eleştirel bir tutum geliştirmiştir. Eusebius'un eserinde yer verdiği ve Konstantin'in Doğu Vilayetlerine göndermiş olduğu bir Mektup'ta, imparator bu eleştirel tutumunu ve bu tutuma ilişkin düşüncelerini Tanrı'ya seslenerek göstermiştir:

²³¹ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 34; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 57.

²³² Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 177.

Doğru düşünmeyi bilen kimseler, umutlarını senin kutsal yasalarına dayandırarak oluşturmuşlarsa, namuslu ve kutsal hayatlar yaşayacaklarından emin olabilirler. Ancak, bu doğruluktan imtina edenler için kendi iradelerinin bir sonucu olarak kâfirliğin tapınaklarında boğulmaktan başka bir yol yoktur. Senin kendi doğanla uyumlu olarak bize bahsettiğin gerçekliğin en ışıltılı evinde oturmaktayız.²³³

Konstantin, Hıristiyan olmayan kişileri hata yapan saldırgan isyankârlar olarak nitelendirerek onların tedaviye muhtaç olan, “Kafalarına yerleşmiş bir yanlışı tekrar etmede ısrarcı” kimseler olduklarını ifade etmektedir.²³⁴ Yine Konstantin Hıristiyanlığın diğer dini gruplara zor yoluyla dayatılmasına ve benimsetilmesine karşı çıkmış ve bu konuda; “Ölümsüzlüğe erişmek uğruna çaba göstermek bir şey, bunu yasaklar ve yaptırımlar yoluyla dayatmak başka bir şeydir” demiştir.²³⁵ Caesereali Eusebius, göre imparator yasalar vasıtasıyla putperestliğin yarattığı kirliliği engelleyen, ayrıca uzun bir süredir her vilayeti sarmış olan laneti sona erdirmeye çalışan biridir. Bu yüzden Eusebius’un eserinde “Bundan böyle hiç kimse put niteliği taşıyan nesnelere kullanmaya cüret edemeyecek, kehanet ve büyücülükle uğraşamayacak, hatta kurban bile adayamayacaktır”²³⁶ sözleriyle Konstantin’in paganlara yönelik tutumlarını ve kararlarını belirtmiştir.

Son olarak, Konstantin’in geleneksel dinlere yönelik tutumunu ve politikalarını nasıl değerlendirmemiz gerekir? Bu konu Konstantin’in paganların kurban sunma ritüeline izin verip vermediğine dair görüşle yakından ilişkilidir. Konstantin’in kurban adamayı yasakladığına inanan kişiler için imparator, geleneksel inançlara yönelik düşmanca tavırlar sergileyen biridir. Eusebius’un eserine bakılacak olursa imparatora dair böyle bir imgenin var olduğu kanısı hâkimdir. Ancak böylesi bir imgeyi, imparatorun uzlaşmacı tavırlarıyla bağdaştırmak sanıldığı kadar kolay değildir. İmparatorun önceki uygulamaları ve aldığı eğitim düşünüldüğünde imparatorun bu yönde bir tutum sergilemesi oldukça güç görünmektedir. Sopater gibi geleneksel dinlere bağlı olan kişilerle yan yana durması,²³⁷ Hispellum’da halkın tapınak inşa etme talebine onay

²³³ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 56.

²³⁴ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 59–60.

²³⁵ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 60.

²³⁶ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 45.

²³⁷ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 44-45; Drake, *Constantine and the Bishops: the Politics of Intolerance*, 247. Apamealı (Suriye’de bir kent) Sopater, Retorik hocası Neoplatonist bir filozofdur. Öğretmeni Lambichus’un ölümü üzerine, Apamea’dan İstanbul’a yerleşmiştir. Bundan sonra o,

vermesi,²³⁸ Pontifex Maximus konumuna itiraz etmeden sahip çıkması imparatorun uzlaşmaz bir tutum sergilemediğini gösterir.²³⁹ Bu durum, konuya dair daha incelikli bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiğini ortaya çıkarır.

Konstantin'in 312 ile 324 yılları arasındaki süreçte ve ardından izlediği politikalar, onun politik hesaplarının anlaşılmasında oldukça önemlidir. Başlangıçta Konstantin'in tebaasının büyük bölümü Hıristiyan olmayanlardan oluşmaktadır. Hıristiyanlığın daha da yaygın olduğu Doğu bölgelerini ele geçirdikten sonra bile muhtemelen Hıristiyanlar, imparatorluk sathı içindeki diğer gruplara nazaran azınlıkta kalmışlardır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, Konstantin için uyum ve hoşgörüyü esas alan bir politika izlemek hem imparatorluk için hem de kendi konumu için elzem bir durumdur. Bu durum, Konstantin'in senkretik bakış açısına uygun bir biçimde davranışlarla da kendini belli etmiş, bunun yanında her türlü dini anlayışın imparatorluk çatısı altında barınabileceğini göstermek istemiştir.²⁴⁰ Konstantin'in belirli dönemlerde bazı grupları hedef alan ve onları yok etmek istediği zamanlar, daha çok izlediği tolerans politikasına zarar vermek isteyenlere yönelik olmuştur. Çünkü ona göre hangi dini anlayış ve grup olursa olsun; uzlaşma zeminine zarar veren, imparatorluğun egemenliğini ve yetkelerini hiçe sayanlar, imparatorluğun vizyonu gereği birliğin oluşmasına en büyük zarar verenlerdir.²⁴¹

Öte taraftan Konstantin'in kurban sunma ritüellerini dinsel kaynaklı hassasiyetlerden dolayı yasaklamış olmadığı söylenebilir. Buna göre o, dönemin şartlarına uygun bir tavır ortaya koymuştur. Zira Konstantin'in zaman zaman fanatik Hıristiyanları yatıştırmak ve onların gözünde inandırıcı bir görünüm sergilemek amacıyla geleneksel inançları lanetleyen bir söyleme başvurduğu da düşünülebilir.²⁴² Bazı durumlarda ise daha dengeli ve farklı bir söylemleri benimsediği zamanlarda olmuştur.

Konstantin'in yakın dostluğunu kazanmıştır. Bkz. Lieu, Montserrat, *age*, 11; Libanius, *Sammlung*, Trans. Scott Bradburry (Liverpool: Liverpool University Press, 2004), 46, 48.

²³⁸ Bardill, *age*, 212; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 212.

²³⁹ Dorothy L. Sayers, *The Emperor Constantine: A Chronicle* (Eugene: Wipf and Stock, 2011), 43; Earle E. Cairns, *Christianity Through the Centuries: A History of the Christian Church* (Grand Rapids: Zondervan, 1996), 119-120.

²⁴⁰ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 60.

²⁴¹ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 70; 3. 64; Kee, *age*, 88-90.

²⁴² Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 66-69.

Neticede Eusebius'un ortaya koyduğu tek boyutlu ve tek taraflı bir imparator imgesinden ziyade, daha karmaşık bir Konstantin profili ortaya çıkmaktadır.

2. 2. KONSTANTİN VE DONATİSTLER

Konstantin'in imparatorluk hiyerarşisinde var olmaya başladığı andan itibaren merkeziyetçi bir anlayış geliştirmiştir. Hıristiyanlarla girdiği etkileşimin neticesinde en önemli gayesi resmi bir kilise kurmak olmuştur. İmparatorluğun gölgesi altındaki kiliseyi kontrol etmenin cazip tarafının yanında, bunu gerçekleştirmenin oldukça problemlili olduğunu anlaması çok uzun sürmemiştir. Konstantin, Hıristiyanlıkta süregelen pek çok teolojik tartışmayı önemsiz ve birliği bozmaması gereken ayrıntılar şeklinde düşünmüştür.²⁴³ Konstantin'in yaşadığı tecrübeler bu dindeki tartışma ve anlaşmazlıkların sanıldığından uzun ve köklü bir geçmişi olduğunun farkına varmasını sağlamış ve onun imparatorluğun geleceğine ilişkin bazı endişelerini de açığa çıkarmıştır. Rahip Celsus'a gönderdiği mektupta buna işaret eden bazı noktalar söz konusudur:

Şundan eminim ki siz de En Yüce Tanrı'ya inanansınız. Tanrınıza yemin ederim ki; bu türden çekişmeler ve münakaşalar bizim tarafımızdan göz ardı edilebilir. Ancak bu tür bölünmeleri görmezden gelirsek; En Yüce Tanrı gazabı yalnızca insanlığa değil, bu dünyadaki tüm ilişkileri yönetmek için semavi iradesiyle seçtiği benim kendi varlığımı da yönlendirebilir. Öfkelendiğinde şu an bize verdiği her şeyi geri alabilir. Bu nedenle ve tamamen inanarak, Yüce Tanrı'nın bize tez vakitte sunduğu hürmetiyle elde ettiğimiz refahı ve en iyi şeyleri her zaman koruyabileceğimi umut ediyorum ve tüm insanların Yüce Tanrıya uyumlu ibadet kardeşliği ile uygun Katolik dini kültürü temelinde hürmet ettiğini görmek istiyorum. Amen.²⁴⁴

İmparatorun bu mektubu Konstantin'in siyasi ve politik endişelerini göstermesi açısından önemlidir. Üstelik Konstantin'in bu endişeleri Lactantius'un uyarıları ile örtüşmekte ve Lactantius'un eserlerinden bazı izler taşıdığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle onun Konstantin'in siyasi ve politik düşüncesi üzerinde etkileri olduğu da söylemek mümkündür. Çünkü Lactantius eserinde Konstantin'in Tanrı'nın lütfettiği gücü kabul etmekle birlikte, bazı sorumlulukları yerine getirmesi gerektiğinden söz eder.

²⁴³ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 71.

²⁴⁴ Konstantin'in Afrika'daki rahip olan Celsus'a gönderdiği mektup. Letters and Edicts, erişim tarihi:17.12.2017, <https://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf201.iv.iii.iii.iii.html>; Baus, *age*, 421. Ayrıca bkz. A.H.M. Jones, *History of Rome Through the Fifth Century: the Empire*, Vol. 2, (United States: Palgrave Macmillan, 1970), 341.

Çünkü yönetim bir lütuftur ve tarih bu konuda sorumluluklarını yerine getirmeyen imparatorların, Tanrı'nın öfkesini üzerlerine çekme ve cezalandırma hikâyeleriyle doludur.²⁴⁵ Lactantius Konstantin'in üzerine düşen bu sorumlulukları yerine getirmediği takdirde, Tanrı'nın gazabını üzerine çekeceğini ve onun cezalandırması ile karşı karşıya kalabileceğini işaret eder. Üstelik bu cezalandırma sadece kendisi ile sınırlı kalmayacak, onun tebaası konumundaki Hıristiyanların cezalandırılması anlamına da gelecektir. Ona göre Tanrı'nın kutsal yardımını almayı hak eden hükümdar, üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmediği ve kutsal doktrinlerin tezahürü kiliseyi koruyamadığı takdirde, bu aşamadan sonra Tanrı'nın yardımının hükümdardan geri çekileceğini ifade etmiştir. Saltanatının geriye kalanında Konstantin, dini söylemlerini ve imparatorluk politikalarına ilişkin temel düşüncelerini belirtirken karşılaştığı problemlerde bu tarz söylemleri kullanmıştır.²⁴⁶ Neticede bu mektuptan anlaşıldığı üzere Konstantin, Lactantius'un dini ve siyasi perspektifini sahiplenmiş ve bunu imparatorluğun geleceğini inşa etmek için kullanmıştır.

Konstantin'in IV. yüzyılda karşılaştığı en ciddi problemler arasında, rahip Donatus Magnus'un taraftarları anlamındaki Donatistlerin neden olduğu tartışmalar önemli yer tutmuştur. Kuzey Afrika'daki dini konulardaki katı düşünceleriyle bilinen Donatistler'in temel ayrılık noktası; ayinlerin (ve özellikle vaftizin) kusurlu olduğu ve yeniden uygulanması gerektiği konusundaki düşüncelerden meydana gelmiş ve bu konuya ilişkin diğer Hıristiyan topluluklarla tartışmış ve onlara itirazlarda bulunmuşlardır.²⁴⁷ Bu itirazların merkezinde baskı ve şiddet dönemlerinde, zorlama altında inançlarını reddeden Hıristiyanların durumuna ilişkin tartışmalar yer almıştır. Donatistler, zulüm dönemlerinde böyle bir durumla karşı karşıya kalan Hıristiyanları benimsememiş ve yeniden vaftiz olmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Kuşkusuz bu hareketin en önemli figürü olan rahip Donatus Magnus, uzun bir süreden beri Kuzey Afrika'da bulunan bu kilisenin en yetkili kişisi olarak görevini sürdürmektedir. Öte yandan Donatus Magnus ve onun takipçileri, kendi dönemlerindeki diğer

²⁴⁵ Bkz. Lactantius, *On the Anger of God*, 5, 6, 8, 10; Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 2-12.

²⁴⁶ Lactantius, *On the Anger of God*, 2; ayrıca bkz. Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 24-42; 46-61; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 13-14; Alföldi, *age*, 44-46; Barnes, "Lactantius and Constantine", *Journal of Roman Studies*, 29-46; Odahl, *Early Christian Latin*, 113-117.

²⁴⁷ *Quodvultdeus (Bishop of Carthage), Quodvultdeus of Carthage: the Creedal Homilies* (New Jersey: The Newman Press, 2004), 112; Allan D. Fitzgerald, *Augustine Through the Ages: An Encyclopedia*, (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1999), 37; David Benedict, *History of the Donatists: With Notes* (Pawtucket: Sibley&Co., 1875), 19-20.

topluluklarındaki saflığı muhafaza etmek için, kendilerini daha yumuşak olarak gördükleri diğer gruplardan ayırmayı seçmişlerdir. Kuzey Afrika kilisesini bir yüzyıl boyunca karıştıracak olan Donatist bölünmenin kökeninde bu bakış açısının büyük katkısı olmuştur.²⁴⁸ Neticede bu tartışmalar bu bölgede yer alan diğer Hıristiyan topluluklar ile Donatist topluluk arasında bir egemenlik yarışını da ortaya çıkarmıştır. Konstantin'in Hıristiyanlar arasında yaşananları önemli ölçüde görüp tanıma fırsatı bulduğu problem, Kuzey Afrika'da patlak veren bu sorunlarla ortaya çıkmıştır. Konstantin'in tecrübe ettiği bu durum, ilerleyen zamanlarda ortaya çıkan dini ve siyasi olaylara müdahil olma durumuna kapı aralamıştır. Bu müdahil olma durumunu önemli bir nedeni de yaşanan problemler karşısında Hıristiyan grupların İmparator Konstantin'e biçtikleri rolden kaynaklanmaktadır. Çünkü Hıristiyanlar sorunları çözmek konusunda ona başvurma yoluna gitmişlerdir. Donatistler, 313 baharında Konstantin'e kendi ihtilafları için başvurmuşlardır.²⁴⁹ Bununla birlikte, Hıristiyan grupların aralarındaki problemleri ve iç savaşı durdurma konusunda imparatora gitmelerinin Konstantin açısından ayrıca bir önemi vardır.²⁵⁰ Çünkü bu durum, tarafların zihninde imparatorun nasıl bir konuma sahip olduğunu göstermesi açısından önemli bir işarettir.

Kuzey Afrika'da patlak veren Donatizm hareketinin gerçekte asıl sebebi kökeni eskilere kadar giden bazı tartışmalardan kaynaklanmaktadır. Donatist hareketin radikal kökeninde, Donatistleri için önemli bir şahsiyet olan ve Afrika'daki kiliseleri organize eden Kartaca piskoposu Cyprian'ın önemli bir yeri vardır. Yaklaşık olarak MS 200 yıllarında dünyaya gelen Cyprian, başlangıçta Hıristiyan karşıtı biri olarak karşımıza çıkar. Cyprian, pagan bir ailenin mensubiyetinden, ilk Afrikalı şehit piskopos unvanına sahip olmasının ardından, Donatist hareketin referans olarak aldığı önemli bir şahsiyet haline gelmiştir.²⁵¹ Cyprian'a göre tek vaftiz vardı ve bu gerçek vaftiz yine gerçek kilise tarafından yapılması gerekmektedir. Buna göre kilise organizasyonundaki piskoposlar İsa'nın gerçek

²⁴⁸ Saint Optatus, *Optatus: Against the Donatist*, çev. Mark Edward, (Liverpool: Liverpool University Press, 1997), 23, 44-45; Muhammed Atâu'r-rahim, Ahmed Thomson, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, (İstanbul: İnsan Yay., 2009), 119.

²⁴⁹ Michael Grant, *The Emperor Constantine* (England: Orion Books Ltd, 1998), 165-167; Ramazan Turgut, "Donatizm", (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2011), 30.

²⁵⁰ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 7. 19-21, 30; Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 6; Grant, *The Emperor Constantine*, 164-165; John Julius Norwich, *Byzantium: the Early Centuries*, (England: Penguin Books, 1990), 52; Lenski, *Age of Constantine*, 117.

²⁵¹ Maureen A. Tilley, *The Bible in Christian North Africa: the Donatist World* (Minneapolis: Fortress Press, 1997), 29-30; Ramazan Turgut, "Donatist Kilise Ayrılığı Nasıl Başladı?", *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – IV*, (2013):10-11.

varisleridirler.²⁵² Dolayısıyla ancak bu kilisenin yaptığı vaftiz geçerlidir. Anlaşıldığı üzere Piskopos Cyprian'ın temelinde kurduğu bu kilise anlayışında Kuzey Afrika'daki Hıristiyanların düşünceleri, önceki dönemlerde paganlar ve hâkim yönetimlerin baskıları neticesinde, kendini feda etme ve şehitlik düşünceleriyle yoğrulmuştur. Bu yüzden Donatistler radikal ve ilkesel olarak katı bir imajı sahiplenmişlerdir. Neticede bu durum Kuzey Afrika'daki Hıristiyanlığın kendine özgü bir karakterinin olmasını sağlamıştır. Bu yüzden Donatistler'in sonraları ortaya çıkacak problemlerde takındıkları tutumlar, onların katı tutumlu, uzlaşmaz insanlardan oluşan bir hareket olarak tanımlanmalarına sebep olmuştur.²⁵³

Donatist bölünmenin belirgin bir tarihi olarak 312 yılı önemli bir dönemeç sayılmıştır. Konstantin'in yönetim ortağıyla oluşturduğu kutsal ittifakın başlangıcı, ayrıca yeni problemlerle karşı karşıya kalındığı zamanlardır. Kuzey Afrika'daki piskoposluk seçimlerinde dönemin piskoposu olan Piskopos Mensurius'un yerine Caecilianus'un Başpiskopos olarak seçilmesi, önemli bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü Piskoposluk seçimlerinde öteden beri süregelen bir gelenek oluşmuştur ve bu geleneğe göre Afrika'daki Numidia bölgesindeki piskoposluğun seçimlerde hazır bulunması gerekmektedir. Lakin Caecilianus'un başpiskopos olarak seçildiği bu toplantı ve seçim, onların katılımı olmaksızın gerçekleştirilmiştir. Normal şartlarda bu toplantı neticesinde seçilen piskoposun 12 piskopos tarafından da kutsanması gerekirken, seçim sadece 3 piskoposun onayıyla tamamlanmış ve böylece tartışmanın fitili ateşlenmiştir. Üstelik bu piskoposların arasında hainlikle suçlanan Abthungi Piskoposu Felix yer almaktadır.²⁵⁴ Bu olayın ardından Numidialı piskoposlardan Secundus ve etrafındakiler, Caecilianus başpiskopos olarak seçildiği seçimlere alternatif bir seçim yaparak Majorinus'u Başpiskopos ilan etmişlerdir. Bu olayın ardından iki başlılığın hüküm sürdüğü bir yapı ortaya çıkarken öteden beri Numidia bölgesindeki ağırlıkları ve duruşlarıyla varlık gösteren bu grubun gücü daha da kökleşmiş ve katılaştırmıştır. Bu bölünmenin derinleşmesini hızlandıran şey

²⁵² Quodvultdeus (Bishop of Carthage), *age*, 19; Efesliler 4: 4-5; Jeff McFadden, *One Baptism* (y.y: Lulu.com, 2006), 19, 109-110; Benedict, *age*, 105-108.

²⁵³ Peter R. L. Brown, *Augustine of Hippo: A Biography* (Berkeley: University of California Press, 2000), 159, 203; Lenski, *Age of Constantine*, 119

²⁵⁴ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 10. 5-8; Bkz. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 56; Potter, *Constantine the Emperor*, 195-197; Brown, *Augustine of Hippo: A Biography*, 215-216.

Majorinus'un ölümü üzerine Donatus'un başa geçmesidir (315).²⁵⁵ Konstantin bölgenin valisi konumundaki Anulinus'a yolladığı mektupta, Caecilianus'u Kartaca'nın resmi piskoposu olarak tanımış ve beraberindekileri vergiden muaf tutmuştur. Konstantin kiliseye finansal destek sağlayarak Caecilianus meşru görmüştür. İmparatorun Caecilianus'un tarafında yer alan bir tutum sergilemesi, sorunu daha büyümesine ve sorunun yeni bir boyut kazanmasına yol açmıştır.²⁵⁶ Donatistler öteden beri katı ve uzlaşmaz bir tavır çizmektedirler. Hıristiyanlık uğrunda kendilerini feda eden şehitler, onlar için örneklik teşkil etmekte ve onlara göre tüm Hıristiyanlar bu örnek şahsiyetleri kendilerine rehber ve öncü telakki etmeliydiler.²⁵⁷ Donatistler bu tartışmalarda kendilerini mutlak doğru ve haklı tarafı olarak görmeleri, daha katı bir tutum sergilemelerine yol açmıştır. Donatistler, Vali Anulinus'a imparatora verilmesi için bir mektup teslim etmişlerdir. Bu mektupta beklentilerini ve durumlarını belirten şu ifadeler yer almıştır:

Adil bir soydan gelen iyi İmparator Konstantin, sana müracaat ediyoruz. Senin baban, diğer imparatorların yaptığı gibi, zulmetmedi ve Gaul bu suça bulaşmadı. Afrika bölgesinde piskoposlarla bizler arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Senin sevgine başvuruyoruz ve bize Galyalı hâkimler göndermeni istiyoruz.” Lucian, Dignus, Nasutius, Capito, Fidentius.²⁵⁸

Konstantin süreci takip edip davayı görüşmek üzere Afrika'da önemli bir rahip olan Miltiades'i görevlendirir. Eusebius'un eserindeki bir belgede, imparator bu ihtilafa ilişkin davayı yürütmek üzere Roma'nın piskoposu Miltiades'e devrettiğini belirtmiştir. Miltiades, Kartaca piskoposu Caecilianus'u suçlayan ve kendisini savunmak üzere seçtiği on adet piskopos ile birlikte Roma'ya getireceği şeklinde bilgilendirmiştir.²⁵⁹ Konstantin, Galya'dan eşlik etmek üzere üç piskoposu Miltiades ile beraber hüküm vermeleri için göndermiştir. Autunlu Reticus, Könlü Maternus ve Arlesli Marinus onun kesin olarak bildiği üç tane Galyalı piskopostur. Onların bu ihtilafa dâhil olması, Donatistler için ödün anlamına gelmektedir. Konstantin tartışmalara müdahil olmaları için oraya kendisinin

²⁵⁵ Benedict, *age*, 8, 12; Kaatz, *age*, 91; Potter, *Constantine the Emperor*, 195-197; Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 33.

²⁵⁶ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 10. 5-8; Kaatz, *age*, 91; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 56; M. Shane Bjornlie, *Politics and Tradition Between Rome, Ravenna and Constantinople*, (New York: Cambridge University Press, 2013), 66.

²⁵⁷ Stephenson, *Büyük Konstantin*, 278.

²⁵⁸ Saint Optatus, *Optatus, Against the Donatist*, 22-23; Charles Joseph Hefele, *A History of the Councils of the Church* (Eugene: Wipf Stock Publishers, 1894), 178.

²⁵⁹ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 10. 5; Kaatz, *age*, 91; Potter, *Constantine the Emperor*, 199.

yakından bildiği ve tanıdığı bu üç piskoposu göndermiştir. Müdahil konumda oldukları düşünüldüğünde, bu üç piskoposun verecekleri kararları ve taleplerini bir bakıma önemseydiği anlamına gelmiştir.²⁶⁰

Konstantin Donatist problemde ortaya çıkan ihtilafta Piskopos Miltiades başkanlık görevini yürütmesi için gönderdiğinde arabuluculuğu gerçekleştirecek tahkim prosedürleri koymuştur. Fakat bu tahkim prosedürleri için gönderilmiş olan piskopos Miltiades'in kendince oluşturduğu bir gündemi söz konusudur. Problemi çözmek için gönderilen piskopos Miltiades, Konstantin'in başlangıçtaki talimatlarına uymamıştır. Bu prosedürlere uygun olmayan tarzda on beş yeni piskoposu işin içine katmıştır. Toplantının başladığı o senenin Ekim ayında ihtilafın taraftarlarına, Roma medeni kanunun kurallarına güvenmeleri ve bu kurallar uymaları gerektiğini belirtmiştir. Caecilianus bu mahkemeden suçsuz sayılarak ayrılmıştır.²⁶¹

Konstantin sürecin kontrolünü eline almak için Batı illerindeki piskoposlardan oluşan bir kurulun Arles'te toplanmasına karar vermiştir.²⁶² Batı Roma'da piskoposlarının gerçekleştirdiği bu toplantıyla Roma İmparatoru ilk kez piskoposlarla birlikte bir kurul toplama girişiminde bulunmuştur. Onun müdahale olarak tanımlanabilecek bu eylemi, bu tür toplantıların statüsünü yüceltmiş ve doğasını değiştirmiştir. Konstantin, bu toplantıya katılacak piskoposların sadece hızlı ve rahat yolculuk yapabilmelerini sağlamamış, aynı zamanda makamlarını ve itibarlarını da muhafaza altına almıştır. Böylelikle toplanan piskoposların kurulda vardıkları kararlar yarı resmi bir nitelik kazanmıştır. Nitekim Konstantin'in yönetimi altında bulunan tüm vilayetlerdeki piskoposları toplaması ve bu yönde kararlar alması, imparatorluk ile kilise arasında kurulmaya başlayan yeni ilişkinin dikkat çekici bir örneğidir.²⁶³ Arles Kurulu*, Donatistlerin itirazlarına rağmen kararlı bir

²⁶⁰ Saint Optatus, *Optatus, Against the Donatist*, 22-23, 185; Jean Claude, *An Historical Defence of the Reformation: in Answer to a Book Intituled, Just-prejudices against the Calvinists*, çev. T. B., M. A., (London: Printed by G. L. for John Hancock, 1683), 83; Beard, North, Price, *age*, 369-370.

²⁶¹ Saint Optatus, *Optatus, Against the Donatist*, 25; Atâu'r-rahim, Thomson, *age*, 119; Potter, *Constantine the Emperor*, 112; Bjornlie, *age*, 66; Lenski, *Age of Constantine*, 118; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 57.

²⁶² Brown, *Augustine of Hippo: A Biography*, 331-332; Southern, *age*, 295.

²⁶³ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 10. 5; Smither, *age*, 61-64; Alwyn Pettersen, *Athanasius* (London: Geoffrey Chapman, 1995), 6.

* Arles Kurulu, Hıristiyan piskoposların Batı Roma İmparatorluğu'ndaki ilk temsili toplantısıdır. I. Konstantin'in çağrısı üzerine Ağustos 314'te Güney Galya'daki Arles'te toplanan konsilin temel amacı, Kuzey Afrika'da ayrılıkçı bir cemaat olan Donatusçuluk sorununu görüşmektir. Toplantıya 43 piskoposluk bölgesinden gelen temsilciler katılmıştır. Daha önce Afrika ve Roma'da toplanan iki sinodda, Donatusçu görüşler lanetlenmiştir. Arles'teki toplantının nedeni Donatusçuların daha önceki

şekilde yapılmıştır.²⁶⁴ Donatusçular, tekrar tekrar imparatora başvurup şikâyetlerini dile getirmiş ve nihayetinde Konstantin, Donatistler ile görüşme talebini kabul etmiştir. Bununla birlikte imparator, aldığı şikâyetlere karşı çözüm getirmeye yönelik bir gayret sergilememiştir. Zira kararların değiştirilmesine yönelik yapılan temyiz başvuruları, Konstantin'e göre adaletten kaçmak için dinsizler tarafından kullanılan hilelerden başka bir şey değildir. Bu taktiğe başvurduklarında Donatistler, Konstantin'in nezdinde artık zarar görmüş mağdur taraflar olarak görülmemişlerdir. Bilakis onlar daha çok engelleyen ve asi olan topluluklar olarak algılanmaya başlamışlardır. Konstantin'in bu seferki amacı, iki tarafın İtalya'da bulunan liderlerinin elde tutulması ve bu çatışma döneminin akıllarını başlarına getireceğini umması olmuştur.²⁶⁵

Bu tartışmalarda Donatistler kaba, asi ve hayatlarında amaçlarına ulaşmak için kötü araçlar kullanmaya meyilli olan bir Hıristiyan topluluğu olarak tescillenmişlerdir. İmparatorluğun desteğiyle Arles'te bir araya gelen piskoposlar, başka bir tür Hıristiyan cemaatini temsil etmişlerdir. Arles'te bir araya gelen kesimlerin ortaya koyduğu kararlar, imparatorun ne yönde tercih ettiğinin de bir kanıtı olmuştur. Donatistlerin karşı olan piskoposlar, imparatorun bu davetini hoş karşılamışlardır. Bu toplantıda imparatorlukta konularını korumak ve askeri hizmetlerde bulunmak için hazırlanmış olan kanunları da kabul etmişlerdir. Arles'te gerçekleşen bu toplantı sonucunda Donatistler dışındaki toplulukların varlıkları böylece kabul edilmiştir. Konstantin, onların taleplerini ve şikâyetlerini reddederek ve Hıristiyanlığın sert bir yorumu olarak ifade edilebilecek bu hareketi baskılamış ve onlara önem vermeyerek nasıl bir Hıristiyanlık anlayışını tercih ettiğini göstermiştir.²⁶⁶

Bu konudaki diğer önemli bir husus, Donatistlerin uyuşmazlığıyla hayal kırıklığına uğramış olan Konstantin'in 315'in sonlarında duruma el koyması için Kuzey Afrika'ya çağrılmakla tehdit edilmesidir. Afrika'da bulunan rahip Celsus'a, "Bu tabiat adına bir şeyler yapan ve gerekirse tahrik eden insanlar" olarak nitelendirdiği ve "Eğer

iki sinodu temsili bulmayarak reddetmeleridir. Arles'te ikinci kez mahkûm edilen Donatusçular, alınan kararları reddederek, durumlarının yeniden gözden geçirilmesi için Konstantin'e başvurmuşlardır. Bkz. Bardill, *Constantine, Divine Emperor of the Christian Golden*, 274; Stephenson, *Büyük Konstantin*, 274-278.

²⁶⁴ Baus, *age*, 382.

²⁶⁵ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 44-45; Turgut, "Donatizm", 30-31.

²⁶⁶ Brown, *Augustine of Hippo: A Biography*, 159, 203; Lenski, *Age of Constantine*, 119; Odahl, *Constantine and Christian Empire*, 119-122.

yüce Tanrıya gerekli bağlılıkla itaat edilmezse, yakıp yıkmalıyım.” türündeki ifadeleri yazmış, fakat ardından vazgeçmiştir. Konstantin Kuzey Afrika'nın piskoposlarına yönelik yaptığı bu girişimler ile oldukça sabırlı bir tutum sergilemiştir.²⁶⁷ Ayrıca henüz büyük bir prestij ile elde ettiği konumunun farkındaydı ve bu yüzden bazı rijit tavırlar sergilemekten kaçınmıştır. Bu nedenle onun bu yöndeki kararları ve seçimi, önceki imparatorların başvurduğu yolu takip etmemek yönünde olmuştur. Konstantin'in zorlamadan kaçınmak için yaptığı seçimin prensiplere dayalı olduğuna inanmak için bir sebebi vardı. Konstantin 324 yılında Licinius'tan Doğu İmparatorluğu'nu ele geçirmesinin ardından aylar içinde halkına hoşgörü çağrısı yapan mektuplar göndermiştir.²⁶⁸ Düşmanlarını mağlup edip imparatorluğun tek hâkimi olan Konstantin, gerçekte bu tür bir kısıtlamayı uygulamak konusunda baskı altında değildi. Konstantin bir taraftan Hıristiyan tebaanın önemli bir modeli ve kurtarıcısı iken diğer taraftan Donatistlerin neden olduğu problemlerde önceki imparatorlara benzer tutumlar sergilemesi düşünülemezdi.

Donatistler ile olan ilişkilerinde Hıristiyan sabrını göstermeleri için Numidia'da yer alan piskoposlara aynı üslupta bir mektup yazmıştır:

Aslında bu onlardan (Donatistlerden) gelen her şeye sabreden, onlara ağırbaşlılıkla katlanan ve onları Konstantin'in sabrıyla imtihan eden Tanrı'nın yargısının, açıkça daha doğru ve daha yüce görünmesiyle olmuştur. Tanrı gerçekten hepsinin öcünü alacağına dair söz verir ve böylece intikam işi Tanrı'ya kalınca, düşmanlara daha katı bir ceza verilir.²⁶⁹

Bu ifadeler Konstantin'in o dönemler için Donatist gruplara karşı ne kadar müsamahakâr ve yapıcı bir tutum sergilemek zorunda olduğunu göstermiştir.

2. 3. KONSİL ÖNCESİ TEOLOJİK TARTIŞMALAR

Konstantin döneminde Hıristiyanlık, imparatorluğun desteğiyle ayrıcalıklı bir biçimde desteklenmiştir. Hıristiyanlık elde ettiği bu ayrıcalıklı konum sayesinde imparatorluk nezdinde bir nüfuza elde etmiş; fakat bu yeni süreç beraberinde pek çok kırılmalı ve tartışmalı konunun açığa çıkmasına neden olmuştur. Bu tartışmaların odak

²⁶⁷ Saint Optatus, *Optatus, Against the Donatist*, xviii; Grant, *The Emperor Constantine*, 165-167; Norwich, *Byzantium: the Early Centuries*, 52; Dam, *age*, 180-181; Lenski, *Age of Constantine*, 120-121.

²⁶⁸ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 60; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 49.

²⁶⁹ Saint Optatus, *Optatus, Against the Donatist*, 199; Baynes, *age*, 14-17.

noktasında İskenderiye’de İsa’nın tabiatına ilişkin sorular ve tartışmalar önemli bir yer işgal etmiştir. Baba olarak nitelenen Tanrı İle Oğul olarak kabul edilen İsa hakkındaki tartışmalara sahne olan İskenderiye’de, İsa’nın doğasına ilişkin tartışmalar ile yorum farklılıklarının ortaya çıkmasına kaynaklık eden pek çok saik söz konusudur. Yeni Ahit’teki bazı ifadeler bu tartışmaların ve düşüncelerin kaynağı olarak gösterilmiştir. Örneğin Yeni Ahit’te, İsa’nın Eski Ahit’te açık bir şekilde vaat edilen Mesih olduğundan hareketle, Oğul’un, Tanrı kelamını insanlığa iletilecek tanrısal vahiy olduğu kabul edilmiştir.²⁷⁰ Fakat bunun yanında Yeni Ahit’te İsa’nın insani yönü ve onun Baba’ya olan bağlılığı vurgulayan “O günü ve saatini ne gökte bulunan melekler ne de Oğul bilir; bunu Baba’dan başka kimse bilemez.”²⁷¹ ifadeleri de yer almıştır. Yine İsa’nın kutsallığını ve Baba ile arasındaki eşitliğini vurgulayan bazı ifadeler, sözü edilen tartışmalara da dayanak olarak kullanılmıştır.²⁷² Kilise babaları, Eski Ahit’in tek Tanrı doktrinini yüzyıllardır korumak için çabalarırken, Yeni Ahit’teki Tanrı’ya ilişkin tanımlamaların yanında, Oğul ve Kutsal Ruh öğretileri için de bir yer ayırmışlardır. Bu minvalde Latin Batı’daki kilise, Tertullian liderliğini takip ederek tek bir özde üç kişilik veya üçlü birlik inancını benimsemiş ve Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’un eşitliğini vurgulamıştır.²⁷³ Yine İsa’ya ilişkin tartışmalarda kiliseler arasında önemli yeri olan Doğu Yunan kiliselerinde de benzer durumlar söz konusudur ve onlarda tartışmalar nedeniyle bölünmüşlerdir. Bu kiliseler, öncü din adamlarının İsa’ya yönelik yaptıkları veya ortaya koydukları tanımlama biçimi ile Batı tarafında bulunanlarla mutabakat halinde olmuşlardır. Bu tartışmalarda Baba’nın eşsiz doğasının yanında, Origen’in* Oğul ve Kutsal Ruh’a ayrı ve ikincil bir konum veren

²⁷⁰ Vahiy, 1:1-20, 22:6-21; I. Petrus 1:10-12; Yeşeya, 9:6, 48:16. Bkz. Zekeriya, 12:10; Hasan Darcan, “Athanasius ve İznik Konsili”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. c. 15, sy. 28 (2013/2):173-174.

²⁷¹ Matta, 24:36.

²⁷² “Ben ve Baba biriz” Yuhanna 10:30.

²⁷³ Baus, *age*, 252; T. C. O’Brien, *Summa Theologiae*, Vol. 7 (New York: Cambridge University Press, 2006), 135.

* Origen, MS 185-253 yılları arasında yaşamış olan, Tanrının birliği üzerine düşünceleri oluşturan, ayrıca tanrısal figür içindeki Baba’nın öncelikli konumunu ortaya koyarak teolojisini bunun üzerinde oluşturmuş geç Antik Çağ döneminin Hıristiyan ilahiyatçıları arasında yer alır. Aynı zamanda Kitab-ı Mukaddes yorumcusu olan Origen, Oğul’un tanrılığının Baba’nın tanrısallığına göre bir alt seviyede yer aldığını savunmuştur. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 293; H. Austryn Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, çev. Kasım Turhan (İstanbul: Kitabevi, 2001), 102.

fikirlerini sahiplenenler de olmuştur.²⁷⁴ Bu doğrultuda Lucianus ve onun yetiştirdiği öğrenciler Origen'in fikirlerinin bir devamı olarak görülmüştür.

Ariuşü düşünce içinde önemli bir yere sahip olan Antakyalı Lucianus, dini-felsefi tartışmaların yaşandığı IV. yüzyılda Antakya Okulu'nun yetiştirdiği önemli şahsiyettir. Antakya Okulu, Konstantin döneminde İsa'nın tabiatıyla ilgili tartışmalarda önemli bir yere sahiptir. Çünkü Antakya'da kurulan bu felsefe ve ilahiyat okulu, Lucianus gibi önemli teologların yetiştiği bir okul olmanın yanı sıra, Origenizm'e ve İsa'nın tabiatına ilişkin tartışmaların yoğun bir şekilde gerçekleştiği önemli bir mekândır.²⁷⁵ Lucianus, 240 yılında Samsat'ta doğmuş ve eğitimini Macarius'tan alan ünlü bir retorik hocasıdır. Bu sürecin ardından Antakya'ya gelerek bu okulda öğretmen olarak ders vermeye başlamıştır. Lucianus, aynı zamanda Antakya ilahiyat okulunun gerçek mimarı sayılan Malchion'un verdiği derslerle eğitimini tamamlamıştır.²⁷⁶ Sonraları bu okulun yöneticisi konumuna yükselen Lucianus, Milattan Sonra 311 yılında Maximinus'un imparator olduğu bir dönemde öldürülmüştür. Hıristiyan tarihinde önemli bir yere sahip olan Lucianus'un mezarı, Bitinya'daki Drepana'da defnedilmiştir.²⁷⁷ Bu tartışmalarda Lucianus ile ilgili asıl önemli husus, İsa tartışmalarında adı geçen Arius ile Nicomedialı Eusebius'un yollarının Lucianus ile kesişmesidir. Çünkü Arius ve Nicomedialı Eusebius Antakya'da bulunan bu ilahiyat okulunda bulunmuş ve Lucianus'un verdiği derslerinden faydalanmıştır. Bu anlamda ortaya çıkan tartışmalarda Arius'un düşüncelerinin kaynağı olarak Lucianus gösterilmiştir.²⁷⁸

Licinius zamanında Arius, İskenderiye kırsal bölgesinde Baucalis Kilisesi'nin kıdemli bir rahiptir. Münzevi yaşamıyla İncil vaazlarının içinde spekülasyonlar yapmayı

²⁷⁴ Bilal Baş, 'Monoteist Bir Hıristiyanlık Yorumu: Ariuşçülük Mezhebi', *Divan İlmi Araştırmalar*, sy. 9 (2000/2):176-177. Ayrıca bkz Harold O. J. Brown, *Heresies* (Grand Rapids: Baker Book House, 1984), 108; O'Collins SJ., *age*, 176.

²⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Christopher Robinson, *Lucian and His Influence in Europe* (The University of Chapel Hill: North Carolina Press, 1979); Christopher Prestige Jones, *Culture and Society in Lucian* (Cambridge-London: Harvard University Press, 1986).

²⁷⁶ D. S. Wallace-Hadrill, *Christian Antioch: A Study of Early Christian Thought in the East* (New York: Cambridge University Press, 1982), 70; Glanville Downey, *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arap Conquest* (New Jersey: Princeton University Press, 1961), 314-315.

²⁷⁷ Robert Victor Sellers, *Eustathius of Antioch and His Place in the Early History of Christian Doctrine*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1928), 9; Drijvers, *age*, 10; Downey, *age*, 314.

²⁷⁸ Benedetto, Duke, *age*, 462; Downey, *age*, 314-315.

seven iyi bir hatip, ayrıca takipçilerinin kendisine hayran olduğu bir vaizdir.²⁷⁹ Arius İsa'ya ilişkin düşüncelerinde dikkatleri üzerine çekmiş bir rahiptir. Arius'un düşüncelerine göre kâinatı yaratmak isteyen Tanrı, hiçlikten bir Oğul yaratmış ve yaratılan düzenin varlığa bürünmesi için onu Kelam'ı ile kutsamıştır. Arius'un düşüncelerine göre Oğul ne Baba ile birlikte sonsuzdur ne de Baba ile eşözlüdür. Diğer taraftan Oğul zamana bağlıdır; ayrıca özü itibarıyla Baba'dan da farklı olandır. Baba, kaynağı ve bir başlangıcı olmayandır, ancak Oğul ise bir kökene ve bir başlangıca sahip olandır. Platonik önermelerden başlayarak, Tanrı'nın sonsuz ve bölünmez bir varlık olduğunu ve onun yalnızca Baba olmadığını, bir tek olduğunu iddia etmektedir.²⁸⁰ Arius'a göre diğer bütün yaratılmış canlılardan önce gelmesine rağmen, Oğul yaratılmıştır ve tıpkı diğer yaratılanlar gibi değişime tabidir. Bu önermelerin neticesinde onun düşüncelerine göre Oğul, öz itibarıyla Tanrı'dan aşağıda bulunmakla birlikte, aynı zamanda ondan farklı olmaktadır.²⁸¹ Tarihte yaşamış pek çok düşünürün fikirlerini eserlerinde yansıttığı gibi, Arius'un kendisi de bu konudaki düşünce ve fikirlerinden oluşan teorilerini "Thalia" adlı eserinde kaleme alarak açıklamıştır.²⁸² Böylece Hıristiyanlığa ve teolojisine yönelik ifade etmek istediklerini bu yolla insanlara ulaştırmaya çalışmıştır.

Arius, kendi ruhban sınıfında bulunan rahiplerle sıklıkla bir araya gelmekte ve onlara Oğul İsa ve Baba arasında ne tür bir ilişki olduğuna dair inançlarını tartışmaktadır. Arius'un İsa'ya ilişkin ortaya koyduğu pek çok tartışmalı öğretisinde, en büyük muhalefet İskenderiye Piskoposu Alexander (312-328) tarafından gösterilmiştir. Arius'un İsa'ya yönelik düşüncelerini etrafındaki rahiplere anlatmasından ve yaymasından hoşnut olmayan Alexander; Arius ve taraftarlarına karşı büyük bir mücadele sergilemiş, neticede bir süre sonra bu tartışmalar siyasi bir alana evrilmiştir. İsa'nın tabiatına ilişkin yoğun tartışmaların ortaya çıktığı dönemlerde uzun bir süredir yerleşen kanaat, çoğunlukla onunla eşit olduğu ve İsa'nın Tanrı'yla eşit derecede sonsuzluğa sahip olduğu düşüncesine dayanmaktaydı.²⁸³ Arius ve onun yakın destekçilerine bakıldığında, İsa'nın

²⁷⁹ Baş, 'Monoteist Bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüşçülük Mezhebi', 170; Rufus M. Jones, *The Church's Debt to Heretics* (London: James Clarke & Co., Limited, 1925), 86.

²⁸⁰ O'Collins SJ., *age*, 177; E. P. Meijering, *Orthodoxy and Platonism in Athanasius Synthesis or antithesis?* (Leiden: E. J. Brill, 1968), 130-131.

²⁸¹ Bkz. Baus, *age*, 260.

²⁸² Baş, 'Monoteist Bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüşçülük Mezhebi', 171; Rowan Williams, *Arius: Heresy and Tradition* (London: Scm Press, 2001), 64-66.

²⁸³ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 62-63; St. Alphonsus M. Liguori, *The History of Heresies and Their Refutation*, The Right Rev. Dr Mullock (Dublin: Published by James Duffy, 1857), 404.

sonradan geldiğini ve Tanrı Baba'ya bağımlı olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Ariusçü tartışmaların öncü muhalifi olarak Piskopos Alexander, Arius'un yürüdüğü ve yürütmekte ısrar ettiği bu yolun yanlışlığına dikkat çekmiş, aynı zamanda hatasını görmek suretiyle Arius ve taraftarlarının tövbe etmesi gerektiği yönünde telkinlerde bulunmuştur.²⁸⁴

Rahip Arius, düşüncelerine yönelik sergilenen muhalefete rağmen düşüncelerini savunmaya ve tövbe etmeme yönünde ısrar etmiş ve Piskopos Alexander, Mısır ve Libya kiliselerindeki rahipler meclisini bu problemi çözmek üzere bir araya getirmiştir. Bu esnada Arius, Mısır ve Libya kiliselerindeki başkanlık görevini de yürütmektedir.²⁸⁵ Gerçekleştirilen toplantı sonunda Arius ve onun takipçileri, temsil ettikleri görüşler ile birlikte aforoz edilmiştir. Arius ise düşüncelerinden geri adım atmayı reddederek Doğu kilisesinde bulunan arkadaşlarına mektup iletmiştir. Arius, destek arayışları için Mısır'dan Bitinya'ya yolculuk yapmış, kendine yakın gördüğü kilise tarihçisi ve Origen'in entelektüel mirasçısı sayılan Eusebius ile birlikte Lucianus'un öğrencisidir. Aynı zamanda o, Licinius'un danışmanlığını yapmış olan Nicomedialı Eusebius ile tanışmıştır. Arius, kökeni eskilere kadar giden dostluklarından dolayı onların kendi görüşlerine karşı müsamahakâr bir tavır çizdiklerini düşünmektedir.²⁸⁶ Onlar, Arius'un kullanmış olduğu kendine özgü terminolojinin dikkatleri olumsuz yönde etkilediğine işaret etmişlerdir. Arius'un kullanmış olduğu dili yumuşatması için ikna etmeye çalışmışlardır. Sözelimi yaratılan yerine "Babanın tek evladı" demesi gerektiğini salık vermişlerdir. Bununla Oğul'a daha önce bu konuda fikirler öne sürmüş olanların Oğul'a verdiklerinden daha yüksek bir statü vermiş olduklarını, bununla birlikte onun hala öz olarak farklı olduğunu belirtmişlerdir. Bu anlamda onlarda temelde, Oğul'un hiyerarşik olarak Baba'nın aşağısında bir konumda olduğuna yönelik düşüncelerde bulunmuşlardır.²⁸⁷

²⁸⁴ Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *A.Ü.İ.F.D.*, c. 41, sy.1 (2000):312; Kaatz, *age*, 97, 103.

²⁸⁵ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 9. 6; Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 62; Bardill, *age*, 291; Richard E. Rubenstein, *When Jesus Became God* (New York: Mariner Books, 2000), 57.

²⁸⁶ Theodoretus *Ecclesiastical History*, 1. 4; W. H. C. Frend, *The Early Church* (Philadelphia: Fortress Press, 1987), 147; Rubenstein, *age*, 57-58. Mustafa Baş, "Kıpti Kaynaklarında İznik Konsili'ne Götüren Süreç ve Arius", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 15, sy. 2 (2015): 94.

²⁸⁷ John Mason Neale, *A History Holy Eartern of Church the Patriarchate of Antioch* (London: Rivingtons, 1873), 49; Peter McEnhill, G. M. Newlands, *Fifty Key Christian Thinkers* (New York: Routledge, 2005), 23.

Nicomedialı Eusebius, bazı piskoposlara afroz edilen Arius'un kendi kilisesine geri dönmesi, ardından ortodoksluğunun onaylanmasını sağlayacak mektup göndermiştir. Bununla birlikte Piskopos Alexander, Arius'un sahip olduğu ve savunduğu düşüncelerden dolayı şüphelenmeye ve ona güvenmemeye devam etmektedir. Alexander bir taraftan da Piskoposluk bölgesindeki prosedüre uygun düşmediği için de dışarıdan müdahalede bulunmayı istememiştir. Fakat yaşanan tartışmalar karşısında sessiz kalmaması ve bir önlem alması gerektiğini düşünmektedir. Bunun bir sonucu olarak 319 yılında piskopos Alexander, imparatorluktaki piskoposluklara mektuplar göndermiştir. Alexander kanunsuzlar ve Hıristiyanlık karşıtı adamlar olarak nitelendirdiği Arius ve takipçilerini, son zamanlarda piskoposluk bölgesinde nasıl sapkın düşünceler ve dinden dönme öğretileri ile fikirlerini yaymaya başladıklarını mektubunda anlatmıştır. Nicomedialı Eusebius'un da bu gruplarla hareket ettiğini, aynı zamanda tehlikeli ve sapkın fikirleri yayan kişilerle hem çeşitli vesilelerle hem de övgü mektuplarıyla ne şekilde arka çıktığını mektubunda açıklamıştır. Bu mektubunda onları gittikçe büyüyen bir problem ve toplumu bozan suçlu bir grup olarak ifşa etmeye çalışmıştır.²⁸⁸ Arius'u ve onun öğretilerini destekleyenleri hedef alarak şu soruları yöneltmiştir:

Kim daha önce böyle hakaretler duymuştur veya işitmiştir, sizce de bu korkunç değil mi? Orada John'un "Başlangıçta Kelam vardı." söylediğini duyanlar, "Kelam olmadan önce bir zaman vardı" diyenleri neden suçlamıyor? Veya İncil'deki "Tanrı tarafından yaratılan Oğul" sözü söylenirken kim oradaydı? Ve kim bu "Her şey onun tarafından yapılmıştır" dediğini duydu? Oğlu'nun yarattığı pek çok şeyden birisi olduğunu söyleyenlerden nefret etmeyenler kimler? Oğul, nasıl kendisi tarafından yapılmış şeylerden birisi olabilir? Ya da yaratılan diğer pek çok şey arasındaysa, nasıl Tanrı tarafından yaratılan tek şey olabilir? Ya da Baba'nın özüne benzemeyip de nasıl onun mükemmel görüntüsüne ve "muhteşemliğinin parlaklığına" sahip olabilir ve şunu der: 'Beni gören, Tanrı'yı görür.' Tekrar söylüyorum, Oğul ve Kelam Tanrı'nın Bilgeligi ise, var olmadığı bir dönem var mıdır? Bu Tanrı bir zamanlar hem Kelam'dan hem de bilgelikten mahrumdu demekle aynı değil midir? Kendisi için "Ben Tanrı'yım ve Tanrı benim içimde" ve "Ben ve Tanrı biriz" diyen bir kişi nasıl olur da değişime tabi olur.²⁸⁹

Alexander, Arius'un spekülasyonlarına karşı kutsal metin alıntılarını yaparak ve

²⁸⁸ Edward Henry Hall, *Ten Lectures on Orthodoxy and Heresy in the Christian Church*, Printed by Charles Hamilton (Worcester: Palladium Office, 1874), 44; Odahl, *Constantine and Christian Empire*, 319; Kaatz, *age*, 102. Ayrıca Arian tartışmaları için bkz. Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 5-7, 23; Theodoretus, *The Ecclesiastical History*, 1. 2; Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 15.

²⁸⁹ Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 6. Bu ifadeler geçen referanslara ilişkin olarak bkz. Yuhanna, 1:1-3, 18, 10:30, 12:45; Koloseliler 1:15.

mektupla çağrılan pek çok piskoposla görüşerek Arius ve takipçilerinin öğretilerini kınadıklarından, alenen reddedildiklerinden ve aforoz edildiklerinden söz etmiştir. Alexander, mektubuna tüm inançlı Hıristiyanlara çağrıda bulunmuştur. Tanrı'ya karşı çıkan, İsa'ya karşı bu tarz düşünceleri dile getiren, aynı zamanda iyi insanların ruhunu mahveden bu topluluğa karşı çıkılması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte bu fikirleri serdedenlere karşı çıkmayanlara da sırt çevrilmesi gerektiği uyarısını yapmıştır. Bu olaylardan akabinde Nicomedialı Eusebius Bitinya da rahipler meclisini bir araya getirmiştir. Alexander'ın kararları bildirilmiş, Arius'un değiştirilen öğretileri de onaylanmıştır. Arius ve Mısırlı destekçileri de kendi şehirlerine teolojilerini savunan mektuplar yazmaya devam etmişlerdir.²⁹⁰ Savunmalarında Tanrı'nın, yani Baba'nın her şeyden önce bir olduğunu Oğul'un ondan sonra geldiğini, teslis düşüncesine uygun olarak "üç ayrı özün" söz konusu olduğunu ifade etmekteydiler.²⁹¹

Teolojik tartışmalar devam ettiği sıralarda, Doğu tarafının tetrarkı konumundaki Licinius, buradaki Hıristiyan topluluklara karşı baskı ve şiddet uygulamalarına devam etmiştir. Kilise işleriyle ilgili yapacakları toplantılardan dolayı piskoposların yolculuklarına sınırlamalar koymuş ve ihtilaflarla ilgilenmesi gereken piskoposların konsillere gitmesini engellemeye çalışmıştır. Bir taraftan Licinius Doğu tarafında bulunan kiliselere baskılarını devam ettirirken, öte taraftan Konstantin ve Licinius arasında cereyan eden ve "Kutsal savaş" olarak nitelenen mücadele, birkaç yıl boyunca Hıristiyan tebaanın tüm dikkatlerini dağıtmıştır.²⁹² Tanrı konusunda yapılan teolojik ihtilafların tümü, bu dönemin siyasi-sosyal krizleri ve problemleri altında artmaya devam etmiştir. Daha sonra İskenderiye'ye geri dönen Arius, kendi düşünceleri konusunda önemli insanlardan destek bulmaya çalışmıştır.²⁹³ Piskopos Alexander, benzer şekilde o zamana kadar tüm imparatorluğa mektuplar göndermiş ve konumunu sağlamlaştırmak için önemli piskoposların desteğini almaya çalışmıştır. Ülke genelinde iç savaş sona erip barış yeniden tesis edilmeye başlandığında, Doğu şehirlerinde önemli bir problem olan kamusal kargaşalar sona ermemiş pagan halk arasında Hıristiyanlara yönelik küçümseyici

²⁹⁰ Rubenstein, *age*, 59; Michel Rene Barnes, *The Power of God: Dynamis in Gregory of Nyssa's Trinitarian Theology* (Washington D.C.: Catholic University of American Press, 2001), 131; Odahl, *Constantin and Christian Empire*, 168.

²⁹¹ Theodoretus, *The Ecclesiastical History*, 1. 4; Williams, *Arius: Heresy and Tradition*, 100-103.

²⁹² Rubenstein, *age*, 45; Heidi Heiks, *AD 508 Source Book* (Oglethorp: Published by Teach Services Publishing, 2011), 19.

²⁹³ Williams, *Arius: Heresy and Tradition*, 252.

davranışlar devam etmiştir. Bu durum Hıristiyanların da onlara benzer tepkiler göstermesine yol açan bir sürecin oluşmasına kaynaklık etmiştir. Sonuç olarak Hıristiyan kiliselerinde cereyan eden bu teolojik tartışmalar ve kaotik durum kiliselerdeki bölünmeyi ve kargaşayı artıracak siyasi bir sürece eşlik etmiştir. Tüm bu Tartışmaların devam ettiği sıralarda, Konstantin Antakya'ya doğru bir imparatorluk gezisi planlamaktadır. Fakat gerek Hıristiyan cephesindeki tartışmalar ve bölünmeler gerekse pagan halk ve Hıristiyan topluluklarla arasında ortaya çıkan olumsuzluklardan dolayı Konstantin imparatorluk gezisini yapmaktan (324) vazgeçmiştir.²⁹⁴

Konstantin yürütmekte olduğu imparatorluk seyahatine son verdikten sonra, muhalif tarafları uzlaştırmak için Arius ve Alexander'a ithaf ettiği arabulucu nitelikte bir mektup yollamıştır. Yine arabuluculuk yapması için Hıristiyan danışmanı Cordobalı Hosius'u yaşanan teolojik ihtilaf için İskenderiye'ye göndermiştir. Anlaşıldığı üzere Konstantin, Hosius ile birlikte yaşanan teolojik ihtilafın ciddiyetini idrak etmiştir. Konstantin, yaşanan tartışmaları asgari bir seviyeye çekmeye çalışarak arabuluculuk rolüyle hareket etmeye çalışmıştır.²⁹⁵ Konstantin, büyük anlamlar yüklediği imparatorluk konumuna ve hedeflerine, kutsal ordusu sayesinde ve büyük çabalar harcayarak elde etmiştir. Fakat tüm yaşadıklarından sonra kendisinin desteklediği Hıristiyan toplulukların dahi birbirine düştüğü olumsuz bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Konstantin perspektifinde İsa'nın doğasına ilişkin yapılan teolojik tartışmalar, önemsiz ve gereksiz tartışma konularından başka bir şey değildir.²⁹⁶ Konstantin'in aldığı eğitim ve elde ettiği tecrübeler, imparatorluğun karşı karşıya bulunduğu tehlikeleri ve yaşanan bu süreci farklı bir perspektifle görmesini sağlamıştır.²⁹⁷ Bu nedenle kiliseyi bölen bu tartışmaların, gündeme gelmesinden hoşnut olmamış, ayrıca Konstantin yaşanan tartışmaların anlamsız ve büyütülmemesi gereken küçük sorunlar olarak algılanmasını istemiştir.

Hıristiyan cemaatin bir hamisi sıfatıyla sürekli ortaya çıkan imparator, yaşanan ihtilafı düzeltmek için etkin bir rol üstlenmiştir. Çünkü Konstantin, Hıristiyanların

²⁹⁴ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 72; Harries, *age*, 123-124; Johannes Wienand, *Contested Monarchy: Integrating the Roman Empire in the Fourth Century AD* (New York: Oxford University Press, 2015), 429.

²⁹⁵ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 63-64; Downey, *age*, 351; Grant, *The Emperor Constantine*, 175-176; Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 50; Atâu'r-rahim, Thomson, *age*, 129-130.

²⁹⁶ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 65, 71; Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 26; Theodoret, *The Ecclesiastical History*, 1. 1-4; Arthur P. Urbano, *The Philosophical Life* (Washington D.C.: The Catholic University of America Press, 2013), 180.

²⁹⁷ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 68.

koruyucusu olmasını, Tanrı'nın bir kul ve barış elçisi olarak kendisine izin vermesine bağlamıştır.²⁹⁸ İmparator, kargaşa ortamında yapılması ve söylenmesi gereken ne varsa onu ifade etmeye çalışmıştır. Ona göre Üstün Tanrı'nın takipçisi olan şahsiyetler ve insan aklı, bu tartışmalarda bu derin konularda çaresiz kalmaktadır. İnsan aklının bu tartışmaları, kesinlikle ve tamamen anlayamayacağını belirtmiştir. Konstantin'e göre herkes için esas önemli olan "Kurtarıcımız, Yüce Tanrımız ve Müşterek Efendimiz" in merkeze alınması, kardeşlik bağının ve birlikteliğinin tesis edildiği bir ruhla bir araya gelmesidir.²⁹⁹ İmparatora göre herkes ortak bir ülkü ve birliktelik içinde hareket etmesi gerektiğini belirterek tartışmanın taraflarına yönelik çağrısını gerçekleştirmiştir. Bu birliktelik ruhunun oluşması halinde, imparatorluk bünyesinde huzurlu ve güvenli bir dönemin yaşanacağını belirtmiştir. Konstantin'e göre Tanrı'nın iradesiyle kendisine verilen kutsal görevin tamamlanması, ancak bununla mümkün olabilirdi. Hosius, Konstantin'in direktifleriyle hazırlanmış olan mektubu, ihtilafın taraftarlarına vermiştir. Fakat Hosius'un çabalarına rağmen imparatorluğun bu mektubu, kiliseler arasındaki derin tartışmalara ve bölünme bir çözüm bulmamıştır.³⁰⁰ Çünkü bu derin bölünmeler ve İsa ile ilgili tartışmalar, uzun zamandan beri var olan ve kökeni eskilere kadar giden tartışmalardan kaynaklandığından, oluşan yeni siyasi ve sosyal şartlarla birlikte bu tartışma konuları Hıristiyanlar için çözümü zor bir mesele haline gelmiştir. Tartışmanın tarafları, kendi konularını ve düşüncelerini ustaca bir biçimde kullanarak tartışmalarda oldukça kararlı ve inatçı bir tutum sergilemişlerdir.³⁰¹

Konstantin ve Hosius, problemin veya ihtilafın bu şekilde çözülmeyeceğini ve vaziyetin daha kötü bir hale dönüşmemesi için başka bir plan geliştirmiştir. İmparator ve danışmanı Hosius, bu ihtilafta Arius'a değil, Piskopos Alexander'a daha yakın olmuştur. Çünkü onlara göre de İsa, tam olarak kutsal öze sahip bir varlıktır. Ayrıca bu kutsallık, rahiplerin meşruiyet kaynağını, ayrıca kutsal hiyerarşinin de zirvesini de oluşturmuştur. Dolayısıyla rahipler, onun eklesiyastik üstünlüğüne itaat etmelidirler. Neticede Konstantin ve Hosius her ikisi de kilise birliğini sağlamak adına, imparatorluk baskısını uygulamaya dönük bir tutumu sahiplenmiş ve bu baskıyı göstermek istemişlerdir. Netice

²⁹⁸ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 40, 2. 19; Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 7, 26; Dam, *age*, 57.

²⁹⁹ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 19, 23, 68, 71, 3. 10-12 Leithart, *age*, 89.

³⁰⁰ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 73, Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 50; Kaatz, *age*, 104.

³⁰¹ Eusebius, *The Life of Constantine*, 2. 62; Turhan Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2009), 34.

itibarıyla imparatorun gönderdiği mektup İskenderiye’de arzu edilen kardeşlik uyumunu ve birliğini tesis edememiştir.³⁰² Hosius, bu problemlerin çözümü için Doğu’da büyük bir konsil hazırlıklarına karar vermiştir. Onları konsilin bahar ayında Orta Anadolu’da, Ankara’da yapılması kararlaştırmıştır. Diğer taraftan bu tartışmaların devam ettiği esnada Hosius önemli problemlerin varlığından haberdar olmuştur. Paskalya Bayramının kutlandığı tarihe ilişkin bölücü bir ihtilafın gerçekleştiğini, Mısır Kilisesi’nde Afrika Donatizmin’de olduğu gibi bir durumun yaşandığını ve bu kilisenin Melitian Hizip ile bölündüğünü tespit etmiştir.³⁰³

Konstantin’in danışmanı Hosius 325 Şubat ayının sonlarına doğru tartışmalara ilişkin raporlarını İzmit’e dönen imparatora ulaştırmıştır. Bu aşamadan sonra Doğu kiliselerindeki piskoposlara Ankara’da düzenlenecek konsil için davetler ulaştırılmaya başlanmıştır.³⁰⁴ Daha sonra Hosius, Ankara konsilinin hazırlanacağı kiliseyi ayarlamak ve bir konsil alanı oluşturmak için Antakya’ya giderek rahiplerden oluşan bir meclisin oluşmasını sağlamıştır.³⁰⁵ Böylece Hosius, kuzeyde Suriye ve Kapadokya’dan güneyde Filistin ve Arabistan’a kadar tüm piskoposları, İskenderiye’den dönerken kendisiyle Antakya’da bir araya gelmek için davet etmiştir. Bununla birlikte Arius’un görüşlerinin sert bir karşıtı olan Beroealı Eustathius’un Antakya Piskoposu olarak seçilmesini sağlamıştır.³⁰⁶ Muhafazakâr çoğunluk, daha sonra Alexander’i savunan ve Arius’u aforoz eden inancın ayrıntılarıyla ilgili bir beyanatın oluşmasını sağlamıştır. Hosius ve elli beş piskopos, bu doktrin beyanını imzalamıştır.³⁰⁷ Laodikeialı Theodotus, Neroniaslı Narcissus ve Caeserealı Eusebius bu inanç itirafını ve Arius’un düşüncelerinin kınandığı bildiriye imzalamayı reddetmiştir.³⁰⁸

Antakya’da yapılan konsilin sonucunda alınan kararları imzalamayı reddeden

³⁰² Barnes, *Constantin and Eusebius*, 213-214; Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 49-50; Kaatz, *age*, 104; Leithart, *age*, 168-169; MacMullen, *Constantine*, 168.

³⁰³ Hanson, *age*, 137; Williams, *Heresy and Tradition*, 46-47.

³⁰⁴ Epiphanius, *The Panarion, Selected Passages*. Trans. P. R. Amidon (Oxford: Oxford University Press, 1990), 69. 4. 3; Odahl, *Constantin and Christian Empire*, 170; Kaatz, *age*, 109.

³⁰⁵ Timothy David Barnes, *Athanasius and Constantius* (Cambridge: Harvard University Press, 1993), 15-16; Elliott, *The Christianity of Constantine the Great*, 184.

³⁰⁶ Barnes, *Constantine and Eusebius*, 213; Chadwick, *Selected Writings*, 97.

³⁰⁷ George Herring, *Introduction to the History of Christianity* (New York: New York University Press, 2006), 60.

³⁰⁸ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 6-9; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 213-214; Chadwick, *Selected Writings*, 87-88.

piskoposlar, bir süreliğine aforoz edilmiştir. Büyük ve kutsal konsilde ortodoksluklarını ortaya koymaları için yeni bir şans anlamına gelen büyük Ankara Konsili'ne gelmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Hosius, meydana gelen ihtilafı düzeltmemiş olsa da benzer düşüncedeki kiliseleri tek çatı altında birleştirmek adına bir temel oluşturmaya çalışmıştır. İskenderiye ve Antakya'da bulunanlar piskopos Alexander'a desteğini vermiştir. Alexander'ın ve etrafındakiler, Ariusçülerin karşıtı olacak bir öğretinin başlangıç düzeyinde de olsa bir taslak oluşturulmasını sağlamayı istemişlerdir.³⁰⁹ Piskopos Alexander, İsa'nın düşmanları ve sapkın olduklarını düşündüğü bu gruba karşı büyük çabalar sarf etmiş, Arius ve etrafındaki destekçilerini ifşa edip onlara karşı yapılması gerekenler konusunda adeta organizatör gibi davranmıştır. Bu girişim Arius ve taraftarlarına ait görüşlerin bundan böyle kabul edilmeyeceği anlamına gelmiştir. Oluşan bu şartlar İznik konsilinde büyük çoğunluğun düşüncelerin temsil eden Alexander ve taraftarları açısından önemli bir başarıdır.

2. 4. İLK EKÜMENİK KONSİL: İZNIK KONSİLİ VE ÖNEMİ

Arius ve Alexander arasındaki ihtilafı bertaraf etmek üzere görevlendirilen Hosius, tarafların ihtilaflarına ilişkin problemleri çözememiş, hatta aralarındaki ihtilaf ve tartışmalar büyük ölçüde siyasi bir boyut kazanmıştır. Konstantin'in direktifleriyle İskenderiye'ye hareket eden Hosius, her iki taraf arasında bir mutabakat sağlamak için 324'te Antakya'da bir sinod hazırlanmasına ön ayak olmuştur. Fakat gruplar arasında uzlaşma sağlayamayan Arius'u ve taraftarlarının görüşlerini aforoz etmiştir. İmparator Konstantin, tüm bu problemlerin ve tartışmaların daha fazla büyümemesi adına hem Doğu tarafının ve hem de Batı tarafının piskoposlarını, evrensel ölçekli bir konsil için İznik'e çağırmıştır.³¹⁰

Büyük Konsile hazırlıkların ilk aşamasında, konsilin Ankara'da yapılması düşünülmektedir. Konsili düzenlemek için Ankara'nın, karasal iklim şartlarına sahip bir konumu bulunmaktadır. Bununla birlikte bu şehir piskopos Marcellus'un sorumluluk alanı içinde yer almaktadır. Piskopos Marcellus, katı bir Arius karşıtlığı ile bilinmektedir. Arius karşıtlarından hoşlanmayan büyük bir kesim için Ankara, Arius ve arkadaşlarının

³⁰⁹ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 63–73; Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 7, 8; Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 16-17, 23; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 212-214; Rahner, *age*, 1992, 46; Rubenstein, *age*, 48–67; Odahl, *Constantin and Christian Empire*, 169-170.

³¹⁰ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 6; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 213-214.

düşüncelerini mahkûm etmek için oldukça ideal bir yerdir. Dolayısıyla bu katı karşıtlıkla ünlenen bu şehir toplantının gerçekleşmesi için uygun sayılmamıştır. Nitekim toplantının burada olması halinde Arius ve taraftarların bunu hoş karşılamayacakları bilinen bir durumdur.³¹¹ Bu problemle birlikte Konstantin'in konsilin yerinin Ankara'dan İznik'e kaydırmasının altında bazı sebepler yer almıştır. Bu sebepler arasında İznik şehrinin iklim şartlarının uygun olmasının yanında, şehrin konumunun ulaşım olanaklarının Avrupa tarafından gelenler için müsait olması, ayrıca merkezi yönetimin yürütüldüğü imparatorluk sarayına yakın bir yerde olması da etkili olmuştur. Öte taraftan burası Nicomedialı Eusebius'un yetki sınırlarında bulunan, ayrıca Arius'un düşüncelerine yakınlığı ile bilinen Theognis'in de rahiplik bölgesidir.³¹² Konuya ilişkin diğer bir husus, Konstantin'in bu dönemde imparatorluk bazı yerlerde Paskalya Bayramı'nın Roma'nın teamüllerine göre değil de Yahudi toplulukların usulüne göre belirlendiği bilgisinin kendisine ulaşmış olmasıyla konsil yerinin ve kapsamının değişmesine yaptığı etkidir.³¹³ Tüm bu şartlar İznik'i avantajlı kılmış ve büyük konsilin bu şehirde yapılmasını sağlamıştır.

İznik'in seçilmesiyle hem Batı-Doğu piskoposlarının kolay bir şekilde ulaşabileceği bir yer hem de Arius ve taraftarlarına karşı düşmanca bir tavır sergilenmeyeceği bir şehirdir. İmparator ve danışmanı Hosius böylesine bir yeri seçmekle, imparatorluğun pek çok yerinden gelen piskopos temsilcilerin genel vaziyetlerini anlayıp koordinasyonu sağlamayı arzu etmiştir. Ayrıca burada yapılan toplantı sonunda elde edilecek sonuçların rahatça duyurabilecekleri bir yer olarak görmüşlerdir.³¹⁴

İznik'te düzenlenmesi düşünülen Konsil tarihinden önce imparator ve davetliler için İznik'teki saray, beklenen kilise temsilcileri ve yaklaşık 250 piskoposu ağırlamak

³¹¹ Epiphanius, *Panarion*, 69. 4. 3; John Meyendorff, *Christ in Eastern Christian Thought* (New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1978), 55; Lenski, *Age of Constantine*, 147-148.

³¹² Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 23; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 213-214; James Stevenson, *A New Eusebius, Documents Illustrating the History of the Church to AD. 337* (Londra: SPCK Publishing, 1987), 338; Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, 75-76.

³¹³ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 5; Odahl, *Constantine and Christian Empire*, 171; Guido M. Berndt, *Arianism: Roman Heresy and Barbarian Creed*, Ed. Roland Steinacher (Farnham: Ashgate, 2004), 11, 135.

³¹⁴ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 5-6; Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 8; Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 16-17; Downey, *age*, 351; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 214-215; Hanson, *age*, 152-155; Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, 127; Elliott, *The Christianity of Constantine Great*, 186; MacMullen, *Constantine*, 170.

adına görkemli bir biçimde hazırlanmıştır.* Piskoposlar için hazırlanan bu görkemli yer göl kıyısında bir mekân olarak seçilmiştir. Toplantı yeri, Hristiyan piskoposlara, rahiplere ve yardımcılara verilen değer bir göstergesi biçiminde organize edilmiştir.³¹⁵ Gelenler arasında Konstantin'in danışmanı İspanya'dan Hosius, Afrika'dan Caecilianus, Kalabriya'dan Marcus ve Papa Sylvester'ı temsilen İtalya'dan gelen Roma piskoposları Victor ve Vincentius, Galya'dan Nicasius ve Panunya'dan Domnus vardır.³¹⁶ Problemlerin yoğunlukta olduğu Doğu tarafından gelen piskoposların ve ruhban sınıfının arasında Arius karşıtlığı ile bilinen; İskenderiyeli Athanasius, Kudüslü Macarius, Antakyalı Eustathius ve Ankaralı Marcellus bulunmaktadır. Arius'un destekçiler arasında ise Nicomedialı Eusebius, İznikli Theognis, Caesarealı Eusebius ve Neroniaslı Narcissus yer almaktadır.³¹⁷ Bunun yanında az bilinen ve küçük yerleşim yerlerinde görevli piskoposlarda katılmıştır. Konsilin başlangıç aşamasında piskoposlar tartışmalı konulardan ziyade, imparatorluğa olan bağlılıklarını göstermeye çalışmışlardır. 250 civarında piskopos ile pek çok rahip, imparatorluğun değişik bölgelerinden ve kendi yetki alanlarının dışında ortak bir uzlaşma için İznik'te bir araya getirilmiştir. Ortak bir uzlaşma yaratma kaygısıyla gerçekleştirilen bu toplantı "Birinci Ekümenik Kilise Konsili" olarak isimlendirilmiştir.³¹⁸

Konsilin düzenleneceği salonda imparatorluk için izleyici oturma düzeni, piskoposlar için ise hiyerarşik şekilde dizayn edilmiş bir oturma düzeni yapılmıştır. Bu hiyerarşide liderlerin statüsü ve makamına önem verilmiştir. Piskoposlar için hiyerarşik bir oturma planı yapılmış, ayrıca bu hiyerarşi statü ve makama göre oluşturulmuştur. İmparatorun bazı aile üyeleri de salonda hazır bulunmuş, ayrıca Konstantin için özel bir

* Toplantıya katılan piskoposlar ilişkin farklı rakamlar yer almıştır. Eusebius bu rakamın 250 olduğunu belirtmiştir. Bkz. Eusebius, *Life of Constantine*, 3. Ayrıca katılımcı sayısının 318 olduğunu belirten kaynak için bkz. Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 8; Saint Optatus, *Optatus, Against the Donatist*, 89.

³¹⁵ Theodoroteus, *The Ecclesiastical History*, 1. 6; Henry Melvill Gwatkin, *The Arian Controversy* (London: Longsman Green and Co., 1908), 20-22.

³¹⁶ William A. Jurgens, *The Faith of the Early Fathers*, Vol. I (Collegeville: The Liturgical Press, 1970), 280.

³¹⁷ Downey, *age*, 340, 352; Baş, 'Monoteist Bir Hristiyanlık Yorumu: Aryüşçülük Mezhebi', 176; Edward J. Yarnold, M. F. Wiles, *Historia, Biblica, Theologica et Philosophica*, Vol. XXXIV (Leuven: Peeters Publishers, 2001), 201.

³¹⁸ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 6-9; Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 8, 13; Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 17; Theodoretus, *The Ecclesiastical History*, 1. 6; Ostrogorsky, *age*, 44; Barnes, *Constantin and Eusebius*, 209-224; Williams, *Arius: Heresy and Tradition*, 67-68.

salon ve üzerine oturacağı yaldızlı bir koltuk hazır hale getirilmiştir.³¹⁹ Nicomedialı Eusebius, salonun ortasında oturan imparatoru kurallar gereği resmi bir karşılama ile takdim etmiştir. Konstantin, tüm piskoposları bir arada görmekten büyük şeref duyduğunu ifade ederek “Tiranların kâfirce düşmanlığını” “Kurtarıcı Tanrı’nın gücüyle” bertaraf ettiklerini belirtmiş, fakat Şeytan’ın inananları birbirine düşürerek yarattığı ihtilafın dışarıda meydana gelen savaşlardan, ayrıca yaşanan olumsuzluklardan daha fazla zarar verdiğini ve tehlike yarattığını belirtmiştir. Konstantin bu anlamda temennisinin “Tanrının hizmetine takdis edilmiş birleşik bir akıl ve ortak birlik ve barış ruhu” tesis etmek olduğunu yinelemiştir. İmparator, barış kurma isteğiyle aslında birincil önceliğinin imparatorluğun bekası olduğunu vurgulamıştır. Doğal olarak imparatorluğa gelebilecek bir olumsuzluktan Hıristiyan müntesiplerin büyük bir darbe alacaklarını da söyleyerek uyarmıştır.³²⁰

Konstantin, barış ve uzlaşma ortamı sağlamanın Tanrı adına yapılmış büyük bir ibadet olduğunu, bunun gerçekleştirilmesi halinde onların dostu ve hizmetçisi olacağını söylemiştir. Bu konuşmadan sonra, birbirlerine yönelik suçlamaları olan piskoposların şikâyetlerini yazılı olarak almıştır. Bu suçlama ve şikâyet içeren dilekçeleri “İsa, affedilmek konusunda endişeli kardeşini affetmeyi emretti” sözleriyle kendisine gelen bu şikâyet belgelerini yakarak imha etmiştir.³²¹ Konstantin bu etkili konuşma metni ile Konsil’de direnmesi zor bir atmosfer yaratmıştır. Kilise temsilcileri ve onu Tanrı’nın bir lütfu olarak gören Hıristiyan çoğunluk için onun sergilediği bu davranış, oldukça anlamlı bir çıkış olarak görülmüş ve Konstantin’in onların nezdindeki konumunu tekrardan onaylanmıştır. Bu zamana kadar Konstantin onlar için zulme karşı beklenen ve kutsal öfkenin aracılığıyla gönderilen bir kurtarıcı, aynı zamanda pagan Roma halkına kutsal kelamı ileten kutsal bir kişi olarak algılanmıştır. Hıristiyanlar nezdinde ilahi ilhamla yörgülüş ve kutsal addedilen imparatorun bu konuşmasının ardından kardeşlik ve birlik çağrısına karşı çıkmak, açıkça sapkınlık olarak nitelendirilecektir. İmparator, böyle bir karşılama ve onları etkileyen konuşması ile tarafları köşeye sıkıştırdığı söylenebilir. Böylelikle Konstantin bu çıkışı ile otoritesini, kutsal iradeler olarak kabul edilen bu kişiler

³¹⁹ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 10; Adrian Hastings, Alistair Mason, Hugh Pyper, *The Oxford Companion to Christian Thought* (New York: Oxford University Press, 2000), 477.

³²⁰ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 19, 23; 3. 10-12; Kee, *age*, 89-90.

³²¹ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 10-12; Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 6-8; Novak, *age*, 172; Roland H. Worth, *Shapers of Early Christianity: 52 Biographies, A.D. 100-400*, (North Carolina: McFarland Company, Jefferson, 2007), 45-46.

karşısında onaylatmıştır. Bu konuşmanın akabinde Hosius, toplantının kontrolünü almış ardından toplantının resmi başkanı gibi Konsil gündemini belirlemeye başlamıştır. Farklı oturumlar şeklinde düzenlenen Konsil'in devam ettiği esnada, imparator yeri geldikçe tartışmalara müdahil olmuştur. Konstantin oturumlarda bulunarak böylece Hosius'un arkasında olduğunu ve desteklediğini göstermiştir.³²²

İznik Konsili'nin gündem maddelerinin ilki, doğal olarak toplantı sürecini de yaratan teolojik ihtilaflardan meydana gelmiştir. Toplantıda katılımcıların tümünün kendi görüşlerini belirtmelerine olanak tanınmıştır. Bu tartışmalarda önemli yere ve önemli konuma sahip olan Nicomedialı Eusebius, tartışmalar esnasında yaptığı konuşmalarla kendi konumunun Ariusçülere yakın olduğunu ifşa eden bazı açıklamalar gerçekleştirmiştir.³²³ Bu açıklamalar tepkiye yol açmış ve çoğunluk tarafından Arius aleyhine bir tablo meydana gelmiştir. Arius karşıtı kutupta yer alan Antakyalı Eustathius, İncil metinlerinden alıntılacağı bir konuşma ile Arius ve taraftarlarının fikirlerini reddederek ve kınayarak katılımcıların çoğundan destek görmüş ve yapılan beyanata ilişkin belge imha edilmiştir.³²⁴ Konsil boyunca yaşanan tartışmalar ve tarafların tutumları, imparatorun Hıristiyan topluluklarına ilişkin tecrübelerini attırdığı söylenebilir. Konsil'deki diğer bir durum ise Caeserealı Eusebius'a inancını itiraf etme ve adını temize çıkarma şansı verilmesi olmuştur. O'da vaftiz inancındaki İsa Mesih'in "Tanrı Kelamı" olduğunu, "Tanrı'nın yarattığı tek oğlu" olduğunu, "Tanrı'nın tüm zamanlardan önce yarattığını" ve "Her şeyi yaratan" mutlak varlık olduğunu yazan yerleri okumuştur.³²⁵ Bunun neticesinde Caeserealı Eusebius lekelenmekten kurtulmuştur.

İmparator, tüm ihtilaflı grupların etrafında birleşeceği bir uzlaşma noktası arayışı içine girmiştir. Hıristiyan Tanrı'sının tanımında İsa, Oğul ve Tanrı Baba arasındaki birliği ve eşitliği daha açık bir şekilde göstermesi için "Homousios" kelimesinin eklenmesi yönündeki düşüncesini belirtmiştir.³²⁶ Konstantin'in bu teolojik tartışmalardaki Hıristiyan terminolojiye vakıf olması mümkündür. Çünkü Lactantius, daha önce imparatorluk

³²² Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 11-12; Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 8. Ayrıca bkz. Beard, North, Price, *age*, 370

³²³ Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 8; Williams, *Arius: Heresy and Tradition*, 69-70.

³²⁴ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 13; Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 8; Athanasius, *History of Arians*, 4, erişim tarihi: 06.02.2018, <http://www.newadvent.org/fathers/2815.htm>; Downey, *age*, 351.

³²⁵ Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 8; Hanson, *age*, 161-162; Kaatz, *age*, 101; Dam, *age*, 78-79.

³²⁶ Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 8; Dam, *age*, 59; Hill, *age*, 240. Ayrıca bkz. Darcan, "Athanasius ve İznik Konsili", 180-181.

bünyesinde bir eğitmen olarak ailesinin yanında yer almış ve onlarla yakın ilişkiler içinde bulunmuştur. Öte taraftan Hosius'un imparator ve onun yakın çevresiyle de oldukça yakın ilişkiler sergilemiştir. Ayrıca Roma imparatorluk geleneğinde imparatorluğun üst kademesindekiler, konumlarına ulaşmadan önce ciddi bir imparatorluk eğitim sürecinden geçtiğinden Konstantin Roma'nın geleneksel pagan inançlarını ve bu inançların benzerliklerinden ve farklılıklarından haberdardır.³²⁷ Bu anlamda Konsil'de Konstantin, Hosius ve Ortodoks teologların icra ettikleri tartışmalarda "ousia" olarak söz ettikleri "bir töz" ya da "aynı öz" kavramlarına aşina olduğu söylenebilir. Bu kelimenin teolojik tartışmaları çözebileceğini umut etmiştir. Fakat önemli bir problem, İncil yorumcusu Caeserealı Eusebius'un bu konuda ikna edilmesi gerektiğidir. Eğer Caeserealı Eusebius bu kelimeyi kabul etme konusunda ikna edilirse, piskopos liderlerin çoğu bu kelimenin çatısı altında oluşacak ortak bir fikir birliği sağlanabilirdi. Bu düşünceden hareketle piskoposları tek bir çatı altında birleştirebileceğini düşünmüştür. İmparatora ve onun dine ilişkin perspektifine saygı duyan Eusebius, başlangıçta "homoousios" terimine sıcak bakmamıştır. Ancak son dönemlerde bazı Batı ve Doğu tarafındaki teologlar, Hıristiyan Tanrısı'nın ifade etmedeki muğlaklığı açıklamak için bu kelimeyi kullanmaktadırlar.³²⁸ En nihayetinde Eusebius, Konstantin'in tartışmaları sonuca götürecek olan beyanata ilişkin bu önerisini kabul etmiştir. Eusebius toplantı sonucundaki bu kararı kendi fikirlerine aykırı olmasına rağmen kabul etmek zorunda kalmıştır. Toplantı sonucunda, imparatorun sergilemiş olduğu eğilim ve katılımcı piskoposların çoğunluğunun bu minvaldeki kararları, Eusebius'un başka bir şansı olmadığını da göstermiştir.³²⁹

İmparatorun baskın yöndeki siyasi hedefleri ile Hıristiyan topluluklar için önem arz eden piskoposluk kurumuna pragmatik açıdan çizdiği siyaset, büyük çoğunluğun teolojik anlaşmaya varması yolunda ortak bir zeminin ve uzlaşının oluşmasını sağlamıştır.³³⁰ Hosius, Konsil'de ortaya çıkan bu sonucu bir fırsat olarak değerlendirmiştir. İvedilikle bu teolojik uzlaşya karşılık gelecek ve vaftiz inancına dayalı

³²⁷ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 1. 32.

³²⁸ Beard, North, Price, *Religions of Rome*, 370; Hanson, *age*, 157-162; Hill, *age*, 236-237; Gündüz, *Hıristiyanlık*, 73-74.

³²⁹ James Smith, *History of the Christian Church: From Its Origin to the Present Time* (Nashville: Cumberland Presbyterian Office, 1985), 102-104; Hill, *age*, 236.

³³⁰ Drake, *Constantine and the Bishops: the Politics of Intolerance*, 350; Michele Renee Salzman, Marianne Sághy, Rita Lizzi Testa, *Pagans and Christians in Late Antique Rome* (New York: Cambridge University Press, 2016), 41-42.

bir inanç beyanatı hazırlanması için bir komite meydana getirmiştir. Komitenin hazırladığı bu beyanatta Arius ve taraftarlarına yönelik karşıt cümlelerde yer almıştır. Bu beyanat, İznik Kredosu olarak bilinen Konsil kararlarını ihtiva etmiştir. Bu kararlar düzenleme kurulu tarafından beyan edilerek Piskoposların bulunduğu mecliste okunmuştur. Söz konusu metinde şu ifadeler yer almıştır:

Biz bir Tanrı'ya, Ulu Tanrı'ya, görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısına ve bir Efendi İsa Mesih'e, Tanrı'nın Oğluna, Tanrı tarafından tek yaratılana, Tanrının özünü taşıdığına inanıyoruz. Tanrı'nın Tanrısı, Işığın Işığı, gerçek Tanrı'nın gerçek Tanrısı; yapmayan yaratan, Tanrıyla eşözlü (homoousios) Tanrı'ya inanıyoruz. Her şeyi yapan hem cennette hem de yeryüzünde olan Tanrı'ya, biz insanoğlunun hatırına olan ve bizim kurtuluşumuzu isteyen; yüce, sonsuz ve insanı yaratan Tanrı'ya inanıyoruz. Acı çeken ve üçüncü gününde yeniden dirilen, cennetlerden yükselen ve yaşayanı ve ölüyü yargılamak için yeniden gelecek olan Tanrı'ya inanıyoruz. Ayrıca Kutsal Ruh'a inanıyoruz. Ancak Kutsal Katolik ve Havarili Kilise, "Onun burada bulunmadığı bir zaman vardı" diyenleri, "O yaratılmadan önce de vardı", "O hiçbir şeyden yapıldı" diyenleri ve "Tanrı'nın dışında başka bir tözden ya da özden yapıldı" veya "Tanrı'nın Oğlu yaratıldı, o da değişebilir veya değişime tabidir" iddialarını kabul edenleri aforoz ediyoruz.³³¹

Bu beyanat ile birlikte imparator ve danışmanı Hosius'un olmasını istedikleri şey, tüm piskoposlardan hazırlanan bu beyanatı kabul etmeleri ve imzalamaları yönündeki taleplerinden oluşmuştur. Ülkenin pek çok yerinden gelen Piskopos katılımcıların büyük bir çoğunluğun bu metni kabul etme konusunda bir çekinceleri olmamıştır. Arius'un birkaç destekçisi dışında herkes bu metni kabul etmiş; neticede Arius, kendi aleyhine itikat metnine sokuşturulan "Homoousios" terimiyle pasifize edilmiştir. Sadece bunula da kalınmamış toplantıda kendisine karşı yapılan lanetleme ile iyice köşeye sıkıştırılmıştır.³³² Büyük toplantı organizasyonun mimarı, aynı zamanda planlayıcısı konumunda bulunan Konstantin, kendini tartışmaların da üzerinde bir konum üstlenerek hem imparatorluk hem de kendi adına başarılı bir davranış sergileyerek önemli sonuçlar elde etmiştir. Bununla birlikte Konsil'de piskoposların konuya ilişkin düşünce ve sorularını dikkate almaya çalışmıştır. Konstantin'in imparatorluk hedeflerini göz önüne alındığında, İznik öncesinde ve sonrasında ortaya çıkan bu tablodan, şartlar gereği hem

³³¹ Smith, *age*, 103-104; Charles Webster Leadbeater, *The Christian Creed: Its Origin and Signification* (New York: Cosimo Classics, 2007), 23.

³³² Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 8; Benedetto, Duke, *age*, 462; Carl Beckwith, *Hilary of Poitiers on the Trinity* (New York: Oxford University Press, 2008), 17-20.

anlamaya hem de çözüm odaklı bir profil çizdiği söylenebilir.³³³

İmparator askeri anlamda iyi eğitim almış biri olarak görevlendirildiği pek çok yerde yararlılıklar göstermiş ve elde ettiği tecrübelerle imparatorluğun dini, siyasi kültürel kodlarına vakıf olmuştur. Kuşkusuz babasının kontrolü altında Konstantin'in aldığı imparatorluk eğitiminin, bu kodları anlamasında önemli katkılar sağlamıştır.³³⁴ Hıristiyanlık ve onun takipçileri ise Roma'nın bu çalkantılı döneminin önemli bir parçası olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Romalı elitler ve tepedekiler için bir problem olan bu topluluk, sayılarını ve nüfuzlarını artırmış, ardından Romalı yöneticiler ve paganlar bu sürece daha fazla seyirci kalmamıştır. Konstantin dönemine gelene kadar farklı dini ve kültürel gurupların çatışma alanı haline gelen ve güçsüzleşen Roma, Hıristiyan topluluklarına yönelik müdahalelerde bulunmuştur. Bu noktada Konstantin'in dönemin şartlarını ve Hıristiyan toplulukları dini, politik ve siyasi olarak iyi anladığını söylemek mümkündür. Nitekim onun karşısında yer alan pek çok Hıristiyan ayrılıkçı hareket bile, onun dini-siyasi politikalarıyla baskılanmış ya da kendi tarafına çekilmek zorunda kalmıştır. Buradan hareketle Konstantin'in İznik Konsili'nde sergilediği davranışlarda ve bu konulara ilişkin ruhban sınıfıyla yaptığı tartışmalarda, iyi bir organizatör ve donanımlı bir yönetici profili çizdiği söylenebilir.

Hıristiyan öğretisi konularına hem ilgili hem de anlaşıldığı üzere piskoposlarla muhadese edebilecek tavırlar sergileyen Konstantin'in Konsil'in başlangıcında yaptığı konuşma, bu anlamda ne kadar mahir olduğuna yönelik bir işaret sayılabilir. Konstantin, Baba'nın ve Oğul'un eşözlülüğünün cismani anlamda değil de daha çok ruhani bir ışık olarak görülebileceğini ve öyle anlaşılması gerektiğini, ortak özün kendilerini yaratılan düzenden ayrı tutmak için paylaşılan bir hal olduğu düşüncesindedir.³³⁵ Konstantin, bu ifadeleriyle Caesereali Eusebius ve Arius taraftarlarından ılımlı olan destekçileri de yanına çekme konusunda başarılı olmuştur. Caesereali Eusebius, piskoposluk rütbesinde kalmak isteyen herkesin, İznik Konsili'nde ortaya konan bu öğretiyi kabul etmesi gerektiğinin farkına varmıştır. Konsil'deki cereyan eden havada, zaten bunu açıkça göstermiştir. Benzer şekilde diğer muhalif piskoposluklardan Nicomedialı Eusebius,

³³³ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 68-71, 3. 13.

³³⁴ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 19.

³³⁵ Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 8; Odahl, *Constantine and Christian Empire*, 174; David M. Gwynn, *Christianity in the Later Roman Empire* (New York: Bloomsbury, 2015), 68-69; Roldanus, *age*, 124.

İznikli Theognis ve diğer pek çok Arius muhalifi de bu öğretiyi mecburen kabul etmek durumunda kalmıştır.³³⁶ Magister officiorum³³⁷ salonunun etrafında bir piskoposluk beyanı ortaya konmuştur. Öteden beri Arius'a yakınlığı ile bilinen iki piskopos Marmaricalı Theonas ile Ptolemaisli Secundus, hazırlanan bildirinin altına imzalarını atmayı kabul etmemiştir. Bu sürecin ardından Arius ve taraftarları yaşadıkları bu olumsuz duruma ek olarak sürgün cezası almıştır.³³⁸ 327 yılına kadar sürecek olan Arius'un sürgün cezası, buldukları bölgelere geri dönmemeleri yönünde de yasaklarla gerçekleşmiştir.³³⁹ Bununla amaçlanan şey, onların heretik düşüncelerini toplumun uzağına itmek ve etraflarında bulunan insanların fikirlerini etkilemelerine engel olmaktır.

Konstantin, Konsil oturumlarının neredeyse tümüne katılarak katılımcılara değer verdiğini göstermiştir.³⁴⁰ Konstantin için tartışmanın ana unsurları dışında geriye kalan diğer gündem maddeleri çok dikkat çekici olmamıştır. Son oturumlarında, piskoposlar kilise içinde olması gereken düzene ve konulara ilişkin yirmi maddelik bir kanunu geçirmişlerdir. Onaylanan kanunlar arasında Roma, İskenderiye ve Antakya piskoposluklarının batı, güneydoğu ve doğu kiliselerindekilere nazaran geniş yetkilerle donatılması da vardı. Ayrıca bu kanunlar arasında metropolit yerlerdeki piskoposlukların, nispeten kendi vilayetlerindeki piskoposlara göre daha üstün görevlerle yetkilendirilmesi vardı. Bununla birlikte kilise hiyerarşisinde Piskoposluğa yükelebilmek için rahiplik rütbe ve derecelerinde daha dikkatli olunması gerektiğini salık veren bir sürece onay vermiştir. En az üç piskoposun takdisinin gerekli olduğu bu süreçte, imparatorlukta bu yeni anlayış gereği, başkentte bulunan piskoposluğun da icazetinin alınması yönünde bazı koşulların konulması sağlanmıştır. Böylece piskoposluklar imparatorluğun merkezine bağlanmışlardır. İmparatorluğun zirvesindeki otorite, imparatorluğun tek elden kontrolünü sağlama kaygısındadır. Bundan sonra kiliselerde görevli Piskoposlar, rahipler ve rahip yardımcıları, takdis edildikleri bölgelerde hazır bulunmaları gerekmiştir. Ayrıca yetki

³³⁶ Beckwith, *Hilary of Poitiers on the Trinity*, 19.

³³⁷ Magister Officiorum, İmparatorlukta en nüfuzlu makamdır. İmparatorluk Başkâtibi, Senato Başkanı, Başkent Yargıcı. Bkz. Lemerle, *age*, 35.

³³⁸ Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 9; Samuel Eliot, *History of the Early Christians*, Vol. II (London: Publisher in Ordinary to Her Majesty, 1853), 71-72; Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*, 62.

³³⁹ Hefe, *age*, 295-296; Thomas C. Pfizenmaier, *The Trinitarian Theology of Dr. Samuel Clarke (1675-1729)* (New York: Brill, 1997), 95; Chadwick, *Selected Writings*, 67-68;

³⁴⁰ Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 34.

aşımı anlamına gelecek diğer bölgelere gitmemeleri yönünde emirler verilmiştir.³⁴¹

Konstantin ve etrafındaki tecrübeli danışmanlar, inceden inceleme hesaplanmış bu planlı merkezîyetçiliği uygulama yönünde pek çok kararı kanunlaştırmıştır. Örneğin kilisenin aforoz ettiği ruhban sınıfının bir üyesi, diğer bir kiliseye kabul edilmesi engellenerek piskoposlar, rahipler ve rahip yardımcılarının takdis edildikleri bölgelerde kalmaları sağlanmıştır. Tüm bu engeller, planlı bir şekilde dizayn edilmiş merkezîyetçi otoriteyi sağlamaya ve imparatorluk otoritesini güçlendirmeye dönük işler olarak yapılmıştır. Ayrıca ileride doğabilecek problem olasılıklarını da en aza indirme amacını da taşımaktadır. Kilise hiyerarşisinin hükmü altına alınması ve tek elde toplaması Konstantin'in merkezîyetçi yönetimine katkı sunmuştur. Baskı ve şiddet zamanlarında yoldan çıkmış ve suçlar işlemiş Hıristiyanlara makul cezalar verilmesi sağlanmıştır. Ayrılıkçı ve marjinal taraflarıyla bazı gruplar, örneğin İtalya'nın hizipçi Novatian ruhban sınıfı*ve Mısır'daki Melitian** ruhban sınıflarını tekrardan Hıristiyan çatısı altında birleştirilmesi hedeflenmiştir. Tüm grupların piskoposluk otoritesi altında, piskoposlukların yönetimlerinin ise merkezdeki yapıyla birleştirilmesi sağlanmıştır.³⁴²

İznik Konsili'nin sonlarına yaklaşıldığında Hıristiyan kiliselerin tümüne piskoposlar kurulunun aldığı kararları içeren mektuplar gönderilmiştir.³⁴³ Bununla birlikte Konsil'de "Ulu Tanrı'ya ibadet için inanç bütünlüğü, samimi, sevgi ve cemaat birliği" ilkelerine işaret eden mektuplar yazılmış ve bu mektuplarda "İlahi iradenin göstergesi" olan ilkelerin, Hıristiyan kardeşliğinin tesisi için önemli olduğunu ve ivedilikle kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Konstantin, yine büyük bir zafer elde

³⁴¹ Hyma, Albert, *World History- A Christian Interpretation*, (Lafayette: Sovereign Grace Publishers, 2001), 121-122; Turhan Kaçar, "Roma İmparatorluğu'nda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, sy. 1 (2002):12-13. Ayrıca bkz. Hinson, *age*, 271; Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 306-312.

* Novatianizm, Romalı din adamı Novatian'ın (ö:258) fikirlerini esas almış ve kilise tarafından heretik ve ayrılıkçı olarak kabul edilen Hıristiyan akımıdır. Kilisenin sert eleştirilerinin maruz kalan Novatianusçular, temel olarak, dinden çıkmış olanların (mürted-lapsi) tekrardan dine geri dönmeleri ile ilgili olarak katı bir tutum sergilemiş, Bununla birlikte ayrı bir kilise yapısı içinde olmaları dolayısıyla eleştiriye maruz kalmışlardır. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 232.

** Mısır'da Likopolis piskoposu olan Likopolisli Meletius'un düşünceleri etrafında şekillenen dini bir akımdır. Takibat zamanlarında dinden dönen ve akabinde sonraları Hıristiyanlığa geri dönüş yapanlar konusunda katı bir tutum sergilemiş bir topluluktur. Bkz. Hinson, *age*. 113.

³⁴² Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 6. 45-46; Claudia Rapp, *Holy Bishops in Late Antiquity* (California: University of California Press, 2005), 173; Roldanus, *age*, 5, 69; Christopher W. B. Stephens, *Canon Law and Episcopal Authority* (New York: Oxford University Press, 2015), 51; Edwin Walhout, *Godchurch* (ş.y.: Lulu.com, 2015), 31..

³⁴³ Hefe, *age*, 412-413; Ferguson, *Backgrounds of Early Christianity*, 15.

etmiştir. Licinius ile girdiği ve kutsal bir savaş olarak tarif edilen mücadelede onu mağlup etmiş, ardından irili ufaklı pek çok problemle mücadele etmiştir. Bunun yanında asıl problem, imparatorluğu sarsacak kadar derin bir mesele olan İsa'nın tabiatı ile ilişkili problemde Arius ve takipçilerinin oluşturduğu topluluğu, rahiplerin çoğunluğunun bir araya geldiği kutsal bir meclis ile kontrol altına almış ve kutsal otoritesini sağlamlaştırmıştır.³⁴⁴ Konstantin yüklendiği misyon ile başında bulunduğu Roma İmparatorluğu'nun iradesini, Hıristiyanlığın ortaya koyduğu perspektif üzerine bina etmiştir. Bu perspektif sayesinde dünyevi olanın zirvesindeki konumu ile tanrısal olanın zirvesindeki konumu kendinde birleştirmiştir. Böylelikle Hıristiyan cemaatinin ekseriyeti, onun ortaya koymuş olduğu süreçleri onaylayan grup olmuştur.

Bu başarının akabinde Konstantin İstanbul'daki yeni sarayının girişindeki kemerin üzerine büyük bir tablo yapılması emrini vermiştir. Resmedilen bu tabloda Konstantin, Cehennemden aşağıya doğru sallanan koca kafalı bir canavarı, Labarum ile delerken resmedilmiştir. Konstantin'in Şeytan'ı alt edip onu yok etme konusunda, İncil'deki kıyamet alametlerini yerine getirip yeryüzünde Azizler saltanatını başlatan biri olarak resmedilmiş, ayrıca onun iki farklı dünyada hangi tarafı temsil ettiği işaret edilmiştir. Burada Konstantin, karanlık ve aydınlık arasındaki cereyan eden bu mücadelede Hıristiyanların tarafında yer alan bir kişi olarak gösterilmiştir. Günümüze geldiğinde bu tablodan esere ait kalıntıları bulunmasa da başkentte basılmış madeni paralarda bu tablo resmedilmiştir.³⁴⁵

2. 5. KONSTANTİN'İN KİLİSE TEMSİLCİLERİ İLE İLİŞKİLERİ

Konstantin'in ülkenin tek imparatoru olma yolunda geçirdiği tecrübeler, ona yönetim hiyerarşisinden halka kadar imparatorlukta pek çok siyasi, sosyal ve mali dengenin var olduğunu göstermiştir. Konstantin, önemli bir konumda olduğu ve kendinden önce yönetime geçmiş imparatorların tecrübelerinden ve yaşadıklarından haberdar olduğu göz önünde bulundurulduğunda, onların geçirdikleri süreçlerden kendine büyük dersler çıkarmış olması muhtemeldir. Çünkü Konstantin, Roma tarihinde çoğu imparatorun geçmişi ile kıyaslandığında belirgin bir tutum farklılığı ortaya koymuştur. Bu fark Konstantin'in ailesi ve etrafındaki danışmanlarının etkileri ile kendini

³⁴⁴ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 17, 20-21; Neale, *age*, 73; Walhout, *age*, 31.

³⁴⁵ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 49, 3. 3, 3. 20; Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 9.

göstermiştir. Bunun yanında aldığı eğitim ile askeri ve siyasi tecrübesini birleştirmiştir. Bu anlamda dini ve kültürel dokusu ile pek çok dinamik yapıyı kendinde barındıran Roma İmparatorluğu'nda Konstantin'in dönüşümü, beraberinde siyasi ve sosyal kısacası önemli yapısal değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu değişimin yürütücü unsuru olan Hıristiyan topluluklar siyasi, dini ve kültürel değişimin odak noktası olmuştur. Bu dönüşüm onlara rağmen veya onlardan bağımsız bir şekilde gerçekleşmemiştir. Bu manada potansiyel bir güce ve etkiye sahip mağdur topluluğun hayatında Konstantin, önemli bir konum elde etmiştir.³⁴⁶

Konstantin'in gençliğinde elde ettiği askeri tecrübeler ile o dönemler yönetim kademesinde imparatorluğun yüz yüze kaldığı sorunlar, ona pek çok konuda deneyim kazandırmıştır. Bu deneyimler yaşadığı siyasi ve sosyal sürece paralel olan tutumlar ortaya koymasında önemli katkı sağlamıştır. Ayrıca Konstantin, karşılaştığı sorunları yönetme ve sorunları çözme konusunda kendisine katkı sağlayacak kişiler ile yakın ilişkiler sergileyerek onlara danışmıştır.³⁴⁷ Bunun yanında Konstantin, imparatorluğun yüzleştiği siyasi ve sosyal problemlerde kendi hükümdarlığını devamını sağlayacak arayışlar içinde olamaya devam etmiştir. Konstantin'in bir taraftan Roma'nın kadim unsuru olan paganları, diğer taraftan gündün güne etkileri artan ve büyümekte olan heyecanlı Hıristiyan topluluklarını imparatorluğun yetkesi altında birleştirmeye çalışması, aynı zamanda bunu başarmak istemesi zorlu bir süreci beraberinde getirmiştir. Çünkü her iki tarafın, kendi içinde bütünlük arz etmeyen grupları vardı ve bunlar birbirleriyle mücadele halindeydiler. Nitekim Hıristiyanlara serbestlik tanındıktan sonra, imparatorlukta dirlik ve düzen sağlamak isteyen imparatorun başını ağrıtabilecek bazı ayrışmalara ve bölünmelere varacak teolojik tartışmalara girmişlerdir. Hıristiyan toplulukları ile Konstantin arasındaki ilişkiler söz konusu olduğunda imparatorun Hıristiyanlar nezdinde önemli bir yere sahip olduğundan pek çok Hıristiyan temsilci ve piskopos ile iletişim halinde olmuştur. Bunların arasında kendisi ve ailesi ile yakın bir etkileşim içinde bulunan retorik hocası Lactantius, İznik Konsili'nde önemli bir danışman olarak karşımıza çıkan Cordobalı Hosius, ayrıca Arius ve taraftarlarının neden olduğu tartışmalarda, politik manevralarıyla adı sıkça adı geçen Nicomedialı Eusebius ile kilise tarihçisi Caeserealı Eusebius bulunmaktadır.

³⁴⁶ Kaymaz, "Konstantin ve Hıristiyanlık", 114.

³⁴⁷ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 63, 70, 4. 42.

2. 5. 1. Konstantin ve Lactantius

Erken dönemlerde Hıristiyanlara ilişkin olayları kaleme alan yazarlardan biri Lactantius'tur. Lactantius, Diocletianus'un imparator olduğu zamanlarda Nicomedia'da hitabet konusunda öğretmenlik yapan bir retorikçidir. Bunun yanı sıra Lactantius, Konstantin 'in oğlu Crispus'un eğitilmesinde önemli bir sorumluluğa da sahip olmuştur. Crispus 313 ve 316 yılları arasındaki zaman zarfında Trier'de bulunan sarayda yaşamaktaydı ve imparator oğlu Crispus için sarayda Latince, klasik bilgelik ve Hıristiyanlığın temel öğretileri konusunda eğitim alması için Batı Kilisesi'nin en iyi bilgini Lactantius'u özellikle görevlendirmiştir.³⁴⁸ Yaşadığı süre zarfında Hıristiyanlığı paganlara karşı savunmuş, döneminde önemli gördüğü olayları kaleme almıştır. Hıristiyan konularına vakıf olan Lactantius, paganlardan Hıristiyanlığa yönelik yapılan sözlü yazılı saldırılara karşı savunucu cevaplar üretmiştir. Lactantius, Eusebius gibi onu övgülere boğmuş onu Hıristiyanlığa sevgisi olan, ayrıca okumaya ilgili olan biri olarak göstermiştir.³⁴⁹

Lactantius'un kaleme aldığı *Tanrı'nın Öfkesi Üzerine (On the Anger of God)* adlı kitabında filozoflara meydan okumuştur. Lactantius, filozofların Tanrı'nın öfke duygusuna sahip olmadığına ilişkin iddialarına karşı çıkmıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere filozofların Tanrı'ya ilişkin ortaya koydukları anlayışlara karşı çıkarak Tanrı'nın kendileri gibi olanlara ve davrananlara öfkeli olduğunu ima etmiştir. Ona göre Tanrı öfkelidir, çünkü merhametle hareket etmektedir.³⁵⁰ *Zalimlerin Ölümleri Üzerine (De Mortibus Persecutorum- Of the Manner In Which the Persecutors Died)* adlı kitabında savunmacı düşünceleri doğrultusunda karşı çıkmıştır. Tanrı'yı din ve kendi milleti için intikam alan biri olarak göstermeye çalışmıştır. Ona göre tarih, Tanrı'nın kullarının intikamını aldığı hikâyelere sahnedir. Ayrıca Lactantius imparatoru, kiliseye karşı çıkanların ve zulmedenlerin yüzleşmek zorunda kaldıkları biri olarak sunmuştur. Lactantius, imparatoru düşmanlara uğrattığı yenilgiler ve bu kişilerin yok edilmesinde önemli paya sahip biri olarak tanıtmıştır.³⁵¹

³⁴⁸ Lactantius, *Divine Institutes*, 7. 26; Alföldi, *age*, 46; Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, 80; Barnes, *Constantin and Eusebius*, 291; Dam, *age*, 112; Siecienski, *age*, 67.

³⁴⁹ Schott, *age*, 79.

³⁵⁰ Lactantius, *On the Anger of God*, 1, 16-17.

³⁵¹ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 1, 3, 33, 49; Lactantius, *On the Anger of God*, 1-17.

Lactantius, apolojist bir kilise babası olarak Hıristiyanlık aleyhinde çalışan şahsiyetlerden bahsetmiştir. İncelemeye aldığı bu kişiler, dönemlerinde Hıristiyanlara zalimce davranan imparatorlardır. Lactantius'a göre bu imparatorlar Nero, Domitian, Decius, Valerian ve Aurelian gibi Roma tarihindeki yöneticilerdir. Lactantius bu imparatorları ve daha fazlasını zalim olarak görmüş ve onlardan bahsetmiştir. Ayrıca Lactantius; Diocletianus, Maximianus ve Galerius'un kendi dönemlerinde Hıristiyanlara yapmış olduklarını tasvir etmiştir.³⁵² Diocletianus'un zulüm fermanlarının nasıl uygulandığına ve imparatorluğun bir bölümünde Konstantin'in nasıl özgürleşme sağladığına ilişkin net ve neredeyse kesin bir görüş sunmuştur.

Lactantius, Maxentius'un babasından daha iyi durumla tahta geçtiğini hem babası Maximianus'a hem de kayınpederi Galerius'a yönelik oldukça saygısızca davranışlarda bulunduğunu, bununla birlikte onun kibirli ve kindar biri olduğunu belirtmiştir. Öyle ki, Maxentius ile ilgili çizdiği bu olumsuz portre ile babası ve kayınpederi tarafından dahi nefret edilen biri olduğunu ifade etmiştir.³⁵³ Lactantius, imparatorlara ilişkin olayları kayıt altına aldığı ifadelerde çok ciddi suçlamaları yöneltmesine rağmen eserlerinde onlara ve Hıristiyanlara yönelik tutumlar sergileyenlere yönelik küfürlerden kaçınmıştır. Lactantius, Maxentius'a babası Maximianus'a atfettiği suçlardan daha kötü suçlar atfetmiş onun için daha kötü bir portre çizmiştir. Lactantius'a göre Maxentius, her çeşit cinsel suçu işleyen bir imparatorudur. Ona göre Maxentius, kutsal olarak görülen tapınakları soymuş ve Roma senatörlerinden birini paramparça doğrayarak öldürmüş biridir. Hiçbir suç işlemediği halde erkeklerin eşlerini, evlerini ve mülklerini etrafında bulunan destekçilerine dağıtmıştır. Lactantius, onu hamile kadınları ve yeni doğmuş bebekleri doğrayan biri olarak tanımlamıştır.³⁵⁴

Lactantius, Diocletianus'u kendi döneminde yapmış olduğu uygulamalara atıfta bulunarak, işlemiş olduğu suçları ve zulüm fermanlarını nasıl uyguladığını anlatmaya çalışmıştır. Lactantius'un bakış açısına göre Konstantin, kendi yönetim bölgesi altında oldukça önemli değişimlerin gerçekleşmesini sağlamıştır. Konstantin'in imparatorluk

³⁵² Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 2-12; Andrea L. Stanton, *Cultural Sociology of the Middle East, Asia, and Africa: An Encyclopedia* (New Delhi: Sage Publications, 2012), 60.

³⁵³ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 9-11, 18.

³⁵⁴ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 26, 29-30; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 8. 15. Ayrıca bkz. Thomas Keightley, *History of the Roman Empire, from the Accession of Augustus to the End of the Empire of the West* (London: Printed by Richard and John E. Taylor, 1840), 301-302; Hagit Amirav, R. B. ter Haar Romeny, *From Rome to Constantinople: Studies in Honour of Averil Cameron* (Leuven: Peeters, 2007), 18-19.

sathındaki gerçekleştirmiş olduğu değişimlerden bahseden Lactantius, buralarda nasıl özgürleşme sağladığına ilişkin oldukça kesin bir tavır ortaya koymuştur. Yönetim kademesindeki tetrarklardan Galerius'un Hıristiyanlara yönelik olumsuz durumların yaşanmasında üstlendiği rolünden bahsederek diğer tetrarkları Hıristiyanlara karşı nasıl kışkırttığını ve nasıl harekete geçirdiğinden bahsetmiştir. Galerius'un yönetim içinde elde ettiği nüfuzu, siyasi ve politik emellerine alet ettiğini, aynı zamanda iyice yaşlanmış olan Diocletianus'u kendi isteklerini yerine getirme konusunda manipüle ederek onu zorladığını belirtmiştir.³⁵⁵

2. 5. 2. Konstantin ile Caeserealı Eusebius ve Nicomedialı Eusebius

Konstantin hakkında en kapsamlı eseri kaleme alan kilise tarihçisi Caesarea'nın Piskoposu Eusebius'tur. Eusebius, 275 yıllarında bugünkü Filistin olarak bildiğimiz Caesarea şehrinde doğmuştur. Hocası Pamphilius'dan dolayı kendisine Eusebius Pamphilius'da denilmiştir.³⁵⁶ İlk yüzyıllarda Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlar yönelik saldırıların çoğuna, apolojistler tarafından cevaplar getirilerek savunulmaktaydı. Eusebius'ta pagan geleneğine mensup kişilere yönelik cevaplar yazan apolojistler arasında yer almıştır. İlk yüzyıllardan beri devam eden bu savunmacı tutum I. Konstantin'in iktidarı ile sona erdiği söylenebilir.³⁵⁷

Eusebius Roma'nın tarihindeki imparatorlara ve sahiplendikleri pagan dini geleneklerine karşı çıkararak eserinde imparator Konstantin'i övmüştür. Onun için Tanrı'nın güçlü habercisi, Tanrı'nın güçlü kılıcı ve güçlü bir önderi tabirlerini kullanmıştır.³⁵⁸ Yine Eusebius imparatoru, Hıristiyanlara karşı yapılan baskı ve sindirmeye yönelik uygulamaları kaldıran, ayrıca geçmişteki imparatorların tiranlığını sona erdiren mütevazı bir kişilik olarak tanıtmıştır. Eusebius Konstantin'i tüm bunların yanında kendine gösterilen minnettarlığı ve heyecanı reddeden biri olarak betimlemiştir.³⁵⁹ Doğal olarak Eusebius hayranlık duyduğu imparatora, *Konstantin'in Hayatı (Vita Constantini-Life of Constantine)* adlı eserini ona ithaf etmiş ve ona yönelik hayranlığını ortaya koymuştur. Caeserealı Eusebius'un bir methiye şeklinde kaleme

³⁵⁵ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 10.

³⁵⁶ Bkz. Attridge, Hata, *age*, 435; Schott, *age*, 136.

³⁵⁷ Kelly, *Early Christian Doctrines*, 17.

³⁵⁸ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 4; 2. 61, 3. 3.

³⁵⁹ Eusebius, *Life of Constantine*, 4. 10; 4. 22; 4. 46; Attridge, Hata, *age*, 524.

aldığı eserinde, ön sözünden başlayıp kitabın son kısmına kadar devam eden ve imparatora övgü dolu methiyelerin bulunduğu pasajlar sıkça yer almıştır. Eusebius eserinde imparatorun sergilediği bazı tutumların "...yaradılışından gelen" bir vasıflar olduğunu belirtmiştir.³⁶⁰ Eusebius, eserinde imparatorun Tanrı'ya ve krallığına gönülden bağlılığını, desteğinin ve sevgisinin ne kadar yüksek olduğuna dikkat çekmiştir. Caesarealı Eusebius, betimlemelerinde imparatorun ölümünden bahsedildiği yerlerde konuşmaya dilinin varmadığını belirtmiş, bunun yanında Konstantin'i göksel olanla bağlantılı ilahi bir kişilik gibi göstermekten çekinmemiştir. Eusebius, yazmış olduğu eserinde bir devlet adamı olarak Konstantin'in siyasi, askeri ve toplumsal icraatlarına yönelik bir malumat vermeyeceğini belirterek onun dini tutumu ile ilgili açıklamalarda bulunacağını söylemiş böylelikle ona olan desteğini pekiştirmiştir. Konstantin'i kutsal kitapta geçen Musa kıssasıyla özdeşleştirerek onu tanrının bir lütfu ve Hıristiyanların kurtarıcısı olarak lanse etmekten de geri durmamıştır.³⁶¹

Nicomedia Piskoposu Eusebius, Caesarealı Eusebius gibi Konstantin'in hayatında önemli yere sahip bir şahsiyettir. Nicomedia Piskoposu Eusebius imparatorun ailesi ile yakın ilişkisi bulunan, ayrıca imparatorluk hiyerarşisinde pek çok siyasi bağlantısı olan önemli bir piskopostur. İznik Konsili öncesi ve sonrası tartışmalarda sıklıkla adı geçen Nicomedialı Eusebius Arius tartışmalarında önemli bir yere sahiptir. İznik Konsili sonucunda alınan kararlara taraf olan bazı piskoposları, daha sonra buldukları konumlardan uzaklaştırmıştır. Benzer bir durumu tartışmaların şiddetlendiği dönemlerde piskopos Alexander'in ölümüyle birlikte yerine geçen ve başından beri büyük bir muhalefet örneği gösteren Athanasius'a yapmıştır.³⁶² Athanasius, İskenderiye'de 295 yılında dünyaya gelmiş ve burada klasik ve teoloji eğitimini almış biridir. Kıpti ve Yunan kültürlerine vakıf olan piskopos yaşamı boyunca düşünce ve yazılarının temelini oluşturacak olan Kutsal kitap ve İncil üzerine incelemelerde bulunmuştur. Sahip olduğu

³⁶⁰ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 1-14; 9. 10; Benzer övgüler için bkz. Lactantius, *Divine Institutes*, 7. 26-27; Vasiliki Limberis, *Divine Heiress: the Virgin Mary and the Making of Christian Constantinople* (New York, Routledge, 1994), 78.

³⁶¹ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 1-4, 1. 12; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 9. 5-7, 10. 9.

³⁶² Athanasius bu meşhur konumu 328 yılında halefi olarak yerine geçtiği Piskopos Alexander'a borçludur. Athanasius (295-373), Hıristiyanlık tarihinin önemli piskoposlarından İskenderiye piskoposu Alexander'in yerine geçmiş ve piskoposluk tarihinin en seçkin üyelerinden biri haline gelmiştir. İskenderiye, bu anlamda Roma İmparatorluğu'nun önemli şehirleri arasında önemli bir konuma sahip olmuştur. Lynn Harold Hough, *Athanasius: the Hero* (New York Cincinnati: Jennings and Graham, 1906), 32-33, 60; Gerald J. Donker, *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria* (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011), 7-8.

teoloji, Kıptik literalizm ile Helenistik spiritüalizmin birleşimini temsil ettiği düşünülmektedir.³⁶³ Yeni Ahit'in 27 kitabının tanımlayan ilk kilise babası Athanasius olmuştur.³⁶⁴

Eusebius, Athanasius'un nüfuzunu kırmak ve zayıflatmak adına Caeserea'da bir konsil yapmayı düşünmesine rağmen bunu başaramamıştır. Eusebius mücadelesinden vazgeçmemiş ve Roma'da İmparator Konstantin adına yapılan 30'uncu (Tricennalia) yıl törenlerinin öncesinde kendi adamları ile bir araya gelerek bir konsil icra etmiştir. Bu toplantı sonucunda Athanasius cezalandırılmasını sağlayarak amacına ulaşmıştır.³⁶⁵ Athanasius'un gitmesiyle Arius için büyük bir engel kalkmış, ancak Kudüs konsilinde tekrar kiliseye kabul edilen Arius Ortodoks olduğunu ilan ederek İskenderiye'ye dönmek istemişse de mümkün olmamıştır. Çünkü her ne kadar başlangıçta Athanasius pasifize edilmişse olsa da onun taraftarları İskenderiye piskoposluğunda önemli nüfuzları ellerinde bulundurmaktaydılar. Bu güç mücadelesi içinde Arius çok geç olmadan cereyan eden durumdan Konstantin'i haberdar etmek için Konstantiapolis'e yolculuğa çıkmıştır. İstanbul'un o günkü Piskoposluğunda ilerlemiş yaşına rağmen Piskopos Alexander bulunmaktaydı. Çoğu zaman olduğu gibi siyasi ve politik konularda epeyce mahir olan Eusebius'un amacı, pek çok teşebbüste bulunarak Arius'un konumunu meşrulaştırıp güçlendirmek olmuştur.³⁶⁶ Neticede tüm uğraşların ardından yaptığı girişimlerle Arius'un daha önce kiliseye kabul edilmesini sağlamıştır. Arius için yapılacak olan tören sonuçlanmadan kalmıştır. Çünkü bu tören yapılamadan Arius 336 yılında hayatını kaybetmiştir.³⁶⁷

Nicomedialı Eusebius, başından beri Arius taraftarları lehine bir tutum sergilemiştir. Arius'un arkadaşı Eusebius, başlangıçta Arius'un İznik'ten önce Ankara'da gerçekleştirilmesi düşünülen konsilde adil bir şekilde değerlendirilmeyeceğini düşündüğünden, Ankara'da yapılması düşünülen konsilin yerinin değiştirilmesi

³⁶³ Barnes, *age*, 11-13.

³⁶⁴ Christian Von Dehsen, *Philosophers and Religious Leaders* (New York: the Oryx Press, 1999), 15; Ed Hindson, Ergun Caner, *The Popular Encyclopedia of Apologetics* (Eugene: Harvest Houses Publishers, 2008), 102.

³⁶⁵ Alan Bowman, Peter Garnsey, Averil Cameron, *The Cambridge Ancient History: the Crisis of Empire, AD 193-337* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 104; Southern, *age*, 307.

³⁶⁶ Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 23; Ostrogorsky, *age*, 45.

³⁶⁷ Theoderotus, *The Ecclesiastical History*, 1. 13; August Neander, *General History of the Christian Religion and Church*, çev. Joseph Torrey, Vol. II (London: Published by Crocker and Brewster, 1849), 379; Turhan, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*, 64-65; Kaatz, *age*, 110, 247.

konusunu gündeme getirmiştir. Bunun için pek çok lobi faaliyetinde bulunmuştur.³⁶⁸ Eusebius saray içinde güçlü ilişkiler ağına sahip olmuştur. Hem Licinius'un eşi Konstantia hem de Konstantin'in eşi ile iyi münasebetler kurması bunu göstermiştir.³⁶⁹ Eusebius deneyimli ve etkili politikalarıyla oldukça etkili müdahalelerde bulunabilmiştir. Arius düşüncelerine yönelik gerçekleştirilmesi düşünülen sinodları da yasaklamayı başarmıştır. Nitekim imparator, İznik Konsili ertesinde Nicomedia kilisesine bir mektup göndermiştir. Bu mektupta, imparatorun Eusebius'u piskopos katili olarak nitelenmesi, imparatorun Eusebius'un politik duruşundan haberdar olduğunu göstermiştir.³⁷⁰ Bununla birlikte Piskopos Alexander, başından beri Arius karşıtı hareketleri organize eden bir konumdadır. Alexander tartışmaların şiddetlendiği dönemlerde piskoposlara iletmiş mektuplarda, bu tartışmaların sorumluları arasında Arius ve taraftarlarının başını çektiği Eusebius'un olduğunu belirterek Eusebius'u manipülatif kişiliğe sahip biri olarak lanse etmektedir.³⁷¹

Nicomedialı Eusebius, İznik Konsili'nden sonra azledilmiş sonra Konstantinopolis'teki görevine terfi etmiştir. Başlangıçta Beyrut şehrinden Nicomedia'ya göç etmiş ve daha sonra burda piskoposluk yapmıştır. Barnes, Eusebius'un hayatı boyunca elde ettiği başarıyı ve ününü, yeteneklerinden veya hizmet ettiği halktan ziyade, yönetim erkine yakın oluşuna bağlamıştır. Barnes, Eusebius'un konumunu iktidara borçlu olduğunu, bunun yanında onun heretik (sapkın) veya imparatora dalkavukluk yapan biri olduğunu söylemenin doğru olmayacağı belirtmiştir. Buna kanıt olarak İsa'nın tabiatıyla ilgili tartışmalarda Arius'un yanına yer almasına rağmen, Arius ve taraftarlarının Oğul'un "yoktan" yaratıldığını öne süren öğretilerine sahip çıkmamaları ve savunmamalarını kanıt olarak göstermiştir.³⁷²

2. 5. 3. Konstantin ve Cordobalı Hosius

İmparatorluk, İsa'nın tabiatı ile ilişki teolojik tartışmalar ve akabinde hizipleşmeler yaşandığı dönemlerde imparatorun sadakatinden emin olduğu ve güven duyduğu kişi

³⁶⁸ Beard, North, Price, *age*, 370.

³⁶⁹ Rahner, *age*, 47; Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, 70; John Henry Newman, *The Arians of the Fourth Century* (London: E. Lumley, 1871), 245.

³⁷⁰ Theodoretus, *The Ecclesiastical History*, 1. 1-20.

³⁷¹ Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 4-6; Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 15; Epiphanius, *Panarion*, 69. 3. 3. Ayrıca bkz. Turhan, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, 63.

³⁷² Barnes, *Constantin and Eusebius*, 266; Lenski, *Age of Constantin*, 148. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hanson, *age*, 284-285.

piskopos Cordobalı Hosius olmuştur. Hosius, Konstantin Doğu tarafında bulunuyorken kendisine eşlik etmiş ve onu etkilemiştir.³⁷³ Hosius, Yunanca ve Latince dillerini iyi bilen bu konuda kendini yetiştirmiş biridir. Hosius, çoğu zaman tartışmalar söz konusu olduğunda, kilisesinin öğretilerini savunmada yetkin bir piskopos olarak tanınmıştır. Kaynakların doğruladığı üzere 324 yılında Eusebius'un da sorgulamaya tabi tutulduğu Antakya'daki bir sinoda başkanlık etmiştir. Ayrıca Hosius, 325'te İznik Konsili'ne de başkanlık etmiştir.³⁷⁴ Genel olarak Hosius, İznik Konsili'nin sonucunda bildiriye giren ve kabul edilen "aynı öz-homousios" fikrinin savunucusu olarak kabul edilmiştir. Buna karşın Hosius'un 357 yılında Sirmium'da toplanan ve tarihe "Sirmium'un Küfrü" olarak geçen konsilde alınan kararların altını imzalaması, ekseriyetle yaşlılığın vermiş olduğu duruma bağlanmış, aynı zamanda bu durum maruz kaldığı baskı ve işkence sonucunda onaylanan bir eylem olarak kabul edilmiştir.³⁷⁵ Hosius'un imzaladığı konsilin bu kararlarında Baba ve oğul İsa'nın aynı özden gelmediği kabul edilmiştir.

İmparator Roma'nın tek Augustus'u olduktan sonra işlerin nasıl yürütülmesi gerektiğine dair deneyimleri zamanla elde etmiştir. Konstantin içinde bulunduğu zorlu bir sürecin akabinde kendi etrafında oluşturduğu birliği muhafaza etmenin yollarını aramıştır. Konstantin, geniş topraklara yayılmış, ayrıca pek çok unsuru barındıran Roma'da olağanüstü bir siyaset ve politika sergilemesi gerekmiştir. Kadim zamanlardan Roma toprakları yeni türden sorunlarla yüzleşmiştir. Konstantin kendi döneminde karşı karşıya kaldığı pek çok sorunu elinin altında yetkilendirdiği yardımcılarla çözmeye çalışmıştır. İmparator, çoğu problemin başlangıcında tepeden inme yaklaşmayan ve taraf sergilemeyen bir siyaset izlemiştir. Özellikle Arius'ün sebep olduğu tartışmalarda bunu açıkça göstermiştir. Bir arabulucu mahareti ile yaptığı müdahaleler otoritesini pekişmesini sağlamıştır.³⁷⁶ Çünkü Konstantin, deneyimlediği bunca şeyden sonra ülke içinde cereyan eden teolojik ihtilaftan fazlasıyla rahatsızlık duymuştur.³⁷⁷ Bu

³⁷³ Hindson, Caner, *The Popular Encyclopedia of Apologetics*, 150.

³⁷⁴ Barnes, *Constantine and Eusebius*, 215, Lenski, *Age of Constantine*, 149; K. Sarah-Jane Murray, *From Plato to Lancelot: A Preface to Chrétien de Troyes* (New York: Syracuse University Press, 2008), 33; Leithart, *age*, 169.

³⁷⁵ Socrates, *The Ecclesiastical History*, 2. 30; Athanasius, *History of Arians*, 45; Hanson, *age*, 152–155; Beckwith, *Hilary of Poitiers on the Trinity*, 21; Frank Leslie Cross, *The Oxford Dictionary of the Christian Church* (New York: Oxford University Press, 2005), 787; Hill, *age*, 242.

³⁷⁶ Drake, *Constantine and the Bishops*, 357.

³⁷⁷ James D. Williams, *An Introduction to Classical Rhetoric: Essential Readings*, (Chichester: Wiley Blackwell, 2009), 307; Smither, *age*, 49.

rahatsızlıkların giderilmesinde önemli isimleri devreye sokmuştur. Onun için bu önemli dönemde yaptığı müdahalelerden biri de piskopos Hosius'u görevlendirilmesi olmuştur.³⁷⁸

2. 6. PONTİFEX MAXİMUS MAKAMI, İLAHİ İKTİDAR VE RAHİPLER KURUMU

İzник Konsili'nden sonra kilise, elde ettiği güç sayesinde imparatorluk nezdinde büyük bir desteği arkasına alır. Bu durum kilisenin mevcut konumuna yönelik olağanüstü bir konuyu gündeme getirir. Konsil'in sonuçları kilise ve devlet arasında daha önce yaşanmamış bir ilişki düzeyini ortaya çıkarır. Kilisenin Konstantin'in varlığı sayesinde elde ettiği yeni konum, Hıristiyanlığın dönüşümünü sağlayan yürütücü bir unsur haline gelir. Bu aşamadan sonra Hıristiyan topluluklar, siyasi ve politik sürecin bir parçası ve oyuncusu olmaya başlamışlardır. İmparatorluk nezdindeyse kilise ile başlayan bu yeni uzlaşma farklı bir sürece kapı aralamıştır. İmparatorluk düzeni daha önce deneyimlememiş olduğu farklı bir süreci hem tecrübe etmiş hem de test etmiştir. Öte yandan Hıristiyanlığın zor evrelerden geçerek imparatorlukta elde ettiği bu konum onun müdahalelere açık hale gelmesine neden olur. Bu anlamda Konstantin'in farkında olduğu şeylerden bir tanesi de Hıristiyanlar nezdindeki otoritesidir. Sahip olduğu konumun ve vizyonun tanrı tarafından onaylandığını sık sık belirtmekte, aynı zamanda düşmanlarına karşı kutsal desteğin inayetini arkasına alarak mücadele ettiğini ifade etmektedir.³⁷⁹

Konstantin'in tek başına imparator olmasını sağlayan zorlu sürecin ardından imparatorluğun kronikleşmiş problemler ile yüzleşmesi, onun müdahaleci bir tavır sergilemesine yol açmıştır. Nitekim Kuzey Afrika'da Donatusçularla yaşanan problemlerde ve İzник Konsili'ndeki üstlenmiş olduğu rolde, imparatorluk yetkelerini bu müdahalelerde kullandığını göstermiştir. Bu konuda önemli bir husus, Hıristiyan algısında önemli bir konum elde eden Konstantin'in sadece Hıristiyan tebaanın değil, aynı zamanda onların temsilcisi konumundaki kilise yetkililerince yaptıklarının

³⁷⁸ Hamilton Hess, *The Early Development of Canon Law and the Council of Serdica* (New York: Oxford University Press, 2002), 97; Henry Chadwick, *Selected Writings* (Grand Rapids: Eerdmans Publishing Co., 2017), 95-96.

³⁷⁹ Lactantius, *Divine Institutes*, 7. 26; Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 46, 3. 60, 65; Schott, *age*, 79-81; Lefebure, *age*, 126, 135.

yadırganmamış olmasıdır.³⁸⁰ Bunu neden olan en önemli saiklerden biri de Konstantin'in Roma'nın imparatoru olmasının yanında, Hıristiyan toplulukların zihninde yaratmış olduğu algının dini bir kimlikle özdeşleştirilmesinden kaynaklanmaktadır.³⁸¹

Konstantin'in Hıristiyanlar için dini kişilik olarak algılanması ve bulunduğu konumun tanrısal kökenli irade ile ilişkilendirilmesi, sadece onun dönemiyle sınırlı kalmamıştır. Roma'nın Antik dönemlerde din ve kutsallara atfedilen önem, ülke yönetiminde temsil edilen bir makamla da kendini göstermiştir. Antik Roma ülkesinde Pontifex Maximus olarak adlandırılan bu dini makam, bu görevi yerine getiren önemli bir makamdır. Bunu yanında Pontifex Maximus Pontifler Koleji (Collegium Pontificum) olarak bilinen kurulun başrahibidir. Rahipler tarafından oluşturulan bu yapı, çok tanrılı Roma ülkesinde önemli bir devlet kurumu olarak işlemektedir. Pek çok yetkilere sahip Pontifex Maximus kutsal ve kurumsal olarak kabul edilen bu yapının tepesinde yer almaktadır. Bu yapı, Roma imparatoru Augustus zamanında beri varlığını sürdürmüş ve zaman içinde siyasal bir şekle bürünerek imparatorluk mekanizmasına dâhil edilmiştir (MS 12).³⁸² Bu kurumun önemli parçası olan pontiflerin sorumluluklarından bir tanesi de tanrılarla barışı ifade eden Pax Deorum'un sağlanmasıdır. Yönetimin hiyerarşik yapısı göz önünde bulundurulduğunda Pax Deorum'un sağlanmasının yanında, yöneticilere tavsiyelerde bulunma, kehanetlerin yorumlanması ve önemli olayların kayıt altına alınması (Annales Maximi) gibi bazı görevler, onların yapmak zorunda oldukları işler arasında yer almaktadır.³⁸³

Roma geleneğinde Pontifex Maximus makamında bulunan hükümdar, devlet yönetiminin zirvesindeki bir kral olmasının yanında, ordunun komutanı, aynı zamanda tüm rahiplerin otoritesi üzerindeki en yüksek rahip olarak kabul edilmiştir.³⁸⁴ İmparator, tüm yetkeleri elinde bulduran ve adına "imperium" denilen en tepedeki askeri ve sivil hükmetme yetkilisi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca hükümdar "auspicium" olarak tanımlanan tanrısal iradenin de tecelli ettiği en yüksek rahip makamında bulunmaktadır.

³⁸⁰ Drake, *Constantine and the Bishops*, 283.

³⁸¹ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 24; Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 11, 19, 3. 43, 47.

³⁸² İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, 138; Beard, North, Price, *age*, 55-58.

³⁸³ Maarten Delbeke, Minou Schraven, *Foundation, Dedication and Consecration in Early Modern Europe* (Leiden: Brill, 2011), 146.

³⁸⁴ Rapp, *age*, 3-4.

Hükümdarın danışma kurulu arasında bulunan rahipler ve “senatus” ise imparatorluk içindeki sorumlulukları ile önemli bir yer teşkil etmiştir. Öte taraftan bir Augustus olarak hükümdar, doğal olarak başrahip olmayı ifade eden Pontifex Maximus’un yetkilerini yüzyıllarca elinde bulundurmuş ve İmparator Theodosios’a kadar tüm imparatorlar bu unvanı kullanmışlardır.³⁸⁵ Bu açıdan bakıldığında Roma ülkesi, içinde barındırdığı siyasi-sosyal ve kurumsal özelliklerle tanrısal bir hüviyete sahip bir yer olarak görülmektedir. Bununla birlikte rahiplik müessesesi kutsal olarak kabul edilen imparatorluk topraklarında yönetiminin zirvesinde bulunan ve başını imparatorun çektiği önemli bir kurumsal yapıdır. İmparatorluğun himayesi altında bulunan rahiplere verilen önem neticesinde rahipler, bu sistemde yaşamları boyunca vergi ve askerlik gibi sorumluluklardan muaf tutulmuştur. Neticede bu imparatorluk kurumu, gücünü tanrısal olandan alan, bunun yanı sıra hem teolojik hem de hiyerarşik bir yapıdır.³⁸⁶

Pontifex Maximus makamındaki biri olarak Konstantin, sadece siyasi anlamda ülkenin başı sayılamamış, aynı zamanda imparatorluğun içindeki dini gelenekteki rahipler hiyerarşisinin tepesinde yer almaktadır. Bu kutsal konum, Roma İmparatorluk kültüründeki imparatorun tanrısal kaynaklı konumunu da işaret eden bir durumdur. Bununla birlikte Konstantin, Roma İmparatorluğu’nun dini geleneğindeki Pontifex Maximus unvanını sahiplenmesinin yanında, Hıristiyanların nezdinde kendilerini temsil eden en tepedeki kişi sayılmıştır. Konstantin bütün rahiplerin üstünde bulunan, diğer bir deyişle tanrısal kökenli ilahi gücün öncülüğünde elde ettiği misyonu, hem Roma ülkesinin hükümdarı hem de Hıristiyanların önderi olarak kendinde birleştirmiştir. Roma imparatorluk sistemine baktığımızda Konstantin’in sahip olduğu bu özel konumu elde etmiş herhangi bir imparator bulunmamaktadır. Bu konudaki tek örnek İmparator Konstantin’dir ve o Hıristiyanlar nezdinde ilk Hıristiyan imparator olarak kabul edilmektedir.³⁸⁷

* Senatus; Roma’nın önemli değerlerinden ve kralın danışma meclisi olarak görev yapan aristokrat ve yaşlı kesimin oluşturduğu yüksek bir kurumdur. Bu kurum 6. yüzyılın sonlarına kadar varlığını devam ettirmiştir. İplikçioğlu, *Helen ve Roma Tarihinin Anahatları*, 68; Colin Michael Wells, *The Roman Empire* (Cambridge: Harvard University Press, 2004), 5. Ayrıca bkz. Matthew Dillon, Lynda Garland, *Ancient Rome: From the Early Republic to the Assassination of Julius Caesar* (New York: Routledge, 2005), 1-3.

³⁸⁵ Jean-Claude Cheynet, *Bizans Tarihi*, çev. İsmail Yerguz (Ankara: Dost Kitabevi Yay., 2008), 11.

³⁸⁶ İplikçioğlu, *Helen ve Roma Tarihinin Anahatları*, 77.

³⁸⁷ Chad Matthew Schroeder, *Cygnifiliana* (Germany: Peter Lang Publishers, 2005), 147; James Sharp, *The Real Truth About Church History* (Bloomington: Authorhouse, 2012), 119; Bardil, *age*, 397; Todd

Konstantin Roma'nın başına geçtiği dönemlerde, Roma dininin önemli bir unsuru olan rahiplik müessesesi işlemeye devam etmektedir. Hıristiyan topluluklarına pek çok alanda özgürleşme sağlayan Konstantin'in Hıristiyan toplulukların algısındaki karşılığı, imparatorluk kültüründe ve hiyerarşisinde elinde bulundurduğu başrahiplik konumuna ters düşmemiştir.³⁸⁸ Çünkü Hıristiyanlar, geçmişte yaşanan sıkıntılı dönemlerin etkisiyle imparatoru kurtarıcı bir figür olarak algılamışlardır. Benzer şekilde imparator kendi varlığının Hıristiyanlar için ne anlam ifade ettiğinin bilincinde davranmıştır. Konstantin sahip olduğu bu imge ile durumdan rahatsız olmamış, ayrıca geleneksel Roma dinindeki Augustus konumu ile Hıristiyanların zihinlerindeki konumunu birleştirmek suretiyle kutsal bir nüfuz elde etmiştir.³⁸⁹

Dinsel geleneklerde hükümdarın kutsal düzenin ve göksel olanın bir izdüşümü olduğu düşüncesi, sadece Roma İmparatorluğu'nda rastlanılan bir durum değildir. İmparatorların kutsal düzenin yeryüzündeki bir karşılığı olduğu düşüncesi, değişik dönemlerde varolan ülke yönetimlerinde de rastlanmaktadır. Bu düşüncenin ve anlamının kökeni, Büyük İskender'in Mısır'ı topraklarına katmasıyla birlikte başlamıştır. Böylece Mısır dininde yer alan Tanrı-Kral veya Kralın ilahi bir unsur olarak kabul edildiği düşünce biçimi İskender'in Mısır'ı işgaliyle diğer kültürlerle etkide bulunmuş ve bu etkiler taşınmıştır. Konstantin ile birlikte Roma imparatorluk kültüründe bu anlayış sona ermeye başlamıştır. Konstantin ile birlikte yeni bir süreç başlamış olsa bile, Konstantin bir müddet daha Roma'nın efendisi olmaya ve Roma'nın tanrısı unvanını taşımaya devam etmiştir. Fakat Konstantin'in Hıristiyanlığa yönelmesiyle eski özellikler ile yeni anlayışın harmanlandığı farklı yönetim anlayışı ortaya çıkmıştır.³⁹⁰

Konstantin Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlaştırmaya yönelik faaliyetlerine rağmen başrahiplik konumunu ve unvanını uzun süre kullanmaya devam etmiştir. Tetrarşi sonrasında elde ettiği imparatorluk yetkelerinin yanında, Hıristiyanların önemli bir yapı olarak kabul ettikleri rahiplik kurumunun zirvesindeki kişi konumuna yükselmiştir. Hıristiyan kristolojisindeki kurtarıcılığı ve hamiliğini eline alan imparator, artık onların

Baker, *Exodus From Rome Volume 1: A Biblical and Historical Critique of Roman Catholicism*, Vol. 1 (Bloomington: IUniverse, 2014), 77-80.

³⁸⁸ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 1. 3; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 4, 32.

³⁸⁹ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 9. 9, 10. 8; Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 46; Siecienski, *age*, 34.

³⁹⁰ Stephenson, *Büyük Konstantin*, 101; İplikçioğlu, *Helen ve Roma Tarihinin Anahatları*, 77; Oğuz Tekin, "Büyük Constantinus", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sy. 221 (2012): 66.

lideri, en yüksekteki rahibi ve tüm Hıristiyan kutsallarının koruyucusu mertebesinde algılanmıştır. Onun yürüttüğü ve yaptığı savaşlar, İsa adına yürüttüğü savaşlar olarak kabul edilmiştir. Konstantin elinde bulundurduğu yetkeler aracılığıyla yaptığı hem fiilleri hem de ortaya koyduğu kanunları meşrulaştırmış ve bu icraatları kutsal kılmıştır. Konstantin, imparatorluk kültüründeki en yüksek rahip olan Pontifex Maximus ile Hıristiyanların ona yüklediği misyonu, kendisinin henüz benimsemiş olduğu konumuyla mezcetmiştir.³⁹¹ İmparatorluk ve rahipler kolejinin uzlaşması ile meydana gelen yapı, dinin önemli bir unsur olarak kabul edildiği Roma halkı arasında, huzurun tesisini sağlayan önemli bir enstrüman olmuştur. Bu yapı, tanrısal olan ile yeryüzüne ait olanı uzlaştıran aracı bir görev üstlenmiştir. Konstantin, Roma'nın güçlü ve yükselen bir unsuru olarak Hıristiyanların kendisine yönelik bakış açısını boşa çıkarmamış ve Hıristiyanların kendine yüklediği yeni konumu göz ardı etmemiştir.³⁹² Konstantin'in Hıristiyan topluluklara sahip çıkmasının arkasında bu sürecin önemli ölçüde katkısı olmuştur.

Roma'nın asli unsuru olmaya başladıkları andan itibaren imparator, Hıristiyan topluluklar için son derece önemli bir yere sahip olan kiliseye yönelik olumlu bir tutum sergilemiştir. Kiliseler bu aşamadan sonra hızlı bir kurumsallaşma içine girmiştir. Kilisenin önemli bir unsuru olan Rahipler, Hıristiyanlıkta önemli bir sakrament olan ruhbanlık sistemi ile önemli bir işlev görmüştür. Söz konusu Ruhbanlık sistemi, İsa'nın havarisi Petrus'un vasıtasıyla geldiğine inanılan kutsal bir hiyerarşi düzenini içermiştir. Ruhbanlık sistemindeki görevli rahipler meşruiyetlerini ve olağanüstü konumlarını bunun üzerine tesis etmişlerdir.³⁹³ Çünkü İncil'de geçen bir ifadeye göre İsa, kilisesini Havarî Petrus kanalıyla kuracağını söylemiştir. İncil'deki bu ifadeye göre, kutsal hiyerarşinin ev sahibi rahipler, adeta tanrının ağız gibi algılanmıştır. Ruhbanlık sistemi ve kilise bu kutsal dayanağın rehberliğinde, Hıristiyan cemaatinin de temsilcisi konumunda olmuştur. Yeni Roma'nın oluşturduğu anlayışta Hıristiyanların yapısal bir unsur olduğu düşünüldüğünde, Hıristiyanların temsilcisi konumundaki Ruhbanlık sistemi,

³⁹¹ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 1; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 12, 2. 19, 23-24, 28; Cheynet, *age*, 11; Stefan Alkier, Annette Weissenrieder, *Miracles Revisited: New Testament Miracle Stories and their Concepts of Reality* (Berlin: De Gruyter, 2013), 233.

³⁹² Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 1. 3, 9. 9; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 12, 20, 38; Roldanus, *age*, 63.

³⁹³ Matta, 16:17-18; Thomas William Allies, *The See of st. Peter* (London: Burns and Lambert, 1850), 65.

imparatorluğun önemli bir muhatabı haline gelmiştir. Dolayısıyla Hıristiyan topluluklarına yönelik uygulamaların tezahürleri, ilk olarak rahipler üzerinden işlemiştir. Bu anlamda kilise kurumunun önemini bilen Konstantin, bu ayrıcalıklı sınıfın desteğini alması gerektiğinin farkına varmıştır. Bu desteği ve güveni sağlayan imparator, imparatorluk düzeyinde Hıristiyanların maddi ve manevi konumlarını güçlendirmiştir.³⁹⁴ Onların desteğini yanına alarak onların koruyucusu ve önderi konumunu pekiştirmiştir. Bu yönleriyle başından beri bir rehber olarak kavmini kurtaran Musa ile kıyaslanmıştır. Çünkü onlara göre Musa kendi kavmini, baskı ve şiddet unsurlarının bir temsilcisi olan firavunun egemenliğinden kurtaran ve onları esaretten özgürlüğe ulaştıran bir kişidir. Bu düşünceden hareketle İmparator Konstantin hem Hıristiyanlar için hem de Yahudiler için önemli bir dinsel figür olan Musa'nın konumuyla ilişkilendirilmiştir. Bu perspektifle imparator, Hıristiyanlar için teolojik bir ilişkilendirmenin doğal sonucu olarak olumsuz gidişata son veren kurtarıcı bir figürdür.³⁹⁵ Bu anlamda Caeseralı Eusebius'un konuya işaret eden yaklaşımları oldukça önemli yer tutmaktadır. Çünkü ona göre İsa, en gerçek, yani asıl rahiptir. İsa, bu rahiplik yetkisini Başrahip olarak nitelendirilen Musa aracılığıyla yapmaktadır. Eusebius, Konstantin'i sıklıkla halkını Firavunun zulmünden kurtaran Musa ile özdeşleştirerek onu ilahi iradeye matuf bir önder ve kutsanmış bir rahip olarak göstermektedir.³⁹⁶

Konstantin'in vizyon tecrübesine ilişkin Eusebius'un anlatısı hep ana kaynak olarak alınmıştır.³⁹⁷ Eusebius Konstantin yaşadığı tecrübelerden bahsedip bu olayı açıklarken, dünyevi gücü ilahi destekle birleştirerek imparatorun üzerinde utanç verici en ufak bir şeyi dahi açığa vurmamıştır. Roma imparatorları bilindiği üzere Pontifex Maximus olarak sahip oldukları konum gereği, dini alanında içinde bulunduğu müdahaleci bir makama doğal olarak sahip olmaktadır. İmparatorların kendilerini tanrı tasvir eden durumlarının aksine, çok azı bu tasvirleri daha çok dünyevi iktidarlarının ve onu temsil kabiliyetini yansıtılmasıyla ilişkili göstermiştir. Bu noktadan hareketle, III. yüzyılın ortalarında ilahi güce uzanan bir bağ kurmanın gereği görülerek bunu gösterme zorunluluğunun bir nişanesi olarak ilahi emir altında Konstantin'in rolü ortaya konmaya

³⁹⁴ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 44, 4. 24.

³⁹⁵ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 9. 9; Axel Graupner, Michael Wolter, *Moses in Biblical and Extra-Biblical Traditions* (Berlin: Walter De Gruyter, 2007), 242-244.

³⁹⁶ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 1. 3, 9. 9; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 12, 20, 38.

³⁹⁷ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 28.

çalışılmıştır:

Tüm dünyanın sahibi, evrenin yöneticisi Tanrı, evrensel yönetici olan bir devlet adamının neslinden gelen Konstantin'i kendisi seçti, bu nedenle geri kalan herkes sahip olduğu rütbeyi ona borçlu olduğu için, hiç kimsenin Konstantin'in tek başına sahip olduğu bu üstünlüğü isteme hakkı olamaz.³⁹⁸

Bu ifadeler sadece Konstantin'in kendisine yönelik bir tanımlaması değil, saygın kişilikleri ile bilinen Hıristiyan müntesiplerin bakış açılarını sunması açısından oldukça önemlidir. Buradan anlaşıldığı üzere Konstantin'in yeryüzündeki güçlü imajının kaynağı tanrısal kökenli ve kontrollü bir temsiliyeti içinde barındırmıştır. Onun kimliği görünürde tezahür edenden çok görünmeyen bağlıdır ve kutsal olması hasebiyle tanrısalıdır.³⁹⁹

İmparatorluğun maddi ve manevi lideri olarak Konstantin, sahip olduğu konumun etkisiyle Hıristiyanlar arasında farklı zamanlarda zuhur eden tartışmalarda arabulucuk vasfı ile müdahil olmuştur. Aslında bu müdahil olma durumu önceki imparatorların sahip oldukları yetki ile de paralellik göstermektedir. Bununla birlikte Roma tarihinde ve geleneğinde Pax Romana'nın sağlanması, Pax Deorum'un sağlanmasıyla gerçekleşen bir durumdur. Roma geleneğinde imparator, Pax Deorum'u sağlayan kişi iken Konstantin'e ilişkin yeni anlamada Hıristiyanlar nezdinde müdahil olup konsensüs sağlayan bir ılımanlaştırıcı ve uzlaştırıcıdır.⁴⁰⁰ İmparator prensipte teamüllere uygun olarak müdahale etme hakkını kendinde açık bir şekilde belirtmese bile, uygulamalarında bu müdahaleler yer almıştır.⁴⁰¹ Donatistlere karşı 314 yılında topladığı konsil, bu konuya ilişkin önemli bir örnek teşkil etmektedir. Konstantine yakın çevreler onun kiliseye yönelik müdahalesine karşı herhangi bir tepki göstermemişlerdir.⁴⁰² Benzer şekilde İznik Konsili'nin onun önderliğiyle toplanmış ve onun direktifleriyle organize edilmiş olmasına rağmen, Hıristiyan cephesinden herhangi bir tepki gerçekleşmemiştir. Fazlasıyla içselleştirilmiş bir konumda ortaya çıkan kararların uygulanması, yine kendi emirleri doğrultusunda sağlanmıştır. Sözgelimi İznik Konsili sonucunda Arius ve taraftarlarının yürüttükleri tartışmada temsil ettikleri düşünce, bu Konsil sonucunda mahkûm edilmiştir. Hıristiyanların başı ve seçilmiş kişisi olarak Konstantin'in başlattığı

³⁹⁸ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 22, 24.

³⁹⁹ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 1; Lactantius, *Divine Institutes*, 1. 1.

⁴⁰⁰ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 1; Kee, *age*, 78; Terry Julian, *Constantine the Great, Christianity, and Constantinople* (Canada: Trafford Publishing, 2005), 81; Roldanus, *age*, 63.

⁴⁰¹ Williams, *An Introduction to Classical Rhetoric: Essential Readings*, 307.

⁴⁰² Kee, *age*, 106; Smither, *age*, 139; Roldanus, *age*, 39.

bu durumun, imparatorluğun başına geçen sonraki imparatorların yetkilerinde de ortaya çıktığı görülmektedir.⁴⁰³ Konstantin'den sonraki imparatorlar gerçekleştirilecek olan konsillerde bu mirası devralmışlardır. Nitekim 381 yılında yapılan İstanbul Konsili imparator I. Theodosius desteğiyle Macedonius'a karşı toplanmış ve Kutsal Ruh'un Tanrı olduğu kabul edilmiştir. Yine II. Theodosius 431 yılında Efes Konsili'ni Rahip Nestorius'a düşünceleri karşı toplanmış ve bu Konsil neticesinde Meryem Tanrı'nın annesi olarak kabul edilmiştir.⁴⁰⁴

Roma geleneğinde Konstantin ile başlayan ve onun rahipler hiyerarşisindeki en tepedeki kişi olduğundan hareketle, günümüzde kilise üzerindeki müdahil oluşunu ve olağanüstü yetkilerini tanımlamak için Sezaropapizm (Cesaropapismus) kavramı kullanılmıştır. Sezaropapizmde imparator ülkesinin başındaki en yetkili kişisi olmaya devam ederken, aynı zamanda kilise hiyerarşisindeki tüm rahiplerin başı olmayı sürdürdüğü kabul edilmektedir.⁴⁰⁵ Bu anlayışa göre kilise kurumu, devletin bir alt kurumu ve imparatorluğun başındaki kişinin yetkisi ve sorumluluğu altındadır. İmparatorun yetkilerini belirten bir kavram olarak Sezaropapizm, kökeni eskilere dayanan bir kavram değildir. Modern zamanlarda ortaya çıkan ve uydurma olarak görülen bu kavramın, ideolojik bir perspektifi barındırdığından hareketle eleştirilmiş ve kabul edilmemiştir. Bazı araştırmacılar için bu kavramı sahiplenmenin altında modern zamanların batılı bakış açısı yatmaktadır. Bu bakış açısına göre bu düşünceler, Bizans'ın politik ve siyasi düşünüşünü küçümsemek için önyargılı bir biçimde kullanılmaktadır.⁴⁰⁶ Öte yandan Konstantin'den Theodosius'a kadar geçen zaman içinde imparatorlar, süreç içerisinde mutlak bir müdahaleden daha çok kiliselerin birliği üzerinden yönlendirme yapmışlardır. Bu anlamda Konstantin'in Hıristiyan topluluklarla ilişkisi ve ortaya koyduğu uygulamalar, modern zamanlarda sezaropapizm kavramı ile ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. İmparatorların iki dünyanın efendisi olduğundan yola çıkarak direkt

⁴⁰³ Lactantius, *Divine Institutes*, 7. 26.

⁴⁰⁴ Alparslan Yalduz, "Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 12, sy. 2 (2003): 265; Gündüz, *Hıristiyanlık*, 39-41.

⁴⁰⁵ Ernest Barker, *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüüş*, çev. Mete Tunçay (Ankara: İmge Kitabevi Yay., 1995), 22; Lemerle, *age*, 45; Levent Çavuş, "Modern Tanrı-Devletin Tarih Öncesi: Hıristiyanlıkta ve İslam'da İktidar", *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 14, sy. 1 (2017): 212.

⁴⁰⁶ Paul Stephenson, *The Byzantine World* (New York: Routledge, 2010), 495-498; Deno J. Geanakoplos, "Bizans İmparatorluğu'nda Kilise Ve Devlet", çev. Mustafa Alican, *Tarih Okulu*, sy. 8, 2011:170-171; Stephenson, *Büyük Konstantin*, 273.

müdahaleleri anlamına gelen bu kavram Konstantin'in sergilemiş olduğu siyasi ve dini kimlikle ilişkili olarak tartışılmaya devam edilmektedir.⁴⁰⁷

Batılı araştırmacıların bu konuya ilişkin yaptıkları tartışmalarda kendilerince gerekçeler sunsalar bile, imparatorun kutsal bir hiyerarşi içinde yer alan, ayrıca bu hiyerarşinin tepesindeki Patriklik üzerinde egemenlik kurduğu açıktır. Konstantin'in kilise kurumu ve temsilcileriyle başlattığı bu süreç, din ve siyaset arasında yeni bir ilişki başlattığı biline bir durumdur. Dolayısıyla her ne kadar imparatorların kilise kurumu üzerindeki olağanüstü yetkileri, belirli dönemlerde din devlet arasında bir güç mücadelesinden kaynaklı değişim göstermişse de bu farklılık tamamıyla güç paylaşımı ile ilişkili bir mücadeleden kaynaklanmıştır. Sezaropapizm, günümüzde tanımlandığı şekilde ortaya net bir perspektif sergilemese dahi, kilise sekülerleşmiş yönetimlerde dahi bu gücü veya güçleri, ontolojik ve teolojik anlamda kendinde görmüş ve temellendirmiştir. Çünkü kilise bu vekâleti tanrıdan aldığı ve onun yerine kullandığını ifade etmiştir.⁴⁰⁸

Konstantin ile başlayan müdahil olma geleneğinin en önemli örneği, I. Theodosius döneminde Hıristiyanlığın meşru ve yasal bir biçimde devlet dini olarak ilan edilmesidir. Theodosius yönetime geldiği vakitlerde, Arius'un taraftarlarına yönelik olumsuz tutum sergilemiş ve teslisi reddedenleri sapkınlar, teslisi kabul edenleri ise doğru yolu bulmuş kişiler olarak tanımlamıştır. Yine benzer bir tutumu İmparator Jüstinyen sergilemiştir. İmparator Jüstinyen, imparatorluğun dini bir görüntüyle daha iyi yönetilebilir olduğunu düşünmüş ve desteklemiştir.⁴⁰⁹ Konstantin'in başlattığı bu anlama biçiminde Roma ülkesi, Hıristiyanların özlem duyduğu ve tanrının krallığının bir tezahürü olarak algılanmıştır. Bu yeni anlama biçimi, bazı dönemler kilisenin güçlenmesiyle imparatorların gücünü zayıflatan aksi bir duruma dönüşmüştür. İmparatorlar sahip oldukları bu maddi ve manevi otorite ile olağanüstü bir konuma yükselmiştir.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ David Morton Gwynn, *Arnold Hugh Martin Jones and Later Roman Empire* (Leiden: Brill, 2008), 223; Hinson, *age*, 271; John John (Bishop Of Salisbury), *The Works of John Jewel*, Vol. I, Rev. John Ayre (Cambridge: Cambridge University Press, 1845), 403-405; Çavuş, *agm*, 208-210. Bkz. Romalılar, 13:1-7.

⁴⁰⁸ "Sizler Mesih'in bedenisiniz, bu beden ayrı ayrı üyelerisiniz." 1. Korintliler 12/27. Efesliler, 1/20-23; Bkz. Osman Zahit Çiftçi, "Batı'da Din-Devlet ilişkilerinde Ortaya Çıkan Dönemler", *Istem*, sy. 19 (2012):199.

⁴⁰⁹ Robert Bruce Mullin, *A Short World History of Christianity* (Louisville: Westminster John Knox Press, 2008), 79; Dunstan, *age*, 469.

⁴¹⁰ Lactantius, *Divine Institutes*, 1. 1; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 6-9; Lemerle, *age*, 37-38.

İmparatorluk otoritesi, bünyesinde barındırdığı kurumlarla bir taraftan dünyevi olanı temsil eden görüntüsünün yanında, diğer taraftan İsa'nın yeryüzündeki temsilcisi konumundaki papalık hiyerarşisini içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla imparatorluk ve onu temsil eden imparator, yeni yapısıyla kutsal irade ile pekiştirilen ve yüceltilen, aynı zamanda ona itaat edilmesi gereken bir makam olarak kabul edilmiştir.⁴¹¹ İmparatorlar elde ettikleri yetkilerle kendilerini din konusunda yetkili görmüş ve bu doğrultuda bazı uygulamaları yürürlüğe koymuştur. Nitekim Bizans imparatoru III. Leon (680-741) uygulamaları önemli bir örnek teşkil etmektedir. Leon 726'da kiliselerin artan etkinliğinden rahatsız olduğundan, İsa ve azizlerin tasvirlerinin kiliselerde bulunmasının putperestlik olduğunu ilan etmiştir. İstanbul'da bir konsilin toplanmasını sağlamış, ikonalara gösterilen tazim ve saygının putperestlik olduğunu belirterek yasaklar. Leon bu vesileyle yasağa uymayanları da cezalandırmıştır. Yine Leon'un ardından gelen oğlu V. Konstantin, babasının izini takip ederek benzer şekilde uygulamalara imza atmıştır. V. Konstantin benzer şekilde ikonalara gösterilen tazim ve saygının putperestlik olduğu düşüncesinden hareketle yasaklamıştır (730).⁴¹² Dikkat çekici olan bir durum ise V Konstantin'in babası Leon, bu kararın ardından Papalığın kendisine gösterdiği tepkilere karşı böyle bir yetkiye sahip olduğunu, bu yetkileri bulunduğu dini konumun referansı ile yaptığını belirtmesidir. Ayrıca Papalığın Karolinyen Frankları ile beraber hareket etmesinden dolayı, papalığın sahip olduğu gelirlere de el koymuştur (733). Dikkat çekici olan ise tüm bunları sahip olduğu başrahiplik yetkisiyle yaptığını söylemesidir.⁴¹³

Rahipler hiyerarşisinin zirvesindeki kişi olarak imparatorlar, kendi yönetme güçlerini dinsel kimlikle birleştirmiştir. Öyle ki bazı imparatorlar halklarına dini bilgilerin anlatıldığı vaazlar bile vermişlerdir.⁴¹⁴ Konstantin'in başlatmış olduğu süreç kilisenin sonraki imparatorların döneminde de siyasi ve politik bir güç olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kurumsallaşmış papalığın yetkileri daha sonra imparatorluk bünyesinde bulunan yetkili kişileri rahatsız etmiştir. Konstantin'in döneminde bu yetkiler sorgusuz verilmişken sonraki dönemlerde büyük çatışma alanlarını doğurmuştur.

⁴¹¹ Romalılar, 13/1-4; Efesliler, 6/12; Ostrogorsky, *age*, 71, 229; Lefebure, *age*, 133.

⁴¹² Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi, İznik'ten II. Vatikan*, çev. Mehmet Aydın (Ankara: T. T. K., 1990), 24; Geanakoplos, *agm*, 170, 177, 190.

⁴¹³ Dvornik, *age*, 24.

⁴¹⁴ Ostrogorsky, *age*, 151; Geanakoplos, *agm*, 184-185.

Hıristiyanlığın siyasi ve sosyal anlamda varlık göstermeye başladığı IV. yüzyıl, aynı zamanda Hıristiyanlığın devlet tecrübesinin başlangıcı sayılmaktadır. Konstantin'in çevresindeki önemli kişilerden biri olarak Eusebius, imparatorluk hiyerarşisinde sahip olduğu konumunun yanında ve imparatorluğun büyük sorunlar yaşadığı dönemlerde siyasi ve politik kimliği bir tarafa, Konstantin'in hükümdarlığının önemine, onun yetkilerine ve konumuna ilişkin söylemler oluşturmuştur. Caeserealı Eusebius imparatorun yetkilerini kutsal metinler üzerinden tanımlamıştır.⁴¹⁵ Buradan hareketle Hıristiyan tarihinde Şam yolunda tecrübe ettiği vizyon ile önemli dönüşüm hikâyesine sahip, ayrıca dönüşümüyle Hıristiyanlık üzerinde soteriolojik, eskatolojik ve İsa'nın doğası ilişkin düşünceleri ile etkide bulunan Pavlus'un perspektifini sahiplendiğini görmek mümkündür.⁴¹⁶ Eusebius'unda sahiplendiği bu geleneğe ve perspektife göre, dinsel ve tanrısal olan ile dünyaya ait olan ne varsa tüm otorite ve gücün kaynağı Tanrı'dır. Bununla birlikte yeryüzünde yönetimler, Tanrı'nın krallığının veya egemenliğinin bir tezahürüdür. Bu noktada Eusebius'un düşünceleri ile Pavlus'un düşünceleri bu noktada birbirleri ile benzer noktalarda kesişmektedir. Söz gelimi Pavlus bu konuya ilişkin olarak mektubunda şunları ifade etmektedir:

Herkes, baştaki yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle, yönetime karşı direnen, Tanrı buyruğuna karşı gelmiş olur. Karşı gelenler yargılanır. İyilik edenler değil, kötülük edenler yöneticilerden korkmalıdır. Yönetimden korkmamak ister misin, öyleyse iyi olanı yap, yönetimin övgüsünü kazanırsın. Çünkü yönetim, senin iyiliğin için Tanrı'ya hizmet etmektedir. Ama kötü olanı yaparsan, kork! Yönetim, kılıcı boş yere taşımıyor; kötülük yapanın üzerine Tanrı'nın gazabını salan oç alıcı olarak Tanrı'ya hizmet ediyor. Bunun için, yalnız Tanrı'nın gazabı nedeniyle değil, vicdan nedeniyle de yönetime bağlı olmak gerekir. Vergi ödemenizin nedeni de budur. Çünkü yöneticiler atandıkları işi yerine getirirken, Tanrı'nın görevlileri olarak çalışırlar. Herkese ne gerekiyorsa onu verin: Vergi toplayana vergi, gümrük kesene gümrük, saygı gösterilmesi gerekenlere saygı, onur yaraşana onur.⁴¹⁷

Bu anlayışa göre Oğul ve Logos olan İsa en üstün konumdaki rahiptir ve rahiplik dünyevi olan yönetimin başındaki hükümdarın kendisinde birleştirmiştir (Regnum

⁴¹⁵ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 1. 3-4; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 6, 47; 2. 46, 48; Roldanus, *age*, 58-61; Lefebure, *age*, 133.

⁴¹⁶ Satoshi Toda, "Political Theology" of Eusebius of Caesarea", *Hitotsubashi Journal of Arts and Sciences* 50, 1 (2009):16.

⁴¹⁷ Romalılar, 13:1-8.

Sacerdotium*). O hem göklerin hem de yeryüzünün efendisidir. Lakin tanrının enkarnasyonu olan Oğul İsa, çarmıha gerildikten ve üçüncü günün sonunda dirilerek tanrıya yükselmesinden sonra, yeryüzündeki tanrının gücünü temsil edecek yapı, iki farklı biçimde birbirinde ayrılmıştır. Göksel ve tanrısal olanı işaret eden güç havarilere, dünyevi olan yetke ise hükümdarlara bağlanmıştır. Bu yüzden Hıristiyan teolojik bakış açısıyla yoğrulmuş Bizans geleneği imparatorun gücünü ve meşruluğunu tanrıdan kaynaklandığını kabul etmişlerdir.⁴¹⁸ Yine Pavlus'un mektuplarında şu pasajlara yer verilmektedir:

İnsanlar arasında yetkili kılınmış her kuruma, gerek her şeyin üstünde olan krala, gerek kötülük yapanların cezalandırılması ve iyilik edenlerin onurlandırılması için kral tarafından gönderilen valilere Rab'bin adına bağımlı olun. Çünkü Tanrı'nın isteği, iyilik yaparak akılsızların bilgisizliğini susturmanızdır. Özgür insanlar olarak yaşayın; ama özgürlüğünüzü kötülük yapmak için bahane etmeyin. Tanrı'nın kulları olarak yaşayın. Bütün insanlara saygı gösterin. İmanlı kardeşlerinizi sevin. Tanrı'dan korkun, krala saygı gösterin.⁴¹⁹

Kilise kurumu, konum itibarıyla olağanüstü temsil yeteneği ile havarilere bağlanmıştır. Onlar bu yetkenin kaynağı olarak İsa'yı görmektedirler. Hıristiyan nezdindeki bu meşru ve makbul güç, imparatorların sahip olduğu konumdan daha üst bir konum olarak algılanmıştır. Bu bakış açısının farklı dönemlerde dünyevi iktidar ile Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğu düşünülen kilise arasında büyük tartışmalara ve güç mücadelesine sebep olmuştur. İmparator Konstantin yaşadığı büyük dönüşümün ertesinde, bu iki gücü kendi varlığında birleştirmiştir. Bu aşamadan sonra Hıristiyanların hamisi ve milletini kurtaran Musa gibi bir kurtarıcı olarak algılanmıştır. Dünyevi olan ile göksel olanın kendinde birleştiği bir örnek olarak kabul edilmiştir. Roma ülkesi, dönemin dinsel anlayışı gereği bir Axis Mundi ve Caput Mundi olmasının yanında, Tanrısal iktidarın bir tezahürü ve kopyası olarak⁴²⁰ Kutsal Roma İmparatorluğu olarak anılmıştır.⁴²¹ Roma pagan geleneğinde Pax Deorum'u ve Pax Romana'yı gerçekleşmesini sağlama pagan imparatorların görevlerinden biri olarak sayılmıştır. Bu yeni anlayışın

* *Regnum Sacerdotium*; Devlet-Kilise, Kral-Rahip veya Dünyevi İktidar-Ruhani İktidar. Bkz. Stanley Chodorow, *Christian Political Theory and Church Politics in the Mid-twelfth Century* (London: University of California Press, 1972), 211; Ostrogorsky, *age*, 28.

⁴¹⁸ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 5; Averil Cameron, *Christianity and the Rhetoric of Empire* (London: University of California Press, 1994), 132; Roldanus, *age*, 62-64.

⁴¹⁹ Petrus, 2:13-17; Çavuş, *agm*, 212-214.

⁴²⁰ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 6; Bardill, *age*, 54.

⁴²¹ Cameron, *Christianity and the Rhetoric of Empire*, 132, 139; Roldanus, *age*, 58-59.

versiyonuna göre imparator, dünyevi bir krallık olarak görülen ülkede, barışın sağlanması ve halkının birliğinin korunmasından da sorumlu görülmüştür.⁴²²

Eusebius'un kurduğu imparatorluk teolojisine göre imparator, Tanrı adına görevlendirilmiş üstün bir konumunda bulunmaktadır. Bu yüzden Konstantin, kanun yapma yetkisini elinde bulundurduğundan düzenin sorumluluğu yürütülmesinde, Hıristiyan ilkelerine dikkat etmeli ve sorumluluğunu yerine getirmelidir. Kısaca imparator, tanrısal kaynaklı dünyevi iktidarı ile tanrısal model arasındaki aracı bir vekil olarak ilahi olanı taklit etmekle görevlidir. İmparatorun bu olağanüstü tanımlanmış yetkisi, kilise ile imparatorluk hiyerarşisinde bir güç mücadelesini ortaya çıkarmış, bu anlamda Bizans tarihi kilise ile imparatorluktaki yönetim arasında gerçekleşen pek çok tarihsel mücadeleye şahit olmuştur. Bu durumun oluşmasının nedenlerinden bir tanesi, kilise ile devletin yetkilerinin açık bir şekilde birbirinden ayrılmamış olmasıdır. Çünkü kilise elde ettiği konum ile imparatorluğun siyasi tutum ve duruşlarına müdahale yetkisini kendine görmüş, buna karşın dünyevi iktidarın konumundaki devlet ise sahip olduğu kurumsal kimliğini, kutsal iradenin bir tecellisi olarak algılamıştır.⁴²³

Dünyevi iktidarın önemli bir tezahürü olan imparatorlara ilişkin önemli bir tartışma konusu, imparatorların tek taraflı bir biçimde kilisenin kabul edilmiş dogmalarını değiştirip değiştiremeyeceği sorunudur. Bu tartışmaların neticesinde imparatorlar bazı yönlerden kayıtlanmış ve sınırlanmış olsalar da imparatorluk ve kilise arasındaki güç dengeleri farklı dönemlerde inişli çıkışlı bir durum sergilemiştir. Bunun yanı sıra imparatorlar iktidarları süresince bu gücü ve yetkileri yürürlüğe koymaya çalışmışlardır.⁴²⁴ İmparatorların ileriki dönemlerde güç kaybı yaşaması, papalığın artan otoritesinden ve gücünden kaynaklanmıştır. Bu güç paylaşımı Bizans tarihinde gerilimlere ve iktidar savaşlarının yaşanmasına sebep olmuştur. Aslına bakılırsa imparator kiliseyi temsil eden papalık hiyerarşisi ile ortak hareket ettiği dönemlerde kilise hiyerarşisi ve devlet arasında ciddi siyasi bir problem ortaya çıkmamıştır.⁴²⁵ Lakin iki güç odağı, yani dünyevi sistemin karşılığı olan devlet ile tanrısal inayetin karşılığı olan kilise arasındaki mücadele dengesi kilise lehine bozulmuştur. Bu durum farklı dönemlerde

⁴²² Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 2. 27; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 51, 2. 16, 56, 59; Julian, *age*, 81; Siecienski, *age*, 132.

⁴²³ Eusebius, *Life of Constantini*, 1. 10-12, 2. 12, 20-29; Ostrogorsky, *age*, 28; Roldanus, *age*, 63-64; Bardill, *age*, 54; Lefebure, *age*, 133.

⁴²⁴ Bkz. Toda, *agm*, 13-19; Geanakoplos, *agm*, 169-172.

⁴²⁵ Barker, *age*, 40, 50-51; Bardill, *age*, 101-102.

meşru oldukları gerekçesiyle kilise ile devlet arasında bir üstünlük yarışının başlamasına yol açmıştır.⁴²⁶

2. 7. KONSTANTİN'İN TUTUM VE SAMİMİYETİNE İLİŞKİN TARTIŞMALAR

Konstantin Milvian Savaşı'ndan sonraki süreçte iki yıl boyunca kilise liderleri ve onların topluluklarıyla bir araya gelerek bu dini öğrenme yönünde çalışmalarda bulunmuştur. Ortaya konan bu süreç, Konstantin'in Hıristiyan inançlarını ve Arles Konseyi tarafından ortaya çıkan şartları anlamasını sağlamıştır. Bunun için kilise kurumu ve Hıristiyan temsilcileri ile yaptığı görüşmelerde Hıristiyanlara özgü terminolojiyi öğrenmiş ve kullanmaktan çekinmemiştir. Böylece Konstantin Hıristiyan topluluklar arasında yabancılaşmaktan çekinmemiş ve bu topluluklarının tuhaf karşılamayacağı bir anlam dünyasına da kapı aralamıştır.⁴²⁷

Konstantin'in Hıristiyanlığa yönelik bakış açısını gösteren önemli bir husus Hıristiyan terminolojiye yakın bir dil ile kendi kutsal efendisini ve önderini tanımlamaya yönelik kullandığı ifadelerdir. Tanrı'yı işaret etmek için "Deus Noster" (Tanrımız), "Divinitas Propitia" (Merhametli Tanrı)⁴²⁸ ifadelerini kullanırken; İsa'dan Dominus (Efendi) ve "Salvator noster" (Mesihimiz) olarak bahsetmiştir.⁴²⁹ Konstantin'in Hıristiyanlar'ın uzun bir süreden beri İsa'yı tanımladıkları şekle yakın tanımlayıp söz etmesi dikkat çekici bir durumdur. Yine konuşmalarında Hıristiyanların yargı konularındaki durumlarına "Iudicium Sacerdotum" (Rahiplerin Kararı) ifadelerini kullanarak onların anlam dünyasına vakıf olduğunu göstermiştir. Ayrıca, Konstantin etkileşim kurduğu piskoposlara gönderdiği mektuplarda, piskoposlara "his fratres carissimi" (En Sevgili Kardeşlerim)⁴³⁰ diye hitap etmesi ve kendini "de the famulus Dei" (Tanrının Kulu)⁴³¹ olarak tanımlaması diğer örnekler arasında yer almıştır. Bu ifadelerden Konstantin'in kendini inançlı biri olarak değerlendirdiği ve bunu açıkça göstermekten

⁴²⁶ Bkz. Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, 370-372, 384-390.

⁴²⁷ Saint Optatus, *Optatus: Against the Donatist*, 26-28.

⁴²⁸ Simon Corcoran, *The Empire of the Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Government, AD 284-324* (New York: Clarendon Press Oxford, 2000), 322-323; Dillon, *The Justice of Constantine*, 102.

⁴²⁹ Baus, *age*, 420; Corcoran, *age* 323; Tekin, "Büyük Constantinus", 65.

⁴³⁰ Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 34.

⁴³¹ Alföldi, *age*, 33; Smither, *age*, 13.

çekinmediği anlaşılmaktadır. Hıristiyanların çoğu zaman kendilerini Roma'nın geleneksel dini yapısını reddeden ve Roma dünyasına ait ne varsa dışlayan bir topluluk olarak gördükleri düşünüldüğünde, paganizmin hâkim olduğu bir ortamda Konstantin'in sergilediği bu tutum son derece önemlidir. Hıristiyan topluluklar, Yeni Ahit kaynaklı bu dışlayıcı dile dönemin tüm pagan unsurları ile iç içe iken başvurmuşlardır. Neticede Konstantin'in kullandığı terminoloji Hıristiyan toplulukların yabancı olmadıkları ve yadırgamadıkları bir dil olmuştur.⁴³² İşin başlangıcında halkına tarafsız olarak seslenen Konstantin, zamanla Hıristiyan toplulukların temsilcileri ve piskoposlarla kendilerine özgü bu iletişim kanalı kullanmıştır. Söz konusu durum, rahipler meclisine gönderdiği mektubunda da göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda onun Arles Konseyi'nin yapıldığı zamana kadar, Hıristiyanlara özgü dünyayı anlamaya dönük bir tutum sergileyerek bunun için gayret ettiği anlaşılmaktadır.⁴³³

Roma'nın tarihinde III. Yüzyıl; kaosun, savaşların, yıkımın, toplumsal ve dini anlamda bir memnuniyetsizliğin hüküm sürdüğü bir zaman dilimidir. Bu dönemin ertesinden IV. yüzyılın ortalarına kadar, Roma imparatoru Konstantin'in yaşantısı boyunca, kendini yetiştirecek kadar vakti, dünya görüşünü ve tecrübesini artıracak kadar zamanı olmuştur. Bununla beraber Konstantin, Britanya'dan tüm Avrupa'ya kadar uzanan, Akdeniz'i çevreleyen ve Arabistan Yarımadası'na kadar yayılan geniş bir imparatorluğun yegâne imparatoru olma imkânına rakipleriyle ve iktidarda bulunan yöneticilerle mücadele ederek ulaşmıştır.⁴³⁴ Sonuçta Roma İmparatorluğu'ndaki en kutsal ve en muteber seviye olan Augustus rütbesine kadar ilerleyebilmiştir. Bazı tarihçiler onu Roma'nın tarihindeki tanık olunan en başarılı liderlerden biri olarak tanımlarken, Zosimus gibi bazı tarihçiler, Konstantin'i başarısız ve kötü yöneticilerden biri olarak görmüştür.⁴³⁵ Kuşkusuz bu algının oluşmasını sağlayan temel saiklerin içinde pek çok olay söz konusu olmuştur. Unutulmaması gereken ve bunun yanında yadsınamayacak

⁴³² Lactantius, *Divine Institutes*, I; Lactantius, *On the Anger of God*, I; Odahl, *Early Christian Latin*, 117–121; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 122.

⁴³³ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 10. 5; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 32; Saint Optatus, *Optatus, Against the Donatist*, xxviii, 185; Smither, *age*, 61-63.

⁴³⁴ Craig A. Carter, *Rethinking Christ and Culture: A Post-Christendom Perspective* (Grand Rapids: Brazos Press, 2006), 80.

⁴³⁵ David Criswell, *She Who Restores the Roman Empire: the Biblical Prophecy of the Whore of Babylon* (New York: Writers Club Press, 2002), 175, 204, 217; Robert M. Frakes, Elizabeth DePalma Digester, Justin Stephens, *The Rhetoric of Power in Late Antiquity*, (London-New York: I. B. Tauris Publishers, 2010), 101-102.

diğer bir husus, imparatorluk düzeyinde birçok siyasi ve dini reformun onun tarafından hayata geçirilmiş olmasıdır. Kiliselere yönelik pozitif ayrımcılık getirmesi, önceki imparatorun Hıristiyanlara yönelik uyguladığı baskı ve şiddete son vermesi ve barış ortamını sağlamaya yönelik icraatları yürürlüğe koyarak teminat altına alması, reformların sadece belli başlı olanlarıdır.⁴³⁶ Bu nedenle Konstantin Hıristiyan toplumunda muteber bir şahsiyet olarak baş tacı edilmiştir.

Gerçekte Konstantin Hıristiyanlığı benimsemiş miydi?⁴³⁷ Onun Augustus olma yolunda gerçekleştirdiği siyasi-politik manevralarının tümünde Hıristiyanlığı desteklemesinin ve Hıristiyanlara olan sempatisinin ne kadarı katkı sağlamıştır? Siyasi-politik duruma dönemin Hıristiyan topluluklarının katkıları ne olmuştur? İmparator olarak dönemin Hıristiyan toplulukların fikir ve inançları üzerinde ne gibi teolojik etkiler yapmıştır? Bu sorular beraberinde önemli analizleri içeren teolojik cevapları beraberinde getirmiştir. Fakat bu problemi ortaya koyarken karşılaşılan önemli bir husus da dini, tarihi ve toplumsal süreçlerin Konstantin'in kişisel tecrübesine indirgenerek çözülmeye çalışılması olmuştur. Bu durum insanın muamma olan tarafının yanında dini, tarihi ve toplumsal tarafının göz ardı edilmesini ve yanlış anlaşılmasını sağlamıştır.

Kişisel tecrübenin tezahürlerini ve sonuçlarını inkâr etmemekle birlikte, özellikle dini tecrübenin toplumsal ve dönüştürücü tarafının olması ve bu tecrübenin insan hayatında etkilerinin tezahür etmesi olağan bir durumdur. Fakat bu etkileri sağlayan süreçlerin ne kadarının toplumsal şartlardan bağımsız olarak geliştiği oldukça tartışmalıdır. Uzun ve meşakkatli bir süreç gerektiren dini yönelim ve ihtidanın, yaşanan çevreden bağımsız bir hareket alanına sahip olmadığını söylemek mümkün değildir. İnsanoğlu toplum içinde sahip olduğu konumu ile birlikte, sosyal şartların, insani zayıflıkların ve menfaat ilişkileri ile kuşatılabilmektedir. Tüm bunlarla birlikte konjonktürel unsurların, dini tecrübelerimiz ve kişisel yönelimlerimiz üzerinde belirleyici birer faktör olmadığı iddia etmek mümkün gözükmemektedir. Bu yüzden başlangıç olarak Konstantin için direkt olarak “samimidir” veya “değildir” tarzındaki tanımlamaları yapmak yerine, olayları ve tarihsel verileri merkeze alan, analiz eden yaklaşımlar sergilemek daha doğru sonuçlara ulaşılmasına olanak sağlayabilir. Bununla birlikte olayların teolojik tarafının geniş bir perspektiften bakma fırsatı elde edilmesine, aynı

⁴³⁶ Hinson, *age*, 149.

⁴³⁷ Joseph Vogt, *İmparator Konstantin ve Hıristiyanlık İlk Çağ Tarihi ve Dünya Tarihi*, çev. Ufuk Esin (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1961), 3-4, 9; Lenski, *Age of Constantine*, 112-113.

zamanda dini tecrübenin hem kişisel hem de insani yönü tartışmaya açık ve sorgulanabilir taraflarıyla ortaya konulabilir.

Tarihi belgelere dayanarak imparatorun yaşamının bir bölümünü veya tümünü ele alan araştırmacıların çoğu, Konstantin'in din konusundaki eğilimi hakkında çeşitli araştırmalar vasıtasıyla ortaya koymuştur. Araştırmacılar arasında Konstantin'e yönelik ortak fikirlere sahip olunsa bile, onun Hıristiyanlık dinine ne derece bağlı olduğu konusunda genel olarak görüş ayrılığı söz konusu olmuştur. Bunun yanında Konstantin'in Hıristiyanlığı desteklemesi ve koruması, Batılı araştırmacılar arasında önemli olaylardan biri olarak kabul edilmiş ve tarih sayfaları içindeki yerini almıştır. Bunun yanında onun Hıristiyanlık tecrübesi ve bununla ilişkili eylemleri, "...zihinsel bir aydınlanma ve tecrübeden ..." ziyade gayri samimi, iktidarı ele geçirme taktiği olarak algılanmıştır.⁴³⁸

Kilise tarihçisi Eusebius ve tarihçi Zosimus'un düşünceleri III. ve IV. yüzyıllara ilişkin yazmış oldukları metinler ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, aydınlanma döneminin önemli isimlerinden sayılan Gibbon ve daha pek çok kişi bu konuda farklı görüşler ileri sürmüştür.⁴³⁹ Bu görüşlerin en tartışmalı özelliklerinden biri, inancının ne olduğu yönündeki sorulara odaklanarak yapılmıştır.⁴⁴⁰ Dolayısıyla günümüze kadar gelen tartışmalarda araştırmacıların soruları, Konstantin'in gerçek anlamda Hıristiyanların Tanrısını benimseyen samimi bir Hıristiyan mı, aksine emellerini gerçekleştirmek için işine nasıl geliyorsa öyle davranan ve gerçekleştirmek istediği hedefler için bu şekilde görünmek zorunda kalan biri olup olmadığı konusundaki münakaşalarla şekillenmiştir.⁴⁴¹

Konstantin'in dönemini anlatan Hıristiyan ve pagan tarihçiler, farklı yaşamlara sahip, hatta yaşamları zıt unsurlara dayanan iki farklı topluma ait insanlardan oluşmuştur. Konstantin'in döneminde pagan tarihçiler, imparatorluğun başarısını ve görkemini kayıt altına alma geleneğini sürdürmüştür. Bunlardan bazıları imparatorluğun temellerinin sarsıldığını düşünmüş, hatta bunu birtakım nedenlere bağlamışlardır. Bu sorgulamaların neticesinde pagan geleneğini yücelten tarafa göre kaotik durumun ve imparatorluktaki

⁴³⁸ Beard, North, Price, *age*, 366; Drake, *Constantine and the Bishops*, 187; Leithart, *age*, 80-82.

⁴³⁹ Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c. 2, 127-128; Cameron, *Last Pagan Rome*, 651.

⁴⁴⁰ Lee, *age*, 80-81.

⁴⁴¹ Rosamond McKitterick, Roland Quinault, *Edward Gibbon and Empire* (New York: Cambridge University Press, 1997), 49-50; Drake, *Constantine and the Bishops*, 11; Roth, *age*, 13-14.

bozulmanın müsebbibi Konstantin'in geleneksel dinlerine yüz çevirmesinden kaynaklanmıştır.⁴⁴²

Dönemin Hıristiyanları, insanları tapındıkları tanrılardan, pagan inanışlarından ve pagan inanışlarla ilintili pek çok adetten vazgeçirmeye çalışan bir topluluktur. Bu anlamda Konstantin zamanına kadar Hıristiyanlar, üç yüzyıl boyunca Roma İmparatorluğu'nun bazı dönemlerini baskı ve şiddetle yüzleşerek bazı zamanlarını hoşgörüle geçirerek varlık göstermişlerdir. Hıristiyanlar için tüm yaşadıklarının kutsal içerikli derin bir anlamı söz konusudur. Onlara göre bu var olma hikâyesinin arkasındaki güç Tanrı'dır. Çünkü Hıristiyan topluluklar, Tanrı'nın tarihin akışını ve olayları kontrol ettiğini ve bir şekilde müdahale ettiğini düşünmektedirler.⁴⁴³ Aslında bu düşünce biçimi, Hıristiyanlıkta yer alan dünyanın sonu inancıyla, ayrıca hem inananları hem de inanmayanları yargılamak üzere İsa'nın geri dönecek olmasıyla ilişkili bir konu olmuştur.⁴⁴⁴ Diğer bir ifadeyle bu durum, Hıristiyan itikadının yabancı olmadığı bir durum olmuş ve bu düşünce biçimi Hıristiyan toplulukların inançlarında merkezi bir rol oynamıştır. Roma'da yaşayan Hıristiyan gruplar, imparatorluk sınırları içinde diğer inançlara ve kültürlere bağlı insanlarla bazı yaşamsal tecrübeler deneyimlemişlerdir. Bu tecrübeler, Hıristiyanların Roma geleneğini meydana getiren tüm süreçlere ve dinamiklere karşı bir sınır koymalarına, ayrıca Romalılara ait her şeyden kendilerini yalıtmaya dönük davranışlarda bulunmalarına yol açmıştır. Bununla birlikte gelişen şartlar Hıristiyanların Roma toplumu ve geleneklerinden kendilerini soyutlamalarına ve marjinal görünmelerine neden olmuştur. Ortaya çıkan bu durum onların doğal olarak dışlanmalarına ve sonunda uzun bir süre devam edecek olan baskı ve şiddete maruz kalmalarına yol açmıştır. Bu duruma açıklık getirmeye çalışan tarihçi Edward Gibbon, Roma tarihini ele alan "Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Çöküşü" (*The Decline and Fall of the Roman Empire*) adlı eserinde imparatorluğu ve onu çöküşe götüren saiklere ilişkin düşüncelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Pek çok dinsel geleneğe ve kültürel ev sahipliği yapan, aynı zamanda diğer inançların kolaylıkla yer bulabildiği Roma

⁴⁴² Cameron, *Last Pagan Rome*, 651.

⁴⁴³ Lactantius, *On the Anger of God*, 16-17; Kee, *age*, 74; Chesnut, *age*, 7-8;

⁴⁴⁴ Selaniklilere, 4:16-17; Vahiy, 20:1-15, 16:16.

kültüründe, imparatorluk dâhilindeki Hıristiyanlara yönelik baskıcı ve şiddet içeren tutumlara neyin sebep olduğunu sorgulayarak anlamaya çalışmıştır.⁴⁴⁵

Apolojist bir Hıristiyan yazar olarak Eusebius'un eserlerine bakıldığında Konstantin'i kurtarıcı bir figür olarak gördüğü ve göstermeye çalıştığı, Konstantin'e yönelik büyük bir bağlılık sergilediği gözlerden kaçmaz. Bunlar dikkate alındığında Eusebius'un kaleme aldığı eserlerinde subjektif unsurların ve önyargıların var olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında kaleme aldığı eserleri, Eusebius'un kendi davasındaki haklılığını gösteren kitaplar olarak algılanmıştır.⁴⁴⁶ Bunun için Eusebius, Hıristiyanların Roma'nın gölgesi altında yaşadıkları olumsuz durumlardan dolayı, ziyadesiyle hissi davrandığı yönündeki eleştirilere maruz kalmıştır. Bir tarihçi hassasiyetiyle değil, daha çok kendisinin bağlı olduğu anlayışı ve kilisenin misyonunu merkeze almış, imparatoru fazlasıyla ön plana çıkarma güdüsüyle hareket ettiğinden bir tarihçi gibi davranmamakla suçlanmıştır.⁴⁴⁷ Buna göre Eusebius, yaptığı bu anlatılarla ve gösterdiği örneklerle imparatoru ileride yönetime gelecekler için model olarak gösterme arzusunda olmuştur. Böylece bununla kutsal kitapta övülen kiliseyi, kilisenin muhafazasını ve Hıristiyanların emniyetinin güvence altına alınmasını ummaktadır.

Lactantius, Hıristiyan inancına sadakatle bağlı hitabeti iyi bir eğitmen ve tarihçi olmasının yanında ilginç bir şekilde Konstantin'in öldürttüğü⁴⁴⁸ oğlu Crispus'a danışmanlık yapmakla görevlendirilmiştir. Konstantin'in Hıristiyanlığı hakkında Lactantius da görüşlerini dile getirmiştir.⁴⁴⁹ Lactantius, ortaya koyduğu perspektif ile güvenilir bir kaynak olarak kabul edilmemiştir. Benzer şekilde dönemin konjonktürüne uygun ve taraflı bakış açısı sunduğundan dolayı Eusebius'a yöneltilen suçlamalardan Lactantius da nasibini almıştır. Lactantius, Hıristiyanlığın lehine Konstantin'in büyüklüğünü abartmakla suçlanmıştır. Tarihi anlatımlarının analiz edildiği eserlerde, Lactantius'un erken dönemlere ait kaleme aldıkları ve İmparator Diocletianus'un

⁴⁴⁵ Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Çöküşü*, c.1, çev. Asım Baltacı, BFS Yay., 504-506.

⁴⁴⁶ Burckhardt, *age*, 261.

⁴⁴⁷ Burckhardt, *age*, 283; Burckhardt'a göre Eusebius, "...Kendisi, Antik dönemin hiçbir şekilde dürüst olmayan ilk tarihçisidir" ve kendisi de Konstantin'in "...iktidara karşı duyduğu soğuk ve korkunç arzusunun..." farkında olduğunu eserinde belirtmiştir.

⁴⁴⁸ Ammianus Marcellinus, *age*, IV. 11. 20; Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 5. Ayrıca bkz. Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 57.

⁴⁴⁹ Susan Wise Bauer, *The History of the Medieval World: From the Conversion of Constantine to The First Crusade* (New York: W. W. Norton & Company, 2010), 6.

iktidardan çekilişinin nasıl olduğuna yönelik anlatımlar incelenmiştir.⁴⁵⁰ Bu incelemeyi yapan Burckhardt'a göre Lactantius'un "...tek bir amacı olduğunu, o da kahramanının, ...Hıristiyanların şampiyonu olan Konstantin'in iddialarını desteklemekten ibaret olduğu" yargısına varmıştır.⁴⁵¹ Lactantius'un yazıları inandırıcılıktan uzak olduğunu ve tümüyle güvenilmemesi gerektiğine işaret etmiştir. Onun yazılarını "...aksi kanıtlanmadıkça şüpheli" olarak değerlendirmiştir.⁴⁵²

Konstantin'in tek imparator olarak iktidara gelmesi Hıristiyan lehine elverişli ortamın oluşmasını kesinkes sağlamıştır. Kilisenin gelişimine yönelik verilen bazı ayrıcalıklar sunarak rahipleri bazı haklarla mümeyyiz kılmış ve kilisenin yapısal bir kurum olarak gelişmesine imkân tanımıştır. Bunun için Eusebius eserlerinde imparatoru her zaman Tanrı'nın verdiği ilhamla hayatında birçok olayın vuku bulduğu özel ve seçkin biri olarak görmüştür. Bu subjektif tanımlamalara karşın Konstantin'in hayatı sadece Hıristiyan tarihçiler tarafından kaleme alınmamıştır. Roma'nın çok çeşitli yapısında farklı milletlerden ve inançlardan topluluklar barındırmaktadır. Paganlar, Roma'nın geleneksel inancını temsil eden topluluklar arasında yer almaktadır. Bunların arasında imparator ve tutumlarına ve uygulamalarına ilişkin düşüncelerini belirten pagan tarihçiler eserler kaleme almışlardır. Bu yazarlar Hıristiyan perspektifinden aktarılanların aksine Konstantin lehine olacak şeyler söylememişlerdir. Onların perspektifinden imparatorun yaşadığı dönem, karışıklıklarla ve çelişkilerle dolu bir dönem olarak tanımlanmıştır.⁴⁵³ Muhalif olarak dönemi irdeleyen bu kişiler, kilise tarihçisi Eusebius ve retorikçi Lactantius gibi Konstantin dönemi hakkında kendi düşüncelerini söylemiş ve çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir.

Pagan tarihçiler arasında en önemli kişi Zosimos'tur. Zosimos, V. yüzyılın sonu ve VI. yüzyılın başlarında yaşamış olan şahsiyetlerden biri olarak Konstantin döneminde yaşananları kayıt altına alanlardan biridir. II. Theodosius'un (408-450) imparatorluğu döneminde imparatorluk bünyesinde yüksek kademeli memur olarak çalışmıştır. Zosimos, kaleme aldığı önemli eseri *Historia Nova*'sında* Roma İmparatorluğu'nun

⁴⁵⁰ Dam, *age*, 41; Bjornlie, *age*, 87-88; William J. Bennett, *Tried by Fire*, (Nashville: Nelson Books, 2016), 112-113.

⁴⁵¹ Burckhardt, *age*, 199; Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 2.

⁴⁵² Burckhardt, *age*, 207.

⁴⁵³ Zosimos, *New History*, 2. 8; Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, xii-xiv, 1-2.

* Pagan tarihçi Zosimos, en önemli eseri 6 kitaptan oluşan *Historia Nova* (New History - Yeni Tarih)'dir. Eserinde Roma İmparatoru Augustus'tan kendi dönemine kadar geçen sürede pek çok imparatorun

dönüm noktalarını bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Onun anlattıklarına göre ise İmparatorlukta hiçbir şey yolunda gitmemektedir. Zosimus imparatorluğun içinde bulunduğu karmaşayı, ülkenin yüzleşmek zorunda kaldığı istilaların ve imparatorluğun düştüğü durumun aciziyetini anlatarak Konstantin'i suçlamıştır.⁴⁵⁴ Tüm bunlar gerçekleşirken Konstantin'in uygulamalarıyla Roma'nın siyasi hayatında sağlam bir zemin elde eden Hıristiyan gruplar, paganların yaşam biçimlerini tehdit etmeye başlamış ve onların zorlu bir süreç geçirmelerine neden olmuştur. Neticede Roma'nın zayıflamasıyla son bulan bu sürecin tek müsebbibi, Zosimus'a göre Konstantin'den başkası değildir. Ona göre Konstantin sanılanın aksine başarılı bir yönetici olmaktan ziyade kendi hırslarına yenik düşmüş ve uygulamalarıyla imparatorluğun sonunu hazırlamıştır.⁴⁵⁵

Zosimos çoğu Hıristiyan tarihçinin ele alma konusunda çekingen davrandığı konuları ele almaktan çekinmemiştir. İmparatorun iktidarı süresinde kendi oğlunu ve karısını öldürmesine değinerek onun nasıl bir imparator olduğundan bahsetmiştir. Hıristiyan karşıtı bir tonla yaptığı açıklamalar ile Zosimos, Konstantin'in kötü niyetli tutumunu ve kirli eğilimlerini saklamaya gerek duymadığını, bunun yanı sıra kontrolsüz biçimde davranarak ne yapmak istiyorsa öyle hareket ettiğini belirtmiş ve gücünü pervasızca kullandığına dikkat çekmiştir.⁴⁵⁶ Zosimos'un dikkat çekip rahatsız olduğu diğer bir durum da, Konstantin'in Roma'nın köklü dini geleneğini bırakması ve pagan kökenlerine yüz çevirmesi olmuştur. Zosimos'a göre Konstantin paganların kendi anlatılarında, kendisini alt etmeye yönelik dile getirilen geleceğe ilişkin çöküş ve yıkım kehanetlerinin gerçekleşeceğine inanmaya başladığını ifade etmiştir.⁴⁵⁷ Bu baskın

icraatlarını ele almış ve anlatmıştır. Zosimus, Roma devletinin çöküşünden Hıristiyan imparatorları sorumlu tutmuş; devletin yıkılmasını eski Roma inançlarından uzaklaşmanın bir cezası olarak görmüştür. Bu bağlamda imparator Iulianus övülmekte, Konstantin ise (Eusebius'un aksine) her türlü uğursuzluğun nedeni olarak gösterilmektedir. Eserin en eski el yazması 10.yüzyıla aittir. Bkz David Rohrbacher, *The Historians of Late Antiquity* (New York: Routledge, 2002), 23; Sara E. Phang, Iain Spence, Douglas Kelly, Peter Londey (edit), *Conflict in Ancient Greece and Rome* (Santa Barbara: ABC-CLİO, 2016), 1313.

⁴⁵⁴ Zosimus, *New History*, 2. 34; Lieu, Montserrat, *age*, 22-23; Leithart, *age*, 227-228; Dam, *age*, 38.

⁴⁵⁵ Zosimos, *New History*, 1. 6, 2. 33-34; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 273.

⁴⁵⁶ Zosimos, *New History*, 2. 29-34; Drijvers, *age*, 61; William Kenneth Boyd, *The Ecclesiastical Edicts of the Theodosian Code* (New Jersey: The Lawbook Exchange, 2005), 17; Atâu'r-rahim, *age*, 114; Dam, *age*, 37.

⁴⁵⁷ Zosimos, *New History*, 2. 29; Dam, *age*, 37-39.

korkusu yüzünden Konstantin'in kehanete ilişkin ritüelleri yasakladığını belirtmiştir.⁴⁵⁸ Zosimos bununla birlikte dönemin yaygın ve geleneksel inançlarından olan kutsal törenleri imparatorun hiçe saydığını, fakat bu yaptıklarından dolayı insanların onu hoş karşılanmadığını, hatta ondan nefret ettiklerini işaret etmiştir. Hiç kuşkusuz Zosimos'un insanlar olarak kastettiği kişilerin Roma'nın egemenliği altında yaşayan pagan halk olduğu açıktır. Bu açıdan pagan tarihçi, Konstantin'in Hıristiyanlığını pragmatist ve faydacı biri olarak eleştirmiş ve kilise kurumunun sahip olduğu konumu, kendi yararı için suistimal ettiğini belirtmiştir.⁴⁵⁹

Zosimos'un döneme ilişkin eserini diğer yazarlara nazaran farklı kılan bazı hususlar söz konusudur. Zosimos, imparatorluk adına yapılan savaşıardan bahsetmiştir. Fakat döneme ilişkin yazınsal eserlere sahip Eusebius ve Lactantius'tan farklı olarak imparatorun dönüşümüne ve Hıristiyan oluşuna dair ayrıntılara yer vermemiştir. Doğal olarak Zosimos, kaleme almış olduğu eserde dönemi kendi perspektifinden yorumlamaya, imparatorluğun zayıflaması ile birlikte akabinde çöküşünü tahlil etmeye çalışmaktadır. Fakat Zosimos'un kendisi de Hıristiyan karşıtlığına dayalı kurduğu dünyanın bir sonucu olarak olaylara önyargılı bir şekilde yaklaşmıştır. Hıristiyan karşıtlığından hareketle uygun olmayan bir tarzda eserlerini kaleme alıp tenkit etmiştir.⁴⁶⁰

Konstantin hakkında kaleme alınanlar sadece o dönemlerdeki yazarların yazdıklarından ibaret değildir. Sonraki dönemlerde bazı yazarlar eserler telif etmişlerdir. Fakat gerçek şu ki ele alınan konular ve tarihi olaylarla ilgili telif edilen eserlerde yazılanların her biri farklı bir problemi ve endişeyi beraberinde getirmiştir. Doğal olarak ele alınan eserlerde bağlamsal, konjonktürel, taraflı ve indirgemeci yaklaşımlar ortaya çıkabilmiştir. Hıristiyan toplulukların bakış açısı, dinlerinin uzun bir süre baskı ve şiddete maruz kaldığı deneyim ve tecrübeler vasıtasıyla şekillenmiştir. Hıristiyan müellifler dört asır boyunca devam eden dinlerinin tekâmülünü ve devamlılığını esas alarak değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hıristiyan karşıtı en muhalif kesim olan Romalıların anlam dünyası da doğal olarak Roma dünyasının yaşamakta olduğu çöküşün müsebbibini

⁴⁵⁸ Codex Theodosianus, 9. 16. 1-3; Barnes, *Constantin and Eusebius*, 269; Sigfried J. de Laet, Joachim Herrmann, *History of Humanity: from the Seventh Century B.C. to the Seventh Century A.D.*, Vol. 3 (New York: Routledge, 1996), 236.

⁴⁵⁹ Zosimos, *New History*, 2. 29; Salzman, SÁghy, Testa, *Pagans and Christians in Late Antique Rome*, 23-24; Jason Moralee, *Rome's Holy Mountain: the Capitoline Hill in Late Antiquity* (New York: Oxford University Press, 2018), 125.

⁴⁶⁰ Zosimos, *New History*, 2. 29; 2. 15-28; Walter Goffart, "Zosimos, The First Historian of Rome's Fall", *The American Historical Review*, Vol. 76, No. 2, (1971):413.

bulma arayışı devam etmektedir. Araştırmacıların ilgi odağına aldıkları şey ise Roma imparatorunun dönüşümü, niyetleri ve dini inancına ilişkin konular olmuştur. Tüm siyasi süreçler elendiğinde konu iki kesim arasındaki bir mücadele olarak karşımıza çıkmaktadır. Hıristiyanlar, kendileri dışındaki inanç müntesiplerini, Roma dünyasının bir parçası olarak kabul etmekle beraber, onları putperestlikle suçlamaktaydılar. Paganlar ise kendi dünyalarına bir tehdit olarak gördükleri Hıristiyanları, dönemin kült inançları veya herhangi bir tarikatın müritleri gibi kabul etmektedirler. Hıristiyanlar, kendileri dışındaki Hıristiyan olmayan diğer dini unsurların tanrı inanışlarını, benzer şekilde pagan muamelesi yapmakta ve onları putperestlikle suçlayabilmekteydiler.⁴⁶¹

Bugün Batı dünyasında pek çok devlet, sanattan mimariye varana kadar, dini ve kültürel öğelerle şekillenmiştir. Bu dünyayı şekillendiren temel saikin Hıristiyanlık olduğu yönündeki temel iddialar, Batı dünyasının önemli bir başka dönemeci olan Aydınlanma Çağı ile de kesişmektedir. Aydınlanma Çağı, Batı medeniyetinin düşünme dinamiklerinde kendini belli etmiş, ayrıca pek çok alanda köklü bir değişimi egemenliği altına alarak ortaya çıkmış ve şekillendirmiş bir dönemdir. 16. ve 18. yüzyıllar arasında yaşanan bu dönemin temelleri, Fransa'da ortaya çıkan düşünürler ve filozofların katkılarıyla başlamıştır. Dönemin öncüsü konumunda olan filozofların ve düşünürlerin temel amaçları bilgiyi geleneğe, yerleşik dini düşünceye ve yahut da geleneksel siyasi ve toplumsal düşünme biçimlerine zıt bir şekilde, eleştirel aklın uygulanmasına dayalı bir form ile biçimlendirmek olmuştur. Öte taraftan Aydınlanma Çağı, geliştirdiği temel anlayışla hayata ve insana dair ortaya koyduğu ilkelerde, dinin veya dinsel geleneklerin hedefte olduğu akımdır. Bu anlayışa göre Aydınlanma düşüncesi gündelik hayatta dünyamıza karışmış haldeki kuralların aksine, dünyayı belirli yöntemler ve mantık kuralları ile algılamayı esas almıştır.⁴⁶²

Hıristiyanlığın önemli bir kurumu olan kilise, bu dönemin önemli işareti sayılan eleştirel bakış açısı ve mantık kuralları vasıtasıyla tartışılmış ve tenkit edilmiştir. Bu dönemin düşünce adamları kendi perspektiflerinden ve dönemin paradigmasından hareketle pek çok konuyu masaya yatırmışlardır. Bunlardan en önemlisi de dinde önemli olup akıl ve mantıkla hemen kavranamayan olağanüstü durumlara ilişkin mucize ve

⁴⁶¹ Cameron, *The Last Pagans of Rome*, 31.

⁴⁶² M. A. R. Habib, *Literary Criticism from Plato to the Present: an Introduction* (Singapore: Wiley-Blackwell, 2011), 114-115; Heiner F. Klemme, Manfred Kuehn, *The Bloomsbury Dictionary of Eighteenth-Century German Philosophers* (London: Bloomsbury, 2016), 821.

kehanetlerin tarih açısından geçerliliğine ilişkin fikirlerin varlığı olmuştur. Bunun yanında kilisenin ritüelleri ile dogmalarına yönelik farklı yaklaşım tarzları sergilenen düşünceler arasında yer almıştır.⁴⁶³ Voltaire, Aydınlanma Çağı'nın karakteristik özelliklerini yansıtan biri olarak, Konstantin ve Hıristiyanlık ile ilgili fikirler ileri sürmüştür. Voltaire, varlığın kaynağının üstün bir varlığa bağlı ve onunla ilişkili olduğu fikrini aykırı bir düşünce olarak telakki etmemiştir.⁴⁶⁴ Lakin dinleri ve dini yapıları kabul etmemiş, Hıristiyanlık ve diğer dinler ile ilgili düşüncelerini katı bir şekilde ifade etmekten de çekinmemiştir.⁴⁶⁵

Voltaire'nin bu katı tutumuna örnek olarak "Tanrılar ve İnsanlar" adlı kitabında "Hıristiyanların Sayısız Üçkâğıtçılığı" adlı bir bölüm yazarak göstermiştir. Voltaire erken dönemdeki İsa'nın takipçilerini, zamanlarının çoğunu aslı astarı olmayan bilgilerle ve hikâyeleri anlatmakla harcayan kişiler olarak belirtmiştir.⁴⁶⁶ Hıristiyan kutsal kitaplarının metinlerinin kusurlar ve tutarsızlıklar içerdiğine, Hıristiyanlığın ilk dört yüzyılını içeren dönemlerin, birbirini takip eden ve düzmece yalanlarla dolu kitapların yazıldığı bir dönem olarak tanımlamıştır.⁴⁶⁷ Voltaire'in ifadeleri açık bir biçimde bize Konstantin hakkında yazılanları, bunun yanında kendi döneminin Hıristiyan tarihçilerinin nasıl bir bakış açısına sahip olduğunu ve neleri düşündüklerini göstermiştir. Bu konuda yazı yazan pagan tarihçilerin konuya ilişkin düşüncelerine ve açıklamalarına katıldığı yönde bir izlenim vermiştir. Zosimos'un bu anlamda Voltaire'in düşünceleri ve fikirleri ile paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır.⁴⁶⁸ Konstantin'in vizyonuna ilişkin fikirlerini perspektifine alarak yorumlarda bulunan Voltaire, Zosimos'da dâhil olmak üzere hiçbir pagan tarihçinin bu görüntüden neden bahsetmediği konusuna dikkat çekmiştir. Bir Hıristiyan olmasına rağmen Lactantius'un da Konstantin'in vizyonuna dair herhangi bir

⁴⁶³ Lieven Boeve, Joeri Schrijvers, Wessel Stoker, Hendrik M. Vroom, *Faith in the Enlightenment: the Critique of the Enlightenment Revisited* (Amsterdam-New York: Rodopi, 2006), 3-4. Aydınlanma çağı ile ilgili ayrıntılı bir literatür taraması için bkz. Arne Hessenbruch, *Reader's Guide to the History of Science* (Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 2000), 218-219.

⁴⁶⁴ Voltaire, *God and Human Being*, çev. Michael Shreve Prometheus Books (New York: Amherst, 2010), 23, Leithart, *age*, 80.

⁴⁶⁵ Boeve, Schrijvers, Stoker, Vroom, *age*, 94; Stephen Strehle, *The Dark Side of Church/State Separation* (New Brunswick: Transaction Publisher, 2014), 15.

⁴⁶⁶ Voltaire, *God and Human Being*, 120-125.

⁴⁶⁷ Voltaire, *God and Human Being*, 121-122; Strehle, *age*, 6-7.

⁴⁶⁸ Leithart, *age*, 80.

ifade bulunmamasını dikkate değer görmüştür.⁴⁶⁹ Bununla birlikte Eusebius'un bir tarihçiden ziyade daha çok iktidara yaranmaya çalışan bir dalkavuk, gerçekleri üstünü örten, doğru bilgileri yok eden, itibarsızlaştıran bir şahsiyet olarak sunmuştur.⁴⁷⁰ Zosimos'un dikkat çektiği konuların bazısına Voltaire'de dikkat çekmiştir. Voltaire kayıtları manipüle etmekle suçladığı kilise tarihçisi Eusebius'un bilerek ve taraflı bir şekilde kayıtları yok etmekle suçlayarak Zosimos'un da yaptığı gibi Konstantin'in işlemiş olduğu suçları sıralamıştır.⁴⁷¹

Voltaire dinlere yaptığı eleştirilerden bazısını Hıristiyanlara da yöneltmiş, aynı zamanda bu eleştirilerin bir kısmını Konstantin içinde yapmıştır. Voltaire, İznik Konsili toplantısına başkanlık eden imparatorun zamanla değiştiğini ve Hıristiyanların tarafından ahmak birine dönüştürüldüğünü ifade etmiştir.⁴⁷² Bununla birlikte Voltaire, imparatoru saygın bir kişilik olarak görmediğini, diğer yandan Konstantin'in din değiştirmesini dürüst bir eylem olmadığını ve imparatorun tutumlarını daha çok faydacı olduğu yorumlarını yapmıştır.⁴⁷³

Konstantin hakkında eserlerinde yer ayıran yazarlardan biri de Aydınlanma döneminin önemli araştırmacı tarihçileri arasında adı geçen Edward Gibbon'dur. Bu konuda yazan ve eserler kaleme alan diğer yazarlar farklı olarak orta bir yol tuturmaya çalışmıştır. Düşüncelerini dile getirirken ne aşırı tarafgir bir sempati sergiler ne de aşırı nefret tepkileri göstermiştir. Hıristiyanların tarihini inceleyen yazar, Roma'nın çöküşünü anlattığı eserini kaleme alırken, Roma'nın içine düştüğü durumun ve çöküşü anlatmak için ve pek çok düşünürden ve tarihçiden faydalanarak kanıtlar sunmayı da göz ardı etmemiştir.⁴⁷⁴

Hıristiyanlarla ilgili araştırmasında Gibbon, yer yer eserlerinde işlediği konularda bu dinin müntesiplerinin lehine taraf sergileyen, aynı zamanda empatik bir tutum sergileyen bir izlenim yansıtmıştır. Gibbon'a göre İsa'nın takipçileri konumundaki

⁴⁶⁹ Voltaire, *The Works of Voltaire*, Vol. 13, çev. John Morley (Various Cities: E. R. Dumont, 1901), 172.

⁴⁷⁰ Voltaire, *The Works of Voltaire*, 177.

⁴⁷¹ Jay Rogers, *Why Creeds and Confessions?*, (Clermont: Media House International, 2016), 29-30.

⁴⁷² Voltaire, *God and Human Beings*, 137; Southern, *age*, 298.

⁴⁷³ Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 2; Southern, *age*, 298.

⁴⁷⁴ Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c. 2, 52-53; David Womersley, *Gibbon and the 'Watchmen of the Holy City': the Historian and His Reputation 1776-1815* (New York: Oxford University Press, 2002), 14.

Hıristiyanlar, kendilerine has gelenekleri olan ve bu geleneklere bağılı bir yaşam biçimini benimseyen ve bu uğurda mücadelelerde bulunan takdire şayan dindar bir topluluktur. Hıristiyanlar'a yönelik empatik duruşuna binaen, Hıristiyanların birkaç yüzyıl boyunca başlarına gelenlere yönelik sergiledikleri mücadelelere ve izledikleri tutumlara dikkat çekmiştir. Hıristiyanların bu süreçte kan dökmemeye dair sergiledikleri davranışları, katıksız bir hümanizm olarak değerlendirmektedir.⁴⁷⁵ Fakat onlara yönelik takdirane, hayran ve müsamahalı bakış açısını, kilise kurumunun hiyerarşisinde bulunanlardan esirgemiştir. Gibbon'a göre bu kurumun zirvesindekileri ahlaki açıdan bir zafiyet içinde yer almıştır. Kilise kurumundakiler iktidar olmanın verdiği hisle dünyevileşen ve asli olandan saparak yozlaşan bir topluluk haline gelmiştir. Benzer şekilde imparatora ilişkin düşüncelerini ifade ederken aynı yozlaşmanın imparatordaki varlığından da söz etmektedir.⁴⁷⁶

Gibbon Roma'nın ve Hıristiyanlığın tarihi seyrini ele alırken, Konstantin'in daha işin başlangıcındayken iyi niyetlere sahip biri olarak ortaya koymaktadır. İktidara gelen Konstantin'in bir müddet sonra gücün ve saltanatın etkisine girdiğini ve başlangıçtaki halinden farklılaşarak değiştiğini, iktidarının son dönemlerine gelindiğinde ise bir tiran haline gelerek yozlaştığını ileri sürmüştür. Konstantin'in bu durumuyla ilişkili olarak tamahkârlık ve savurganlık gibi ahlaksızlıklar yüzünden gözden düştüğüne ve zamanla kendini kaybettiğine işaret etmiştir. Gibbon, atalarından kalma geleneksel Roma dinini bırakıp Hıristiyanlığı benimseyene kadar Konstantin'in güneş ve kehanetin tanrısı Apollon'un sadık bir izdeşi olarak yaşamını sürdürdüğüne işaret etmiştir. Bu anlamda Gibbon için imparatorun Hıristiyan inancındaki samimiyeti ve tutumları, ayrıca imparatorun ortaya koymuş olduğu davranışlar ve uygulamalar muğlak bir yapıya sahiptir.⁴⁷⁷ Bununla birlikte Gibbon, Konstantin'in Hıristiyan inancındaki Tanrı düşüncesini, geleneksel Roma dinindeki mevcut tanrılar panteonuna eklediğini ve Hıristiyanlığın Tanrısını Roma geleneğinde bulunan diğer tanrılara eşdeğer kıldığını ileri

⁴⁷⁵ Edward Gibbon, *History of Christianity: Comprising All that Relates to the Progress of the Christian Religion in "The History of the Decline and Fall of the Roman Empire," and A Vindication of Some Passages in the 15th and 16th Chapters* (New York: Peter Eckler, 1887), 162; Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c. 2, 132; *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil, c. 1, (İstanbul: BFS Yay., 1987), 461-463, 471.

⁴⁷⁶ Gibbon, *History of Christianity*, 154-165; Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c. 2, 132, 152-154.

⁴⁷⁷ Goffart, "Zosimus, The First Historian of Rome's Fall", 413; Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c. 2, 127.

sürmektedir.⁴⁷⁸ Neticede Konstantin'e ilişkin tarihi anlatılarda ve biyografilerde, onun yaşamına ve Hıristiyanlığına yönelik anlatımlar da bir insicam olmadığını vurgulamıştır.

Eusebius, Konstantin'in gördüğü vizyon ile ilgili aktardığı hikâyede İtalya seferi sırasında Tanrı'dan gelen bir görüntü ile karşı karşıya kaldığını belirtmektedir.⁴⁷⁹ Buna göre imparator görüntünün kendisine gösterildiği günün gecesinde Hıristiyanlığın Tanrısını kabul etmiştir. Gibbon, Eusebius'un Konstantin'in tecrübe ettiği iddia edilen bu olayı, olayın geçmesinden neredeyse yirmi altı yıl sonra kaleme almasını, bunun yanında olaya tanıklık edebilecek herhangi biri ile konuşup görüşmemesini tenkit etmiş, Eusebius'un yaşandığı söylenen bu olaya şahit göstermemesini oldukça problemlili bir durum olarak görmüştür. Bu yüzden Konstantin'in bu deneyiminin sadece Eusebius tarafından anlatıldığı şekliyle kayda geçirilmesinin, Hıristiyan bir din adamı olan Eusebius'un cephesinden yeterli görülmesini eleştirerek şüpheyle karşılamış ve Eusebius'a itibar etmemiştir.⁴⁸⁰

Gibbon, İmparator Konstantin'in gördüğü görüntülere ilişkin hikâyesinde Lactantius'un anlattıklarını muteber saymıştır.⁴⁸¹ Lactantius'un Konstantin'in tecrübesi ile ilgili anlatımları oldukça kısa olmasına rağmen, imparatora yönelik ele aldığı tarihsel kayıtlardaki çelişki ve eksik bilgiler üzerinde durmamıştır. Çünkü ona göre tutarsız verilerin sebebi olarak imparatorun din değiştirmesinden ve onun sergilemiş olduğu davranışlardan kaynaklanmıştır.⁴⁸²

İmparatorun din değiştirmesini ele alan pagan yazarlar nezdinde Konstantin'in dönüşümünün herhangi bir önemi yoktur. Onların perspektifinden imparatorun yaşadığı bu değişim, gelecekte Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasına sebep olmuştur. Onun için Konstantin'i suçlayıcı ve onun itibarını zedeleyici davranışlar sergilemişler ve. Roma'nın başına gelen olumsuzluklardan Konstantin'i sorumlu tutmuşlardır. Yaşanan sürecin tümü onun eylemlerinin ve uygulamalarının doğal bir sonucu olarak görülmüştür.⁴⁸³ Olumsuz sürecin yaşanmasını Konstantin'in antik geleneklere ve

⁴⁷⁸ Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c. 2, 130.

⁴⁷⁹ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 28; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 266.

⁴⁸⁰ Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c. 2, 135-140.

⁴⁸¹ Lactantius, *On the Deaths of the Persecutors*, 44; Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c. 2, 56, 141. Ayrıca konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Vogt, *age*, 3-5.

⁴⁸² Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c. 2, 127-128;140-141.

⁴⁸³ Zosimos, *New History*, 2. 34.

Roma'yı yükselten değerlere sırtını dönmesine ve yüzünü Hıristiyanlığa çevirmesine bağlamışlardır. Bunun neticesinde tanrıların Roma'yı böyle bir ceza ve akıbet ile karşı karşıya bıraktıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte Zosimos, imparatorun dönüşümünü Konstantin'in içinde bulunduğu durumla ilişkilendirmekte ve onun tamamıyla vicdanını rahatlama adına böyle bir sürece girdiğini anlatmaktadır. Çünkü ona göre imparator, ailesinden olan karısını ve oğlunu öldürmeyi emretmiştir. Zosimos'un iddiasına göre bu fiilin gerçek müsebbibi Konstantin işlediği cinayetlerden dolayı çektiği vicdan azabıdır. Ona göre Konstantin, kendini aklamak ve günahlarından arınmak adına Hıristiyanlığı benimsemiş ve seçmiş biridir.⁴⁸⁴

Gibbon'a göre Konstantin'i kaleme alan Zosimos, Hıristiyanlara yönelik tutumlarından dolayı devamlı olarak Konstantin'in saygınlığına halel getirmeye çalışan bir kişidir. Özellikle Eusebius, Lactantius ve Zosimos'un imparatorun değişiminden öncesine ait aktardıkları hikâyelerde birbirine özdeş olmayan verilerle karşı karşıya kaldığını belirtmektedir. Ayrıca Gibbon'a göre Zosimos'un Konstantin'in oğlunu öldürtmesinin ardından din değiştirmesine ilişkin ifadelerini, hamasetten kaynaklı ve önyargılı bir tutum olarak addetmiştir.⁴⁸⁵ Neticede Konstantin'e ilişkin olayların aktarımında, bahse konu olan yazarların sübjektif tutumlar sergilemişlerdir. Bu anlamda tarihi olayların kendi bağlamlarından bağımsız bir şekilde değerlendirmenin zorluğu, aynı zamanda aktarıcıların daha genel anlamda insanoğlunun sübjektif doğasından bağımsız olmadığı anlaşılmaktadır. Bu süreçlerde en temel problem tarihsel olayların sonuç üzerine bina edilmesi olmuştur. Nihayetinde Gibbon'un konuya ilişkin eseri oldukça kapsamlı olsa bile, imparatorun dini inancı üzerindeki şüpheleri tamamıyla çözmemiştir.

Hıristiyan topluluklarının ilk dönemlerinden Konstantin'in tahta geçişine kadar imparatorluğun gölgesi altında yaşadıklarına bakıldığında, Konstantin'i sahiplenip korumaları ve onu tümüyle bir Hıristiyan görme eğilimi anlaşılır bir durum olarak görülebilir. Fakat devrimsel nitelikteki değişimleri barındıran tarihi olaylar, sübjektif ve yorumlanabilir olduklarından dolayı, üzerindeki sis perdelerini tümüyle yok edememiştir. Bu yüzden Konstantin'in Hıristiyan inancına yönelik tutumu ve dönüşümü, her ne kadar Hıristiyan tarihçiler için böyle olmasa bile, ifade ettikleri kadar açık olmamıştır.

⁴⁸⁴ Zosimos, *New History*, 2. 29; Cameron, *Last Pagan Rome*, 651; Drijvers, *age*, 61; Dam, *age*, 37; Leithart, *age*, 228.

⁴⁸⁵ Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 5; Zosimos, *New History*, 2. 29; Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c. 2, 144-145; Hill, *age*, 240.

Hıristiyanlar, Roma'nın Hıristiyanlara yönelik baskı ve şiddet içeren uygulamalarından neticesinde bir kurtarıma ve kurtarıcı beklentisi içine girmişlerdir. Hali hazırda bu inanç Hıristiyan toplulukların yabancıları olmadığı bir durumdu ve yaşananları değerlendirme konusunda önemli etkiler yaratmıştır. Bundan hareketle Konstantin lehine eserler kaleme alan yazarlar, Hıristiyanlığa bağlılıklarından kaynaklı lehte yorumlamalar yapmıştır. Konstantin'in Hıristiyanlığı desteklemesini, kiliseler ve rahipler lehine kararlar vermesini, Hıristiyanlara karşı yöneltilen baskı ve zulmün onunla birlikte son bulmasını onun varlığına bağlamış ve onun samimi olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.* Kişisel tecrübenin sübjektif ve indirgenemez özelliği unutulmamakla birlikte Hıristiyan araştırmacıların ve teologların, Konstantin'in Hıristiyanlığın tanrısına olan bağlılığını tartışmaya ve sorgulamaya açmamış Konstantin'in olumsuz davranış ve uygulamalarını görmezden gelerek bu olayları kayıt altına almada başarısız oldukları anlaşılmaktadır. Sözelimi imparatorun bazı yakınlarına yönelik ölüm fermanı vermesi, bunun yanında heyecan ve coşku dolu bir dönüşüm hikâyesine rağmen neredeyse yaşamının çoğunda pagan eğilimler gösteriyor olması, son kertede imparatorluk içinde egemenliğini sağlamak için iktidar hırsıyla partnerlerinin tümünü teker teker ekarte etmesi örnek gösterilebilir.⁴⁸⁶

Konstantin ile Hıristiyan inancındaki samimiyeti ile ilgili tartışmalarda önemli bir husus, imparatorun ölüm döşeğine gelene kadar vaftiz olmamasıdır.⁴⁸⁷ Konstantin'in daha önce değil de ölümüne yakın bir zamanda vaftiz edilmesi İsa'nın gerçek bir takipçisi olmadığı yönündeki şüpheleri besleyen bir durum olarak algılanmıştır. Buna karşın Konstantin'in yapmış olduğu bu ritüelin Hıristiyanlar arasında zaten yapılagelen bir uygulama olduğu da belirtilmiştir.⁴⁸⁸ Konstantin üzerine çalışmalar yapan Drake, Konstantin'in samimiyetinin anlaşılmasına yönelik yapılan bu çözümlerinin günümüzün şartlarınca geçerliliğini yitirdiğini iddia etmekte ve bu konuda yapılan açıklamaları monolitik bulmaktadır.⁴⁸⁹ Yine Drake göre, Konstantin'in Hıristiyanlık

* Eusebius Konstantin'i kavmini kurataran Musa ile Babil'i fethedip Yahudileri esaretten kurtaran Kyros (Koreş) ile ilişkilendirmiştir. Bkz. Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 9. 9; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 7, 12, 20.

⁴⁸⁶ Carter, *age*, 80.

⁴⁸⁷ Eusebius, *Life of Constantine*, 4. 61-62; Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c. 2, 145; Southern, *age*, 309.

⁴⁸⁸ Kee, *age*, 58; Kaatz, *age*, 112-113.

⁴⁸⁹ Schott, *age*, 125.

üzerine etkilerini anlamak için kendi döneminde ne gibi sorunlarla uğraşmak zorunda kaldığının ve bunlara yönelik ne gibi çözümler bulup geliştirdiğinin bilinmesi gerekmektedir. Bun anlamda Drake, Konstantin'in doktrinci bir Hıristiyan olduğunu düşünmenin hata olduğunu, bunun yanında başarı elde etmek için kilisenin gücüyle ilgilenen biri olduğunu düşünmenin benzer bir başka yanılgı olacağına inanmaktadır. Bunun için Drake, Konstantin gibi değiştiğini söyleyen “dindar” bir hükümdarın davranışlarını, siyasetten ayırmanın son kertede yanlış anlamalara ve yanlış bir sonuca götüreceğini belirtmiştir.⁴⁹⁰ Diğer taraftan Drake, imparatorun iktidarı boyunca yaşanan değişikliklerin din değiştirmesiyle ilişkili olduğunu kabul etmektedir. Bu açıdan imparatorluğun yürürlüğe koyduğu pek çok uygulamanın ardından Konstantin yönetim tecrübesi bazı şeylerin farkına varmasını sağlamıştır. Bunun için Konstantin'in değişik dinsel geleneklere sahip Roma vatandaşları arasında gerçekleştirmek zorunda olduğu birliğe odaklanmış ve büyük uzlaşuya doğru giden bir duruş sergilemiştir. Drake bu anlamda Roma'nın tek imparator olma sürecinde yaşananlar yanında imparatorluğu yeniden tesis etmede karşı karşıya kaldığı sorunların ele alınmasının Konstantin'in anlaşılmasında katkı sağlayabileceğini düşünmektedir.⁴⁹¹ Drake göre Konstantin'in Hıristiyanlığına ilişkin durumu tek tip Hıristiyanlık merkeze alınarak tartışılmaktadır. Konstantin'in döneminde sayıca çeşitlilik arz eden Hıristiyan yorumlamaları Konstantin hakkında yapılan çalışmalara kaynaklık sağlamıştır. Bu anlamda Drake için, Konstantin yönelik en temel problemin çözümüne ilişkin ortaya koyduğu çözümlemede Konstantin'in samimiyetine ilişkin sorular önemli yer tutmaz. Bunun için Drake, imparatorun inancını sorgulamaya yönelik olarak belirtilen “Samimi miydi?” şeklindeki soruların yanlışlığına dikkat çekmiştir. Bu yüzden Drake göre bu soru “Ne tür bir Hıristiyan olduğu” şeklindeki soruyla yer değiştirilmesi gerekmektedir. Böylelikle ortaya konan bu perspektif ile Konstantin'in sergilemiş olduğu tutumların daha iyi anlaşılacağını düşünmüştür. Drake bu durumda Konstantin'in dini anlayışının farklı Hıristiyan anlayışlarının ve yorumlamalarının bir türünü yansıttığından onun çeşitli dönemlerde sergilemiş olduğu davranışların ve uygulamaların anlaşılmasına katkı sağlayacağını

⁴⁹⁰ Lenski, *Age of Constantine*, 112-113.

⁴⁹¹ Lenski, *Age of Constantine*, 111-112; Susan Ashbrook Harvey, David G. Hunter, *The Oxford Handbook of Early Christian Studies* (New York: Oxford University Press, 2008), 191; Frakes, *Digester*, Stephens, *age*, 101-102; Harold Allan Drake, *A Century of Miracles* (New York: Oxford University Press, 2017), 49-50.

düşünmüştür.⁴⁹²

Modern dini anlayış ve modern standartlar göz önünde bulundurulduğunda Konstantin'in dini yönelimi, özellikle dini siyasetten ayırt etme gayreti içindeki günümüz dünyası açısından oldukça problemlili gözükmektedir. Çünkü günümüz algısı üzerinden bir tarih okuması, Konstantin'in inancında samimiyetsiz olduğu sonucuna ulaştırabileceği gibi Hıristiyan hassasiyetiyle olaya yaklaşan biri için tam aksi bir durumda ortaya çıkabilir. Fakat günümüz araştırmaları açısından diğer önemli bir gerçekte bir insanın samimiyetini veya niyetlerini anlamının zorluğunu göstermektedir. Buna karşın insan tecrübeleri söz konusu olduğunda önemli bir hususun şu olduğu görülür. İnsan hayatında radikal ve devrimsel değişimler yaşanmadan önce özellikle de din değiştirme konuları söz konusu ise sorgulamayı içeren derin bir arayışın izlerine rastlanmaktadır. Bu arayış sancılı ve bir o kadar bireysel-toplumsal tezahürleri içinde barındıran bir süreci de içermektedir. Oysa Konstantin'in 312 yılından önce, yani Milvian Köprüsü savaşından önce böyle arayış içinde olduğunu gösteren herhangi bir kanıt mevcut değildir.⁴⁹³ Drake düşüncesini haklılaştırma adına bu konudaki tartışmalarda Konstantin'in gördüğü (310) ilk görüntüye ilişkin tarihsel bir anlatıyı, bu arayışa örneği olarak göstermeye çalışmaktadır. Drake'in belirttiği bu anlatıya göre Konstantin Hıristiyanlığı benimsemesinin öncesinde Marsilya yakınlarında bir seyahat gerçekleştirmiştir. Konstantin bu seyahatte esnasında bir vizyon tecrübe etmiştir. Konstantin'in bu vizyonu Roma mitolojisindeki bir tanrı olan Apollo ile buluşması şeklinde tasvir edilmiştir.⁴⁹⁴ Yine Milvian Köprüsü'ndeki savaştan birkaç ay sonra imparator verilmiş olan hatıra madalyonunda Konstantin, tanrısının bir ikiziymiş gibi resmedilmiştir. Drake, bundan yola çıkarak bu iki açıklamanın imparatorun ilahi bir güç ve koruyucu arayışında olduğunu gösteren bir durum olarak yorumlamıştır.⁴⁹⁵ Oysa Drake'in ortaya koyduğu örnekte önceki imparatorlardan farklı veya sıra dışı bir durum yoktur. Nitekim Roma tarihindeki pek çok imparator, Roma panteonunda büyük önem atfedilen bir tanrıyla kendini özdeşleştirmekte, bu tanrı veya tanrıları kendine koruyucu, yol gösterici ve izdeş olarak kabul görmektedir. Sözelimi Diocletianus Roma'nın yönetimin kolaylaştırma

⁴⁹² Drake, *Constantine and the Bishops*, 200-202; Lenski, *Age of Constantine*, 112; Frakes, *Digester, Stephens, age*, 101-103.

⁴⁹³ Lenski, *Age of Constantine*, 115.

⁴⁹⁴ Baus, *From the Apostolic Community to Constantine*, 412; Bowman, Garnsey, Cameron, *age*, 91; Ayrıca bkz. Cowan, *age*, 16, 57. Lee, *age*, 81.

⁴⁹⁵ Drake, *Constantine and the Bishops*, 181-184; Dam, *age*, 11-12.

adına imparatorluğu Doğu ve Batı olarak ikiye ayırdığında ülkenin Batı tarafından sorumlu olan imparatorlar arasında savaş tanrısı Mars ile Jüpiter'in oğlu olan Apollo oldukça popüler görülmekte, hatta bu tanrılar adına pek çok mabet inşa edilmektedir. Başlangıçta tetrarşiye dahil olan Konstantin de Batı imparatorları arasında yer aldığından diğer imparatorların yaptığı gibi Apollo'yu kendine izdeş olarak seçmiştir.

2. 8. POLİTİK TEOLOJİ BAĞLAMINDA KONSTANTİN'İN NİYETLERİ VE DİN POLİTİKASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

İznik Konsili'nde yapılan tartışmaların ana konusu, İsa'nın tabiatına ilişkin sorular etrafında şekillenmiştir. Bu toplantının sonucunda bir araya gelmiş kilise temsilcilerin çoğunluğu, İsa'nın gerçekte de Tanrı olduğu yönündeki beyanat etrafında toplanmıştır. İznik İnanç Bildirisi ile Hıristiyanlık yeni kimlik ve varoluşla ortaya çıkmıştır. Bu durum aslında Pavlusçu Hıristiyanlık anlayışının da büyük bir zaferi olmuştur. Toplantı sonucunda Mesih İsa'nın Tanrı olduğu kabul edilmiş ve Roma'nın resmî ideolojisi olarak kabul görmüştür. Bu aşamada Hıristiyanlık imparatorluğun asli unsuru ve mayası olarak tarihteki yerini almıştır. İmparatorluğun asli unsuru olarak kabul edilmesi ile Hıristiyan topluluklar nezdinde cereyan eden teolojik ve politik problemler, imparatorluk bünyesinde bir karşılık bulmuştur. Konstantin ile başlayan bu süreç, Roma'nın devamını ve birliğini sağlayacak hayati bir unsur haline getirilmiştir. Bu yüzden teo-politik tartışmalarda imparatorluğun direkt veya dolaylı müdahalesi tüm süreçlerde gerçekleşmiştir. Bu türden müdahale sadece İmparator Konstantin'in kendi varlığıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda gelecekte yapılacak olan bu türden konsil ve toplantıların doğasını değiştirmiştir. Nitekim bir gelenek halini alan bu durum, ilerde yapılan bütün konsillerde ortaya çıkmıştır. Roma imparatorları ve papalık hiyerarşisi arasındaki gerilimler, teo-politik tartışma süreçleriyle bir iktidar ve güç yarışına sahne olmuştur.⁴⁹⁶

Konstantin'nin Roma'nın yönetim anlayışındaki Jovian-Herkül teolojik kurgulamasından, Hıristiyanlığın hamisi ve kurtarıcısı olarak kendini sunması, yeni bir başlangıcın işareti olmuştur. Bu yeni anlamada Konstantin Papalık hiyerarşisinin zirvesinde bir başrahip makamındaki biri olarak algılanmıştır. Bu makam imparatorluğun ilk dönemlerinden bu yana Roma yönetim hiyerarşisinde bulunan Başrahip makamına da

⁴⁹⁶ Rowena Loverance, *Byzantium* (Cambridge: Harvard University Press, 2004), 49.

özdeş bir makamdı. Dikkat çekici diğer bir husus ise dünyanın sonu, kurtarıcı fikri ve İsa'nın bir kral efendi olarak düşünüldüğü toplulukta, Konstantin'in Hıristiyanların desteğinin kendi tarafına çekmesiyle başlattığı yeni süreç olmuştur. Roma'nın uzun zamanda beri siyasi, politik ve askeri problemlerle mücadele eden kaotik ve çalkantılı, görünümünün ardından böyle bir kitleye sahip olmak, dönemin şartları açısından değerlendirildiğinde oldukça önemlidir. Bu yüzden 325'te gerçekleştirilen İznik Konsili ile Hıristiyanlık, imparatorluğa eklemlenen bir din ve imparatorluğun devamını sağlayan yürütücü bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumda Konstantin'in bir peygamber veya İsa'nın havarisi ve yahut da Tanrı'nın temsilcisi olarak tanımlanması, yeni tesis edilen düzenin kurucu vasfını yoğun bir şekilde gözler önüne sermiştir.⁴⁹⁷ Eusebius'un dönemin şartlarını ve Konstantin'i anlamayı sağlayacak kayıtlarında, imparatorun Hıristiyan müntesiplerin gözünde yarattığı kimlik ve onun kendini tanımlama biçimi Konstantin'in bir kurtarıcı olarak algılanmasını sağlamıştır. Onun Hıristiyanların en başta gelen adamı ya da Tanrı'nın Adamı veya Hizmetkârı olarak algılanmasına yol açmıştır.⁴⁹⁸ Roma'nın siyasi ve sosyal problemlerin ardından Diocletianus'un reformları, yeni bir süreci beraberinde getirmiştir. Konstantin meşruiyetini ve gücünü katkı sağlayacak olan yeni sürece kayıtsız kalmayarak Diocletianus'un reformları ve uygulamaları üzerinden yükselmiştir. Bu anlamda imparatorluk birliğini kurmaya çalışan Konstantin için kiliseler Hıristiyan müntesipler ile yönetim arasındaki bir köprü vazifesi görmüştür.

Roma yasalarında baktığımızda imparatorun pek çok yetkeye sahip olması doğal karşılanmıştır. Çünkü Roma'da imparator; düzenin muhafazası ve yöneticisi, aynı zamanda imparatorluğu ilgilendiren konularda büyük ölçüde söz sahibi olmasını içermiştir. Dolayısıyla Hıristiyanlık için bir milat olan Konstantin'in, din ve siyaset arasında sergilediği ilişkiler pek çok itirazı ortaya çıkarmıştır. Hıristiyanlığı Roma'da bir değer olarak yükseltilmesi dönemin şartlarına uygun düşmektedir. Benzer durumun Diocletianus döneminde gerçekleştiğini görmek mümkündür. Diocletianus, dönemin mevcut geleneğini yücelterek desteklemiş, ayrıca imparatorluğun birliğine ve bütünselliğine zarar verebilecek oluşumlara izin vermemiştir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 24-29; Bardill, *age*, 392.

⁴⁹⁸ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 9. 9; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 6, 38-39, 4. 58-60, 71.

⁴⁹⁹ Williams, *Diocletian and Roman Recovery*, 153-174; Lange, Meyers, *Light Against Darkness*, 230.

Kiliselerin 14. yüzyıla kadar kurumsallaşmasını tamamladığı göz önünde bulundurulduğunda, imparatorların tam anlamıyla dini ve siyasi kimliğe bürünmesi sonraları oluşan bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Sezaropapizm, günümüzdeki tanımlandığı biçimiyle dönemin şartlarını anlama konusunda bazı problemler ve tartışmalar yaratmışsa da⁵⁰⁰ Konstantin ve onun akabinde yönetime gelen imparatorlar, önemli ölçüde bir dizayn işine girmişlerdir. Çünkü Konstantin'in müdahaleleri, Konstantin'in dönüşümü ve onun samimiyetine yönelik şüphelerin varlığıyla ilişkili olmuştur.⁵⁰¹ Konstantin ile ilgili tartışmalarda onun başından beri samimi olduğu iddiası, beraberinde onun kötü niyetli müdahalelerin bertaraf ederken, buna karşın Konstantin'in samimi olmadığını, kendi iktidarını perçinlemek ve imparatorluğu tek bir çatı altında kuvvetle tutmaya çalıştığı düşüncesi, onun müdahalelerinin kötü niyetli olduğu varsayımına götürmüştür.⁵⁰² Tabidir ki onun samimiyetine ilişkin bu algılama biçimi, onun uygulamalarının Sezaropapizm ile ilişkilendirilmesine ve nitelendirilmesine imkân vermiştir.

Konstantin iktidarda geçirdiği 30 yılı aşkın sürede, Hıristiyan kiliselerinin yapısı ve bununla ilişkili olarak pek çok süreç önceki dönemler ile kıyaslandığında büyük bir değişiklik yaratmıştır. Konstantin'in babası zamanında imparatorluk, Hıristiyanlığın tüm izlerini silmeye çalışmaktadır. Konstantin öldüğü zamanlarda ise Hıristiyanlık, imparatorluk içinde güçlü bir nüfuz elde etmiştir. Önemli bir husus ise Konstantin'in dönüşümünün önemi ve yaşanan süreçte ortaya çıkardığı durumdur. Konstantin'in din değiştirme konusunda samimiyetini ve niyetlerini anlama Konstantin'in Roma'nın tek imparatoru olmak için yaptıkları ve siyasi-politik müdahale anlamına gelen uygulamaları ona yönelik şüpheleri beraberinde getirmiştir.⁵⁰³ Konstantin'in samimi olup olmadığı yönündeki tartışmalar su götürmez şüpheleri barındırmakla birlikte böyle bir durumu anlamamanın zorluğu altındaki konjonktürel faktörler ve insan olmanın getirdiği iç süreçler, problemin önemli bir parçasını oluşturmuştur.⁵⁰⁴ Bu açıdan dönemi anlamamızı kolaylaştıracak olaylar ve ortaya konan uygulamalar, döneme ilişkin olayların anlaşılmasına ve analiz edilmesine katkı sağlamıştır. Hıristiyanları ilgilendiren bir konuda

⁵⁰⁰ Geanakoplos, *agm*, 169-172.

⁵⁰¹ Alfoldi, *The Conversion of Constantine and Pagan Rome*, 2.

⁵⁰² Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 2.

⁵⁰³ Downey, *age*, 342.

⁵⁰⁴ Lenski, *Constantine and the Cities*, 4.

imparatorun müdahalelerinin ve katkılarının sebebi ve anlamı nedir? Niçin böyle bir müdahaleye ve çıkışa gereksinim hissetmiştir? gibi sorular genel bir çerçevede düşünülüp Roma'nın içinde bulunduğu durum dikkate alındığında, Konstantin kiliselerin birliğini ve kilisenin gücünü kendi politik ihtirası yönünde kullandığına dair işaretleri görmek mümkündür.

Konstantin Milan Fermanı ile Hıristiyanlara bir rahatlama getirdiği vakitlerde senato, aristokratlar ve ordu hala pagan inanışlara mensup kişilerden oluşmaktadır. Bu konumlardakiler ancak V. yüzyıla kadar birtakım değişiklikler göstermiş ve Hıristiyanlar önemli konumlara yükselmişlerdir. Farklı özelliklere sahip toplulukların yaşadığı Roma İmparatorluğu'nda Konstantin, kendi yönetim zamanında toplumun huzurunu sağlama konusunda oldukça hassas bir konumda yer almıştır. Bu anlamda Konstantin'in vereceği kararlar büyük etkiler yaratacağından, o gün için tolerans politikasını seçmek, imparatorluğun istikbali ve salahiyeti için en iyi seçenek olmuştur. Konstantin politikalarının kendisine yarar sağlayacağını düşünmüş olsa da Drake bu konuya ilişkin olarak farklı bir yorum getirmiştir. Konstantin'in çıkar yerine birliği esas alan böylesi tavırlar sergilemekle, gerçekte kendine politik olarak zarar verdiğini düşünmektedir.⁵⁰⁵ Çünkü onun birliği esas alan yeni vizyonu gerçek anlamda arzu ettiği birlik ruhunu getirmemiştir.

İzник Konsili'nde Konstantin, kiliseler arasındaki tüm tartışmaların uzağında bir üst konumla kendini göstermiştir. Örneğin; kendi gücünü ve konumunu pekiştirme konusunda rötuşlar yapmıştır. Başlangıçta Ankara'da yapılması düşünülen konsilin İzник'e alınması, konsillerde alınan kararlarda imzasının bulunmaması ve kilise içi problemler ortaya çıktığında felsefi birleştirici bir üslubu önermesi, otoriter konumunu göstermesi açısından önemli bir işarettir.⁵⁰⁶ Konstantin, ayrıştırıcı düşünceler ve kamplaştırıcı dini tartışmalarda otoriter ve karizmatik tavrını, İzник Konsili'nde tarafların tartışmaya konu olan şikâyetlerini içeren mektupları yaktırmasıyla kendini göstermiştir.⁵⁰⁷ Benzer tutumunu tartışmalardaki yaklaşımını şu sözleriyle ortaya koymuştur:

...İlahi Kader söz konusu olduğunda, tek bir inancın, tek bir anlayışın, Efendimiz'e dair tek bir anlaşmanın yüreklerinizde serpilip

⁵⁰⁵ Drake, *Constantine and the Bishops*, 271.

⁵⁰⁶ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 19; Drake, *Constantine and the Bishops*, 283.

⁵⁰⁷ Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 8.

gelişmesine izin verin. Aranızdaki ufak görüş ayrılıklarını ortadan kaldıramıyorsanız, bu ayrılıkları yüreğinizin ve zihninizin gizli bölümlerine gömün ve yüzeye çıkmalarına izin vermeyin...⁵⁰⁸

Konstantin tartışmaların yoğunlaştığı dönemlerde çoğunlukla olayların dışında bir üst konumda kendini konumlandırmıştır. Tolerans politikası gereğince taraflara mesafesini koruyan Konstantin, bu durumuyla başlangıçta kimseyi küstürmemiş ve kimsenin düşmanlığını kazanmamaya uğraşmıştır. Barış uzmanı ve üst konumdaki yetkili bir güç olarak, hakemlik rolünü tek Augustus olmaya giden yolda otoriter kimliğiyle birleştirmiştir. Bu durum Konstantin'in karşılaştığı yeni bir durum değildir. Daha önce farklı zamanlarda bu otoriter ve hâkim gücünü belli etmiştir.⁵⁰⁹ Benzer şekilde onun İznik Konsili'nin başlangıcında yapmış olduğu açılış konuşması, bu anlamda otoriter tavrının bir göstergesi konumundadır. Konstantin otoriter tutumunu ve konumunu Hıristiyanlar üzerindeki birleştirici ruh sergileyerek sağlamlaştırmıştır.⁵¹⁰

Konstantin en önemli imtihanı Ariusçuluk ve derin ayrılık içindeki grupların problemleri vasıtası ile kendini göstermiştir. Eusebius'un kendi kilisesine yazdığı mektuplar, bu konuya ilişkin önemli bir yere sahiptir.⁵¹¹ Konstantin, Licinius'a karşı elde ettiği zaferden sonra, bu toplantıyla hükümdarlığını pekiştireceği geniş çaplı bir katılım sağlamıştır. Bu toplantı ile imparatorluğun Hıristiyanlığa yönelik büyük desteğini ilan ederek otoritesinin güçlenmesini sağlamıştır. Konstantin 318 ve 323 yılları arasında bir sorun teşkil eden Arius ile ilgili krize hemen müdahale etmemiştir. Bu dönemin şartlarına bakıldığında bunu gerçekleştirmenin mümkün olmadığı da açıktır.⁵¹² Bu açıdan Konstantin tartışmaların erken dönemlerinde, tarafların daha çok diyalog kurmaları ve uzlaşma sergilemeleri yönünde tavsiyelerde bulunmuştur.⁵¹³ Çünkü hâlihazırda Licinius, imparatorluğun Doğu yarısının Augustus'u olarak hükmetmektedir. Ayrıca imparatorluk birliğini sağlama konusundaki mücadelede Licinius, önemli bir engeldir. Dolayısıyla Konstantin'in bu tartışmalarda öncelikli konusu, rakibi Licinius'u devre dışı bırakmak ve tek başına iktidarı elde etmek olmuştur. Daha sonra Roma'nın tüm kontrolü Konstantin'e

⁵⁰⁸ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 12.

⁵⁰⁹ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 64-72; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 9. 7; Odahl, *Early Christian Latin*, 105-106; Potter, *Constantine the Emperor*, 198.

⁵¹⁰ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 12.

⁵¹¹ Theoderetus, *The Ecclesiastical History*, 1. 12.

⁵¹² Barnes, *Constantine and Eusebius*, 204-207.

⁵¹³ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 69.

geçtikten sonra Alexander ve Arius'a mektup göndererek müdahalede bulunmuştur.⁵¹⁴ Kilise danışmanlığını Cordoba piskoposu Hosius'un yaptığı dönemlerde (ö.357) İsa'nın tabiatıyla ilgili tartışmalarda Piskopos Alexander'ın tarafına yakın durmuştur. Daha önce Antakya kilisesinin yeni piskoposunu seçmek için imparatorluğun öncülüğünde ve onun otoritesine dayalı olarak Antakya'da bir sinod toplamasını sağlamış ve önemli kiliselerde biri olan Antakya kilisesinin piskoposluk görevini Eustathius'a vermiştir.⁵¹⁵

İznik Konsili'nde diğer dikkat çeken bir hususta imparatorun onursal başkanı konumunda olmasıdır. Konsilin başkanlığını ise imparatorun yakın danışmanı piskopos Hosius yapmıştır.⁵¹⁶ Konsilin geneline baktığımızda gelen piskoposların çoğunun doğu tarafındaki kiliselerden geldikleri anlaşılmaktadır. Tartışmanın odağındaki problemler buradaki kiliselerde cereyan etmiştir. Resmi bir itikat metni yapıldıktan sonra Arius ve yanındaki iki arkadaşı aforoz edilmiştir. Arius'un ve arkadaşlarının ortaya çıkan bu itikat metnine itiraz etmeleri de kendilerine bir fayda getirmemiştir.⁵¹⁷

Kilise konsilleri III. yüzyılın başlarında sadece kilise içindeki işlerle ilgilenen yerel bir konumda bulunmaktadır. IV. yüzyıla gelindiğinde ise Konstantin'in imparatorluğuyla büyük bir rahatlama yaşayan Hıristiyanlar, onun desteğiyle güçlenmiş ve kiliselerin yapılanmasında hızlandırıcı bir etki yaratmıştır. Onun başlatmış olduğu bu durum, doğal olarak yapılacak kilise konsillerini, yerel sınırları aşan siyasal bir güç olarak ortaya çıkmalarını sağlamıştır.⁵¹⁸ Çünkü kilise konsillerine yönelik başlattığı bakış açısı böylesine büyük organizasyonları gerçekleştirilmesinde sorun oluşturmuştur. Bu nedenle konsil organizasyonlarının nerede yapılacağı ve konsil görevlilerine ilişkin sorunlar, imparatorluğa yakın kiliseleri, imparatorluk faaliyetlerinin açık bir alanı haline getirmiştir. Bu anlamda İznik Konsili Hıristiyanlar için ilk tecrübe olmakla birlikte imparatorluğun eliyle gerçekleşen bu organizasyonda çok ciddi bir muhalefet olmamıştır. Konstantin ile başlayan bu süreç ile birlikte kilise konsilleri, imparatorluğun bünyesinde siyasi ve politik bir enstrüman, ayrıca imparatorluğun gücünün yoğun olarak hissedildiği toplantılara dönüşmüştür. Bu durum çok farklı sonuçları da beraberinde getirmiş, kilisenin böyle bir alana çekilmesiyle imparatorluk ve kilise arasında yeni ve farklı bir

⁵¹⁴ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 64.

⁵¹⁵ Hefele, *age*, 38-40; Ostrogorsky, *age*, 44; Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, 73; Chadwick, *Selected Writings*, 97.

⁵¹⁶ Theoderetus, *The Ecclesiastical History*, 1. 12.

⁵¹⁷ Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, 74.

⁵¹⁸ Turan, *age*, 32.

ilişki düzeyini ortaya çıkarmıştır. Bu aşamadan sonra kiliseler, imparatorun desteğini arkalarına almaya çalışmış ve kendi aralarında bir üstünlük yarışına girmişlerdir

2. 9. KONSTANTİN'İN MÜDAHALELERİ

Konstantin 324-325'in kış aylarında, Hıristiyanlığı Roma dünyasının resmi dini olarak tesis etmeye çalışırken,⁵¹⁹ Hıristiyan toplulukların özellikle de Doğu tarafında yer alanların hem teolojik inanç üzerinde hem de ayin uygulamaları üzerinde derin ve önemli konularda ayrıldığını keşfetmiştir. Konstantin kendi müdahalesiyle bu bölünmeleri ve ayrışmaları konsil vasıtasıyla toparlayacağını, ayrıca hem kendi egemenliğini hem de imparatorluğun istikrarını sağlama konusunda yardımcı olacağına inanmıştır.⁵²⁰

Konstantin, İznik Konsili'nden önce yaşanan teolojik tartışmalardan dolayı ciddi bir biçimde iç kargaşanın artmış olduğuna dair duyular aldığı Mısır ziyareti niyetiyle çıktığı Doğu vilayetleri gezisinde bu durumdan rahatsız olmuştur. Dolayısıyla gezisini Antakya'da sonlandırarak sorunu çözmek üzere İzmit'e geri dönmüştür. İstanbul, Roma imparatoru Konstantin tarafından 324 yılında başkent yapıp "Yeni Roma" unvanını aldıktan sonra hem imparatorlar hem de İstanbul Patrikleri, bu şehri mümkün olduğu kadar Roma ile eşit konuma getirmeye çalışmışlardır. İstanbul Piskoposunun kilise hiyerarşisindeki konumunu yükselten ilk karar ise, 381 yılında yapılan İstanbul Konsili'nde alınmıştır. Bu konsilin 3. kararında, "Mademki İstanbul Yeni Roma'dır, o halde İstanbul Piskoposu, Protokol yönünden Roma Piskoposundan sonra birincidir." ifadesi yer almıştır.⁵²¹

İznik Konsili'nde tartışmalı konuların görüşülmesinin ardından, sırada Konstantin'in kilise organizasyonuna yönelik arzusu olmuştur. Kilisenin organize edilmesinde imparatorlukta idari olarak uygulanan eyalet yönetimindeki model esas olarak alınmıştır. İlk olarak Hıristiyan topluluklar arasında önemli konuma sahip kiliselerden İskenderiye (Alexandria), Kudüs (Jerusalem), Roma ve Antakya (Antiochea) kiliseleri temel kiliseler olarak kabul edilmiştir. Bu önemli kilise bölgeleri, Apostolik

⁵¹⁹ Ostrogorsky, *age*, 44.

⁵²⁰ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 6-8, 12.

⁵²¹ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 72; Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 16; Vasiliev, *age*, 100-101. Ayrıca bkz. 381 İstanbul Konsili'nin alınan kararları, erişim tarihi: 19. 12. 2017, http://www.earlychurchtexts.com/public/constantinople_canons.htm; Barnes, *Early Christian Hagiography and Roman History*, 279; Stephenson, *Büyük Konstantin*, 218.

orijinli Ekümenik Patriklik tanımlamalarıyla hiyerarşik yapının tepesindeki kiliseler olarak algılanmışlardır. Buna göre Anadolu, Doğu ve Suriye bölgesi Antakya Patrikliğine bağlanmış; Kuzey Afrika kiliseleri İskenderiye Patrikliğinin hükmü altına girmiş ve yine İtalya çevresindeki kiliseler Roma Patriğine bağlanmıştır. Konsil temelde kiliselerin hiyerarşik yapılanmasını sağlamış olsa bile, asıl toplanma sebebi uzun süredir devam eden dini münakaşalara ve ayrışmaya son vermek olmuştur. Fakat icra edilen Konsil'de Konstantin, tüm çabalarına rağmen gerçekleştirmeyi arzu ettiği siyasi ve sosyal sonucu kısa vadede ve görünürde sağlamış gözükse de netice arzu ettiği sonucu tam anlamıyla elde edememiştir.⁵²²

2. 9. 1. Hıristiyanlaşma Süreci

Konstantin'in değişimi, ardından imparatorluğun tek Augustus'u olma yolunda mücadele ettiği sıralarda Hıristiyanlık, imparatorluktaki etkin konumuna henüz gelmemiştir. Bu durum ilerleyen zamanlarda kiliseye yönelik ortaya konan pozitif uygulamalar ve çıkarılan yasalar sayesinde değişmiştir. Konstantin, Hıristiyanlığı imparatorluğun temel bir dinamiği haline getirmiş ve bu süreci Hıristiyanlığın gelişimi ve yaygınlaşması için kullanmıştır.⁵²³ Bazı araştırmacılar IV. yüzyılın ortalarına geldiğinde Hıristiyanların ülke nüfusunun yarısından fazlasına eriştiklerini tahmin etmişlerdir.⁵²⁴ Hıristiyanlaşma olarak bahsettiğimiz süreçle ilgili olarak meşhur Hıristiyan apolojistlerinden Tertullianus, Hıristiyanlığın Kuzey Afrika'da genişlemesinden dolayı duyduğu memnuniyeti eserinde dikkat çekmiştir.⁵²⁵

Konstantin'in Hıristiyanlığı koruyup, destekleyen kanunları çıkarmasından önce Hıristiyan din adamları Kuzey Galya'da, Britanya'da ve şehirlerden uzakta bulunan yerlerde, Hıristiyanlığın yayılmasında bir başarı sağlayamamışlardır. Bununla birlikte kiliseler, değişik zaman dilimlerinde yaşanan baskı ve şiddet zamanlarında bile ayakta kalmayı başarmıştır. Konstantin'in dönüşümü sonrasında imparatorluk düzeyinde hızlı bir dönüşüm başlamıştır. Hıristiyanlar aleyhindeki uygulamaları ve yasaları kaldırarak

⁵²² Dvornik, *age*, 7-8.

⁵²³ Hans J. Hillerbrand, *A New History of Christianity* (Nashville: Abington Press, 2012), 23-24.

⁵²⁴ Norman Tanner, *New Short History of the Catholic Church* (New York: Burns and Oates, 2011), 34-35; Eduard Verhoef, *Philippi: How Christianity Began in Europe* (New York: Bloomsbury, 2013), 23-24. Ayrıca bkz. Rodney Stark, *The Rise of Christianity* (Princeton: Princeton University Press, 1996), 5, 8; Lenski, *Age of Constantine*, 10-14.

⁵²⁵ Tertullian, *Apology*, 37; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 9. 11-12.

Hıristiyan nüfuzunda kayda değer bir artışın gerçekleşmesine yol açmıştır.⁵²⁶ Roma'da Hıristiyanlığın meşru ve yasal bir formata kavuşması ile Konstantin, iktidarı altındaki bölgelerde diğer yönetim bölgelerine nazaran yeni yapılar inşa edilmesini sağlamıştır. Buna rağmen, geniş Hıristiyan toplulukları, kilisede verilen hizmetlerden faydalanamamışlardır. Bu dönemlerde vaftiz olmak, kişinin samimi olduğunu gösteren bir işaret olarak kabul edilmiş, fakat yeni yapılan ibadet yerlerindeki bu vaftizhanelerde, vaftiz edilenlerin sayısı belirgin bir şekilde tüm Hıristiyanların oluşturduğu toplam sayıdan farklı olmuştur. Yeni doğanlar için vaftiz töreni düzenlenen bazı yerler mevcutken, bazı bölgelerde Hıristiyanlığa giren kişinin vaftizi bu yüzden günaha düşmeyeceği emin olunana kadar tehir edilmekteydi.⁵²⁷

İmparatorluğun çatısı altında yaşayan yoksul halkın Hıristiyanların oluşturmuş olduğu topluluğa katılımı oldukça fazla olmuştur. Çünkü Hıristiyanlık bu zor süreçlerde hayata tutunmayı başaran fakirlere, daha iyi koşullarda dirilmeyi, saygın bir şekilde defnedilmeyi ve bir kurtarıcı tarafından kurtarılma fırsatını onlara sunmuştur.⁵²⁸ Pagan dünya ve içinde barındırdığı siyasi-sosyal ve de dini-kültürel öğeler, toplum nezdinde etkilerini kaybetmeye başlamıştır. Bununla birlikte Romalı vatandaşların Hıristiyanlığa teveccühlerinin sebebinin ne olduğu, ayrıca aristokrat ve zengin sınıfına mensup olanların Hıristiyanlığa yönelmesi, modern zamanlarda dikkati çeken diğer bir durum olmuştur. Bu değişime kucak açanlar, toplumun farklı kesimlerinden olan ve geleneksel ilahlara ibadet etmeyi kabul etmeyip reddeden filozofların tutumuyla da ilişkilendirilmiştir. Zira Konstantin iktidarıyla Hıristiyan olmak oldukça kolay, hatta avantajlı denebilecek bir durum haline gelmiştir. Eğitimlerini tamamlamış kişilerin kilise kurumu içindeki servetlerinde de büyük ölçüde maddi artış sağlanmıştır. Doğal olarak Hıristiyanlığa ve temel öğretilerine dair eğitilmiş, prestijli ve bilgili bir topluluk sayesinde Hıristiyanlık, üst kesim olarak sayılabilecek kişilerin arasında yayılma fırsatına sahip olmuştur.⁵²⁹

⁵²⁶ Salzman, *The Making of a Christian Aristocracy*, 100; Lenski, *Age of Constantine*, 139; Judith Evans Grubbs, Tim Parkin, *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World* (New York: Oxford University Press, 2013), 617.

⁵²⁷ Lenski, *Age of Constantine*, 139; Roth, *age*, 41-42; Luis Munoz, *Birth, Criminal History and Judgment of the Roman C. Church* (Bloomington: Palibrio, 2013), 43.

⁵²⁸ Matta 26/11: “Çünkü yoksullar her zaman yanınızda olacak, fakat ben yanınızda olmayacağım” yine bununla ilişkili olarak Luka 6/20’de: İsa gözlerini öğrencilerine çevirip şunları dedi: “Ne mutlu size, ey yoksullar! Çünkü Tanrı’nın krallığı sizlerindir.” Ayrıca bkz. Athanassiadi and Frede, *age*, 59.

⁵²⁹ Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 8; Lenski, *Age of Constantine*, 140.

Konstantin, bir taraftan Hıristiyanları imparatorluğa mezcetme ve onları imparatorluğun yapıtaş haline getirmeye çalışan imtiyazlar verirken, öte taraftan toplumun diğer kesimlerine ilişkin kanunlar çıkarmıştır. Hıristiyanlığı kabul etmiş kölelerin sünnet ettirilmesi hakkındaki yasa, paganların oluşturduğu dünyaya ilişkin sistemik bir müdahalenin önemli bir aşaması olmuştur. Çıkarılan bu yasa ile sünnet edilmeyi kabul etmeyen Hıristiyan kölenin serbest bırakılması yönünde karar verilmiştir. Köleleri çeşitli hakların yanında kiliseye sığınmaları dahilinde onları koruyan yasalar çıkarmış, hatta köle durumdaki çocukların sahipleri tarafından terk edilmesini men etmiştir. Sahibi tarafından yeni doğmuş bir çocuk evden atıldığında bu çocuğu evine alarak bakımını üstlenen kişiye, onu çocuğu olarak tutma hakkını ya da isterse kölesi olarak yanına alma hakkını vermiştir. Konstantin bu yasalar vasıtasıyla kölelerin mevcut geleneksel yapıdan Hıristiyanlığa geçişlerini hızlandırmış, onu diğer dinler arasında imtiyazlı bir konum vermiştir. Onun çıkardığı diğer bir kanun da sinagogda görevli rahiplerin vatandaşlık görevleriyle yükümlü tutulmayacaklarına ilişkin çıkardığı kanundur.⁵³⁰ Konstantin, Hıristiyanların önemseydiği ve diğer taraftan Yahudi topluluklar içinde önemli bir gün olan Paskalya gününün, birliğin sağlanması yönünde imparatorluğun her yerinde aynı zamanda kutlanması gerektiğini ve buna yönelik kararlarına işaret eden bir mektup hazırlatmıştır. Buna ilişkin ifadelerinde Konstantin “Tanrı’yı katledenlerle beraber ortak bir tarihte uzlaşılması*” gerektiğini belirtmiştir. Sonuç olarak Yahudi ve Hıristiyanlar arasındaki farkın belirginleşmesine yönelik isteğini gözler önüne sermiştir. Konstantin Roma’nın yeniden tesis edildiği bu süreçte Hıristiyanların Yahudi topluluklar ile olan benzeşmelere izin vermemiştir.

Roma’daki hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Konstantin kilise üzerinde olağanüstü bir güce erişmiştir. Fakat yine de pek çok görüşünü oluştururken danışmanlarına ve kilise temsilcilerinden oluşan piskoposlarla danışmayı ihmal etmemiştir.⁵³¹ İmparatora danışmanlık yapan piskopos ve din adamları, imparatora yakın olmanın ve kendilerine danışılan bir makam olmanın yanında, ayrıcalıklı konumlarını da pekiştirmişlerdir. Bu durum kilise ile imparatorluk tahtının karşılıklı olarak birbirine bağlandığı bir yönetim anlayışını doğurmuştur. Örneğin, 325 yılındaki İznik Konsili’nde

⁵³⁰ Codex Theodosianus, 5. 9. 1, 9. 45. 1-5; Lenski, *Age of Constantine*, 143; William Warwick Buckland, *The Roman Law of Slavery* (New York: Cambridge University Press, 2010), 606-608.

* Konstantin Yahudiler’i kastetmektedir. Hıristiyanlar, İsa’nın Romalılarca tutuklanıp çarmıha gerilmesinden Yahudileri sorumlu tutarlar. Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 19; Lenski, *Age of Constantine*, 143.

⁵³¹ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 62-63, 4. 41-42,

Konstantin, Arius'un Piskopos Alexander tarafından aforoz edilmesi yüzünden başlayan tartışmayı sonlandırmak istemiş ve akabinde buna müdahale etmiştir. Ayrıca Hıristiyanlaşma sürecinin ilk aşamasında, karşıt yasalar ortadan kaldırılmış ve gerekli ortam sağlandıktan sonra imparatorluğun desteğiyle kiliseler güçlendirilerek kontrolleri sağlanmıştır. Konstantin, kiliselerin toplum içinde oluşturacakları etkinin farkına varmıştır. Tüm bunların yanında Konstantin'in hesap etmediği şey, Hıristiyanlık içindeki çeşitliliktir. Farklı bölgelerde piskoposluklar mevcut olduğu halde bunların kendi aralarına bile farklılıklar söz konusu olmuştur. Konstantin, Hıristiyanlıkla ilgilenmeye başlamasıyla kendini Hıristiyan dünyası içinde cereyan eden tartışmaların ortasında bulmuştur. Onun için bu durum, inşa etmek istediği yeni düzende görmek istemediği bir manzaradır. Bu yüzden Konstantin değişik kesimlerden pek çok piskopos ile bir etkileşim içine girmeye başlamıştır. Hıristiyanlar arasında cereyan eden tartışmalardaki müdahalelerinde bunu açıkça göstermiştir. Temsilcileri ve danışmanları seçerken dikkatli davranan Konstantin, heyecanlı Hıristiyan grupların desteğinin, mevcut tartışmalar ve çekişmeler yüzünden heba olmasına seyirci kalmamıştır. Her topluluğun temsilcileri ile yakın bir ilişki kurarak topluluklar ile olan bağlantısını sağlamıştır. Tabii bu durum gelecekte onların daha güçlenmelerini sağlamış ve bölünmelerine yol açacak olaylara neden olmuştur. Bu yönüyle İznik Konsili, Konstantin'in kendini üst konuma koyarak kendini konumlandığı önemli bir olay olarak kayıtlara geçmiştir. Bunlardan biri olan Eusebius, nispeten Arius'un İsa'nın tabiatına ilişkin olan, yani Tanrı'nın Oğlu'nun yoktan var edildiğini savunan görüşlerini kabul edilebilir görmüştür. Piskopos Alexander ise, İsa'nın sonsuza kadar Baba ile aynı olan bir doğaya sahip (homoousios) bir varlık olarak yaratıldığını ve Tanrı'nın bizzat kendisi olduğu iddia etmiştir. Piskopos Alexander'a Konsil'de, sonradan kendisinin yerini alacak olan piskopos Athanasius eşlik etmiştir.⁵³² Nitekim sonrasında Athanasius piskopos Alexander'ın sorumluluğundaki İskenderiye'de varlığını sürdürmeye başlamıştır. Bu aşamadan sonra piskopos Alexander yerine geçen Athanasius, Arius ve taraftarlarına yönelik tartışmalarda katı muhalif tutum ile tartışmaların başını çeken kişi olmuştur.

Tartışmalarda öne çıkan iki din adamından biri Marcellus ile bir diğeri sorumluluk bölgesi Caesarea olan tarihçi Eusebius'tur. Bunlar Konsil'de yeni tartışmalarla adlarından söz ettirmiş kişilerdir.⁵³³ Piskopos Marcellus, Caesarealı Eusebius'un savunduğu Teslis'e

⁵³² Kee, *age*, 113; Lenski, *Age of Constantine*, 146; Gwynn, *Christianity in the Later Roman Empire*, 68-70.

⁵³³ Hinson, *age*, 155.

yönelik bakış açısının, Tanrı'nın birliği fikrine zarar verdiğini iddia ederek, Marcellus'un aksi istikametteki düşüncelerini tenkit etmişlerdir. İki Eusebius'da hem Nicomedialı Eusebius hem de Caesarealı Eusebius, gerçekte Arius'un taraftarları olmamıştır. Çünkü her iki piskopos, İskenderiye Piskoposu Alexander'in sahiplendiği "Homooousios" kavramıyla gerçekte Tanrı'nın yüceliğine zarar verdiğini düşünmektedirler.⁵³⁴

Neticede İznik bildirisinde bu kelime eklenmiş her ikisi de onaylamak zorunda kalmışlardır. Bildiriyi onaylamış olsa da Nicomedialı Eusebius aforoz kararlarını imzalamayı reddettiğinden dolayı görevinden azledilmiştir. Eusebius, Alexander'in kısa süre sonra ölmesinden beş yıl sonra yeni kurulan Konstantinopolis piskoposluğunun başına görevlendirilmiştir. Arius'da Konstantin'in emriyle yeniden affedilir ve kabul edilmiştir. Diğer bir tarihçi Socrates'in, Konstantin'in Donatist hareketin güçlendiği bir dönemde Aelafius'a yolladığı mektupta hizipleşme ve ayrılıkçılığa değinmediğine; diğer taraftan imparatorluk içindeki uyumu tesis etmek dışında imparatorun gerçek anlamda herhangi bir şeyi ciddiye almadığı ve önemsemediği yönündeki ifadeleri dikkat çekmiştir.⁵³⁵ Eusebius, Konstantin'in Hayatı'nı ele aldığı ünlü eserinde Konstantin'i derin bir perspektif çerçevesinde methettiği açıktır. Ayrıca Eusebius 336'da yani iktidarının otuzuncu yıldönümünde imparatoru Roma İmparatorluğu'nun başına geçmiş kutsal bir şahsiyet aynı zamanda her şeye hâkim olan güçlü bir lider gibi göstermekten çekinmemiştir. Eusebius eserindeki anlatılarda imparatorluğu yeni bir perspektifine ve vizyonuna göre inşa etmeye çalışan Konstantin'i kurtarıcı bir figür olarak ikinci bir İsa Mesih olarak göstermeye çalışmıştır. Bu kurtarıcı özelliğinin bir tezahürü olarak, iblisleri sığınaklarından kovan yetenekli bir lider ve yönetici gibi tarif etmiştir.⁵³⁶

2. 9. 2. Konstantin'in Kiliseleri Güçlendirmesi

İstanbul'un IV. yüzyılda Konstantin tarafından ön plana çıkarılan bir merkez olması, Doğu tarafında yer alan kiliseleri endişelendirmiştir. Çünkü Doğu merkezlerinde bulunan kiliseler, birden kendilerini daha baskın gelen bir iradenin ve otoritenin altında

⁵³⁴ Downey, *age*, 339-340.

⁵³⁵ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 69; Saint Optatus, *Optatus, Against the Donatist*, 181-184. Bkz. Richard A. Muller, *Dictionary of Latin and Greek Theological Terms* (Grand Rapids: Baker Books House, 1985), 149; Lenski, *Age of Constantine*, 147; Gwynn, *Arnold Hugh Martin Jones and Later Roman Empire*, 84.

⁵³⁶ Eusebius, *Life of Constantine*, 4. 5, 2. 46-47; Arieh Kofsky, *Eusebius of Caesarea Against Paganism* (Leiden: Brill, 2002), 48; Lenski, *Age of Constantin*, 147-148; Dam, *age*, 199.

bulmuşlardır. Kendilerini her ne kadar Roma'ya ve onun temsil etmiş olduğu yapıya onursal bir üstünlük tanımış olsalar da son kertede yargılama ilgili tüm sorunlarda yetkilerin kendilerinde olmalarını istemekteydiler. Bu düşüncelerine dayanak olarak gördükleri temel saik ise Havari Petrus'tur. Onların iddialarına göre bu meşruiyet, İsa'nın Roma'nın ilk piskoposu sayılan Petrus'a hitaben kullandığı "Sen Petrus'sun ve ben kilisemi kayanın üzerine kuracağım" ifadelerine dayanmaktadır. İstanbul patrikleri daha sonra ilk merkezlerinin, ilk aday havari Andreas tarafından kurulmuş olduğunu ve daha eski olduğunu ileri sürmelerine rağmen bu apostolik argümanı reddetmişlerdir. Onlar IV. yüzyıldan itibaren yeni Roma İstanbul başpiskoposu sanlarına ekümenik sıfatını ekleyerek, böylece bütün Doğu'yu yönetme arzularını ifade etmişlerdir.⁵³⁷ III. yüzyılda yaşanan onca hengâmenin ardından ilk cemaatlerin toplandığı ve bütün tacizlere dayanabilmiş olan piskoposlar, 313'ten sonra gittikçe yükselen bir güç haline gelmeye başlamış, ayrıca kiliseler veraset hakkına da sahip olabilmıştır. İmparatorluğun kiliseye yönelik cömertliği, Hıristiyanların geleneksel bağışları ve aristokrat senato üyelerinin bağışları, bu mirasları büyük ölçüde artırmıştır. Kiliseler ve Piskoposlar büyük oranda maddi güç kazanarak önemli oranda nüfuz elde etmişlerdir. Bu nedenle din adamlığı pek çok çevrede cazip bir konum haline gelmiştir. Bunların akabinde din adamlarından oluşan yüksek toplumsal bir tabakanın ortaya çıkmasının da önü açılmıştır. Bu durum ilerleyen zamanlarda din adamlığı sınıfının nüfuzlu olan insanlar arasından seçilmesi sonucunu da doğurmuştur.⁵³⁸

Konstantin'in Roma'ya ilişkin yeni bir anlayış ortaya koymuştur. Konstantin, imparatorluğun asli unsurlarına devlet ve kilise ittifakını yerleştirmek suretiyle her iki tarafın büyük kazanç sağlayacağı bir anlayış geliştirmiştir. Fakat her iki tarafın da yeni güçlüklerle karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur.⁵³⁹ Roma Devleti, Hıristiyan dininde kuvvetli birleştirici bir kudreti ve güçlü manevi bir desteği keşfetmiştir. Kilise ise imparatorluk tarafından desteklenen zengin maddi araçlar sayesinde nüfuzunu arttırmış, bunun yanı sıra gerek Hıristiyanlığın yayılması faaliyetlerinde gerekse kilise aleyhindeki akımlarla mücadelede desteklenmiştir. Buna karşın kilise bu kez de imparatorluğun vesayeti altına girmiştir. Kilise ile kaderini birleştirmiş olan Roma İmparatorluğu ise

⁵³⁷ Matta, 16:18; Alexander Cappel, *A Debate on the Roman Catholic Religion* (Cincinnati: Published by J. A. James Co., 1837), 17-18; Cheynet, *age*, 22; Stephenson, *Büyük Konstantin*, 211-212, 216.

⁵³⁸ Cheynet, *age*, 23.

⁵³⁹ Worth, *age*, 46-47.

kilisedeki bölünmelerin ve ayrışmaların sonsuz anlaşmazlıkları içine daimî suretle çekilmiştir. Öteden beri sergilenen inanç mücadeleleri, kilisenin iç işleri olmaktan çıkmıştır. Politik motiflerle iyice karmaşık hale gelen bu mücadeleler sadece kilisenin değil, aynı zamanda devletin gelişmesinin ve devamının bir parçası olarak sayılmıştır. Bazı dönemlerde devlet hedeflerin kilisenin gayeleri ile uygun düşmediği zamanlarda olmuştur.⁵⁴⁰

Kilise, Konstantin ile birlikte güçlü bir döneme girmiştir. Bundan böyle kilise, Roma İmparatorluğu sınırları içinde kendi mülkünü oluşturma hakkını elde etmiş ve bunu meşru bir davranış olarak görmüştür. Konstantin, Hıristiyanlığın tanınmasını yasal olarak istemiş ve kilisedeki din adamlarının devlet nezdinde itibarını ve statüsünü yükselterek Hıristiyan tanrısına ibadeti meşru ve saygın görülmesine neden olmuştur. Kiliseler, imparatorun bu cömertliğinin yanında daha fazlasıyla karşılaşmıştır. İmparatorluk, görevlendirilmiş olan memurlarına, kilisede çalışan rahiplerin ihtiyaçlarının karşılanması için kutsal bir görev yapan meşru din adamlarına para yardımı yapılmasını emreden mektuplar yollamıştır. Sözelimi Kartacalı Piskopos Caecilian'a gönderilen bu imparatorluk mektuplarının bir kopyası günümüzde de mevcuttur.⁵⁴¹ Bu mektupta, Hosius tarafından belirlenmiş din adamları listesine para verilmesini emretmekte ve para gerekecek olursa, imparatorluğun hazinesinden takviye isteyebileceği belirtilmektedir. Ruhban gurubunun ücreti, imparatorluk tarafından ödenen rahiplerden oluşması istenmiş ve görev ve sorumluklarını yerine getirebilmeleri için onlara yardımcı olmaya çalışılmıştır. Eusebius, Konstantin'in Afrika Prokonsülü Anullinus'a gönderdiği ve ferdi olarak imparatorun Hıristiyanlığa ilişkin kişisel görüşlerini içerdiği mektubun bir örneğini eserinde yer vermiştir. Gönderilen bu mektup sürecin değerlendirmesi niteliğinde olup, piskoposluklar kurulan etkileşim ve kullanılan dilin niteliğini göstermesi açısından önemlidir: Eusebius mektubunda şöyle der:

Sevgiler, en güvenilir dostumuz Anullinus. Yaşanan pek çok durum gösteriyor ki en kutsal ilahi Güç'e saygı gösterilmesini engelleyen birtakım olaylar geçirdik, halkla ilişkilerimiz büyük tehlikeler atlattı. Ancak bu güzel din yasal olarak benimsendiğinde ve muhafaza edildiğinde, Roma'ya büyük bir refah sağlamak için var gücüyle çalışacak ve ilahi cömertliği sayesinde yurttaşlar arasındaki ilişkilere büyük bir saadet sağlayacaktır. Bu bana iyi bir şeymiş gibi geliyor, ey sevgili Anullinus, bu adamlar hizmetlerini

⁵⁴⁰ Ostrogorsky, *age*, 44-45.

⁵⁴¹ Saint Augustine (Ed. John E. Rotelle), *Letters 1-99 (The Works of Saint Augustine: A Translation for the 21st Century)*, çev. Roland Teske S.j. (New York: New City Press, 2001), 343; Saint Augustine (Ed. Boniface Ramsey), *Letters 100-155*, çev. Roland Teske S.j. (New York, New City Press, 2003), 380.

mukaddeslik ve bu yasa ışığında yerine getirdiğinde, eminim ki kutsal dine böylesi bir ibadet emeklerinin karşılığını muhakkak verecektir. Bu yüzden, Katolik Kilisesinde olanlara, Caecilian yönetimindekilere, hizmetlerini kutsal dine adayanlara ve ruhban sınıfı olarak adlandırılanlara güvenen vilayetler, tüm zorunlu kamusal işlerden muaf tutulacaktır. Çünkü hiçbir hata ya da günahkâr ihmal, onları Tanrı'ya hizmet etmekten alıkoymaz. Ancak kendi yasalarına herhangi bir engel oluşturmadığı takdirde kendilerini bu tür işlere adayabilirler. Öyle görünüyor ki Tanrı'ya en büyük hürmeti gösterdiklerinde, devlete de en büyük faydayı sağlamış olacaklardır. Allahaismarladık, en güvenilir sevgili Anullinus.⁵⁴²

İmparatora atfedilen bu mektuba bakılacak olursa, Konstantin bir Augustus olarak imparatorluk içinde pek çok alanda etkin ve tecrübeli tavırlar sergilemeye başladı, bunun yanında kendi din politikasını belirleme yetisini elde ettiği anlaşılmaktadır. Lakin bu dini politikayı daha bir işlevsel yapma konusunda sadece kendisinin yeterli olmadığını bilmektedir. Konstantin yeteri kadar konsensüs sağlaması ve diğer pagan imparatorları da ikna etmesi gerektiğini tecrübe etmiştir.⁵⁴³ Kuşkusuz Konstantin imparatorlar içinde üst Augustus olarak, Roma dünyasında dini bir politika belirleme hakkına sahip olduğu bilinen bir durumdur. Fakat Konstantin uzlaşmaya dönük tolerans politikasını tek başına uygulayamayacağı ve bunu yürütemeyeceğini bilmektedir.⁵⁴⁴ Bunun için yürürlüğe koymak istediği planları için büyük ve onaylanmış bir desteğe olan ihtiyacın farkındadır.

Roma İmparatorluğu'nda imparatorluk tahtındakiler çok güçlü bir dinsel eğilime sahip değilseler bile, dönemin şartları gereği yaptıkları işlerle kendilerini göstermek zorunda kalmışlardır. Çünkü politik alan içinde din vazgeçilmez bir gereklilik olarak tezahür etmiş olduğundan bir imparator için din, birliği sağlamanın önemli yollarından biri olarak tezahür etmiştir. Özellikle paganizmin gittikçe zayıfladığı imparatorlukta bunu sağlamak oldukça güç bir durum olmuştur. Pavlusçu düşünceyle şekillenmiş Hıristiyanlık, sahip olduğu felsefi ve politik anlayışla; bunun yanında imparatorluğun içinde güçlenen tarafıyla bunu karşılayacak güce sahip olmuştur. Bunun için kiliseler, Konstantin'in politik destekçisi olma konusunda tereddüt etmemiştir. Bu yüzden Konstantin kendi çevresinden büyük ve etkili piskoposları ayırmamıştır. Bununla birlikte Piskoposları muhatap alarak onları iltifatlar, hediyelerle onore etmiştir. Sadece kendi

⁵⁴² Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 10. 5-7; Potter, *Constantine the Emperor*, 198. Ayrıca bkz. Odahl, *Early Christian Latin*, 105-106; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 100-101.

⁵⁴³ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 49-50, 2. 10; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 9. 9-10, 10. 5.

⁵⁴⁴ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 60, 3. 64.

zaferini değil, imparatorluğun istikrarı için de bunu istemiş ve sağlamak zorunda kalmıştır.⁵⁴⁵ Çünkü imparatorluğun istikrarını sağlayan temel unsur, yönetimin başında bulunan ve ülke topraklarının korunmasından da sorumlu olan imparatorun bu unsuru kendi iktidarı ve konumu ile birleştirmesidir. Bu anlamda Hıristiyanlar imparatorluğun geleceğini, Konstantin'in imparatorluğu ve onun hükümdarlık yetkelerine sahip olmaya devam etmesi ile ilişkilendirmiştir.

Konstantin, geliştirdiği yeni imparatorluk anlayışında Hıristiyanları ve hâkimiyeti altında bulunduğu pagan unsurları da katarak, imparatorluğun harcı ve mayası yapmaya yönelik birleştirici bir faktörün önemin üzerinde durmuştur.⁵⁴⁶ Bunu sağlamanın yolu ise güçlü bir kilisenin oluşturulması gerektiğini keşfetmesiyle başlamıştır. Konstantin, öncelikle pek çok merkezde önemli kiliselerin inşasını başlatmış veya restore etmiştir. Beytüllahim'de annesi adına yaptırmış olduğu kiliseyi pahalı gümüşler, süslemeler ve sunular göndermek suretiyle desteklemiştir. Konstantinapolis'te havariler anısına kilise yaptırmış havarilerin anısına yaptırdığı tabutların ortasına da kendi tabutunu yaptırmıştır.⁵⁴⁷ Yaşadığı değişimin ertesindeki dönem içinde parasal ödeneklerle rahipleri bir kısım görevlerden muaf tutmuş ve kiliselere yapılan inşaat destekleriyle Hıristiyanlığı Roma nezdinde yasal olarak paganizmle eşitlemiştir. Onun döneminde rahiplere makam, yetki ve maaş verilmiş, onların zorla askeri görevlere gönderilmeleri konusundaki yasalar kaldırılmış ve bu hizmetleri yapma konusunda onları özgür bırakmıştır.⁵⁴⁸ Bununla birlikte inşa etmek istediği değerler ile dinsel bir uyum ve birlik ruhunun sağlanmasını temel ilke olarak kabul etmiştir. Hatta bu uyumun gerçekleşmesi için paganlarla aynı ortamı paylaşan Hıristiyanlara bir uyarı şeklinde vermiştir. Bu yüzden Konstantin, çoğunluğun temel aldığı ve kabul gördüğü düşüncelere yönelmiş farklı ve aykırı düşüncelerin susturulması konusunda taraf olmuştur.⁵⁴⁹

Kilise ilk dönemlerden itibaren kendisindeki kutsal sorumluluğun kökenini Havariler'e kadar götüren "episcopoi" (piskoposlar) hiyerarşisi ve baskıcı bir örgütsel yapı ile oluşturmuştur. Ayrıca kilise imparatorluğun önemli şehirlerinde Hıristiyan toplulukların doktrinlerini ve ibadetlerini denetlemiştir. Piskoposlara eğitim ve ayinsel

⁵⁴⁵ Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 42, 44, 3. 16, 62, 4. 36.

⁵⁴⁶ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 56, 65.

⁵⁴⁷ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 25, 29, 42-43, 46, 4. 58-60. Ayrıca bkz. Vogt, *age*, 8-9.

⁵⁴⁸ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 9. 7; Eusebius, *Life of Constantine*, 1. 42, 44, 2. 33, 4. 36.

⁵⁴⁹ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 60, 3. 13-20, 53, 4. 42-44; Vogt, *age*, 8-9.

görevler konusunda “presbyteroi” (rahipler) ve bağış ve yönetim çalışması konusunda “Diacones-Diyakon” (Yardımcı Rahipler) eşlik etmiş ve desteklemiştir. Genellikle birbirleriyle mektupla iletişim kurmuşlar ya da farklılıklar üzerine çalışmak için dini kilise meclislerinde toplanmışlardır. Kilise, baskılara rağmen ayakta durmaya çalışmış zamanla Yeni Ahit kitaplarının inanç kurallarını şehirlerde yaşayan Hıristiyanlara vermeye çalışmıştır. Hıristiyan nüfusun artması ve yayılması, ayinsel uygulamalardaki bazı farklılıkların uyumlu hale getirilmesini, aynı zamanda Hıristiyan teolojisinin tanımlamada ve ortaya konmasında net bir durumun gerekliliğini açığa çıkarmıştır. Böylece Hıristiyanlık II. yüzyılın sonlarına doğru daha katılaştırılmış ve düzenlenmiş belirli bir din olarak ortaya çıkmıştır. Pagan kültürünün esnek yapısı, ayinlerinin dağınık ve karışık olması da bunun oluşmasını sağlayan önemli bir etken olmuştur.⁵⁵⁰

Hükümdar olduğu yıllar içinde Konstantin, imparatorluk kanunlarına yeni yasalar ekleyerek rahiplerin statülerini güçlendirmeye devam etmiştir. Kilise hiyerarşisindeki görevli rahipler bundan sonra kazandıkları bu ayrıcalıklar sayesinde hizmet muafiyeti ve maddi sübvansiyon gibi avantajlar elde etmiştir.⁵⁵¹ Özellikle 312’den sonraki on yıllık süreç, Konstantin’in ortaya koyduğu politikalar çerçevesinde değerlendirildiğinde rahipler sınıfı için yeni bir dönemi başlatmıştır. Çünkü bu dönem rahiplere vergi muafiyeti hakkı verilerek önemli bir ayrıcalık kazandırılmıştır. Yine kilise hiyerarşisinde önemli konumdaki piskoposlara, 318 yılında Roma’nın laik mahkemelerinde davaları temyiz etme, ayrıca mahkemelerdeki nihai sonuçların değiştirilememesini sağlayan bazı ayrıcalıklar tanımıştır.⁵⁵² Çünkü bu anlayış doğrultusunda Hıristiyanlar aralarında bir problem ve anlaşmazlık yaşadıklarında, dünyevi mahkemeler yerine kiliselerde çözmeleri gerekmektedir. Çünkü bu İsa’nın ve Pavlus’un bir öğretisi, aynı zamanda emridir.⁵⁵³ Bu düşünceden hareketle, anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması için arabuluculuğunu piskoposların yaptığı ve sistemin üzerine dayandığı bir yargı sistemi, kilise içinde kendine yer bularak gelişmiştir.

⁵⁵⁰ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 3–5; Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 24. Ayrıca Presbiteryenlik ve Diyakozluk konusunda ayrıntılı bilgi için; Mustafa Bıyık, *Presbiteryenlik ve Türk Presbiteryenler* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2006), 174-183.

⁵⁵¹ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 20-21; Peter Brown, *Poverty and Leadership in the Later Roman Empire*, (Hannover: University Press of New England, 2002), 30; Laurie Guy, *Introducing Early Christianity* (Downers Grove: Intervarsity Press, 2011), 96-98.

⁵⁵² Brown, *Poverty and Leadership in the Later Roman Empire*, 35-36; Potter, *The Roman Empire at Bay, AD 180–395*, 416; Ward, Heichelheim, Yeo, *age*, 424; Turan, *age*, 34.

⁵⁵³ Bkz. 1. Korintliler 6:1-8; Matta 5:23-26.

2. 9. 3. Paskalya Bayramı ve Pazar Gününe İlişkin Kararlar

İzmir Konsil’inde üzerinde durulan diğer bir önemli gündem maddesi Paskalya* (Easter) günü ile ilgili yapılan düzenleme olmuştur. Hıristiyanlar, Şabat (Cumartesi) günü ibadet eden Yahudi uygulamasını daha erken zamanlarda terk etmiş ve daha çok Hıristiyanlar daha çok pazar günleri ibadetlerini yapmaktaydılar. İmparatorluk sınırlarındaki pek çok kilise, İsa’nın yeniden dirilişini kutlamak için uygun bir zaman belirlemiştir. Hıristiyanlar için kutsal sayılan günlerden biri olan Paskalya Bayramı, Roma’nın bazı Doğu kiliselerinde Roma usulüne göre değil de Yahudi usulüne göre belirlenerek kutlanmaktadırlar. Konstantin İsa’nın diriliş günü anısına kutlanan bu bayramın, Hıristiyan çoğunluğun kutladığı zamandan farklı olarak bir zaman diliminde kutlandığı bilgisine erişmiştir. Başından beri güçlü bir imparatorluk iradesi kurmak isteyen ve bunu tesis etmek için çabalayan Konstantin için bu kabul edilemez bir durumdur.⁵⁵⁴

Konstantin, Hıristiyanların “En Kutsal Gün” saydığı Paskalya Bayramı’nın kutlanmasında, Doğu kiliselerinin Yahudi takvimini esas aldığı bilgisi kendisine ulaşmıştır.⁵⁵⁵ Konstantin, IV. yüzyılda Romalı bir vatansever ve Hıristiyan sempaticisi biri olarak Yahudilere yönelik olumlu bir bakış sergilemediği anlaşılmaktadır. Öteden beri Hıristiyanlar Yahudilerin Mesih’i kabul etmediklerini ve İsa’nın çarmıha gerilmesinde onların sorumlu oldukları düşünmüşlerdir.⁵⁵⁶ Bu noktadan hareketle kuzey, batı, güney ve doğu kiliselerinin Paskalya Bayramı’nın tarihlerinin belirlenmesinde, aynı yöntemle hareket etmeleri gerektiği kanısı hâkim olmuştur. Suriye’de ve Filistin’de bazı kiliselerde Yahudilerin kullandıkları hesaplamalar yürürlükte olduğundan bu uygulamaya son vermeleri gerektiği bildirilerek Paskalyanın her yerde ve aynı günde kutlanması sağlanmıştır. Piskoposların çoğunluğu da imparatorla aynı doğrultuda düşünmüşlerdir. Bunun neticesinde bir uygulama birliği sağlanmış ve aksi yönde itiraz edenler küçük bir

* Paskalya, Hıristiyanların İsa’nın çarmıha gerilmesinin ardından 3 gün sonra yeniden dirilmesi anısına her yıl Nisan ayında kutladıkları bayramdır. Paskalya Bayramına Diriliş Pazarı veya Diriliş Günü de denmektedir.

⁵⁵⁴ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 18.

⁵⁵⁵ Eusebius, *Life of Constantine*, 4. 22; Hefele, *age*, 325-326; Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 135; Richard Hooker, *Of the Laws of Ecclesiastical Polity* (Eugene: Wipf and Stock Publishers, 2003), 403-404.

⁵⁵⁶ James Carroll, *Constantine's Sword: the Church and the Jews* (New York: A Mariner Book, 2002), 92.

azınlığı olmuştur. Netice itibarıyla Paskalya Bayramı'ndaki farklı uygulama tarihleri iptal edilmiş, bilhassa Yahudilerin Nisan ayında yaptıkları uygulamalardan ayrılması amaçlanmıştır. Sürecin sonunda bahar gün dönümünün ilk dolunayındaki ilk pazar gününde, diğer bir deyişle Rabbin Günü'nde, bu bayramın kutlanması kararlaştırılmış ve bu karar Konsil'de oy birliğiyle kabul edilmiştir.⁵⁵⁷

Konstantin'in yürürlüğe koymayı istediği ve imparatorluk düzeyinde yapmayı amaçladığı pek çok şeyi, ilerleyen planın bir parçası olarak faaliyete geçirmiştir. Planlı bir şekilde ilerleyen faaliyetlerinden biri de 321 yılının başında düzenlenen Sirmium'daki düzenlenen imparatorluk konferansından sonra genişletmiştir. Kölelerin kiliselerde azat edilmesiyle ilgili son bir yasayı 321 yılının Nisan ayında çıkarmış ve yasayı yakın danışmanlarından olan Hosius'a ithaf etmiştir.⁵⁵⁸ 321'in Temmuz'unda biri kiliseye miras bırakmayı mümkün hale getiren, ayrıca bir diğeri de pazar gününü devlet nezdinde resmi olarak tatil kılan iki yasa çıkarmıştır. Birinci yasanın sonucu olarak, kilisenin sahip oldukları mallarda belirgin bir artış söz konusu olmaya başlamıştır. Çünkü toplumda birçok kişi, geçmişte veya hayatının herhangi bir anında işledikleri günahlarının kefareti için, bir şekilde bağlı bulunduğu cemaate miras bırakmaktaydı. Diğer bir önemli yasa olan ikinci yasa ise haftanın ilk günü, iş günü olmaktan çıkarılıp ibadet gününe dönüştürülmesi ve kilisede ibadet etmek teşvik edilmesidir. Yasanın orijinal hali, Codex Theodosianus kanunları içinde korunmuştur. Ayrıca ortaya konan bu yasa ile pazar günleri hukuk davalarının yürütülmesi yasaklamıştır. Daha sonra bu yasaya dair bir açıklama Eusebius'un eserinde yer almıştır. Eusebius'un eserinde yer verdiği bu yasaya dair beyanatta, pazar günü yasasının esas amaçları detaylı bir şekilde ele alınmıştır.⁵⁵⁹ Eusebius'un eserinde Pazar Günü ile ilişkili olarak şunlara söylemiştir:

⁵⁵⁷ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 18-19; Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 21; Sacha Stern, *Calendars in Antiquity*, (Oxford: Oxford University Press, 2012), 400-402, 426; Roth, *age*, 63; Roldanus, *age*, 82; Hefe, *age*, 324.

⁵⁵⁸ Codex Theodosianus 4. 7. 1.

⁵⁵⁹ 482 ile 565 yılları arasında yaşayan I. Justinianos (Jüstinyen), yardımcısı Trebonianos'u imparatorlukta düzeni tesis etme adına eskiden çıkarılmış olan yasaların toplanıp düzenlenmesi işiyle görevlendirmiştir. Bunun için işleri yürütme adına bir komisyon kurulur. Bu işlem, İmparator Hadrianus'tan beri çıkarılan yasaların sistematik bir şekilde bir araya getirilmesi ve sınıflandırılmasını içermiştir. Daha sonra bu yasalar 530 yıllarına gelindiğinde oluşturulan diğer bir komisyon ile II. ve III. yüzyıllar arasında yaşamış hukukçuların kitaplarında bulunanlarla birlikte tekrardan sınıflandırılmış ve birleştirilmiştir (533). Bkz. Codex Theodosianus, 2. 8. 1; Eusebius, *Life of Constantine*, 3, 17-19, 4.18-23; Theodoretus, *The Ecclesiastical History*, 1. 9; Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 9. Ayrıca bkz. Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c. 2, 127; İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, 76; Leithart, *age*, 198; Abdullah Kaya, "Doğu Roma'nın Bizanslaştığı Devir: I. Justinianus Dönemi", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 37, sy. 2 (2013):31-32.

Ayrıca, bir günün dua etmek için tayin edilmesi gerektiğini emretti. Bu belirlenen gün, bütün günler arasında en önemli olanı, Efendimizin ve Kurtarıcımızın günü olacaktı. Sarayın özen isteyen işleri diyakozlara ve hayatını Tanrının hizmetine adanmış, her tür erdem ve ciddiyete sahip olan rahiplere emanet edildi. Konstantin'e karşı bağlılık ve sevgi hisleri taşıyan güvenilir muhafızı, İmparatorunu dindar kişiliğinden etkilenmişti. O da İmparatoru gibi, Tanrıya adanan bu kutsal güne sahip çıktı ve bu kutsal günde İmparatorunun takdir ettiği dini vecibeleri yerine getirdi. Bu prens aynı dini törenleri hangi sınıftan olursa olsun bütün uyruklarına tavsiye etti. Yavaş yavaş bütün bir insanlığın Tanrıya hizmet etmesini ısrarla arzuluyordu. Bu nedenle, Roma İmparatorluğu'nun bütün uyruklarının Tanrının gününü dinlenme günü olarak benimsemesini buyurdu...⁵⁶⁰

Roma'da paganlar için önemli sayılan günlerden biri de pazar günüdür. *Dies Solis* (güneşin günü) pagan terimi olarak Konstantin, pazar gününe ilişkin çıkardığı kanunlarda kullanılmıştır. İmparatorluk sarayında Hıristiyan ibadetlerinin yerine getirilmesine izin verilmiş ve bu toplantılarda vaaz verdiği bile olmuştur. Pazar gününü askerlerin dinlenmesi için tatil ilan eder ve bu günlerde kiliselerde ibadet etmeleri yönünde teşvik edip olanaklar sunmuştur. Bütün bunların yanında orduda görev yapan pagan askerlerin, askeri üslerin dışında toplanmasına ve de kendisi için "En Yüce olan Tanrı"yı yüceltmek ve onurlandırmak adına yazdığı duayı okumaları yönünde zorlanmışlardır.⁵⁶¹ Konstantin Hıristiyan dini ve düşünceleri aracılığıyla egemenliğini pekiştirerek zayıf olduğu yerlerde nüfuzu arttırmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Giderek artan bu nüfuzla birlikte egemenliği altındaki mahkemeler ve ordugâhlar çok şekilde bir şekilde Hıristiyanlığın etkisi altına girmiştir. Benzer durum imparatorluğun geri kalan kısmı için söz konusu olmuştur. İmparator, Hıristiyanlığa misyoner bağlılığına benzer şekilde bir tutum sergilemesine rağmen, diğer taraftan pragmatist, akılcı bir hükümdar tavrını hiçbir zaman ortadan kaldırmamıştır. Onun bu kimliği, planlı bir şekilde uyguladığı dini politika malzemesi içinde eriyip gitmemiştir. Zamanında tetraşinin diğer ortaklarına karşı Licinius ile girdiği ortaklıkta bile uzun vadede Licinius ile askeri bir çatışma içine girmesinin kaçınılmaz olduğunun farkında davranışlar sergilemiştir. Kiliselere imtiyazlı bir statü tanısa da herkes için dini özgürlükleri savunan "İyi bir imparator" olarak algılandığı takdirde, imparatorluğun birçok yerinde insanların desteğini kazanmasının muhtemel olduğunu deneyimlemiştir. Bu yüzden pek çok kesimle ilişkisinde yapıcı ve

⁵⁶⁰ Eusebius, *Life of Constantine*, 4. 18-20.

⁵⁶¹ Eusebius, *Life of Constantine*, 4. 19-25; Codex Theodosianus, 2. 8. 1; Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 303; Yalduz, *agm*, 269; Atâu'r-rahim, Thomson, *age*, 138.

uzlaştırıcı tutumlar sergilemekten kaçınmamış, bu yöndeki uygulamaları yürürlüğe sokmuştur.⁵⁶²

Ortağı ve müttefiki Licinius ile birlikte hazırladıkları Milan anlaşmasının hükümlerini Licinius sonraları çığneyip doğudaki Hıristiyan topluluklara baskı ve şiddet uygulamaya başladığında, Konstantin tarafını ortaya koyacak şekilde anlaşmaya sadık kalmış ve uygulamaya devam etmiştir. Buna ek olarak, İmparatorlukta mevcut uyrukların dini özgürlüklerini muhafazasını sağlamıştır. İmparator pek çok kesimin sempatisini kazanıp egemenliğini güçlendirme adına 321 yılında Donatist tarikatında din adamlarına yönelik cezaları da kaldırmıştır. Çünkü bu tarihten beş yıl önce muhalif Donatist tarikatının din adamlarına karşı yürürlüğe koyduğu sürgün cezasının ve müeyyideleri hala yürürlükte bulunmaktadır. Kilise inancına bağlı olanlar gibi, kiliseye karşı olan Hıristiyan muhaliflerin nezdinde itibar kazanmayı ve bununla daha önce edinilmiş kötü izlenimi yıkmayı amaçlamıştır. Önemli görevlere Hıristiyanlar getirilirken, aynı şekilde paganların da önemli idari ve askeri pozisyonlara atmasına devam edilmiş, kehanette bulunma ritüeli toplumda birçok kişi tarafından itiraz edilse de kötü amaçlar için yapılması yasaklanmıştır. İmparatorluk sathında geleneksel olarak icra edilen pagan ritüellerinin ve ayinlerinin yerine getirilmesine, Hıristiyanlara özgü ayinlerin desteklendiği dönemlerde de izin verilmeye devam edilmiştir. Her iki taraf arasında kendi konumu üzerinden bir denge yaratmaya çalışmıştır. İlerleyen süreçte, yürütmüş olduğu dini politikaları sayesinde Konstantin'in çoğu kesimin desteğini almaya devam etmiştir.⁵⁶³ Yürüttüğü tolerans politikası gereği çoğu zaman tarafların aşırı tepki gösterecekleri tutumlar sergilememeye çalışmıştır. Böylece tarafgir olmayan bir tutumla tarafların nezdinde uzlaşmacı bir tutum sergilemiştir.

2. 9. 4. Konstantin'in Kamuyu Tesisi

Hıristiyanlık, ilk dönemlerinde daha çok toplumun yoksul kesiminin benimsediği, baskı ve şiddete maruz kalan bir topluluktan oluşan dini hareket olmuştur. Bu yüzden öteden beri gerek kamunun resmi mimari geleneği ve gerekse imparatorluk şehirlerinde, kiliseler yeteri kadar teşkilatlanamamıştır. İlk dönemlerde, yani I. ve II. yüzyıllarda

⁵⁶² Eusebius, *Life of Constantine*, 4. 18-22; Dörries, *age*, 93–130; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 49–53, 60; Chesnut, *age*, 136; Odahl, *Early Christian Latin*, 106–108.

⁵⁶³ Codex Theodosianus, 9. 16. 1-3; Alföldi, *age*, 75–78; Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, 96, 102, 128–129; Harvey, Hunter, *age*, 312; Potter, *Constantine the Emperor*, 202.

Hıristiyanlar müntesipler, “Domus Ecclesiae” isimli özel evlerde toplanmaktaydılar.⁵⁶⁴ Büyük kalabalıklar halinde büyük salonlara toplanma ise ancak III. yüzyılın sonlarına doğru inşa etmeye başladıkları “Aulae Ecclesiae” adlı toplanma yerleri olmuştur.⁵⁶⁵

Roma’da bahsi geçen evlerin çoğu, bilhassa imparatorluğun kargaşa ve kaos dönemi sonrası, tetrarşi üyelerinin iktidarda oldukları zamanlardaki tahakkümleri boyunca, verilen emirlerle yıkılmışlardır. Konstantin’in dönemine gelindiğinde, onun desteğiyle Hıristiyanlardan bazı yetkin isimler, imparatorluğa ait yapı uzmanlarının istişareleri ile kendine özgü Hıristiyan kilise mimarisinin oluşmasına öncülük etmiştir. Roma’nın geleneksel mimarisine uygun olarak kullanılan pagan tapınakları, Hıristiyan topluluklarının anlayışına hitap etmemektedir. Büyüyen ve gelişen Hıristiyan topluluklar için dönemin mevcut mimari anlayışı yeterli gelmemektedir. Paganların dini anlayışına uygun tarzda inşa edildiğinden, onlara ait dini ve kültürel unsurların izlerini taşımaktadır. Bu durum Hıristiyanların açısından kabul edilebilecek bir durum değildir. Bu aşamadan sonra kamusal kilise mimarisi için ele alınan modeller, seküler yapı modeli olmuştur. Konstantin, ivedilikle Hıristiyan bazilikalarını ve bununla ilişkili yapıların inşasına başlar.⁵⁶⁶ Bütün görkemi ve görsel ayrıntılarıyla inşa edilmeye başlanan bu karakteristik yapılar, Konstantin’in gerçekleştirmek istediği planın önemli bir parçasıdır. Bu planın bir parçası olan Hıristiyanlar, Konstantin’in kurmak istediği imparatorluk birliğinde yürütücü unsur olarak büyük görevler üstlenmişlerdir.

Konstantin döneminde diğer önemli bir problem hukuk sistemi içinde ortaya çıkmıştır. Her ne kadar günümüzde bu hukuk sistemi insanlık tarihi için önemli bazı yapıtaşlarını içinde barındırmış olsa da dönemin Roma hukuk sisteminde toplumda pek çok kişi davalık bir durumdadır. Bu durum var olan hukuk sistemine önemli ölçüde maddi külfet getirmiştir. Tarih sayfalarında görmeye alışkın olduğumuz biçimde Roma’nın Kurulu hukuki sisteminde yüksek nüfuzlara sahip olanlar ve zenginler, imtiyazlı konumda yer almaktaydı. İmparatorluk bünyesindeki pek çok kesim özellikle de yoksul kesim, adil yargılama şartlarına ve buna kolay erişebilme hakkına üst sınıflara kıyasla

⁵⁶⁴ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 7. 19, 30; David W. J. Gill, Conrad Gempf, *The Book of Acts in Its Graeco-Roman Setting*, Vol. 2 (Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company, 1994), 129; Steven J. Schloeder, *Architecture in Communion* (San Francisco: Ignatius Press, 1998), 128.

⁵⁶⁵ Gill, Gempf, *age*, Vol. 2, 150-151.

⁵⁶⁶ Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 18; Richard Krautheimer, *Three Christian Capitals* (Berkeley: University of California Press, 1983), 94; Lemerle, *age*, 28, 31. Ayrıca bkz. Harold W. Turner, *From Temple to Meeting House* (Great Britain: Mouton Publishers, 1979), 338-342.

erişememektedir. Konstantin uygulamaya koyduğu şeylerin arasında “Episcopale Iudicium-Episcopal Mahkeme”lerini kurulması önemli bir aşamadır. Konstantin bununla hantallaşmış olan yapıyı hızlandırarak Roma hukuk düzenine alternatif bir sistem oluşturmuştur. Bununla hukuki olarak yoksullara adil bir şekilde yargılanmayı ve bu hakka kolayca erişebilmeyi, ayrıca imparatorluk mahkemelerindeki cereyan eden hantallığı çözmeyi hedeflemiştir. Bu mahkemeler kiliselerin başındaki piskoposların toplumsal konumuna da katkıda bulunmuştur. Bu uygulama ile piskoposların statülerini yükseltilmesi sağlanmıştır. Yükselen bu statü hem resmi anlamda hem halk nezdinde itibarlarının ve nüfuzlarının artmasını sağlamıştır.⁵⁶⁷

Konstantin, Hıristiyanlığı ve Hıristiyanları Roma'nın üzerine kurulu olduğu temelin bir parçası ve harcı yapma konusunda belirgin ve bir o kadarda yadsınamaz tutumlar sergilemiştir. Bu anlamda Hıristiyan müntesipler, revize edilen Roma uygarlığının yapılması sürecinde önemli bir rol elde etmiştir. Konstantin bu anlamda desteğini esirgememiş ve kilise kurumuna maddi kaynaklar ayırmıştır. Pek çok konuda onlara destek sağlayarak ve onların desteğini alarak bir inşa sürecine girişmiştir. Konstantin Hıristiyanlar için önemli ve değerli olan kutsal yapıları inşa ederek dikkat çekici birer yapı ve merkez haline getirmiştir.⁵⁶⁸ Konstantin, Roma'nın çehresini değiştirmeye yönelik yapıları inşa etmeye başladığında, paganların yoğunlukta bulunduğu ve iskân ettiği Roma'nın merkezine müdahalelerde bulunmamıştır. Konstantin, kritik bir dönemden geçen imparatorlukta varlığını sürdüren tarafların kendisine yönelik olumsuz tutumlar sergilemesine neden olacak uygulamalardan kaçınmıştır. Konstantin bu siyasi tutumlarıyla paganların olumsuz yönde tepki gösterebilecekleri davranışları en aza indirmiş ve onların tepkilerinden çekinmiştir. Bununla birlikte inşa etmek istediği görkemli ve ayrıntılı kilise yapılarını, şehir merkezinin etrafına koymuş, ayrıca çevreye Roma'ya özgü kamu binalarının ve kilise anlayışının bir karışımı olan bazilikaları yerleştirmiştir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 8; Rapp, *age*, 243; Potter, *The Roman Empire at Bay, AD 180–395*, 416; Lenski, *Constantine and the Cities*, 198-199.

⁵⁶⁸ Kee, *age*, 157; Leithart, *age*, 302-304; Hillerbrand, *age*, 23.

⁵⁶⁹ Konstantin, Milan Bildirisi ile Hıristiyan inancını Roma'nın önemli ve de rağbet edilen bir unsuru yapma konusunda çalışmıştır. Kiliseleri güçlendirme adına büyük oranda bağışlar yapmış, kilise ve kiliselere ait mülkleri restore etme faaliyetlerinde bulunmuştur. Eusebius, *The Ecclesiastical History*, 10. 5-6, 1. 5-17; Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 8. Bkz. Rahner, *age*, 44; Vogt, *age*, 8.

2. 9. 5. Ariusçu Tartışmalarının Hızlandırıcı Etkisi ve Sonucu

Arius ile ilgili tartışmaların en yoğun yaşandığı dönem 318-323 yılları arasındadır. İmparator Konstantin, tartışmaların yoğunlaştığı dönemlerde Arius'a ve Alexander'a mektup göndermiştir. Bu mektupta Konstantin, tartışmaların ortaya çıkmasının nedenini piskopos Alexander'ın sergilediği otoriter girişime ve davranışlara bağlamıştır.⁵⁷⁰ Çünkü İskenderiye'deki kiliselerin birçoğu güçlü bir şekilde piskoposun otoritesine bağlı değildir. Bu durum kiliselerin değişik meseleler söz konusu olduğunda farklı seslerin yükseldiği dağınık bir görünümün sergilemelerine yol açmıştır. Arius'un fikirlerinin ortaya çıkması karşıt düşüncedeki kiliselerin Ortodoks bir inanç etrafında şekillenmelerini sağlamıştır. Tartışmaların ana odağındaki kişi Alexander bu adımların atılmasını sağlayan kişi olarak tarihe geçmiştir. Arius ve taraftarlarını baskılamak ve kontrol altına almak için diğer kilise piskoposlarında desteğini alarak Arius ve taraftarlarını afroz ederek kiliseden uzaklaştırmıştır. "İsa'nın Kanunsuz Düşmanları" olarak nitelendirdiği Arius'u ve takipçilerini ifşa ederken halkın desteğini almayı ihmal etmemiştir.⁵⁷¹ Aslına bakıldığında önemli dönemeçlerdeki İskenderiye halkı gibi toplulukların tarihte bu tarz kışkırtmalarla manipüle edildiği anlaşılmaktadır. Benzer bir durumu 5. yüzyılda felsefe ve matematik alanında önemli bir üne sahip Hypatia, böylesi bir kışkırtma ve ayaklanmayla ortaya çıkan şiddet hareketinin kurbanı olmuştur.⁵⁷² Alexander ve taraftarlarının gösterdiği baskı ve şiddetten dolayı Arius şehri terk etmek zorunda bırakılmıştır.⁵⁷³ Arius bunların ardından kilise tarihçisi Caesarealı Eusebius'a ve Nicomedialı Eusebius'un Piskoposluğuna sığınmıştır.⁵⁷⁴ Bu durum Arius ve taraftarlarının; bunun yanında Caesarealı Eusebius ile Nicomedialı Eusebius arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemli bir olaydır.

Arius'un temsil ettiği anlayış bir Ortodoks inancı etrafında mahkûm edilmiş ve cezalandırılmıştır. Sonraki süreçte Konstantin Arius'a ait metinlerin ve çalışmaların hepsinin yakılarak yok edilmesini ve bunları da yanında bulunduranların idam edilmesini

⁵⁷⁰ Eusebius, *Life of Constantine*, 2. 54-69; Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 2. 15; Vasiliev, *age*, 67; Hinson, *age*, 178.

⁵⁷¹ Barnes, *Constantine and Eusebius*, 205.

⁵⁷² Gerson, *The Cambridge History of Philosophy in Late Antiquity*, 589.

⁵⁷³ Bkz. Theodoret, *The Ecclesiastical History*, 1. 4; Epiphanius, *Panarion*, 69. 6. 2; Sozomenus, *The Ecclesiastical History*, 1. 15; Rubenstein, *age*, 70; Kaatz, *age*, 101-103.

⁵⁷⁴ Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*, 62.

isteyen bir bildiriye ilan etmiştir. Arius'a ait pek çok materyal bu dönemden sonra kaybolmuştur.⁵⁷⁵ Arius'a ait pek çok düşünce ve fikrin yok edilmesi amaçlanmıştır. Hıristiyan toplumunda büyük bir kamplaşmaya yol açan Arius, topyekûn bir tartışmanın fitilini ateşlemiş ve Hıristiyan teolojisinin oluşmasını sağlamada hızlandırıcı bir etki yaratmıştır. Aslına bakılacak olursa Arius'un başlatmış olduğu etki imparatorluğun geçirdiği süreç düşünüldüğünde tehditkâr bir konumda olmuştur. Birliği ve tolerans politikasını hedef alan ve bunu yürürlüğe sokmak isteyen düşünce, Konstantin için arzu edilen bir durum olmamıştır. Neticede Arius'un yarattığı süreç Konstantin'in özelde kurmak istediği kilise birliğine genel olarak imparatorluğa ve Konstantin'in ideallerine birer tehdit olarak algılanmıştır. İsa'nın doğumundan itibaren daha sonraki dönemlere kadar nasıl tanrılaştırıldığı konusu çok net bir konu olmamakla beraber, bunun kendi döneminde olmadığını bilinmektedir.⁵⁷⁶ Bu konuya dair bilgilerin kısıtlılığında ve dönemin hâkim düşüncesinden, ayrıca diğer düşünceyi heretik gören anlayışları araştırmaları zorlaştırmaktadır. Çünkü ana akım olarak görülen ve dışlanan düşünceler, dönemin egemen ve baskın güçlerin etkisiyle yasaklanmış ve ortaya koyulan yazınsal ürünler imha edilerek toplum nezdindeki itibarları yok edilmiştir. Arius'a ait düşüncelerin Konstantin tarafından imha edilmesi yine bunun bir örneğidir.⁵⁷⁷

Arius'un temsil ettiği teolojik anlayış, imparatorluğun konsensüs ve birlik anlayışının bir tezahürü olarak, bunun yanında dönemin dini ve siyasi şartlarına uygun olan bir sonucu ortaya çıkarmıştır. Dönemin dini-felsefi ve siyasi-politik süreci, teslisin resmileşmesini ve bir imparatorluğun desteklediği bir din olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Tartışmalar, imparatorluğun çok çeşitli dini ve kültürel yapısına uygun bir formda evrimleşmiştir. Hıristiyanlığın bu yeni anlamasında teslis tartışmaları pek çok kesimi kendi potasında eritebilmiştir. Roma teslisin tarafını seçerek resmi bir ideoloji haline getirmiştir. Resmi anlayışa aykırı düşünceler ise toplumsal huzuru, birliği zedeleyip ifsat ettiği gerekçesiyle yok sayılmıştır. İmparatorluk, resmi öğretinin yegâne savunuculuğunu yaparak bu türden düşünceleri ekarte etmiş ve büyük bir kitleyi kendine

⁵⁷⁵ Eusebius, *Life of Constantine*, 3. 53-56; Dillon, *The Justice of Constantine*, 48; Dirk Rohmann, *Christianity, Book-Burning and Censorship in Late Antiquity* (Berlin: Walter De Gruyter, 2016), 76; Roth, *age*, 155.

⁵⁷⁶ Matta 23: 8; İlk kuşak Hıristiyanlar ve İsa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adolf Harnack, *The Expansion of Christianity in the First Three Centuries*, c. 2 (Eugene: Wipf and Stock Publishers, 1998)

⁵⁷⁷ Haig A. Bosmajian, *Burning Books* (North Carolina: McFarland Company, 2006), 40; Arius ve takipçilerinin kaleme almış oldukları yazılara yönelik imparatorluğun yayınladığı ferman için bkz. Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 9.

bağlamayı başarmıştır. Konstantin ile başlayan bu süreçte Hıristiyan topluluklar, Konstantin'in katkılarıyla geliştirilen bu yeni anlamayla, Roma'nın farklı bir vizyon ve güçle ortaya çıkmasına da büyük katkı sağlamıştır.⁵⁷⁸

Konstantin'in kiliseye ve din adamlarına yönelik tavrını, dönemin piskoposları önemli ölçüde farkına varmıştır. Açığa çıkan diğer bir durum ise, İstanbul piskoposluğunu kontrol etmek suretiyle imparatora yakın olmanın, kilise politikaların da yönlendirmeler yaratacağı olağanüstü etki olmuştur. Merkezi bir kilise anlayışı tek elden kuralların uygulamaya konulduğu hiyerarşik ve yönetilebilir bir kilise kurumunu bunu daha cazip hale getirmiştir. Konstantin, imparatorluğun dini düşünsel merkezini imparatorluğun merkezine kaydırmayı istemiştir. Böylelikle pek çok siyasi ve politik meseleye müdahalesi daha kolay olmuştur.⁵⁷⁹

Konstantin hem imparatorluk makamının hem de kendinin merkezi konumunu artırma düşüncesinden hareketle, kiliseyi güvенеbileceği bir elde tutmak, ayrıca merkezi kilisenin de itibarını ve konumunu sarsılmaz temellere dayandırmak istemiştir. Bunun yanında Nicomedia piskoposu Eusebius, kilisenin gerçekleştirmek istediği ne varsa, bunun ancak imparatorluğun gölgesi altında verilecek hükümlerle sağlanabileceğinin farkında olmuştur. Tüm bunların akabinde piskoposların sahip oldukları konumlardan azledilmesi veya aforoz edilmeleriyle meydana gelecek problemlerin halledilmesinde; imparatorun siyasi ve askeri desteğine büyük ölçüde gereksinim olduğunu da bilmektedir. Bu anlamda Eusebius için imparatorun desteği, olmazsa olmaz şartlar arasında yer almıştır.⁵⁸⁰

İsa'nın tabiatına ilişkin onlarca tartışma Hıristiyan topluluklar arasında devam ederken, diğer taraftan bu tartışmaların dışında tarihsel İsa ve Mesih İsa arasında büyük bir farklılık olduğunu ve İsa'nın kendi döneminde çok farklı tanımlandığı bilinmektedir. İlk yüzyıllardan başlayıp IV. yüzyıla kadar devam eden tartışmalar, daha çok İsa'nın onun tanrısallığı ile ilişkili olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁸¹ Tarihsel İsa araştırmaları göstermiştir ki İsa'nın gerçek kimliği, kristolojik tartışmalar altında kaybolmuştur. Bu süreç İsa'yı

⁵⁷⁸ Barnes, *Athanasius and Constantius*, 14-15, 20; Dihle, Albrecht. *Greek and Latin Literature of the Roman Empire: From Augustus to Justinian*. Trans. Manfred Malzahn (London: Routledge, 1994), 396.

⁵⁷⁹ Krautheimer, *age*, 3-5; İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, 126; Gündüz, *Hıristiyanlık*, 127-128.

⁵⁸⁰ Socrates, *The Ecclesiastical History*, 1. 6; Hanson, *age*, 268; George E. Demacopoulos, *Christianity, Democracy, and the Shadow of Constantine* (New York: Fordham University Press, 2010), 177.

⁵⁸¹ Matta 23: 8; Gündüz, *Hıristiyanlık*, 20-27.

tanımlayan onu farklı tanrısal özellikleri ile ön plana çıkaran onlarca grubun ortaya çıkmasını sağlamıştır. İsa bu süreç içinde mutlak anlamda Hıristiyanlığın etrafında şekillendiği merkezi bir figürü olarak kabul edilmiştir. İsa'nın merkezi ve tanrısal bir figür olarak kabul edilmesinin Konstantin'in egemenliği döneminde resmi bir hüviyet kazanması ile Hıristiyan düşüncesinin teşekkülünü sağlayan önemli bir ivme olmuştur. Resmî ideolojinin desteğiyle gelişen ve büyüyen ana akım düşünce, kendi dışındaki fikirsel oluşumlara şiddetle karşı çıkmış ve onların heterodoksal yapılar olarak algılanmasına neden olmuştur.

Arius'un şahsında özdeşleşen tartışmalar, Hıristiyanlığın serbestlik kazanmasıyla daha da şiddetlenmiştir. İmparatorluk düzeyinde meşrulaşan, aynı zamanda güçlü bir nüfuz elde eden Hıristiyanlık, bir süre sonra kendi toplulukların içinden farklı düşüncelerin çıkmasına ortam sağlamıştır. Bu durum sayısal çoğunluğa sahip anlayışların, nüfuzlarını diğer topluluklar üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmalarının önünü açmıştır. Neticede İsa'nın tarihsel kimliğinin siyasi-sosyal değişimlerle evrildiği anlaşılmaktadır. Başlangıçta öğretici tarafıyla bilinen İsa, Konstantin dönemindeki alevlenen tartışmaların etkisiyle ve siyasi müdahalenin katkılarıyla tanrısal bir figür haline dönüşmüştür. Bu değişime katkı sağlayan diğer bir unsur ise Hıristiyanlığı varlık sahnesine çıktığı toprakların kendine has özellikleri olmuştur. Paganizmin, gnostik kültürlerin, felsefî ve dini pek pek çok dinsel geleneğin ortasında kalan Hıristiyanlık, siyasi-sosyal etkilere maruz kalmıştır. Tüm yaşananların sonucunda İsa insani kimliğinden sıyrılarak bir Pantokrator'a dönüştürülmüştür. İsa daha önce Roma mitolojisinde Zeus için kullanılan ve evrenin mutlak hâkimi özelliğiyle anılmış ve kabul edilmiştir. Bundan böyle İsa, elinde bulunan İncil'i ve koltuğunun üzerindeki hâkim pozisyonu ile tüm güçlerin kendinde toplandığı evrenin hâkimi olarak algılanmaya ve bu şekilde resmedilmeye başlanmıştır.⁵⁸²

⁵⁸² Philip Grierson, *Byzantine Coinage* (Washington: Dumbarton Oaks, 1999), 33-35; Tom Stone, *Zeus: A Journey Through Greece in the Footsteps of a God* (New York: Bloomsbury, 2008), 236-237; Janette McWilliam, Sonia Puttock, Tom Stevenson, *The Statue of Zeus at Olympia: New Approaches*, (Tyne: Cambridge Scholar Publishing, 2011), 165-166.

SONUÇ

Dünya tarihi incelendiğinde, pek çok olayın farklı toplumsal fenomenle ilişkili olduğu görülmektedir. Bazı yönleriyle girift ve bir o kadar da problemlili unsurlarla örülü, tarih sayfalarında yerini almış bu toplumsal olaylardan biri de Roma tarihinde Konstantin'in imparator olması ve onun, Hıristiyanlığa serbestlik vermesidir. Diocletianus'un Roma'nın içinde bulunduğu siyasi ve sosyal problemlerden kaynaklanan olumsuz gidişatı durdurmak ve imparatorluğu ihya etme adına kurduğu tetraşi yönetimi, başlangıçta ülke çapında olumlu etkiler yaratmışsa da bu durum çok uzun sürmemiştir. Diocletianus'un dört imparatorlardan oluşan yeni yönetim anlayışı, ilerleyen süreçte imparatorların güç mücadelesine sahne olmuştur. Bir tarafta Roma, imparatorlar arasında başlayan bu güç mücadelesine sahne olurken diğer taraftan Hıristiyanlık, toplum içerisinde yaygınlaşan kurtarıcı fikri ve şehitlik düşüncesi etrafında hatırı sayılır bir güç haline gelmiştir. Dolayısıyla III. ve IV. yüzyıllar, Hıristiyan topluluklarının baskı ve şiddetten kurtulup etkili ve güçlü bir taraf haline geldikleri dönemdir. Roma'nın efendileri konumundaki imparatorlar ise, Hıristiyan topluluklarının tehlike arz ettiğini düşünerek Hıristiyan cephesinde yaşanan bu gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. Tetraşi yönetiminin imparatorlarından biri olan İmparator Diocletianus, Hıristiyanların artan gücü ve etkilerine karşı yönetim ortağı Galerius'un desteğiyle büyük bir baskı ve şiddet hareketi başlatmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde Hıristiyanlık tarihine zulüm, baskı ve şiddet unsurlarıyla geçen İmparator Galerius dahi, yaşamının son zamanlarında Hıristiyanlara yönelik baskıları azaltarak onlara ibadet özgürlüğü tanıyan bir yumuşama bildirgesi ilan etmek zorunda kalmıştır.

Diocletianus'un yönetim şekline ilişkin başlattığı reformlar, Konstantius'un ardından oğlu Konstantin'in yönetime dâhil olmasını sağlayan bir süreci başlatmıştır. Süreç içerisinde dörtlü yönetim mekanizmasının bozulması imparatorluk adına olumsuz bir durum oluştursa da aynı durum Konstantin'in imparator olmasını kolaylaştıran bir sürece kapı aralamıştır. Aslında İmparatorluk yönetimindeki iktidar mücadelesi, sadece Konstantin'in tarih sayfalarına geçecek önemli bir imparator olmasını kolaylaştırmamış, aynı zamanda Hıristiyanların lehine gerçekleşen ve onların güçlenmesini sağlayan şartların da oluşmasını sağlamıştır. Bu anlamda Konstantin, Roma tarihinde Geç Antik Çağın önemli bir imparatoru haline gelmiş, aynı zamanda Roma tarihindeki

imparatorlardan dini anlamda farklı bir tutum sergileyerek Hıristiyanlığı desteklemiş ve korumuştur. Ayrıca Konstantin, Hıristiyanları himaye eden bir imparator olma özelliğini kendinde birleştirmiştir. Konstantin'in Hıristiyanlara yönelik teveccühleri, aslında uzun soluklu ve çalkantılarla dolu Roma tarihinden ve konjonktüründen bağımsız değildir. İmparatorluğun ihtişamlı olduğu dönemlerin ardından zayıflayan imparatorluğu yeniden ihya etme çabaları ve bunun yanında imparatorluğun dini geçişlere imkân veren jeopolitik konumu; pek çok siyasi, sosyal ve ekonomik sorunu da beraberinde getirmiştir. Her ne olursa olsun söz konusu sorunları çözme adına atılan adımlar, Konstantin'in yönetim hiyerarşisinde güçlenmesini ve yükselmesini sağlamıştır. Nitekim Konstantin, Hıristiyanları arkasına alarak Maxentius, Maximinius Daia, en sonunda da Licinius gibi yönetim ortaklarını saf dışı bırakmış ve tek başına imparator olmayı başarmıştır. O halde Konstantin'den tarihin akışını değiştiren imparator olarak söz edilmesi oldukça yerinde bir yaklaşımdır.

Konstantin, yönetime dâhil olduğu zamanlarda bazı konularda yönetim ortağı ile beraber hareket etmiştir. Bunlar arasında en önemlisi Konstantin'in tek başına imparator olmadan önceki yönetim ortağı Licinius ile birlikte Hıristiyan topluluklara ilişkin ortaya koydukları tolerans politikasıdır. İki imparator, tolerans politikası sonucunda Hıristiyanlığa serbestlik tanıyan ve onlara geniş haklar tanıyan Milan Fermanı'nı ilan etmişlerdir. "Milan Fermanı" sadece Hıristiyanlara siyasi ve sosyal bir özgürlük vermekle kalmamış, aynı zamanda Konstantin'in farklı bir kimlikle ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bunun verdiği güç zaman içerisinde Konstantin'in kendisini Hıristiyanların koruyucusu ve İsa Mesih'in havarisi olarak görmesine; dolayısıyla da Hıristiyanlarla ilgili pek çok konuda müdahale yetkisini kendisine hak görmüştür. Konstantin bu olağanüstü müdahale ve hamilik vasfını, birkaç yüzyıl boyunca baskı ve şiddet altında sindirilmiş Hıristiyan topluluklarını özgür bırakmak ve onlara hayal edemeyecekleri bir dünyayı vermek sureti ile elde etmiştir. Hıristiyanların kalplerini fetheden Konstantin, imparatorluğun tüm nimetlerini Hıristiyan topluluklarına açarak bu önderlik vasfını perçinlemiştir. Üstelik Konstantin kendisine yönelik böyle bir algının oluşmasından eski bir pagan olarak rahatsızlık duymamıştır. Hıristiyan tebaadan beslenen dini alt yapıyı meşruiyeti ile kazandığı bu kimlik; Roma hiyerarşisinde ona güçlü bir siyasi konum sağlamanın yanı sıra olağanüstü bir nüfuz vermiştir. Ayrıca burada Konstantin'in Hıristiyanlığa yapmış olduğu müdahalelere rağmen, Hıristiyanlar tarafından herhangi bir tepkiyle karşılanmamış olduğunu da ifade etmek gerekir.

Konstantin'in gerçekleştirdiği en önemli uygulamalardan biri, kiliseyi güçlendirerek kendisine bağlı bir kurum haline getirmiş olmasıdır. Zira Konstantin'le birlikte Hıristiyanlık, özellikle de kilise kurumu, önemli ölçüde nüfuz elde ederek siyasi ve sosyal üstünlük kazanmıştır. Söz konusu dönemde Roma'nın farklı bölgelerinde bulunan bu kiliselerin farklı görüş ve uygulamalar nedeniyle birbirinden ayrılmaya başladığını fark eden Konstantin, kendine yakın gördüğü kiliseleri destekleyerek kiliseler arasındaki rekabeti arttırmış; öteden beri süren kristolojik tartışmaların bu dönemde şiddetlenmesine yol açmıştır. Hıristiyanlar arasında devam eden bu tartışmalar, Hıristiyanlığı imparatorluk nezdinde müdahalelere açık hale getirmiş ve neticede imparatorun direktifleri ile büyük bir konsil toplanmıştır.

Tartışmaların odağında bulunan Arius ile Piskopos Alexander ve halefi Piskopos Athanasius arasındaki çekişme, Hıristiyanlık açısından büyük ayrışmalara ve bölünmelere varan sonuçlar doğurmuştur. Konstantin, yeni tesis etmeye başladığı imparatorlukta bu şekildeki bir ayrışmayı ve bölünmeyi önemli bir tehdit olarak gördüğü için, genel bir toplantının yapılması konusunda müdahil olmuştur. Konstantin, teolojik tartışmalarda açığa çıkan tehlikeyi önemsemiş ve bölünmeye giden bu süreci tek elden yürütmek için, konsilin icra edilmesi aşamalarında ağırlığını ortaya koymuştur. Bu anlamda İznik Konsili, Konstantin'in yaptığı müdahaleler arasında en belirgin olanıdır. Resmi olarak imparatorluk düzeyinde Hıristiyanların ilk kez katıldığı bu Konsil, Ariusçuluğun savunduğu öğretilere ve onun ortaya çıkardığı tartışmalara ve bölünmelere karşı düzenlenmiştir. Bunun için Konsil'in tamamlanması sürecinde, onaylanacak meşru bir yapının kiliseyi yönetmesi gerektiğine karar verilmiş, akabinde kiliselerin etkin bir rol üstlenmelerine kapı aralanmıştır. Konstantin, problemlerin yaşandığı süreçlerde başından beri kendi lehine olacak şekilde siyasi bir duruş sergilemiştir. Konstantin için tartışmalardaki ayrıntıların büyük bir önemi de olmamıştır. Çünkü onun ilgilendiği ve kendisi için önemli görünen asıl şey, imparatorluk bünyesindeki yeni yapılanmada birliğin tesisi ve uzlaşının oluşmasına yönelik isteğidir. Bu doğrultuda onun organizesi ile gerçekleşen Konsil'in ulaştığı sonuç, imparatorluğun birliğine ve devamlılığına uygun düşmüştür. Konstantin, İznik Konsili sonucunda, Hıristiyan toplulukların önemli bir temsilcisi konumundaki kilisenin, öğretilerden ve inançlardan oluşan güçlü imajına vurgu yapmıştır. Bununla birlikte Konstantin, bu imajı tesis edecek birliğe atıf yaparak kiliselerin yeniden yapılanmasına öncülük etmiştir. Bu yeni anlayıştan hareketle kilisenin küçük azınlıkların oluşturduğu birer topluluk olmasından ziyade kilise, etkili bir kurumsal

kimliğe büründürülmüştür. Konstantin kiliselere miras bırakılmasını sağlayan yasalar çıkarmış ve onlara ekonomik destek sağlamıştır. Rahiplerden askerlik ve vergi sorumluluklarını kaldırarak kölelerin azat edilmesi konusunda kilise kurumuna etkin bir misyon yüklemiştir. Konstantin, kölelerin sünnet edilmesini yasaklayan, onları kilise kanalı ile özgürleştiren, ayrıca hürriyet kavramının Hıristiyanlıkla bağdaşmasına sağlayan bir dizi yasaya imza atmıştır. Onun buradaki rolünü ve yönlendirici etkisini, tamamıyla ihtida etmiş ve aydınlanmış birinin salt icraatları olarak görmek çok makul değildir. Konstantin'in Hıristiyanlığa olan ilgisi tarihsel verilerle desteklense de onun Konsili toplamasındaki gayreti, toplantıya müdahil olması, gerçekleştirdiği konuşmalar ve bunların ayrıntılarıyla ilgilenmesi gerçekteki hedeflerini açığa çıkarmıştır. Konstantin ortaya koyduğu tutum ve uygulamalarla, kiliseleri kendi vesayeti altına sokmuş ve minnet borcu içinde hareket etmelerine neden olmuştur. Neticede kilise kurumu, Konstantin'in geliştirdiği yeni vizyon ile daha hiyerarşik, daha kurumsal ve daha kontrol edilebilir bir kurum haline gelmiştir.

İmparatorun kilise kurumu ile bağlantılı olarak öne çıkan bir özelliği de genellikle konsillerde etkin bir liderlik içinde görmeye alışkın olunan piskoposların yerine, kendisinin açık bir şekilde yönetici ve kontrol edici bir figür olarak söz almış olmasıdır. Bu durum şunu gösterir ki İznik Konsili Konstantin için, etkin bir biçimde kilise işlerinde söz sahibi olduğu ve yetkelerini imparatorluk gibi seküler bir yapıdan manevi bir alana kaydırarak deneyimlediği bir toplantı olmuştur. Dolayısıyla bu Konsil, diğer Hıristiyan konsillerinden oldukça farklı bir anlam ve içeriğe sahiptir.

Konstantin'in Milan Fermanı'nı ilan ettiği tarihten İznik Konsili'nin gerçekleştiği tarihe kadar göze çarpan önemli bir husus da, Konstantin döneminde basılan madeni paralarda uzun süre Sol Invictus'a ilişkin semboller ile Hıristiyan kutsal işaretlerinden oluşan Labarum'a ait vurguların yer almasıdır. İmparatorluğun bastıracağı madeni paralardaki bu vurgular Konstantin'in imparatorluğa ilişkin yeni perspektifini ortaya koyması açısından önemlidir. Bu manada Hıristiyan topluluklar, Roma'nın geleneksel yapısına yaklaştırılmış, benzer şekilde Roma'nın geleneksel din anlayışıyla büyüyen Roma vatandaşlarının Hıristiyanlara yönelik bakış açıları da imparatorun geliştirdiği yeni perspektifle kırılmıştır. İmparatorun senkretik bir görünüm sergileyen bu davranışları, aslında imparatorluk kültürü ve Roma'nın geleneksel dini yapısına aykırı bir durum oluşturmamış, aksine Konstantin'in gerçekleştirmek istediği uzlaşma zeminine de uygun düşmüştür.

Konstantin'in Hıristiyanların önemli bir günü sayılan Paskalya Bayramı ve pazar gününe ilişkin çıkardığı yasalar, onun önemli müdahaleleri arasında yer almaktadır. Zira bu yasalar onun yeri geldiğinde, Hıristiyan ibadet uygulamaları üzerindeki manipülatif etkilerini göstermesi açısından önemlidir. Özellikle Paskalya Bayramı'na ilişkin herkesin üzerinde hemfikir olacağı uygun bir tarih belirlemesi Konstantin'in senkretik bakış açısını göstermesi açısından önemlidir. Bu uygulamayla Konstantin, Hıristiyanları Yahudilikten ayırıştırmak istemiş, ayrıca onları Roma'nın geleneksel yapısıyla uyumlu hale getirmeye çalışmıştır. Benzer bir uygulama ile pazar gününü haftanın ilk iş günü olmaktan çıkartmıştır. Pazar gününü ibadet gününe dönüştürerek kilisede ibadet etmeyi teşvik etmiştir. Gerek Hıristiyanların kendi içlerindeki sorunlarda gerekse Roma'nın pagan inanışlarına mensup vatandaşlarıyla yaşadıkları problemlerde Konstantin, adeta iki farklı dünyayı birbirine yaklaştıran uzlaştırıcı bir konumda bulunmuştur. Bu konumun etkisiyle Hıristiyan ibadet ve uygulamalarından haberdar bir imparator olarak Konstantin, Hıristiyanlar arasındaki tartışmalara müdahale edebilecek yetki ve konumu kendinde görmüştür. Esasen Konstantin, toplumun temel dinamiğini oluşturan dini fenomenlerin dönüştürücü etkilerini, toplumun birlik ve bütünlüğünü sağlamak adına etkin bir şekilde yasalar vasıtasıyla da devreye sokmuştur. Bu anlamda Konstantin bu birlik ve bütünlük gerçekleştirme düşüncesinden hareketle toplum tabanında birlik ve bütünlüğü bozan uygulamaları da hoş karşılamamıştır.

İmparator Konstantin'in Hıristiyanlığı kabul ettiği iddialar günümüze kadar tartışılmaya devam edilmektedir. Fakat Konstantin ile ilgili unutulmaması gerek bir gerçekte onun hiçbir zaman varlık düzeyindeki bir anlam arayışı veya problemi gündeme getirmemiş olmasıdır. Konstantin daha çok imparatorlukta varlığını devam ettiren paganlar ile Hıristiyanlar arasındaki çatışmanın ortasında denge kurmaya çalışan, aynı zamanda hem imparatorluğun hem de kendi iktidarının istikrarı için çalışan bir profile sahiptir. Bu anlamda Konstantin için İznik Konsili süresince ortaya çıkan dinsel tartışmalardaki ayrıntılar ile bu doğrultuda yapılan teolojik tartışmalar önemsiz küçük ayrıntılardan başka bir şey değildir. Bu yüzden tartışmalarda ortaya çıkan sorunlar, kendi imparatorluk perspektifine ve dünya görüşüne aykırı olmuştur. Çünkü senkretik bakış açısına sahip imparatorun asıl amacı, kurmak istediği yeni Roma'da tolerans politikası çerçevesinde uzlaşmayı ve birliği sağlamaktır. Bu Konsil, Konstantin'in kendini ifade etmesini ve Roma'nın yeni vizyonunu göstermesi açısından oldukça önemli bir rol oynamıştır. Çünkü yaklaşık 250 piskoposun katıldığı bu toplantı, bizzat Konstantin'in

isteği üzerine yapılmıştır. Bu Konsil'in sonucunda İsa'nın Tanrı olmadığını vurgulayan Arius ve taraftarları sapkınlıkla suçlanmıştır. Piskopos Alexander ve Athanasius'un güçlü muhalefeti ile İsa, üçlü tabiata sahip bir tanrı olarak kabul edilmiştir. İznik Konsili neticesinde teslis doktrini Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak sistemleşmiştir. "Homousios" kelimesi ile şekillenen tesliste Tanrı'nın Oğlu olarak kabul edilen İsa, böylece ezeli ve Baba ile aynı özden kabul edilmiştir. Varılan bu sonuç ile teslis inancı Hıristiyanlığın resmi ve tartışılmaz bir unsuru yapılmış ve bundan sonraki süreçte resmi anlayışı temsil etmeyen düşünceler heretik ve yok edilmesi gereken gruplar olarak görülmüştür. Arius'un sunduğu tanrı anlayışı, Roma yapısı içinde oldukça rijit ve dışlayıcı bir görünüm arz ettiğinden, ortaya çıkan sonuç Roma'nın genel konjonktürüne de uygun düşmüştür. İznik Konsili, İsa'nın tabiatı ile ilgili ortaya çıkan tartışmaları mutlak anlamda çözememiş, hatta bu tartışmalar daha sonra yapılan İstanbul, Efes ve Kadıköy konsilleriyle devam ederek Hıristiyan topluluklar arasında bölünmelere ve ayrışmalara yol açmıştır.

Sonuç olarak Konstantin'in Hıristiyanlığa ilişkin samimiyeti, Roma'nın içinde bulunduğu süreçten ve Konstantin'in içinde bulunduğu iktidar mücadelesinden bağımsız düşünülmemelidir. Nihayetinde büyük ve kutsal bir imparatorluk vurgusu ile yola çıkan Konstantin, merkeziyetçiliği esas alan tek imparator ve Roma'nın bir parçası haline getirmek istediği Hıristiyanlığı tek din olarak desteklemiştir. Esasen Konstantin, imparatorluğun birliğini ve bütünlüğünü sağlamak isteyen ve bu doğrultuda reform yapmaya çalışan önceki imparatorların yolunu takip etmiştir. Konstantin'in amacı en başından imparatorluğu içinde bulunduğu durumdan kurtararak birlik ve bütünlüğü sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda yönetimde tolerans politikası güderek imparatorlukta varlık gösteren çeşitli toplulukların bir arada bulunduğu uzlaşma zemini yaratmıştır. Nitekim imparatorun karşısında duran pek çok Hıristiyan ayrılıkçı hareket bile, onun politik-teolojik uygulamalarıyla baskılanmış ya da onun tarafında yer almak zorunda kalmıştır. Bundan hareketle Konstantin'in İznik Konsili'nde sergilediği davranışlarda ve bu konulara ilişkin ruhban sınıfıyla yaptığı tartışmalarda, iyi bir organizatör ve donanımlı bir yönetici profili çizdiği söylenebilir. Konstantin'in Hıristiyanlığa yaptığı etki, Hıristiyanlık tarihinde önemli bir figür olan Pavlus'un Hıristiyanlığa ilişkin geliştirdiği anlayışla da kesişmektedir. Nitekim Konstantin'in müdahalesiyle İznik Konsili'nde alınan kararlar ile teslisin resmileşmesi, Pavlus'un İsa'ya ilişkin ortaya koyduğu fikirlerin de bir zaferidir. İmparatorluk bünyesinde

düzenlenen bu Konsil vasıtasıyla İsa'nın doğasına ilişkin muhalif düşünce ve tartışmaların önüne de set çekilmiştir. İsa, teslisin bir tezahürü olan “Kurtarıcılık” vasfını kendinde barındıran tanrısal bir varlık olarak kabul edilmiştir. Zira Pavlus'un anlayışında yer alan Mesih İsa algısı, varlık öncesi bir varlık olan tanrısal bir figür, insanlığın kurtarıcısı ve Rabb'i konumunda yer almaktadır. Böylece İznik Konsili ile tartışmaların odağında bulunan İsa'nın varlığı, Olimpia Panteonundaki Zeus'un bir niteliği olan hem bütün güçlerin sahibi hem de Kâinatın Hâkimi konumunda bir Pantokrator olarak kabul edilmiş ve tanrısal hüviyete yükseltilmiştir.

KAYNAKÇA

- A. Faraone, Christopher. F. S. Naiden. *Greek and Roman Animal Sacrifice: Ancient Victims, Modern Observers*. New York: Cambridge University Press, 2012.
- Adkins, Lesley. Roy A. Adkins. *Handbook to Life in Ancient Rome*. New York: Facts on File, 2004.
- Aldrete, Gregory S. *Daily Life in the Roman City: Rome, Pompeii and Ostia*. Westport: Greenwood Press, 2004.
- Alföldi, Andrew. *Conversion of Constantine*. Trans. Harold Mattingly, Oxford: Oxford University Press, 1969.
- Alkier, Stefan. Annette Weissenrieder. *Miracles Revisited: New Testament Miracle Stories and their Concepts of Reality*. Berlin: De Gruyter, 2013.
- Allies, Thomas William. *The See of st. Peter*. London: Burns and Lambert, 1850.
- Amirav, Hagit. R. B. ter Haar Romeny. *From Rome to Constantinople: Studies in Honour of Averil Cameron*. Leuven: Peeters, 2007.
- Atâu'r-rahim, Muhammed. Ahmed Thomson. *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*. İstanbul: İnsan Yay., 2009.
- Athanasius, *History of Arians (Historia Arianorum)*, erişim tarihi: 06.02.2018 <http://www.newadvent.org/fathers/2815.htm>
- Athanassiadi, Polymnia. Michael Frede, *Pagan Monotheism in Late Antiquity*. New York: Clarendon Press Oxford, 1999.
- Atlan, Sabahat. *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Attridge, Harold W. Gohei Hata. *Eusebius, Christianity and Judasim*. Detroit: Wayne State, 1992.
- Aune, David Edward. *Apocalypticism, Prophecy and Magic in Early Christianity*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006.
- Bahar, Hasan. *Roma ve Bizans Tarihi*. Konya: Kömen Yay., 2012.
- Baker, Robert Andrew. John M. Landers. *A Summary of Christian History*. Nashville: Broadman and Holman Publishers, 2005.
- Baker, Todd. *Exodus From Rome Volume 1: A Biblical and Historical Critique of Roman Catholicism*. Vol.1, Bloomington: İUniverse, 2014.
- Balberg, S. Mira. *Blood for Thought: the Reinvention of Sacrifice in Early Rabbinic Literature*. Oakland: University of California Press, 2017.
- Bardill, Jonathan. *Constantine, Divine Emperor of the Christian Golden Age*. New York: Cambridge University Press, 2012.
- Barker, Ernest. *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüş*. çev. Mete Tunçay, Ankara: İmge Kitabevi Yay., 1995.
- Barnes, Michel Rene. *The Power of God: Dunamis in Gregory of Nyssa's Trinitarian Theology*. Washington D.C.: Catholic University of American Press, 2001.

- Barnes, Timothy David. "Lactantius and Constantine". *Journal of Roman Studies*, Vol. 63 (1973): 29–46.
- _____. *Athanasius and Constantius*. Cambridge: Harvard University Press, 1993.
- _____. *Constantine and Eusebius*. Cambridge: Harvard University Press, 1984.
- _____. *Early Christian Hagiography and Roman History*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010.
- _____. *The New Empire of Diocletian and Constantine*. Cambridge: Harvard University Press, 1982.
- Barrow, Reginald H. *Romalılar*, çev. Ender Gürol. İstanbul: Varlık Yay., 1965.
- Baş, Bilal. 2000, 'Monoteist Bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi'. *Divan İlmî Araştırmalar*, sy. 9 (2000/2):167-199.
- Baş, Mustafa. "Kıpti Kaynaklarında İznik Konsili'ne Götüren Süreç ve Arius". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 15 sy. 2 (2015): 89-101.
- Bauer, Susan Wise. *The History of the Medieval World: From the Conversion of Constantine to The First Crusade*. New York: W. W. Norton & Company, 2010.
- Baus, Karl. *From the Apostolic Community to Constantine*. Hubert Jedin, New York: The Crossroad Publishing Company, 1965.
- Batuk, Cengiz. "Millenarianist Bir Hareket Olarak Montanizm". *Milel ve Nihal Dergisi*, sy. 1 (2003): 41-71.
- Baynes, Norman Hepburn. *Constantine the Great and the Christian Church*. New York: Haskell House, 1975.
- Beard, Mary. John North, Simon Price. *Religions of Rome*. Vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Beck, Roger. *On Mithraism*. England Vermont: Ashgate Publishing, 2004.
- Beckwith, Carl. *Hilary of Poitiers on the Trinity*. New York: Oxford University Press, 2008.
- Beckwith, Christopher I. *İpek Yolu İmparatorlukları*. çev. Kürşat Yıldırım. Ankara: ODTÜ Yay., 2012.
- Benedetto, Robert. James O. Duke. *The New Westminster Dictionary of Church History*. Louisville: Westminster John Knox Press, 2008.
- Benedict, David. *History of the Donatists: With Notes*. Printed for Maria M. Benedict by Nickerson, Pawtucket: Sibley&Co., 1875.
- Bengtson, Herman. *Introduction to Ancient History*. Trans. R.T. Frank, F.G. Gillard, Berkeley: University of California Press, 1970.
- Bennett, J. William. *Tried by Fire*, Nashville: Nelson Books, 2016.
- Berndt, Guido M. *Arianism: Roman Heresy and Barbarian Creed*. Ed. Roland Steinacher, Farnham: Ashgate, 2004.
- Bıyık, Mustafa. *Presbiteryenlik ve Türk Presbiteryenler*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2006.

- Bispham, Edward. Christopher Smith. *Religion in Archaic and Republican Rome and Italy: Evidence and Experience*. London and New York: Routledge, 2000.
- Bjornlie, M. Shane. *Politics and Tradition Between Rome, Ravenna and Constantinople*. New York: Cambridge University Press, 2013.
- Boeve, Lieven. Joeri Schrijvers, Wessel Stoker, Hendrik M. Vroom. *Faith in the Enlightenment: the Critique of the Enlightenment Revisited*. Amsterdam and New York: Rodopi, 2006.
- Bonfante, Larissa. *Etruscan Life and Afterlife: A Handbook of Etruscan Studies*. Detroit: Wayne State University Press, 1986.
- Bosmajian, Haig A. *Burning Books*. North Carolina: McFarland Company, 2006.
- Boutet, M. G. *Celtic Astrology from the Druids to the Middle Ages*. North Carolina: McFarland and Company, 2017.
- Bowman, Alan K. Edward Champlin, Andrew Lintott. *The Cambridge Ancient History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Bowman, Alan. Peter Garnsey, Averil Cameron. *The Cambridge Ancient History: the Crisis of Empire, AD 193-337*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Boyd, William Kenneth. *The Ecclesiastical Edicts of the Theodosian Code*. New Jersey: The Lawbook Exchange, 2005.
- Brown, Harold O. J. *Heresies*. Grand Rapids: Baker Book House, 1984.
- Brown, Peter R. L. *Augustine of Hippo: A Biography*. Berkeley: University of California Press, 2000.
- Brown, Peter. *Poverty and Leadership in the Later Roman Empire*. University Press of Hannover: New England, 2002.
- Buck, Lawrence Paul. *The Roman Monster: An Icon of the Papal Antichrist In Reformation Polemics*. Kirksville Missouri: Truman state University Press, 2014.
- Buckland, William Warwick. *The Roman Law of Slavery*, New York: Cambridge University Press, 2010.
- Bunson, Matthew. *Encyclopedia of the Roman Empire*. New York: Facts on File Books, 2002.
- Burbank, Jane. Frederick Cooper. *Empires in World History: Power and the Politics of Difference*. Princeton New Jersey: Princeton University Press, 2010.
- Burckhardt, Jacob. *The Age of Constantine the Great*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1983.
- Cairns, Earle E. *Christianity Through the Centuries: A History of the Christian Church*. Grand Rapids: Zondervan, 1996.
- Cameron, Alan. *Last Pagan Rome*. New York: Oxford University Press, 2011.
- Cameron, Averil. *Christianity and the Rhetoric of Empire*. London: University of California Press, 1994.
- Campel, Alexander, *A Debate on the Roman Catholic Religion*. Cincinnati: Published by J. A. James Co., 1837.

- Campell, Brian. *The Roman Army 31 BC-AD 337*. London and New York: Routledge, 2003.
- Carroll, James. *Constantine's Sword: the Church and the Jews*. A Mariner Book, 2002.
- Carter, Craig A. *Rethinking Christ and Culture: A Post-Christendom Perspective*. Grand Rapids: New York Brazos Press, 2006.
- Castex, Jean. *Architecture of Italy*. London: Greenwood Press, 2008.
- Chadwick, Henry. *Selected Writings*. Grand Rapids: Eerdmans Publishing Co., 2017.
- _____, *The Penguin History of the Church: the Early Church*. London: Penguin Books, 1993.
- Chesnut, Glenn F. *The First Christian Histories*. Macon: Mercer University Press, 1986.
- Cheyne, Jean-Claude. *Bizans Tarihi*. çev. İsmail Yerguz. Ankara: Dost Kitabevi Yayın., 2008.
- Chodorow, Stanley. *Christian Political Theory and Church Politics in the Mid-twelfth Century*. London: University of California Press, 1972.
- Claude, Jean. *An Historical Defence of the Reformation: in Answer to a Book Intituled, Just-Prejudices Against the Calvinists*. Trans. T. B. M. A., London: Printed by G. L. for John Hancock, 1683.
- Codex Theodosianus, erişim tarihi: 5.12.2018
<http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/liber09.htm#40>
- Cooper, Kate. Julia Hillner. *Religion, Dynasty, and Patronage in Early Christian Rome. 300–900*, New York: Cambridge University Press, 2007.
- Copan, Paul. William Lane Craig. *Come Let Us Reason: New Essays in Christian Apologetics*. Nashville: B and H Publishing Group, 2012.
- Corcoran, Simon. *The Empire of the Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Government, AD 284-324*. New York: Clarendon Press Oxford, 2000.
- Cowan, Ross. *Roman Legionary AD 284-337: the Age of Diocletian and Constantine the Great*. New York: Osprey Publishing, 2015.
- Criswell, David. *She Who Restores the Roman Empire: the Biblical Prophecy of the Whore of Babylon*. New York: Writers Club Press, 2002.
- Crook, J. A. Andrew Lintott ve Elizabeth Rawson. *The Cambridge Ancient History*. Vol. 9, Cambridge: Cambridge University of Press, 2003.
- Cross, Frank Leslie. *The Oxford Dictionary of the Christian Church*. New York: Oxford University Press, 2005.
- Curta, Florin. Andrew Holt. *Great Events in Religion*. Santa Barbara: ABC-CLİO, 2017.
- Çavuş, Levent. "Modern Tanrı-Devletin Tarih öncesi: Hıristiyanlıkta ve İslam'da İktidar". *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 14, sy. 1 (2017): 201-233.
- Çiftçi, Osman Zahit. "Batı'da Din-Devlet ilişkilerinde Ortaya Çıkan Dönemler". *İstem*, 2012, sy. 19 (2012):195-208.

- Daly, Kathleen N. Marian Rengel. *Greek and Roman Mythology. A to Z*, New York: Chelsea House Publishers, 2009.
- Dam, Raymond Van. *Remembering Constantine at the Milvian Bridge*. Cambridge University Press, New York 2011.
- Darcan, Hasan. "Athanasius ve İznik Konsili", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. c. 15, sy. 28 (2013/2): 169-191.
- Davis, Nathan. *Ruined Cities Within Numidian and Carthaginian Territories*. London: John Murray, 1862.
- De Laet, Sigfried J. Joachim Herrmann. *History of Humanity: From the Seventh Century B.C. to the Seventh Century A.D.* Vol. 3, New York: Routledge, 1996.
- Dehse, Christian Von. *Philosophers and Religious Leaders*. New York: The Oryx Press, 1999.
- Demacopoulos, George E. *Christianity, Democracy, and the Shadow of Constantine*. New York: Fordham University Press, 2010.
- DeSanctis, Michael E. *Renewing the City of God*. Chicago: Liturgy Training Publications (LTP), 1993.
- Diehl, Charles. *Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi*. Trans. A. Göke Bozkurt, İstanbul: İlgi Yay., 2006.
- Digester, Elizabeth Depalma. *Making of a Christian Empire*. Ithaca: Cornell University Press, 2000.
- Dihle, Albrecht. *Greek and Latin Literature of the Roman Empire: From Augustus to Justinian*. Trans. Manfred Malzahn, London: Routledge, 1994.
- Dillon, John Noel. *The Justice of Constantine*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2015.
- Dillon, Matthew. Lynda Garland. *Ancient Rome: From the Early Republic to the Assassination of Julius Caesar*. New York: Routledge, 2005.
- Dixon, Karen R. Pat Southern. *The Roman Cavalry*. London and New York: Routledge, 2005.
- Dixon-Kennedy, Mike. *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*. California: ABC-CLIO, 1998.
- Donker, Gerald J. *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011.
- Doods, Eric Robertson. *Pagan and Christian an Age of Anxiety*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Downey, Glanville. *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arap Conquest*. New Jersey: Princeton University Press, 1961.
- Dörries, Herman. *Constantine the Great*. New York: Harper & Row, 1972.
- Drake, Harold Allan. *A Century of Miracles*. New York: Oxford University Press, 2017.
- _____. *Constantine and the Bishops*. Baltimore London: The John Hopkins University Press, 2002.

- Drijvers, Jan Willem. *Helena Augusta*. Leiden: E. J. Brill, 1991.
- Duke, Edward. *The Halle of John Halle*. Vol. I., London: W. B. Brodie & Co., 1837.
- Dunstan, William E. *Ancient Rome*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2011.
- Duygu, Zafer. *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*. İstanbul: Divan Kitap, 2017.
- Dvornik, Francis. *Konsiller Tarihi, İznikten'ten Vatikan 'a*. çev. M. Aydın. Ankara: T. T. K, 1990.
- Edwards, Mark. *Religions of the Constantinian Empire*. New York: Oxford University Press, 2015.
- Eliot, Samuel. *History of the early Christians*. Vol. II, London: Publisher in Ordinary to Her Majesty, 1853.
- Elliott, T. G. *The Christianity of Constantine the Great*. Scranton: University of Scranton Press, 1996.
- Ellison, Robert Lee. *The Divine Liver: the Art and Science of Haruspicy as Practiced by The Etruscans and Romans*. New York: Dragon's Keep Publishing, 2013.
- Epiphanius. *The Panarion, Selected Passages*. Trans. P. R. Amidon, Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Ermatinger, James William. *Daily Life of Christians in Ancient Rome*. Westport: Greenwood Press, 2007.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış". *A.Ü.İ.F.D.*, c. 41, sy.1, (2000): 309-325.
- Eusebius. *The Ecclesiastical History (Historia Ecclesiae- Historia Ecclesiastica –History of the Church)*, erişim tarihi: 22.12.2017, <http://www.newadvent.org/fathers/2501.htm>
- _____. *Life of Constantine (Vita Constantini)*, erişim tarihi: 04.08.2018, <http://www.newadvent.org/fathers/2502.htm>
- Fage, J. D. *The Cambridge History of Africa*. Vol. II, New York: Cambridge University Press, 2002.
- Ferguson, Everett. *Backgrounds of Early Christianity*. Grand Rapids: Eerdmans Publishing, 2003.
- Ferguson, John. *The Religions of the Roman Empire*. New York: Cornell University Press, 1985.
- Fitzgerald, Allan D. *Augustine Through the Ages: An Encyclopedia*. Grand Rapids: William B. Grand Eerdmans Publishing Company, 1999.
- Fletcher, Joseph. *Life of Constantine the Great*. London: Albert Cockshaw, 1852.
- Frakes, Robert M., Elizabeth DePalma Digester, Justin Stephens. *The Rhetoric of Power in Late Antiquity*. London-New York: I. B. Tauris Publishers, 2010.
- Frend, W. H. C. *Martyrdom and Persecution in the Early Church*. New York: Anchor Books, 1967.
- Frend, W. H. C. *The Early Church*. Philadelphia: Fortress Press, 1987.

- Gagarin, Michael. *Ancient Greece and Rome*. Vol. 1, New York: Oxford University Press, 2010.
- Garnsey, Peter. Richard Saller. *The Roman Empire: Economy, Society and Culture*. Oakland: University of California Press, 2015.
- Geanakoplos, Deno J. "Bizans İmparatorluğu'nda Kilise ve Devlet". çev. Mustafa Alican, *Tarih Okulu*, sy. 8 (2011):169-198.
- Gerson, Lloyd P. *Companion to Plotinus*. Cambridge University Press, New York 2006.
- _____. *The Cambridge History of Philosophy in Late Antiquity*. Vol. II, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Geffcken, Johannes. *The Last Days of Greco-Roman Paganism*. Trans. S. MacCormack, Amsterdam: North Holland Pub. Co., 1978.
- Gibbon, Edward. *History of Christianity: Comprising All that Relates to the Progress of the Christian Religion in "The History of the Decline and Fall of the Roman Empire," and A Vindication of Some Passages in the 15th and 16th Chapters*. New York: Peter Eckler, 1887.
- _____. *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*. çev. Asım Baltacıgil, c. 1, İstanbul: BFS Yay., 1987.
- _____. *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*. çev. Asım Baltacıgil, c. 2, İstanbul: BFS Yay., 1987.
- Gill, David W. J. Conrad Gempf. *The Book of Acts in Its Graeco-Roman Setting*. Vol. 2, Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company, 1994.
- Goffart, Walter. "Zosimus, The First Historian of Rome's Fall". *The American Historical Review*, Vol. 76, No. 2, (1971): 412-441.
- Gömeç, Saadettin. *Türk-Hun Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.
- Grant, Michael. *Collapse and Recovery of the Roman Empire*. Routledge, London and New York 1999.
- _____. *The Emperor Constantine*. Ankara: Orion Books Ltd, England, 1998.
- _____. *The Severans: the Roman Empire Transformed*. New York: Routledge, 1996.
- Graupner, Axel. Michael Wolter. *Moses in Biblical and Extra-Biblical Traditions*. Berlin: Walter De Gruyter, 2007.
- Green, Bernard. *Christianity in Ancient Rome: the First Three Centuries*. New York: T and T Clark, 2010.
- Grierson, Philip. *Byzantine Coinage*. Washington: Dumbarton Oaks, 1999.
- Grubbs, Judith Evans. Tim Parkin. *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*. New York: Oxford University Press, 2013.
- Guy, Laurie. *Introducing Early Christianity*. Downers Grove: Intervarsity Press (IVP), 2011.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yay., 1998.
- Gündüz, Şinasi. *Hristiyanlık*, İstanbul: İsam Yay., 2017.

- Gwatkin, Henry Melvill. *The Arian Controversy*. Londra: Longmans, Gren and Co., 1908.
- Gwynn, David Morton. *Arnold Hugh Martin Jones and Later Roman Empire*. Leiden: Brill, 2008.
- _____. *Christianity in the Later Roman Empire*. New York: Bloomsbury, 2015.
- Habib, M. A. R. *Literary Criticism from Plato to the Present: An Introduction*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2011.
- Hall, Edward Henry. *Ten Lectures on Orthodoxy and Heresy in the Christian Church*. Worchester: Printed by Charles Hamilton, Palladium office, 1874.
- Halsberhge, Gaston. *The Cult of Sol Invictus*. Leiden: E. J. Brill, 1972.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- Hançerlioğlu, Orhan. "Uzlaşımçılık", *Felsefe Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Hanson, Richard Patrick Crosland. *The Search for the Christian Doctrine of God*. Edinburgh: T and T Clark, 1988.
- Harnack, Adolf Von. *The Expansion of Christianity in the First Three Centuries*. Eugene: Wipf and Stock Publishers, 1998.
- Harries, Jill. *Imperial Rome AD 284 to 363: the New Empire*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012.
- Harvey, Susan Ashbrook. David G. Hunter. *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*. New York: Oxford University Press, 2008.
- Hastings, Adrian. Alistair Mason, Hugh Pyper. *The Oxford Companion to Christian Thought*. New York: Oxford University Press, 2000.
- Hayden, Timothy John. *The Vision by the Tigris*. Teach Services Publishing, Oglethorpe: Fort 2006.
- Hefele, Charles Joseph. *A History of the Councils of the Church*. Eugene: Wipf Stock Publishers, 1894.
- Heiks, Heidi. *AD 508 Source Book*. Oglethorpe: Published by Teach Services Publishing, 2011.
- Hekster, Olivier. Gerda De Kleijn, Danielle Sloopjes. *Crises and the Roman Empire*. Leiden: Brill, 2007.
- Herring, George. *Introduction to the History of Christianity*. New York: New York University Press, 2006.
- Hess, Hamilton. *The Early Development of Canon Law and the Council of Serdica*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Hessenbruch, Arne. *Reader's Guide to the History of Science*. Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 2000.
- Heyob, Sharon Kelly. *The Cult of Isis Among Women in the Graeco-Roman World*. Leiden: E. J. Brill, 1975.
- Hill, Jonathan. *Christianity: the First 400 Years*. Oxford: Lion Books, 2013.

- Hillerbrand, Hans J. *A New History of Christianity*. Nashville: Abington Press, 2012.
- Hindson, Ed. Ergun Caner. *The Popular Encyclopedia of Apologetics*. Eugene: Harvest Houses Publishers, 2008.
- Hinson, E. Glenn. *The Church Triumphant: A History of Christianity Up to 1300*. Macon: Mercer University Press, 1995.
- Hooker, Richard. *Of the Laws of Ecclesiastical Polity*. Eugene: Wipf and Stock Publishers, 2003.
- Hough, Lynn Harold. *Athanasius: the Hero*. New York Cincinnati: Jennings and Graham, 1906.
- Humpries, Mark. *Early Christianity*. New York: Routledge Taylor-Francis Group, 2006.
- Hyma, Albert. *World History- A Christian Interpretation*, Lafayette: Sovereign Grace Publishers, 2001.
- Iamblichus. *De Mysteriis*. Trans. Emma C. Clarce, John M. Dillon, Jackson P. Hershbell, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2003.
- Inowlocki, Sabrina. Claudio Zamagni. *Reconsidering Eusebius*. Leiden: Brill, 2011.
- İplikçioğlu, Bülent. *Eski Batı Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- _____, *Helen ve Roma Tarihinin Anahatları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2007.
- John (Bishop Of Salisbury). *The Works of John Jewel*. Vol. I, Rev. John Ayre, Cambridge: Cambridge University Press, 1845.
- Jones, Arnold Hugh Martin (A. H. M.). *Constantine and the Conversion of Europe*. Toronto: University of Toronto Press, 1997.
- Jones, Christopher Prestige. *Culture and Society in Lucian*. Cambridge-London: Harvard University Press, 1986.
- Jones, Rufus M. *The Church's Debt to Heretics*. London: James Clarke & Co. Limited, 1925.
- Judge, Edwin A. *Jerusalem and Athens: Cultural Transformation in Late Antiquity*. Alanna Nobbs, Tübingen: Mohr Siebeck, 2010.
- Julian, Terry. *Constantine the Great, Christianity, and Constantinople*. Canada: Trafford Publishing, 2005.
- Jurgens, William A. *The Faith of the Early Fathers*. Vol. I, Collegeville: The Liturgical Press, 1970.
- Kaatz, Kevin W. *Early Controversies and the Growth of Christianity*. Santa Barbara, California: Praeger, 2012.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yay., 1995.
- Kaçar, Turhan. "Roma İmparatorluğu'nda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 1 (2002): 1-18.
- _____, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2009.
- Kalantzis, George. *Caesar and the Lamb: Early Christian Attitudes on War and Military Service*. Eugene: Cascade Books, 2012.

- Kalas, Gregor. *The Restoration of the Roman Forum in Late Antiquity*. Austin: University of Texas Press, 2015.
- Kaya, Abdullah. “Doğu Roma’nın Bizanslaştığı Devir: I. Justinanus Dönemi”. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 2 (2013): 17-40.
- Kaymaz, Yunus. “Konstantin ve Hıristiyanlık”. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2014.
- Kee, Alistair, *Constantine versus Christ: The Triumph of Ideology*, Eugene: Wipf Stock Publishers, 1982.
- Keightley, Thomas. *History of the Roman Empire, from the Accession of Augustus to the End of the Empire of the West*. London: Printed by Richard and John E. Taylor, 1840.
- Kelly, John Norman Davidson. *Early Christian Doctrines*. London: Adam and Charles Black, 1968.
- Kızıl, Hayreddin. “Mithradan Mithras’ın Sırlarına Mitraizm’in Kuruluş Serüveni”, *Ekev Akademi Dergisi*, sy. 55 (2013):113-136.
- Kitab-ı Mukaddes*. Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2016.
- Klemme, Heiner F., Manfred Kuehn. *The Bloomsbury Dictionary of Eighteenth-Century German Philosophers*. London: Bloomsbury, 2016.
- Koester, Helmut, *History, Culture, and Religion of the Hellenistic Age*. Berlin: Walter de Gruyter, 1995.
- Kofsky, Arieh. *Eusebius of Caesarea Against Paganism*. Leiden: Brill, 2002.
- Krautheimer, Richard. *Three Christian Capitals*. Berkeley: University of California Press, 1983.
- Lactantius. *On the Deaths of the Persecutors (De Mortibus Persecutorum)*, erişim tarihi: 22.12.2017 <http://www.newadvent.org/fathers/0705.htm>
- _____, *The Divine Institutes (Divinarum Institutionum)*, erişim tarihi: 22.12.2017, <http://www.newadvent.org/fathers/0701.htm>
- _____. *On the Anger of God (De Ira Dei)*, erişim tarihi: 22.12.2018, <http://www.newadvent.org/fathers/0703.htm>
- Lane, Robin. *Pagans and Christians*. Harmondsworth: Viking, 1986.
- Laursen, John Christian. Cary J. Nederman. *Heresy in Transition*. New York: Routledge, 2005.
- Lavinia, Cohn-Sherbok. *Who's Who in Christianity*. London: Routledge, 1998.
- Leadbeater, Charles Webster. *The Christian Creed: Its Origin and Signification*. New York: Cosimo Classics, 2007.
- Lee, A. D. *Pagans and Christians in Late Antiquity: A Sourcebook*. New York: Routledge, 2016.
- Lefebure, Leo D. *Religion, Authority, and the State*. New York: Palgrave Macmillan, 2016.

- Leithart, Peter J. *Defending Constantine: the Twilight of an Empire and the Dawn of Christendom*. Downers Grove: InterVarsity Press, 2010.
- Lemerle, Paul. *Bizans Tarihi*. çev. Galip Üstün, İstanbul: İletişim, 2004.
- Lenski, Noel. *Age of Constantine*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Lenski, Noel. *Constantine and the Cities*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006.
- Letter and Edicts. erişim tarihi: 22.12.2017, <https://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf201.iv.iii.iii.iii.html>
- Libanius. *Sammlung*. Trans. Scott Bradburry, Liverpool: Liverpool Universtiy Press, 2004.
- Liebeschuetz, J. H. W. G. (John Hugo Wolfgang Gideon), *Continuity and Change in Roman Religion*. Oxford: Oxford University Press, 1979.
- Lieu, Samuel. Dominic Montserrat. *From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine Views: A Source History*. London: Routledge, 1996.
- Liguori, St. Alphonsus M. *The History of Heresies and Their Refutation*. The Right Rev. Dr Mullock, Dublin: Published by James Duffy, 1857.
- Limberis, Vasiliki. *Divine Heiress: the Virgin Mary and the Making of Christian Constantinople*. New York: Routledge, 1994.
- Livius, Titus, *Roma Tarihi I*, çev. Uğur Yılmaz. İzmir: İlya Yay., 2013.
- Livius, Titus. *Roma Tarihi II*. çev. Uğur Yılmaz. İzmir: İlya Yay., 2013.
- Lovano, Michael. *All Things Julius Caesar: An Encyclopedia of Caesar's World and Legacy*. Santa Barbara: Greenwood, 2015.
- Lovelance Rowena. *Byzantium*. Cambridge: Harvard University Press, 2004.
- Lössl, Josef. *The Early Church: History and Memory*. London: T and T Clark, 2010.
- Delbeke, Maarten. Minou Schraven. *Foundation, Dedication and Consecration in Early Modern Europe*. Leiden: Brill, 2011.
- Macmullen, Ramsay. *Constantine*. New York: Routledge, 2014.
- Manders, Erika. *Coining Images of Power*. Leiden: Brill, 2012.
- Marcellinus, Ammianus. *The Roman History of Ammianus Marcellinus*. London: Forgotten Books, 2014.
- Marshall, Jonathan. *Readings in Church History*. Hiram: Hubbard Hill Press, 2009.
- Maureen A. Tilley. *The Bible in Christian North Africa: the Donatist World*. Minneapolis: Fortress Press, 1997.
- McEnhill, Peter. G. M. Newlands. *Fifty Key Christian Thinkers*. New York: Routledge, 2005.
- McFadden, Jeff. *One Baptism*. ş.y.: Lulu.com, 2006.
- McHugh, John S. *Emperor Alexander Severus: Rome's Age of Insurrection. Pen and Sword Military, AD222-235*. South Yorkshire: Pen and Sword Military, 2017.

- McKeown, Simon. *The International Emblem*. Tyne: Cambridge Scholar Publishing, 2010.
- McKitterick, Rosamond. Roland Quinault. *Edward Gibbon and Empire*. New York: Cambridge University Press, 1997.
- McWilliam, Janette. Sonia Puttock, Tom Stevenson. *The Statue of Zeus at Olympia: New Approaches*. Tyne: Cambridge Scholar Publishing, 2011.
- Meijering, E. P. *Orthodoxy and Platonism in Athanasius Synthesis or Antithesis?* Leiden: E. J. Brill, 1968.
- Meyendorff, John. *Christ in Eastern Christian Thought*. New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1978.
- Mitchell, Margaret M., Frances M. Young, K. Scott Bowie. *Cambridge History of Christianity*. Vol. 1, New York: Cambridge University Press, 2006.
- Mitchell, Stephen. Peter van Nuffelen. *Monotheism Between Pagans and Christians in Late Antiquity*. Belgium: Peeters Publishers, 2010.
- Moralee, Jason. *Rome's Holy Mountain: the Capitoline Hill in Late Antiquity*. New York: Oxford University Press, 2018.
- Muller, Richard A. *Dictionary of Latin and Greek Theological Terms*. Grand Rapids: Baker Books House, 1985.
- Mullin, Robert Bruce. *A Short World History of Christianity*. Louisville: Westminster John Knox Press, 2008.
- Munoz, Luis. *Birth, Criminal History and Judgment of the Roman C. Church*. Bloomington: Palibrio, 2013.
- Murdock, D. M. *Christ in Egypt: The Horus-Jesus Connection* US: Stellar House Publishing, 2009.
- Murray, K. Sarah-Jane. *From Plato to Lancelot: A Preface to Chrétien de Troyes*. New York: Syracuse University Press, 2008.
- Nash, Ronald H. *The Gospel and Greeks*. New Jersey: P.R. Publishing, 2003.
- Neale, John Mason. *A History Holy Eartern of Church the Patriarchate of Antioch*. London: Rivingtons, 1873.
- Neander, August. *General History of the Christian Religion and Church*. Trans. Joseph Torrey, Vol. II, London: Published by Crocker and Brewster, Wiley Putnom, 1849.
- Neusner, Jacop. *Judaism in Late Antiquity*. Leiden: Brill, 1995.
- Neusner, Jacob. *Judaism and Christianity in the Age of Constantine*. Chicago: The University of Chicago Press, 1987.
- Newman, John Henry. *The Arians of the Fourth Century*. London: E. Lumley, 1871.
- Norwich, John Julius. *Byzantium: the Early Centuries*. England: Penguin Books, 1990.
- Novak, Ralph Martin. *Christianity and the Roman Empire: Background Texts*. Harrisburg: Trinity Press International, 2001.
- O'Brien, T. C. *Summa Theologiae*. Vol. 7, New York: Cambridge University Press, 2006.

- O'Collins SJ, Gerald. *Christology*. New York: Oxford University Press, 1995.
- Odahl Charles, Matson, *Constantine and the Christian Empire*. New York: Routledge, 2003.
- _____. *Early Christian Latin Literature*. Chicago: Ares Publishers, 1993.
- Orlin, Eric, *Routledge Encyclopedia of Ancient Mediterranean Religions*. New York: Routledge, 2016.
- Ostrogorsky, George. *Bizans Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1981.
- Panagiotidou, Olympia. Roger Beck. *The Romans Mithras Cult: A Cognitive Approach*. London: Bloomsbury, 2017.
- Pettersen, Alvyn. *Athanasius*. London: Geoffrey Chapman, 1995.
- Pfizenmaier, Thomas C. *The Trinitarian Theology of Dr. Samuel Clarke (1675-1729)*. New York: Brill, 1997.
- Phang, Sara E. Iain Spence, Douglas Kelly, Peter Londey (edit), *Conflict in Ancient Greece and Rome*, Santa Barbara: ABC-CLIO, 2016.
- Plett, Heinrich F. *Rhetoric and Renaissance Culture*. Berlin: Walter De Gruyter, 2004.
- Plotinus. *Enneadlar (Seçmeler)*. çev. Zeki Özcan, Bursa: Asa Kitabevi, 1996.
- Plutark. *İsis ve Osiris*. çev. Muammer Tuncer, İstanbul: Ruh ve MaddeYay., 2006.
- Pohlsander, Hans A. *The Emperor Constantine*. London: Routledge Publication, 2002.
- _____. *Helena: Empress and Saint*. Chicago: Ares Publishers, 1995.
- Potter, David S. *The Roman Empire at Bay, AD 180–395*. New York: Routledge, 2004.
- Potter, David. *A Companion to the Roman Empire*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
- _____. *Constantine the Emperor*. New York: Oxford University Press, 2013.
- Quodvultdeus (Bishop of Carthage). *Quodvultdeus of Carthage: the Creedal Homilies*. New Jersey: The Newman Press, 2004.
- Rahner, Hugo. *Church and State in Early Christianity*. Trans. Leo Donald Davis, San Francisco: Ignatius Press, 1992.
- Rapp, Claudia. *Holy Bishops in Late Antiquity*. California: University of California Press, 2005.
- Rebenich, Stefan. *Jerome*. New York: Routledge, 2002.
- Rees, Roger. *Layers of Loyalty in Latin Panegyric, AD 289-307*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Robinson, Christopher. *Lucian and His Influence in Europe*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1979.
- Rogers, Jay. *Why Creeds and Confessions?* Clermont: Media House International, 2016.
- Rohmann, Dirk. *Christianity, Book-Burning and Censorship in Late Antiquity*. Berlin: Walter De Gruyter (CPI Books), 2016.
- Rohrbacher, David. *The Historians of Late Antiquity*. New York: Routledge, 2002.

- Roldanus, Johannes. *The Church in the Age of Constantine: the Theological Challenges*. New York: Routledge, 2006.
- Roller, Lynn E. *In Search of God the Mother: the Cult of Anatolian Cybele*. London: University of California Press, 1999.
- Rosser, John H. *Historical Dictionary of Byzantium*. Lanham: The Scarecrow Press Publishing, 2012.
- Roth, John D. *Constantine Revisited: Leithart, Yoder, and the Constantinian Debate*. Eugene: Wipf and Stock Publishers, 2013.
- Rubenstein, Richard E. *When Jesus Became God*. New York: Mariner Books, 2000.
- Saint Augustine (Ed. Boniface Ramsey). *Letters 100-155 (The Works of Saint Augustine: A Translation for the 21st Century)*. Trans. Roland Teske S.j., Hyde Park New York: New City Press, 2003.
- _____. (Ed. John E. Rotelle), *Letters 1-99 (The Works of Saint Augustine: A Translation for the 21st Century)*. Trans. Roland Teske S.j., Hyde Park New York: New City Press, 2001.
- Saint Optatus. *Optatus: Against the Donatist*. Trans. Mark Edward, Liverpool: Liverpool University Press, 1997.
- Salzman, Michele Renee. *The Making of a Christian Aristocracy*. Cambridge: Harvard University Press, 2004.
- Salzman, Michele Renee. Marianne Sághy, Rita Lizzi Testa. *Pagans and Christians in Late Antique Rome*. Cambridge University Press, New York 2016.
- Sayar, Mustafa H. “Doğu Trakya’da Epigrafi Tarihi-Coğrafya Araştırmaları”. XIV. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1, (1996):107-113.
- Sayers, Dorothy L. *The Emperor Constantine: A Chronicle*. Eugene: Wipf and Stock, 2011.
- Schloeder, Steven J. *Architecture in Communion*. San Francisco: Ignatius Press, 1998.
- Schott, Jeremy M. *Christianity, Empire, and the Making of Religion in Late Antiquity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.
- Schroeder, Chad Matthew. *Cygnifiliana*. Germany: Peter Lang Publishers, 2005.
- Sellers, Robert Victor. *Eustathius of Antioch and His Place in the Early History of Christian Doctrine*. Cambridge: Cambridge University Press, 1928.
- Shalev-Hurvitz, Vered. *Holy Sites Encircled: the Early Byzantine Concentric Churches of Jerusalem*. Oxford: Oxford University of Press, 2015.
- Sharp, James. *The Real Truth About Church History*. Bloomington: Authorhouse, 2012.
- Shubin, Daniel H. *The Gospel of the Prince of Peace, A Treatise on Christian Pacifism*. Bakersfield: Peace Church Challenge, 2014.
- Siecienski, A. Edward. *Constantine: Religious Faith and Imperial Policy*. New York: Routledge, 2017.
- Smith, James. *History of the Christian Church: From Its Origin to the Present Time*. Nashville: Cumberland Presbyterian Office, 1985.

- Smither, Edward L. *Rethinking Constantine: History, Theology, and Legacy*. Eugene: Picwic Publications, 2014.
- Socrates (Socrates Scolasticus). *The Ecclesiastical History (Historia Ecclesiae)*, erişim tarihi: 08.02.2018, <http://www.newadvent.org/fathers/2601.htm>
- Southern, Patricia. *The Roman Empire from Severus to Constantine*. New York: Routledge, 2015.
- Sozomenus (Salaminius Hermias Sozomenus). *The Ecclesiastical History (Historia Ecclesiae)*, erişim tarihi: 22.12.2017, <http://www.newadvent.org/fathers/2602.htm>
- Spence, Lewis. *The Mysteries of Egypt: Secret Rites and Traditions of the Nile*. New York: Cosmo Classics, 2007.
- St. Alphonsus M. Liguori, *The History of Heresies and Their Refutation*, The Right Rev. Dr Mullock, Dublin: Published by James Duffy, 1857.
- St. Marcellus. erişim tarihi: 07.12.2017, <https://incommunion.org/2007/10/27/saint-marcellus-military-martyr/>
- St. Maximilian. erişim tarihi: 07.12.2017, http://www.catholic.org/saints/saint.php?saint_id=5018.
- Stanton, Andrea L. *Cultural Sociology of the Middle East, Asia, and Africa: An Encyclopedia*. New Delhi: Sage Publications, 2012.
- Stark, Rodney. *Discovering God*. New York: HarperOne, 2007.
- _____. *The Rise of Christianity*. Princeton: Princeton University Press, 1996.
- Strehle, Stephen. *The Dark Side of Church/State Separation*. New Brunswick: Transaction Publisher, 2014.
- Stephens, Christopher W. B. *Canon Law and Episcopal Authority*. New York: Oxford University Press, 2015.
- Stephens, John. *Ancient Mediterranean Religions: Myth, Ritual and Religious Experience*. Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016.
- Stephenson, Paul. *Büyük Konstantin*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Stephenson, Paul. *The Byzantine World*. New York: Routledge, 2010.
- Stern, Sacha. *Calendars in Antiquity*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Stevenson, James. *A New Eusebius, Documents Illustrating the History of the Church to AD. 337*. Londra: SPCK Publishing, 1987.
- Stewart, Charles. Rosalind Shaw. *Syncretism Anti-Syncretism*. London and New York: Routledge, 2005.
- Stone, Tom. *Zeus: A Journey Through Greece in the Footsteps of a God*. New York: Bloomsbury, 2008.
- Şenel, Alaeddin. *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*. Ankara: A.Ü.S.B.F. Yay., 1982,
- Tanner, Norman. *New Short History of the Catholic Church*. New York: Burns and Oates, 2011.
- Tekin, Oğuz. "Büyük Constantinus". *Toplumsal Tarih Dergisi*, sy. 221 (2012): 64-67.

- Tekin, Oğuz. *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yay. 2016.
- “The Seven Grades of Initiation”, erişim tarihi: 07.11.2017, http://www.cais-soas.com/CAIS/Religions/iranian/Mithraism/m_m/pt8.htm
- Theodoretus (Theodoret of Cyrus). *The Ecclesiastical History (Historia Ecclesiae)* erişim tarihi: 22.12.2017, <http://www.newadvent.org/fathers/2702.htm>
- Toda, Satoshi. “Political Theology of Eusebius of Caesarea”. *Hitotsubashi Journal of Arts and Sciences 50(1)*, Hitotsubashi University, (2009): 13-19.
- Turan, Süleyman. *Misyoloji: Hıristiyan Misyon Bilimi*. Ankara: Sarkaç Yay., 2011.
- Turgut, Ramazan. “Donatizm”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2011.
- Turgut, Ramazan. “Donatist Kilise Ayrılığı Nasıl Başladı?”. *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – IV*, (2013): 7-16.
- Turner, Harold W. *From Temple to Meeting House*. Great Britain: Mouton Publishers, 1979.
- Urbano, Arthur P. *The Philosophical Life*. Washington D.C.: The Catholic University of America Press, 2013.
- Vaage, Leif E. *Religious Rivalries in the Early Roman Empire and the Rise of Christianity*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press, 2006.
- Vasiliev, A. A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. çev. A. Müfid Mansel, Ankara: Maarif Matbaa, 1943.
- Verhoef, Eduard. *Philippi: How Christianity Began in Europe*. New York: Bloomsbury, 2013.
- Voltaire. *God and Human Being*. Trans. Michael Shreve, Amherst: Prometheus Books, New York 2010.
- _____. *The Works of Voltaire*. Vol. 13, Trans. John Morley, New York: E. R. Dumont, 1901.
- Vogt, Joseph, *İmparator Konstantin ve Hıristiyanlık İlk Çağ Tarihi ve Dünya Tarihi*, çev. Ufuk Esin İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1961.
- Walhout, Edwin. *Godchurch*, y.y.: Lulu.com, 2015.
- Wallace-Hadrill, D. S. *Christian Antioch: A Study of Early Christian Thought in the East*. New York: Cambridge University Press, 1982.
- Ward, Allen M. Fritz M. Heichelheim, Cedric A. Yeo. *History of the Roman People*. New York: Routledge, 2016.
- Watkin, David. *The Roman Forum*. Cambridge: Harvard University Press, 2009.
- Watson, Alaric. *Aurelian and the Third Century*. London and New York: Routledge, 1999.
- Watts, Edward J. *The Final Pagan Generation*. University of California Press, Oakland 2015.
- Weitzman, Kurt. *Age of Spirituality*. New York: Princeton University Press, 1980.
- Wells, Colin Michael. *The Roman Empire*. Harvard University Press, 2004.

- Whitby, Michael. Joseph Streeter. *Christian Persecution, Martyrdom, and Orthodoxy*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- White, L. Michael. *Building God's House in the Roman World*. Baltimor and London: Johns Hopkins University Press, 1990.
- Wiedemann, Thomas. *Greek and Roman Slavery*. Routledge, New York 1994.
- Wienand, Johannes. *Contested Monarchy: Integrating the Roman Empire in the Fourth Century AD*. Oxford University Press, 2015.
- Wilkinson, Philip. *Myths and Legends*. China: Aparna Sharma, 2009.
- Williams, James D. *An Introduction to Classical Rhetoric: Essential Readings*. Chichester: Wiley Blackwell, 2009.
- Williams, Rowan. *Arius: Heresy and Tradition*. London: Scm Press, 2001.
- Williams, Stephen. *Diocletian and Roman Recovery*. New York: Routledge, 2000.
- Wolfson, H. Austryn. *Kelâm Felsefeleri*. çev. Kasım Turhan, İstanbul: Kitabevi, 2001.
- Womersley, David. *Gibbon and the 'Watchmen of the Holy City': the Historian and His Reputation 1776-1815*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Worth, Roland H. *Shapers of Early Christianity: 52 Biographies, A.D. 100–400*. North Carolina: McFarland Company, 2007.
- Yalduz, Alparslan. “Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, sy. 2 (2003): 257-296.
- Yarnold, Edward J., M. F. Wiles. *Historia, Biblica, Theologica et Philosophica*. Vol. XXXIV. Leuven: Peeters Publishers, 2001.
- Zanker, Paul. *The Power of Images in Age of Augustus*. Trans. Alan Shapiro, Michigan: University of Michigan Press, 1990.
- Zosimos. *New History (Historia Nova)*. Trans. Ronald T. Ridley, Leiden: Brill, 2006.

